

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
« ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ »

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η ρωσική πολιτική μέσα από τον ελληνικό Τύπο 1854-1878».

Σύμβουλος Σπουδών: Λίνα Λούβη Επίκουρη Καθηγήτρια

Ονοματεπώνυμο: Ειρήνη Ρες

Αριθμός Μητρώου: 1108M004

Αθήνα
Χειμερινό εξάμηνο ακαδημαϊκού έτους 2011- 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3-8
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	9-18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α.	
Οι Εφημερίδες.....	19-93
1) <i>Ο Αιών</i>	21-27
2) <i>Η Ελπίς</i>	28-36
3) <i>Η Αθηνά</i>	37-41
4) <i>Η Εφημερίς</i>	42-52
5) <i>Η Ωρα</i>	53-62
6) <i>Η Εφημερίς των Συζητήσεων</i>	63-73
7) <i>Το Εθνικό Πνεύμα</i>	74-93
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β.	
Το Ανατολικό Ζήτημα	94-144
1) Η αυτοκριτική και η απογοήτευση από τις Δυνάμεις	94-107
2) Η Ρωσία, η Ανατολή και η Ευρώπη.....	107-112
3) Η Ελλάδα, η Ρωσία και οι Δυνάμεις.....	112-132
4) Η Ρωσία οι Σλάβοι και η «ρωσοφοβική» Ευρώπη.....	132-138
5) Οι αντιπαραθέσεις των εφημερίδων.....	138-141
6) Η ελληνική πολιτική και η Μεγάλη Ιδέα.....	141-144
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ.	
Η Ρωσία, οι Σλάβοι και η Ελλάδα.....	145-176
1) Η φίλη και σύμμαχος Ρωσία.....	145-150
2) Η μεταστροφή: Ο σλαβικός κίνδυνος και η «εξαπάτηση» των Ελλήνων.....	150-164
3) Η επιχειρηματολογία του Τύπου	164-176
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ.	
Η Ευρωπαϊκή διπλωματία.....	177-229
1) Ευρώπη, Ρωσία και «ρωσίζουσα» Ελλάδα	177-179
2) Η ευρωπαϊκή ισορροπία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	180-184
3) Η Ρωσία εχθρός των ευρωπαϊκών συμφερόντων.....	184-195
4) Τα φιλελληνικά ξένα δημοσιεύματα.....	195-204
5) Τα «ανθελληνικά» ξένα δημοσιεύματα και η ελληνική πικρία.....	205-214
6) Ο βουλγαρικός κίνδυνος και η Ευρώπη.....	214-218
7) Οι αναδημοσιεύσεις από το ρωσικό τύπο	218-229
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΕΠΙΛΟΓΟΣ	230-232
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	233-238

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα εργασία θα μελετηθεί η εικόνα της Ρωσίας έτσι όπως αυτή διαμορφώνεται μέσα από τον ελληνικό τύπο. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, θα εξεταστούν τόσο το ιστορικό πλαίσιο όσο και το διπλωματικό παρασκήνιο που διαδραματίστηκε ανάμεσα στη Ρωσία, την Ελλάδα και τις υπόλοιπες Δυνάμεις από το τέλος του κριμαϊκού πολέμου ως το τέλος του συνέδριου του Βερολίνου. Το συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο έρευνας επιλέχθηκε επειδή ο Κριμαϊκός πόλεμος αναπέρωνε τις ελπίδες των Ελλήνων για εδαφική επέκταση της χώρας με τη βοήθεια της προστατίδας και αδερφής, τότε, Ρωσίας που θεωρούνταν πολύ σημαντικός παράγοντας στην προσπάθεια απελευθέρωσης των αλύτρωτων Ελλήνων. Οι Έλληνες πίστευαν ότι επειδή είχαν κοινό θρησκευτικό δόγμα, θα είχαν και κοινά συμφέροντα και η Ρωσία θα τους στήριζε. Το 1854 λοιπόν, ξεκινώντας τη μελέτη, παρατηρούμε πόσο ευνοϊκά διάκειται η πλειονότητα των εφημερίδων απέναντι στη Ρωσία. Με το πέρασμα των χρόνων, λόγω της διαφορετικής διπλωματικής συγκυρίας στην περιοχή των Βαλκανίων, η εικόνα των Ελλήνων για τη Ρωσία αντιστρέφεται. Το 1878 η Ρωσία γίνεται πλέον μισητή και «τρομάζει» τους Έλληνες, γεγονός που αποτυπώνεται στα φύλλα των εφημερίδων της εποχής εκείνης. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και το Συνέδριο του Βερολίνου που πραγματοποιήθηκαν το ίδιο έτος δε θα μπορούσαν να αποτυπώσουν καλύτερα τα σχέδια και τις προθέσεις της Ρωσίας προς την Ελλάδα καθώς και την αμέριστη ενίσχυση της πρώτης προς τη Βουλγαρία. Μοναδική εξαίρεση των ελληνικών εφημερίδων ο πάντα φιλικός προσκείμενος προς τη Ρωσία *Αιών*, ο οποίος δεν παύει να δικαιολογεί τις αποφάσεις της, ακόμα κι όταν εκείνη στρέφεται φανερά εναντίον της Ελλάδας μέσω του πανσλαβισμού και της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου.

Η έρευνα του Τύπου της εποχής μας επιτρέπει να απαντηθούν ερωτήματα όπως για ποιο λόγους δημιουργήθηκε ο πανσλαβισμός, πώς επηρέασε την ελληνική πολιτική τον 19^ο αι., πώς διαμορφώθηκαν οι σχέσεις των βαλκανικών κρατών λόγω της ρωσικής πολιτικής, ποιο ήταν το παρασκήνιο που κρυβόταν στο ενδιαφέρον των Ρώσων για την προστασία των Βουλγάρων, πότε και πώς αρχίζει να αλλάζει η στάση της Ρωσίας απέναντι στους Έλληνες, ποια τα σημεία – σταθμοί στις σχέσεις Ελλάδας – Ρωσίας, ποια η στάση των δυνάμεων απέναντι στο Ανατολικό Ζήτημα, ποιος ο λόγος απογοήτευσης

των Ελλήνων, τι ρόλο έπαιξε ο Τύπος σε αυτή την απογοήτευση, ποια η στάση της Ευρώπης και των Σλάβων απέναντι στη Ρωσία, πότε διαμορφώνεται ο σλαβικός κίνδυνος. Για ποιο λόγο η Ρωσία γίνεται φόβητρο της Ευρώπης, ποιοι οι λόγοι που η Ρωσία εμφανίζεται ως εχθρός των ευρωπαϊκών συμφερόντων, πόσο «τρομάζει» την Ευρώπη και την Ελλάδα ο βουλγαρικός κίνδυνος, ποια τα ξένα δημοσιεύματα του Τύπου της εποχής σχετικά με την Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα και ποιες οι αναδημοσιεύσεις του ρωσικού τύπου.

Οι εφημερίδες που θα ερευνηθούν είναι: *Αιών*, *Ελπίς*, *Ωρα*, *Εθνικό Πνεύμα*, *Εφημερίς*, *Εφημερίς των Συζητήσεων* και *Αθηνά*. Η μελέτη του Τύπου επιλέχτηκε επειδή καταγράφει τα γεγονότα της εποχής και διακρίνεται εξόφθαλμα η μεταστροφή στάσης της Ρωσίας απέναντι στην Ελλάδα από το τέλος του κριμαϊκού που αρχίζει να απομακρύνεται, ως το Συνέδριο του Βερολίνου που αποτελεί πλέον απειλή για την «ομόδοξη» Ελλάδα. Ταυτόχρονα, ο Τύπος, μπορεί να αποκαλύψει τις απόψεις της κοινής γνώμης, αν δεχτούμε ότι «αντανακλά» την κοινή γνώμη, και το πρίσμα μέσα από το οποίο γράφονται τα γεγονότα ή τα σχόλια του αρθογράφου που αρκετές φορές δύνανται να καταστούν πολύ ενδιαφέροντα καθώς μπορεί να εξυπηρετούν συμφέροντα κομμάτων, ή ακόμα, να προωθούν μια ολόκληρη πολιτική στάση μέσω προπαγάνδας είτε για θέματα εσωτερικής πολιτικής, είτε τις εξωτερικές - διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των χωρών. Παράλληλα, μέσω σάτιρας ή σχολίων της εποχής είμαστε σε θέση να αποκομίσουμε πολλές πληροφορίες και συμπεράσματα για θέματα που μας ενδιαφέρουν να μελετήσουμε όπως στην εφημερίδα *Αιών* που μεταφέρει ένα απόσπασμα της σατιρικής, θεατρικής παράστασης «Του κουτρούλη ο γάμος» στο οποίο η Ρωσία εμφανίζεται ως προστάτιδα των κομμάτων στην Ελλάδα και ως τροχοπέδη για το μέλλον της τελευταίας, αφού υποστηρίζεται πως επιδίωκε την εξασθένηση της ελληνικής βασιλείας.¹ Τέλος, θα ερευνηθεί η κλιμάκωση της μεταστροφής της ρωσικής πολιτικής μέσα από πρωτογενείς πηγές που δύνανται να σταθούν αρωγοί για συμπεράσματα που αφορούν τη στάση της κοινής γνώμης, στο μέτρο που αυτή αντανακλάται στον Τύπο της εποχής, απέναντι στις διπλωματικές εξελίξεις προς τους Βούλγαρους και τους Ρώσους, τη στάση της αντιπολίτευσης απέναντι στην πολιτική της κυβέρνησης και τον φιλορωσισμό ή μη, που τη χαρακτήριζε. Όπως επίσης, θα μελετηθούν και οι τρεις βασικές συνιστώσες πάνω στις

¹ *Αιών*, Αρ. φύλλου 1511, 1/4/1857.

οποίες στηρίζονται οι εφημερίδες για την ανάπτυξη των άρθρων τους. Ο τρόπος που παρουσιάζεται, οι συνέπειες και το διπλωματικό παρασκήνιο του κριμαϊκού πολέμου, του κρητικού ζητήματος και του σλαβικού ζητήματος.

Μετά από τη διεξοδική μελέτη των εφημερίδων κατά τη διάρκεια της κρίσιμης περιόδου από τον Κριμαϊκό πόλεμο ως το Συνέδριο του Βερολίνου μας επιτρέπεται να διακρίνουμε κοινές θεματικές σχετικά με την ελληνική, εθνική υπόθεση. Όλες οι εφημερίδες συμφωνούν στην υπεράσπιση των συνταγματικών ελευθεριών και την απαίτησή τους για ελεύθερο και δημοκρατικό βίο, κυρίως της Οθωνικής περιόδου.² Όπως επίσης για όλες τις θεματικές που θα εξετάσουμε αξίζει να αναφέρουμε ότι έχει δοθεί περίπου η ίδια, μεγάλη, έκταση στα φύλλα των εφημερίδων, γεγονός που αποκαλύπτει πόσο σημαντικά θεωρούνταν αυτά τα θέματα. Τα κριτήρια δημοσίευσης και αναδημοσίευσης καθορίζονταν ανάλογα με τη σπουδαιότητα των γεγονότων στον ευρωπαϊκό και ανατολικό χώρο, όπως επίσης και το πόσο επηρέαζαν την Ελλάδα. Ας εξετάσουμε όμως μία-μία τις θεματικές αυτές.

Αναφορικά με τον Κριμαϊκό πόλεμο, οι ελληνικές εφημερίδες κρατούν ιδιαίτερα θετική στάση. Αυτό καταδεικνύεται μέσα από τα δημοσιεύματα της εποχής που στηρίζαν εμφανώς τη Ρωσία εναντίον της Τουρκίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η στάση που τήρησαν απέναντι στα κινήματα στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο όλες σχεδόν οι εφημερίδες που τα υποστήριξαν. Επίσης, τα κινήματα δεν υποκινήθηκαν από τη Ρωσία όπως ισχυρίζονταν επί χρόνια οι Δυνάμεις, αλλά οι Έλληνες ενήργησαν αυτόνομα. Αυτό υποστηρίχθηκε από την *Αθηνά*, τον *Αιώνα*, την *Ελπίδα*, δηλαδή όλες τις εφημερίδες του Τύπου της Οθωνικής περιόδου που εξετάζουμε, αλλά και από μεταγενέστερες εφημερίδες όπως το *Εθνικόν Πνεύμα*, την *Ωρα*, την *Εφημερίδα* και την *Εφημερίδα των Συζητήσεων* που τονίζουν την ίδια γνώμη σε άρθρα τους σχετικά με αυτό το θέμα. Όσον αφορά στον αποκλεισμό της Αθήνας και του Πειραιά από τους Αγγλογάλλους, οι απόψεις των εφημερίδων διχάζονται. Όλες είναι ενάντιες στον αποκλεισμό, εκτός της *Αθηνάς* που πιστεύει ότι η Ελλάδα θα επωφεληθεί από αυτόν καθώς θα γίνουν έργα εξωραϊσμού της πρωτεύουσας και του επίνειού της. Στην πραγματικότητα όμως, δεν

² *Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874*, Δρούλια-Κουτσοπανάγου, ΕΙΕ, Αθήνα, 2008, σσ. 154, 243.

καταφέρνει να κρύψει τη φιλοαγγλική της πολιτική χωρίς να βρίσκει κανένα αρνητικό στην αντίδραση του αποκλεισμού από την Αγγλία, λόγω των εξεγέρσεων των Ελλήνων.

Σε ό,τι αφορά το Κρητικό Ζήτημα οι εφημερίδες υποστηρίζουν ότι οι Δυνάμεις δε βοήθησαν την Κρήτη να απαλλαγεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά ούτε και να ενωθεί με την Ελλάδα παρά τις πολλαπλές εξεγέρσεις των κατοίκων του νησιού. Ενώ η στάση της Ρωσίας χαρακτηρίζεται μάλλον ευνοϊκή αφού από την αρχή υπήρξε θετική ως προς τον Κρητικό αγώνα και υποστήριζε ότι είναι δίκαιος.

Ο ρόλος των Σλάβων στη Βαλκανική Χερσόνησο απασχολεί επίσης τις ελληνικές εφημερίδες. Οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι αντιμετωπίζονται αφενός ως «αυτόνομες» επαναστάσεις και αφετέρου σε συνάρτηση με το ρωσικό παράγοντα. Όταν οι ελληνικές εφημερίδες πληροφορούνται την επανάσταση των Σέρβων και των Βούλγαρων αντιδρούν από ουδέτερα ως ενθουσιωδώς. Τα περισσότερα έντυπα συγχαίρουν τους Σέρβους και τους Βούλγαρους που κατάφεραν να ξεσηκωθούν εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τους χρησιμοποιούν δε ως παράδειγμα για τους Έλληνες. Μέχρι την εξέγερση του 1876-1877 ο ελληνικός Τύπος υποστηρίζει τους γειτονικούς λαούς. Σε λίγα χρόνια όμως παρατηρείται πλήρης μεταστροφή. Η αιτία είναι οι διεκδικήσεις των Βούλγαρων και η υπέρμετρη στήριξη των Ρώσων. Η ελληνική πλευρά φοβάται τη Μεγάλη Βουλγαρία και την επέκτασή της στο Αιγαίο. Φυσικά απογοητεύεται από τη Ρωσία που στηρίζει τα βουλγαρικά συμφέροντα που εκ των πραγμάτων αντιτίθενται στα ελληνικά. Στις ελληνικές εφημερίδες αναδημοσιεύονται γλαφυρά τα αποσπάσματα ξένων εφημερίδων που τονίζουν την απροθυμία της Ρωσίας για την ελληνική παρουσία στο Συνέδριο του Βερολίνου. Οι ρωσικές εφημερίδες της εποχής αναφέρουν ότι δεν έγινε εσκεμμένα αυτό, αλλά επειδή θεωρήθηκε περιττή η ελληνική αντιπροσωπεία, αφού οι Ρώσοι θα εκπροσωπούσαν τα χριστιανικά συμφέροντα στην Ανατολή, γεγονός που δεν έπεισε ούτε τους Έλληνες, ούτε τους Ευρωπαίους. Από την πλευρά τους οι ευρωπαϊκές εφημερίδες μεταφέρουν την αρνητική διάθεση των Ευρωπαίων απέναντι στην επανάσταση των Σλάβων γιατί καταλαβαίνουν ότι η Ρωσία ως ομόδοξη θα γινόταν η προστάτιδά τους. Πράγμα που φόβιζε πολύ τις Δυνάμεις γιατί έβλεπαν ότι η εξουσία, η επιρροή και το γόητρό της στην Ανατολή θα αυξανόταν κατακόρυφα. Δεν είναι λίγα τα άρθρα που μιλούν για ρωσοφοβία και αποτυπώνουν αυτή ακριβώς την άποψη.

Όσο για τις θέσεις του ευρωπαϊκού Τύπου που αναδημοσιεύονται από τις ελληνικές εφημερίδες είναι σχεδόν στο σύνολό τους αρνητικές για την Ελλάδα. Στα χρόνια που εξετάζουμε υπήρξαν διάφορες κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος στις οποίες μεταβαλλόταν η ευρωπαϊκή πολιτική. Ανάλογα λοιπόν με την πολιτική που ήθελε να προωθήσει κάθε χώρα, οι Έλληνες μπορούσαν να είναι από φίλοι ως ανόητοι ή ακόμα κι εχθροί. Για παράδειγμα, όταν η Ελλάδα ήθελε να μπει στον πόλεμο με τη Ρωσία και ξεσηκώθηκαν κάποιες ελληνικές περιοχές οι σύμμαχοι κατέφυγαν στη λύση του αποκλεισμού της χώρας χαρακτηρίζοντας τους Έλληνες ως ανόητους που δεν άκουσαν τις προειδοποιήσεις των δυνάμεων, αλλά άκουσαν τη Ρωσία και προχώρησαν σε εξεγέρσεις. Αντίθετα, στο συνέδριο του Βερολίνου, ενώ η Ρωσία επιμένει να μη γίνει δεκτή η ελληνική αντιπροσωπία, οι Δυνάμεις όχι με μεγάλη ευχαρίστηση, τελικά δέχονται να διαβαστούν οι αξιώσεις των Ελλήνων και να τεθούν έτσι οι βάσεις για την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας στην Ελλάδα. Ο ευρωπαϊκός τύπος αναπαράγει πιστά, όπως άλλωστε και ο ελληνικός τα διπλωματικά δρώμενα. Όταν οι Έλληνες απομακρύνονται από τη Ρωσία, τότε η Αγγλία και η Γαλλία δηλώνουν συμπαρατάση, ενώ όταν εκθειάζουν τη Ρωσία και αναφέρουν ότι είναι η δυτική προστάτιδά τους, εκείνες δηλώνουν την απέχθειά τους προς την Ελλάδα. Τα λεγόμενα που δημοσιεύουν οι ξένες εφημερίδες επιλέγονται με βάση την πολιτική που ακολουθούν και τα συμφέροντά τους.

Συχνές είναι οι αντιμαχίες μεταξύ των εφημερίδων με υβριστικούς χαρακτηρισμούς επειδή ούσες όργανα διαφορετικών πολιτικών αρχηγών και η καθεμιά υποστηρίζει τα συμφέροντα της πολιτικής ξένης δύναμης που εκπροσωπεί. Αυτό είναι ένα άλλο κοινό σημείο των εφημερίδων και εμφανίζεται ιδιαίτερα στον τύπο την Οθωνική περίοδο με την *Αθηνά*, τον *Αιών* και την *Ελπίδα* να ανταλλάσσουν μέσω των άρθρων τους σχεδόν καθημερινά επιθέσεις. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι παρά την «ανταγωνιστική» τους συμπεριφορά, οι εφημερίδες είναι ενωμένες και αλληλέγγυες όσον αφορά τους νόμους περί λογοκρισίας που υπαγόρευαν πρόστιμα στο συντάκτη, οριστική διακοπή κυκλοφορίας εφημερίδων ακόμα και τη φυλάκιση του εκδότη. Αυτό φαίνεται από τα άρθρα των υπόλοιπων εφημερίδων όταν π.χ. επιβλήθηκε πρόστιμο στην *Αθηνά* αλλά και από την καταδικαστέα στάση που κράτησαν οι εφημερίδες όταν υποχρέωσαν σε διακοπή κυκλοφορίας τον *Αιών* και φυλάκισαν τον εκδότη του κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα που θίγουν οι εφημερίδες είναι οι χριστιανοί και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στην αρθρογραφία των ξένων εφημερίδων υποστηρίζεται ότι οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας «χρησιμοποιήθηκαν» ποικιλοτρόπως καθώς ήταν η κινητήριος δύναμη του μεγαλοϊδεατισμού. Στα δημοσιεύματα που επιλέγουν να αναδημοσιεύσουν οι ελληνικές εφημερίδες υποστηρίζεται η άποψη ότι οι χριστιανικοί πληθυσμοί καταπιέζονται μεν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά στηλιτεύουν ωστόσο τη στάση της Ρωσίας ως αδιάφορης απέναντι στο πραγματικό πρόβλημα των χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της προσάπτουν την εκμετάλλευσή του για ίδιον όφελος.

Το τελευταίο κοινό ζήτημα είναι η απογοήτευση των Ελλήνων από τις Δυνάμεις σχεδόν σε όλη την περίοδο που εξετάζεται στην παρούσα εργασία: από τον Κριμαϊκό πόλεμο και τις επαναστάσεις που ξέσπασαν στον ελλαδικό χώρο και αμφισβητήθηκαν για τη γνησιότητά τους ως το Κρητικό Ζήτημα, τη βουλγαρική εξερχία, την αυτονομία και ανεξαρτητοποίηση των Βούλγαρων, τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου με τη μεγάλη Βουλγαρία και το συνέδριο του Βερολίνου.

Όλες σχεδόν οι εφημερίδες είναι πρόθυμες να πλέξουν διθυράμβους για όποια Δύναμη βοηθούσε έστω και έμμεσα στην πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, ενώ την κατακεραύνωνε με αρνητικά σχόλια όταν αυτή ήταν αντίθετη με τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Αυτό ισχύει και για τη Ρωσία όταν αυτή αλλάζει στάση μετά την ίδρυση της Βουλγαρικής Ηγεμονίας.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η Οθωμανική αυτοκρατορία στα μέσα του 19^{ου} αι. βρισκόταν υπό την κηδεμονία των Μεγάλων Δυνάμεων και ταυτόχρονα συνταρασσόταν από τις διεκδικήσεις των χριστιανικών λαών της Ανατολής. Η Ρωσία, η Αγγλία και η Γαλλία προσπαθούσαν να βρουν τρόπους προκειμένου να ανατρέψουν την ισορροπία στην Ανατολή προς όφελός τους. Ειδικότερα, η Ρωσία μπορεί να μη διατύπωνε ανοιχτά τις βλέψεις της για άμεση κατάληψη της Κωνσταντινούπολης ή για εγκατάσταση αυτοκράτορα από την οικογένεια των τσάρων, αλλά επιθυμούσε την ενίσχυση της επιρροής της, την απόκτηση ενός είδους προτεκτοράτου με το πρόσχημα της προστασίας των χριστιανών από το μουσουλμανικό φανατισμό. Απειλούσε δηλαδή την Οθωμανική Αυτοκρατορία έμμεσα ως τότε. Η Ρωσία είχε χάσει τα περισσότερα προνόμια που της έδιναν οι συνθήκες του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) και του Χιουνγκάρ Ισκελεσί (1841) και είχε υποχρεωθεί να μοιραστεί με τις υπόλοιπες Δυνάμεις την εγγύηση ανεξαρτησίας της Οθωμανική Αυτοκρατορίας.³

Στις 9 Ιανουαρίου 1853 ο τσάρος αναφέρθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, χαρακτηρίζοντάς την ως «ασθενή». Ο τσάρος Νικόλαος έκανε λόγο για διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Αγγλία και τη Ρωσία, αποκλείοντας τη Γαλλία.⁴ Η Αγγλία παρόλο που επιθυμούσε την Αίγυπτο και την Κρήτη, δεν επιθυμούσε καθόλου την κυριαρχία της Ρωσίας στη χερσόνησο του Αίμου. Γι' αυτό το λόγο η Αγγλία αρνήθηκε την πρόταση του τσάρου. Ο Μέντσικωφ⁵ ανακοίνωσε την πρόταση με μορφή τελεσίγραφου της Ρωσίας στο σουλτάνο που ήταν η εξής: η μόνιμη συμμαχία της Ρωσίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία με τον όρο όμως η τελευταία να αναγνωρίσει τον τσάρο ως νόμιμο προστάτη των Ελλήνων υπηκόων του. Αν σκεφτούμε ότι οι Έλληνες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας ανέρχονταν στα δώδεκα εκατομμύρια, τότε ο τσάρος ουσιαστικά απαιτούσε από το σουλτάνο να υπογράψει την παραίτησή του. Οι Τούρκοι ζήτησαν συμβουλές από την Αγγλία και τη Γαλλία που τους συνέστησαν αντίσταση.

³ Μ. Λάσκαρης, «Το Ανατολικό Ζήτημα», τ.1, Θεσσαλονίκη 1948, σσ.174-175.

⁴ Marx και Engels, «Η Ελλάδα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία και το Ανατολικό Ζήτημα», Γνώση, Αθήνα 1985, σ.483.

⁵ Ήταν Ρώσος πρίγκιπας και διπλωμάτης. Ναύαρχος, διοικητής της στρατιάς της Κριμαίας που ηττήθηκε κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου στον Άλμα και στη Μπαλακλάβα (Νοέμβριος 1854). Driault, «Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών (1920)», τ. 1, Κάτοπτρο, Αθήνα 1997, σ.386,

Τελικά το τελεσίγραφο απορρίφθηκε.⁶ Η Αγγλία και η Γαλλία πήραν το μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αγκυροβόλησαν στο στενό των Δαρδανελίων. Ο Τσάρος δεν πτοήθηκε και κάλεσε το λαό σε πόλεμο σα να ήταν σταυροφορία. Εικόνες εκτέθηκαν σε λαϊκό προσκύνημα και ενθουσιασμός επικρατούσε παντού παρασύροντας και την Ελλάδα. Ο βασιλιάς Όθωνας υποστήριξε τη ρωσική πολιτική και ενθάρρυνε κινήματα στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία στέλνοντας ένοπλα σώματα. Οι Αγγλογάλλοι προέτρεψαν την Πύλη να πάρει σκληρά μέτρα και έτσι τον Οκτώβριο ο σουλτάνος κήρυξε τον πόλεμο στη Ρωσία.⁷

Στο τέλος του Νοέμβρη, ο αγγλογαλλικός στόλος πέρασε το Βόσπορο για να διώξει τα ρωσικά πλοία από τη Μαύρη Θάλασσα. Ο Πειραιάς αποκλείστηκε ως τιμωρία για τη θετική στάση που είχε η Ελλάδα απέναντι στη Ρωσία και για τις εξεγέρσεις που ενθαρρύνονταν στις επαρχίες της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, που όπως τονίζονταν από τον ευρωπαϊκό τύπο της εποχής, όπως θα δούμε και παρακάτω, θεωρούνταν υποκινούμενες από τη Ρωσία. Τότε, ο Όθωνας αναγκάστηκε να αποσύρει τα ελληνικά στρατεύματα από τα τουρκικά σύνορα. Το Φεβρουάριο του 1854 οι Γάλλοι ζήτησαν από τον τσάρο να αναγνωρίσει την απόλυτη ανεξαρτησία του σουλτάνου στις σχέσεις του με τους χριστιανούς υπηκόους του. Ο τσάρος δεν απάντησε και ο πόλεμος συνεχίστηκε. Οι Ρώσοι δεν παραδίδονταν και τελικά στις 10 Σεπτεμβρίου 1855 έπειτα από 332 μέρες πολιορκίας, ο στρατηγός Πελισσιέ της Γαλλίας, κατέλαβε τη Σεβαστούπολη.⁸

Οι Άγγλοι προσπαθούσαν να ξεσηκώσουν τις εθνότητες της Ευρώπης εναντίον της Ρωσίας. Όμως, όταν αντιλήφθηκαν ότι έπρεπε να καταργήσουν τις συμφωνίες του 1815 και να αναθεωρηθεί όλος ο χάρτης της Ευρώπης, άλλαξαν γνώμη και δέχτηκαν τη διενέργεια διαπραγματεύσεων με τη Ρωσία στη Βιέννη στο τέλος του 1855. Στις 25 Φεβρουαρίου 1856 οργανώθηκε Συνέδριο στο Παρίσι για την τελική διατύπωση της συνθήκης ειρήνης.⁹ Σημειώνεται ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία για πρώτη φορά γινόταν δεκτή σε αντίστοιχο συνέδριο. Ανάμεσα στα αποτελέσματα της Συνθήκης που αφορούσαν τους Έλληνες ήταν η στέρηση του δικαιώματος του τσάρου να προστατεύει τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Επίσης, η υποχρέωση

⁶ Μ. Λάσκαρης, ό.π., σ.176.

⁷ Μ. Λάσκαρης, ό.π., σ.188.

⁸ Μ. Λάσκαρης, ό.π., σσ.195-196.

⁹ Άντα Διάλλα, «Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια-Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι.», Αλεξάνδρεια, 2009, σ.203.

της Ελλάδας να απέχει από το να υποθάλπει ή να ανέχεται το σχηματισμό ενόπλων σωμάτων εντός της ελληνικής επικράτειας με σκοπό την επίθεση εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Τέλος, η Ελλάδα θα έπρεπε να πάψει κάθε είδους εξοπλισμό των πλοίων των λιμανιών της που θα προορίζονταν για την ενίσχυση οποιασδήποτε απόπειρας εξέγερσης των κατοίκων εντός των συνόρων της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Όσον αφορά το Ανατολικό Ζήτημα στο σύνολό του, οι βασικοί όροι της Συνθήκης των Παρισίων ήταν: η ακεραιότητα της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, η αυτονομία των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, η ουδετερότητα της Μαύρης Θάλασσας και όλα αυτά υπό την ομοφωνία των Μεγάλων Δυνάμεων. Τέλος, η Ρωσία είχε μία ακόμα αποτυχία καθώς δεν αποτελούσε πλέον το διάδοχο του σουλτάνου. Όμως, δε θα ανεχόταν μια ουδετερότητα που θα προστάτευε τα μικρά κράτη όπως το Βέλγιο ή την Ελβετία. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι πληθυσμοί της Οθωμανική Αυτοκρατορίας ήταν ομόθρησκοι και ομόφυλοι της. Έτσι λοιπόν, θα ασκούσε σημαντική πολιτική και θρησκευτική επιρροή επάνω τους.¹⁰

Οι μεταρρυθμίσεις της Πύλης για παραχώρηση δικαιωμάτων στους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1856 δεν εφαρμόστηκαν στην πράξη, αλλά στάθηκαν ικανές για να φανατίσουν τους μουσουλμάνους κατά των χριστιανών, με αποτέλεσμα να υπάρξουν εξεγέρσεις στο εσωτερικό της χώρας. Η Ρωσία δεν έχανε ευκαιρία να υποκινεί και να βοηθά τις εξεγέρσεις αυτές αποδεικνύοντας στην Ευρώπη τις για ακόμα μία φορά, ανεφάρμοστες υποσχέσεις του Σουλτάνου. Το 1860, το Μαυροβούνιο ξεσηκώθηκε εναντίον των Τούρκων και με τη βοήθεια της Ρωσίας κατάφερε να επαναπροσδιορίσει τα σύνορά του.¹¹

Η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε αρχίσει να παραλύει. Η Ελλάδα δεν ήταν καθόλου ικανοποιημένη από τις εξελίξεις και το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου καθώς είχε ελπίσει σε αύξηση των εδαφών της που δεν πραγματοποιήθηκαν επειδή το απέτρεψε η Γαλλία και η Αγγλία. Επίσης δυσαρεστημένη φαινόταν και η κοινή γνώμη σχετικά με τον Όθωνα που τον καθιστούσε υπεύθυνο για την τότε κατάσταση της χώρας. Μέσα σε αυτό το κλίμα της οργής και της απογοήτευσης ο στρατός ξεσηκώθηκε, λεηλάτησε τα ανάκτορα και το 1862 προέβη στην έξωση του Όθωνα. Στις 30 Μαρτίου

¹⁰ Μ. Λάσκαρης, ό.π., σσ.199-202.

¹¹ Άντα Διάλλα, ό.π., σ.192.

1863 ανέβηκε στο θρόνο ο Γεώργιος Α'. Η επιλογή του Γεωργίου ήταν αποτέλεσμα αγγλικής προτροπής. Η Ελλάδα δεν επιθυμούσε το συγκεκριμένο βασιλιά, αλλά η υποψηφιότητά του έγινε δεκτή μετά από την παραχώρηση των Επτανήσων στην Ελλάδα από την Αγγλία το 1864. Μ' αυτή την προσάρτηση οι ελπίδες των Ελλήνων αναπτερώθηκαν και ξανάρχισαν να οραματίζονται τη Μεγάλη Ιδέα, δηλαδή την προσάρτηση όλων των χωρών με ελληνόφωνο πληθυσμό περιλαμβάνοντας φυσικά και την Κρήτη. Η τελευταία κατοικούνταν περισσότερο από χριστιανούς και λιγότερο από μουσουλμάνους. Το 1866 με το γάμο του Γεωργίου με τη Ρωσίδα Όλγα, φημολογήθηκε ότι θα έπαιρνε την Κρήτη ως προίκα. Με αφορμή αυτό το δεδομένο, οι Κρήτες το ίδιο έτος ξεσηκώθηκαν για ακόμα μία φορά ενάντια στους Τούρκους ζητώντας την πολυπόθητη ένωση με την Ελλάδα.¹² Η Ρωσία κράτησε ευνοϊκή στάση υπολογίζοντας τις πολιτικές περιπλοκές εκείνης της εποχής στη Δύση π.χ. τον Αυστροπρωσικό πόλεμο¹³ και τις συνέπειές του. Κάτω από την πίεση των Δυνάμεων, οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν ελευθερίες με το φιρμάνι της 10^{ης} Ιανουαρίου 1868. Η Κρήτη δεν έμεινε ικανοποιημένη και συνέχισε τις πολεμικές προπαρασκευές της, ώσπου τελικά στις 2 Δεκεμβρίου 1868 η Πύλη διέκοψε κάθε σχέση μαζί της. Η Σύνοδος των πρεσβευτών στο Παρίσι απαγόρευσε οποιαδήποτε βοήθεια των Ελλήνων προς τους εξεγερμένους Κρήτες καταδικάζοντας την επανάσταση σε καταστολή και ήττα.¹⁴

Από την άλλη πλευρά, οι Βούλγαροι όταν ήρθαν σε επαφή με τους Ρώσους, συνειδητοποίησαν την εθνικότητά τους και άρχισαν να αντιδρούν στην πολιτική του Πατριαρχείου.¹⁵ Το όνειρο της κατάληψης της Κωνσταντινούπολης αναβίωνε από τους Βούλγαρους που έβλεπαν την εγκατάσταση της Εξαρχίας στην Κωνσταντινούπολη ως

¹² Γ. Μοσχόπουλος, «Ιστορία του νέου ελληνικού κράτους», Χριστάκη, Αθήνα 2001, σ. 71.

¹³ Η Αυστρία εκείνη την περίοδο ήταν διπλωματικά απομονωμένη. Από τον Κριμαϊκό Πόλεμο η σχέση της με τη Ρωσία είχε έρθει σε ρήξη (λόγω της φιλοσυμμαχικής πολιτικής της) -επομένως ήταν αδύνατο να περιμένει βοήθεια από αυτή, η Αγγλία δεν είχε κανένα συμφέρον να αναμειχθεί σε πόλεμο μεταξύ Πρωσίας-Αυστρίας, και ο Βίσμαρκ σε συνάντηση του με τον Ναπολέον Γ' είχε επιχειρήσει επιτυχώς να μειώσει όσο το δυνατόν περισσότερο την ανάμειξη της Γαλλίας σε σύγκρουση του με την Αυστρία. Επομένως κατά τον Αυστροπρωσικό Πόλεμο του 1866, οι μόνοι σύμμαχοι της Αυστρίας ήταν ορισμένα γερμανικά κρατίδια της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, τα οποία όμως ελάχιστα συνέβαλαν στην έκβαση του πολέμου, καθώς είχαν μία αμυντική-παθητική στάση.

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7#.CE.91.CF.85.CF.83.CF.84.CF.81.CE.BF.CF.80.CF.81.CF.89.CF.83.CE.B9.CE.BA.CF.8C.CF.82_.CE.A0.CF.8C.CE.BB.CE.B5.CE.BC.CE.BF.CF.82

¹⁴ Μαρία Νυσταζοπούλου- Μαρία Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί λαοί (από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση 14^{ος} – 19^{ος} αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, σσ.218-219.

¹⁵ Stevan Pavlowitch, «Ιστορία των Βαλκανίων», Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 154, 162.

διεκδίκηση αυτονομίας έναντι του Οικουμενικού Πατριαρχείου.¹⁶ Η αντίδραση μεγάλωνε με την υποστήριξη της ρωσικής κυβέρνησης η οποία επιθυμούσε την αυτονομία των Σλάβων της Βουλγαρίας αρχικά μέσω της θρησκευτικής τους αυτονομίας. Το 1860 μια αντιπροσωπεία ορθόδοξων Βούλγαρων παρουσιάστηκε στην Πύλη και δήλωσε πως δεν αναγνωρίζει πλέον την υπέρτατη πνευματική αρχηγία του Έλληνα πατριάρχη. Ο πατριάρχης Κύριλλος παραιτήθηκε. Στις 11 Μαρτίου 1870, εκδόθηκε φερμάνι το οποίο αναγνώριζε την ανεξαρτησία της Βουλγαρικής εκκλησίας με ανώτατο αρχηγό τον Έξαρχο των Βουλγάρων που θα ήταν εγκατεστημένος στην Κωνσταντινούπολη. Εφόσον το πρώτο στάδιο του σχεδίου της Ρωσίας είχε επιτύχει και η Βουλγαρία είχε εξασφαλίσει τη θρησκευτική της αυτονομία, άνοιγε ο δρόμος και για την πολιτική της χειραφέτηση.¹⁷

Η Ρωσία το 1870 ήρε τις υποχρεώσεις της που είχε υποσχεθεί στο Συνέδριο των Παρισίων επειδή η συγκεκριμένη συνθήκη είχε παραβιαστεί από την ένωση των ηγεμονιών Μολδαβίας και Βλαχίας στο κράτος της Ρουμανίας, ο σουλτάνος δεν είχε πραγματοποιήσει τις μεταρρυθμίσεις που είχε υποσχεθεί και η Ρωσία εφόσον είχε αποπλιστεί στη Μαύρη Θάλασσα δεν ήθελε να βρεθεί στο έλεος των τουρκικών στόλων που εξοπλίζονταν στα λιμάνια του Αιγαίου. Η Αγγλία φοβήθηκε ότι η Ρωσία επωφελούμενη των περιστάσεων που είχε δημιουργήσει στην Ανατολή π.χ. Βούλγαροι, θα μπορούσε να επιτεθεί εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Η τριπλή συνάντηση στο Βερολίνο το 1873, έδειξε ότι θα επισφράγιζε για καιρό τη «συμμαχία των τριών αυτοκρατόρων». Δεσμεύτηκαν να αναγνωρίσουν στην Ευρώπη τα σύνορα που είχαν κατοχυρωθεί από τις τελευταίες συνθήκες, να επιλύσουν από κοινού τα προβλήματα του Ανατολικού Ζητήματος και να καταπολεμήσουν ενωμένοι τα επαναστατικά κινήματα.¹⁸

Ο Ρώσος καγκελάριος πρίγκιπας Γορτσακόφ¹⁹ θεωρούσε ότι αν η Ρωσία κατάφερνε στο όνομα της συγγενικής προέλευσης των φυλών να συσπειρώσει γύρω της τους

¹⁶ Δ. Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το Έθνος- Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009, σ.100.

¹⁷ Stevan Pavlowitch, ό.π., σ. 158 και Μαρία Νυσταζοπούλου- Μαρία Πελεκίδου, ό.π., σσ.205, 209, 214, 221-222.

¹⁸ D. Dakin, «Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923)», MIET, Αθήνα 2001, σ.188.

¹⁹ Ο Ρώσος πρίγκιπας Αλεξάντερ Γορτσακόφ μεγάλωσε μέσα στην ευρωπαϊκή ατμόσφαιρα των σαλονιών και της τσαρικής Αυλής της Αγίας Πετρούπολης. Μπήκε στη διπλωματική υπηρεσία το 1817 και ήταν μέλος της ρωσικής αντιπροσωπείας στα συνέδρια του Τρόπαου, του Λάιμπαχ και της Βερόνας (1820-22). Παρά τις προσπάθειες του υπουργού Εξωτερικών Νεσελρόντε να καθυστερήσει την πρόδο του, ο

Σλάβους, θα γινόταν η πρώτη δύναμη της Ευρώπης. Έτσι, ο τσάρος πλέον δεν επικαλούνταν την ορθόδοξη θρησκεία για να κατευθύνει τους Βαλκανικούς λαούς, αλλά την αρχή των εθνοτήτων, τη θεωρία του «πανσλαβισμού». Οι σλαβικοί πληθυσμοί των Βαλκανίων θα ήταν διατεθειμένοι να περάσουν από την κυριαρχία του σουλτάνου, στην κυριαρχία του τσάρου αν καταλάβαιναν ότι με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν να αυτονομηθούν λόγω της εξουσίας της Ρωσίας. Παράλληλα, οι σλαβικοί πληθυσμοί προσπαθούσαν να αντιληφθούν τι θα κέρδιζε η Ρωσία αντικαθιστώντας το παρηκμασμένο Οθωμανικό κράτος με νέα και εύρωστα χριστιανικά κράτη. Από την άλλη, η κοινή γνώμη υποστήριζε ένθερμα τη θεωρία του πανσλαβισμού που διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1867 όταν σλαβόφιλοι κάλεσαν στη Μόσχα Σλάβους της Ευρώπης για το Συνέδριο της Εταιρείας των Φίλων της Φυσικής Ιστορίας. Ο πανσλαβισμός συνεχίστηκε και εξαπλώθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσω της έντονης προπαγάνδας στις Βαλκανικές χώρες συγκεντρώνοντας οπαδούς του πανσλαβισμού.

Την ίδια περίοδο στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη ο Ρώσος Ιγνάτιεφ. Ο τελευταίος ήταν ένθερμος πανσλαβιστής πρεσβευτής και στρατηγός. Επίσης, έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στο διβάνι και είχε πολύ καλές σχέσεις με την Πύλη ασκώντας μεγάλη επιρροή πάνω της.²⁰ Παρόλο που η Ρωσία έδειχνε να έχει όλες τις ευνοϊκές προϋποθέσεις με το μέρος της, η σύμβαση της 13^{ης} Μαρτίου 1871 αφύπνισε τους μουσουλμάνους που άρχισαν να αναρωτιούνται ποια ήταν τα οφέλη που είχε αποκομίσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία από την ευρωπαϊκή επέμβαση. Εξαιτίας της οικονομικής δυσφορίας η Οθωμανική Αυτοκρατορία κήρυξε πτώχευση το 1875 μη μπορώντας να εξοφλήσει τα

Γορτσακόφ τοποθετήθηκε σε διάφορες θέσεις ρωσικών πρεσβειών στην Ευρώπη και διακρίθηκε ιδιαίτερα ως πρεσβευτής στη Βιέννη κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου. Τον Απρίλιο του 1856 ο Γορτσακόφ διαδέχθηκε τον παραιτηθέντα Νέσελροντ στο υπουργείο Εξωτερικών και αποδέχθηκε αμέσως την προσπάθεια να ανορθώσει το κύρος της Ρωσίας ως μεγάλης ευρωπαϊκής δύναμης και να βελτιώσει τις σχέσεις της με τις άλλες Δυνάμεις. Παρά τις αξιοσημείωτες διπλωματικές επιτυχίες του Γορτσακόφ, διάφοροι παράγοντες συνέτειναν ώστε ο ρόλος του στη διαμόρφωση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής να μειωθεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 και ύστερα. Έτσι μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-78 ο Γορτσακόφ δεν κατόρθωσε να εμποδίσει τον υφιστάμενό του κόμητα Νικολάι Ιγνάτιεφ να επιβάλει στην ηττημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου αλλά ούτε τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις να την αντικαταστήσουν με την ταπεινωτική για τη Ρωσία Συνθήκη του Συνεδρίου του Βερολίνου, όπου ο Γορτσακόφ εκπροσώπησε τη χώρα του.

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%91%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85_%CE%A3%CF%84%CE%B5%CF%86%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%85

²⁰ Stevan Pavlowitch, ό.π., σ. 156.

χρέη της κυρίως προς την Ευρώπη. Αυτή την ευκαιρία βρήκε η Ρωσία και έσπευσε να επωφεληθεί.

Το 1875 ξεσηκώθηκαν οι κάτοικοι της Ερζεγοβίνης οι οποίοι αρνήθηκαν την πληρωμή των φόρων και την αναγκαστική εργασία. Σε βοήθειά τους έσπευσαν οι Σέρβοι και οι Μαυροβούνιοι απαιτώντας θρησκευτικές ελευθερίες, δικαίωμα αυτοδιάθεσης, καθορισμό φόρων και δημιουργία εθνοφυλακής από αυτόχθονες.²¹ Η Πύλη υποσχέθηκε ότι θα προέβαινε σε μεταρρυθμίσεις, ωστόσο ξέσπασαν ταραχές και στη Βουλγαρία, οι κάτοικοι της οποίας μετανάστευαν στη Ρωσία προκειμένου να μεταφέρουν όπλα.²² Οι ταραχές έθεταν σε κίνδυνο ολόκληρη τη χερσόνησο του Αίμου. Από την Ερζεγοβίνη η εξέγερση μεταφέρεται στη Βοσνία. Οι κυβερνήσεις της Σερβίας και του Μαυροβούνιου εξοπλίστηκαν και ετοιμάστηκαν να επέμβουν. Οι Αλβανοί μουσουλμάνοι ανησύχησαν για τις επιτυχίες του Μαυροβούνιου και πήραν τα όπλα εναντίον τους. Η Βουλγαρία επαναστάτησε το Μάιο του ίδιου έτους. Η επανάσταση του Μαΐου φάνηκε να σημαίνει την τελική πτώση της τουρκικής εξουσίας και να αναζωογονεί τις ελπίδες των χριστιανών. Η Σερβία τον Ιούλιο κήρυξε τον πόλεμο στο σουλτάνο και ακολούθησε και το Μαυροβούνιο.²³ Ωστόσο, το λάθος των δύο ηγεμόνων ήταν ότι δε συντόνισαν τις κινήσεις των στρατευμάτων τους, αφού ο ένας υπέβλεπε το άλλον. Επειδή η Πύλη φοβόταν ότι πολεμώντας τη Σερβία και το Μαυροβούνιο θα μπορούσε να υπάρξει μία βουλγαρική εξέγερση που να έθετε σε κίνδυνο τη νίκη της, ξεκίνησε τις σφαγές στη Βουλγαρία. Η είδηση των ωμοτήτων στη Βουλγαρία προκάλεσε τη γενική αγανάκτηση. Το καινούργιο σύνταγμα ολοκληρώθηκε αλλά αποδείχτηκε ελάχιστα ικανοποιητικό. Το κόμμα των Νεότουρκων ευνοούσε τον περιορισμό της παντοδυναμίας του Σουλτάνου εφόσον αυτή το 19^ο αι. υπήρξε το όργανο της ευρωπαϊκής επιρροής και της παρακμής της αυτοκρατορίας.

Η διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης άρχισε το Δεκέμβριο και κατέληξε στη διακήρυξη της εδαφικής επέκτασης της Σερβίας και του Μαυροβούνιου και της αυτόνομης διοίκησης της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης για να προστατέψουν τους πληθυσμούς από κάθε είδους αυθαιρεσία. Αυτό το Σύνταγμα της 24^{ης} Δεκεμβρίου 1876

²¹ Άντα Διάλλα, ό.π., σ.288, 313.

²² Stevan Pavlowitch, ό.π., σ. 162.

²³ Marx και Engels, ό.π., σ. 462 και D. Dakin, ό.π., σ.195.

δεν εξασφάλισε πραγματικές ελευθερίες στους πληθυσμούς της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και οι Τούρκοι υπουργοί δε δέχονταν κανένα έλεγχο. Θεωρητικά, ο σουλτάνος ξέφυγε από τις απαιτήσεις των δυνάμεων. Ο πόλεμος με τη Ρωσία ήταν αναπόφευκτος και έτσι ο τσάρος ζήτησε από τις Δυνάμεις να του ανακοινώσουν τα μέτρα που θα έπαιρναν για να συνετίσουν την τουρκική κυβέρνηση.

Δεν υπήρξαν ποτέ πιο ευνοϊκές συνθήκες για τη Ρωσία όσον αφορά τον έλεγχο της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο πλευρό της Ρωσίας τάχθηκαν και οι Ρουμάνοι, οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι. Ωστόσο, η Ευρώπη φοβόταν πως όταν τα ρωσικά στρατεύματα έμπαιναν στη Βουλγαρία θα έπαιρναν με το μέρος τους, τους χριστιανικούς πληθυσμούς και όλοι μαζί θα κατακεραύνωναν τους Τούρκους. Στις 30 Ιανουαρίου υπογράφηκε η ανακωχή της Αδριανούπολης. Η σύμβαση της Αδριανούπολης έθεσε τις βάσεις για τη συνθήκη που θα ακολουθούσε. Ανεξαρτησία και επέκταση της Ρουμανίας και της Σερβίας, επέκταση του Μαυροβουνίου, αυτονομία της Βουλγαρίας, αυτόνομη διοίκηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης όπως και των άλλων χριστιανικών επαρχιών και καταβολή πολεμικής αποζημίωσης στη Ρωσία. Παρόλα αυτά το βουλγαρικό ζήτημα παρέμενε ανοιχτό και αφορούσε τα σύνορα του βουλγαρικού κράτους. Ένα θέμα πολύ σημαντικό που θα απασχολούσε το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων και μετέπειτα.

Η σύμβαση της Αδριανούπολης επικυρώθηκε στις 3 Μαρτίου 1878 με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου που αποτελούσε την επιβεβαίωση της ρωσικής νίκης.²⁴ Αν είχε

²⁴ Με τη συνθήκη αυτή ανατρέπονταν οριστικά οι συνέπειες της συνθήκης των Παρισίων. Συγκεκριμένα: Ανακηρύχθηκε η Βουλγαρία σε μεγάλη αυτόνομη Ηγεμονία συνολικής έκτασης 163.000 τετρ χλμ. περιλαμβάνοντας την περιοχή από τον Δούναβη μέχρι το Αιγαίο, δηλαδή την κυρίως σημερινή Βουλγαρία, την Ανατολική Ρωμυλία, τη Δυτική Θράκη, και την Μακεδονία (με τον λιμένα της Καβάλας) πλην της Θεσσαλονίκης και της Χαλκιδικής. Η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο μετά την απαλλαγή τους από την οθωμανική επικυριαρχία καθίσταντο ανεξάρτητα Κράτη με δικαίωμα διεύρυνσης συνόρων με προσάρτηση γειτονικών περιοχών. Η Ερζεγοβίνη και η Βοσνία καθίσταντο επίσης αυτόνομες, αποσπώμενες μεν οριστικά από την Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά υπό την κηδεμονία της Αυστρίας (ως αντάλλαγμα για την μη συμμετοχή της στον πόλεμο κατά της Ρωσίας). Για δε την μεγαλόνησο Κρήτη η συνθήκη αυτή προέβλεπε την εφαρμογή του Οργανικού Χάρτη του 1868. Και ανάλογη διοργάνωση προβλεπόταν να εισαχθεί για την Ήπειρο, την Θεσσαλία και λοιπά ελλαδικά διαμερίσματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οριζόμενη ειδική επιτροπή που θα μελετούσε τις λεπτομέρειες του Οργανισμού αυτού που όμως (κατά το κείμενο της συνθήκης) «*Προ της εφαρμογής αυτών η Οθωμανική Αυτοκρατορία θέλει συμβουλευθεί την Ρωσίαν*». Επίσης η Ρωσία εξασφάλιζε την απόδοση σε αυτήν όσων εδαφών έχασε με τον Κριμαϊκό πόλεμο καθώς επίσης εδάφη στον Καύκασο και την Αρμενία. Η σημαντικότερη όμως συνέπεια της συνθήκης ήταν η αναγνώριση αυτόνομης Βουλγαρικής Ηγεμονίας, στην οποία περιέρχονταν όλα τα εδάφη μεταξύ Δούναβη και Ροδόπης, το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας (εξαιρουμένης της περιοχής Θεσσαλονίκης) και ολόκληρη η κοιλάδα του Αξιού. Στην ουσία με τη συνθήκη αυτή η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχανε το μεγαλύτερο μέρος των ευρωπαϊκών της εδαφών. Τέλος υποχρεωνόταν να αφήσει πλήρως ανοιχτά τα στενά για τα σκάφη όλων των κρατών, με την

εφαρμοστεί πλήρως, θα ήταν το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο σουλτάνος θα έδινε τεράστια πολεμική αποζημίωση στη Ρωσία και θα της παραχωρούσε πολλές επαρχίες με αποτέλεσμα εκτός των άλλων τα ρωσικά σύνορα να έφταναν ως το Δούναβη. Η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο θα γίνονταν ανεξάρτητα κράτη, ενώ η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη θα αποκτούσαν φιλελεύθερο σύνταγμα υπό τον έλεγχο της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας. Κυρίως όμως θα δημιουργούνταν μια Μεγάλη Βουλγαρία αυτόνομη ηγεμονία, που θα εκτεινόταν από το Δούναβη ως το Αιγαίο πέλαγος και θα περιλάμβανε βουλγαρικές, μακεδονικές επαρχίες και επαρχίες της Ρωμυλίας. Το αποτέλεσμα θα ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία να κοπεί στα δύο. Στα ανατολικά στις περιοχές της Αδριανούπολης και Κωνσταντινούπολης και στα δυτικά στην περιοχή της Αλβανίας. Επίσης, η μεγάλη αυτή ηγεμονία θα είχε εκλεγμένο ηγεμόνα που θα συνέτασσε σύνταγμα σε συνεργασία με έναν Ρώσο επίτροπο. Ακόμα, θα γκρεμίζονταν τα οχυρά του Δούναβη και στην Κρήτη θα εφαρμόζονταν όλες οι διατάξεις του 1868 με τις χριστιανικές επαρχίες να απολαμβάνουν προνόμια. Η Αρμενία υπό τη ρωσική προστασία θα αποκτούσε θεσμούς για την αποκατάσταση της ηρεμίας της. Και η Αγγλία όμως, όπως η Γαλλία και η Αυστρία, υπήρξε αρνητική στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Έτσι, η Ρωσία υποχρεώθηκε να συζητήσει ξανά το θέμα των συνόρων της Βουλγαρίας στο συνέδριο του Βερολίνου που ξεκίνησε στις 13 Ιουνίου 1878. Ένα μήνα αργότερα υπογράφηκε η Συνθήκη του Βερολίνου.²⁵

Οι σημαντικότερες αλλαγές που έγιναν στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ήταν η εγγύηση της ισορροπίας στην Ανατολή, την οποία η Ρωσία προσπαθούσε να διαταράξει προς όφελός της, οι όχι πολύ ευνοϊκότερες συμφωνίες για την Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι έντονοι ανταγωνισμοί που δημιουργήθηκαν για τα «απομεινάρια» της. Η Ρωσία κράτησε τη Βεσσαραβία, η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη θα διοικούνταν από την Αυστροουγγαρία, ενώ η Αγγλία γνωστοποίησε την κρυφή συμφωνία της Οθωμανική

εξαίρεση όσων είναι σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Ρωσία. Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ανέτρεπε πλήρως την ισορροπία δυνάμεων που είχε επιβληθεί στην Ανατολή κατά τις προηγούμενες 2 δεκαετίες, προκαλώντας την αντίδραση των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων. Τελικά η Ρωσία αναγκάστηκε να δεχτεί τη σύγκληση συνεδρίου στο Βερολίνο με σκοπό την αναθεώρηση της συνθήκης.
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%B8%CE%AE%CE%BA%CE%B7_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%91%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85_%CE%A3%CF%84%CE%B5%CF%86%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%85 και Stevan Pavlowitch, ό.π., σ. 165, D. Dakin, ό.π., σ.205 και Άντα Διάλλα, ό.π., σσ.295-296.

²⁵ Stevan Pavlowitch, ό.π., σ. 166 και D. Dakin, ό.π., σ.206.

Αυτοκρατορίας μαζί της, σύμφωνα με την οποία η τελευταία της παραχωρούσε την Κύπρο, προκειμένου να υπερασπιστεί τα εδάφη της Μ. Ασίας. Το Μαυροβούνιο, η Σερβία και η Ρουμανία πήραν κάποιες περιοχές, ωστόσο το πιο σημαντικό είναι πως κέρδισαν την απόλυτη ανεξαρτησία τους.

Η Ελλάδα διεκδικούσε την Κρήτη, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και ένα μέρος της Μακεδονίας. Η Ρωσία ως προστάτιδα των Σλάβων είχε αντιρρήσεις. Η Ελλάδα πέτυχε εν μέρει κάποιες από τις απαιτήσεις της, αφού οι Δυνάμεις συμφώνησαν η Οθωμανική Αυτοκρατορία με την Ελλάδα να διαπραγματευτούν τα σύνορα της τελευταίας. Ωστόσο, υποσχέθηκαν να επέμβουν αν τα δύο μέρη δεν κατάφερναν να συμφωνήσουν. Η Κρήτη παρέμεινε στο σουλτάνο ο οποίος υποσχέθηκε ότι θα εφάρμοζε αυτή τη φορά το φιρμάνι του 1868 κάνοντας δίκαιες τροποποιήσεις. Η Μακεδονία αποδόθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η επικράτειά της οριζόταν από την Κωνσταντινούπολη ως την Αλβανία. Η Πύλη υποσχέθηκε για άλλη μια φορά θρησκευτική ελευθερία των υπηκόων της.

Η νέα ηγεμονία της Βουλγαρίας, που αποτέλεσε το μείζον θέμα συζήτησης του Συνεδρίου, περιορίστηκε μεταξύ Δούναβη και Αίμου. Θα παρέμενε φόρου υποτελής στο Σουλτάνο. Ενώ, η Ανατολική Ρωμυλία, στα νότια της Βουλγαρίας, θα είχε αυτόνομη διοίκηση και χριστιανό κυβερνήτη διοριζόμενο για πέντε χρόνια από το σουλτάνο με τη συγκατάθεση των δυνάμεων. Από την κρίση του 1877-78 η Οθωμανική Αυτοκρατορία έβγαине ιδιαίτερα εξασθενημένη. Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί μετανάστευαν στην Ασία. Ο διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνεχιζόταν. Οι Τούρκοι κατηγορούσαν για την καταστροφή τους τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις και έχασαν κάθε εμπιστοσύνη στην ξένη επέμβαση.²⁶

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α.

Οι Εφημερίδες

²⁶ Stevan Pavlowitch, ό.π., σ.201 και D. Dakin, ό.π., σ.207.

«Ο Τύπος απεκλήθη δικαίως Τετάρτη της πολιτείας εξουσία, η δε ανύψωσις αυτού είναι εκ των συντελεστικοτέρων μέσων προς τη διαμόρφωσιν της κοινής γνώμης» όπως αναφέρει η *Ωρα*.²⁷ Οι εφημερίδες εκφράζουν την πολιτική των κομμάτων της εποχής χωρίς να αποτελούν όργανά τους και συντελούν με αποφασιστικό τρόπο στη διαμόρφωση του πολιτικού βίου της χώρας. Ο Τύπος στην Οθωνική περίοδο έχει περιεχόμενο πολιτικό με έμφαση στις εσωτερικές ειδήσεις. Οι εξωτερικές ειδήσεις ήταν λίγες και δημοσιεύονταν με καθυστέρηση. Πηγή τους αποτελούσε ο ξένος τύπος. Το βασικότερο τμήμα της εφημερίδας ήταν το κύριο άρθρο. Το μεγαλύτερο μέρος του τύπου διεξήγαγε έντονους αγώνες κατά της Βαυαροκρατίας και της Απολυταρχίας και υπέρ της παραχώρησης του Συντάγματος.

Η *Ελπίς* ήταν πολιτική εφημερίδα που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1836 από τον εκδότη Λεβίδη. Στην περίοδο της συμμαχικής κατοχής (1853-1855) εκδιδόταν στην ελληνική και γαλλική γλώσσα. Ήταν υπέρ του Συντάγματος. Σταμάτησε την έκδοσή της το 1868. Ο *Αιών* ήταν εφημερίδα πολιτική και φιλολογική. Ιδρύθηκε το 1838 και σταμάτησε την έκδοσή της το 1863. Αντιβαυαρική εφημερίδα που εξέδιδε ο Φιλήμων. Διέκοψε την έκδοσή της από 11/8/1854 μέχρι το 1857 λόγω διώξεως και φυλακίσεως του διευθυντή της, που δημοσιογραφούσε κατά της γαλλικής κατοχής. Πρόσκειτο στο κόμμα των Ναπαίων. Ήταν ρωσόφιλη εφημερίδα. Το 1857 επανεκδόθηκε με διευθυντή το γιό του Φιλήμονα και συνέχισε ως το 1888. Επίσης, πρωταγωνίστησε στη μεταβολή του 1862 και της ακεραιότητας της ελληνικής εκκλησίας και τίμησε τη μνήμη του Καποδίστρια. Η *Αθηνά* ήταν εφημερίδα πολιτική, φιλολογική και εμπορική. Ιδρύθηκε το 1832 και σταμάτησε την έκδοσή της το 1864 μετά από διακοπές. Ζητούσε Σύνταγμα και ιδεολογικά ανήκε στην αντιπολίτευση και πρόσκειται στο κόμμα του Αλ. Μαυροκορδάτου. Εκδότης της ήταν ο Εμμανουήλ Αντωνιάδης. Είχε ως έμβλημά της την 3^η Σεπτεμβρίου. Εκφράζει τις επιδιώξεις της αγγλικής πολιτικής.

Στην περίοδο 1863-1900 στον ελληνικό τύπο κυριαρχεί η εθνική ιδέα. Εμφανίζονται νέες και πολλές εφημερίδες που διαμορφώνονται από τις συνθήκες της εποχής. Μετά το 1863 εκδίδονται 68 εφημερίδες. Με το Σύνταγμα του 1864 αποκαθίσταται η ελευθεροτυπία. Η λογοκρισία απαγορεύεται. Η ανανέωση του Τύπου είναι πολύπλευρη, ποσοτική και ποιοτική. Οι εφημερίδες γίνονται ημερήσιες.

²⁷ *Ωρα*, 6/2/1876, αρ. φ. 95.

Η *Εφημερίς* ήταν η πρώτη συστηματική και οργανωμένη καθημερινή εφημερίδα. Αρχισυντάκτης ήταν ο Ιωάννης Καμπούρογλου. Ήταν καθαρά ειδησεογραφική, αντίθετα με τις εφημερίδες της εποχής. Καθιέρωσε ειδικές στήλες για το χρηματιστήριο, τα θέατρα και είχε διαφημίσεις στην τελευταία σελίδα. Πήρε πολιτική θέση το 1874 εναντίον του Βούλγαρη. Ιδρυτής και διευθυντής της ήταν ο Δημήτρης Κορομηλάς. Σταματά την έκδοσή της μετά από διακοπές το 1922.

Το *Εθνικό Πνεύμα* ήταν κομματικό όργανο του Κουμουνδούρου. Αρχικά εκδιδόταν τρεις φορές την εβδομάδα. Το 1869 έγινε δισεβδομαδιαία και το 1875 έγινε καθημερινή. Σταματά το 1885. Στην ίδια περίοδο εντάσσεται και η *Εφημερίδα των Συζητήσεων* που ιδρύθηκε το 1870. Ήταν δημοσιογραφικό όργανο του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη. Ήταν η πρώτη ελληνική εφημερίδα μεγάλου σχήματος. Τάσσεται εναντίον του Βούλγαρη. Εκδότης της ήταν ο Λαζαρίδης και από το 1877 γίνεται καθημερινή. Σταματά την έκδοσή της το 1895. Τέλος, η *Ωρα* είναι πολιτική εφημερίδα όργανο του Τρικούπη. Ιδρύεται το 1875 και σταματά την έκδοσή της το 1888.²⁸

1) Ο Αιών

Ο Τύπος στα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα είχε αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό. Οι εφημερίδες δεν αποτελούσαν όργανα της πολιτικής του κράτους, αλλά διαμόρφωναν με

²⁸ Ν. Μπάλτα – Δ. Παπαδημητρίου, «Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση», Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σσ. 57-61, 64-68, 73-74, 76-78.

το δικό τους τρόπο την κοινή γνώμη και την πολιτική ζωή της χώρας. Συγκεκριμένα, ο *Αιών* ήταν εφημερίδα πολιτική και φιλολογική. Ιδρύθηκε το 1838 και σταμάτησε την έκδοσή της το 1888. Ως το 1876 κυκλοφορούσε με μικρές διακοπές, οπότε και ανέστειλε για μια τετραετία την έκδοσή της. Ξεκίνησε ως δισεβδομαδιαία εφημερίδα που εκδιδόταν κάθε Τετάρτη και Σάββατο και ήταν τρίστηλη και τετρασέλιδη. Στις αρχές της ήταν δίγλωσση (ελληνικά και γαλλικά). Ήταν αντιβαυαρική εφημερίδα και αγωνίστηκε για το Σύνταγμα. Την εξέδιδε ο Ιωάννης Φιλήμων²⁹ που ήταν αγωνιστής του 1821 και από τους πρωτεργάτες του ελληνικού τύπου, όπου κατά τη γαλλική κατοχή της Αθήνας το 1854, αντιμετώπισε διώξεις, φυλακίσεις και κατάσχεση του τυπογραφείου του. Διέκοψε την έκδοσή του από τις 11/8/1854 μέχρι το 1857 λόγω διώξεως και φυλακίσεως του διευθυντή της, που δημοσιογραφούσε κατά της γαλλικής κατοχής. Πρόσκειτο στο κόμμα των Ναπαίων. Διάκετο ευμενώς προς τη ρωσική πολιτική. Το 1857 επανεκδόθηκε με διευθυντή το γιό του Ιωάννη Φιλήμονα, Τιμολέοντα³⁰ που γεννήθηκε στο Ναύπλιο, αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ασχολήθηκε από νεαρή ηλικία με τη δημοσιογραφία και συνέχισε ως το 1888. Στη συνέχεια ίδρυσε απογευματινό φύλλο της ίδιας εφημερίδας με τίτλο *Μικρός Αιών*. Επίσης, πρωταγωνίστησε στη μεταβολή του 1862- έξωση Όθωνα. Η εφημερίδα μπορεί να χαρακτηριστεί μεγάλου μεγέθους και μεγάλου σχήματος με διαστάσεις 45 εκατοστά με 31 εκατοστά. Είναι τετρασέλιδη ή δισέλιδη με μεγάλη ποικιλία θεμάτων και πληροφορίες. Το κόστος της ετήσιας συνδρομής για την ελληνική επικράτεια ήταν 30 ασημένιες δραχμές. Η εφημερίδα είχε συνδρομητές και στο εξωτερικό, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Αίγυπτο, Ευρώπη, Αμερική, όπου το κόστος της συνδρομής αυξανόταν. Ο *Αιών* ήταν από τις σημαντικότερες εφημερίδες της μετεπαναστατικής περιόδου. Από το 1880 ως το 1887 κυκλοφορεί καθημερινά, ενώ τον τελευταίο χρόνο της έκδοσής της (1887-1888) κυκλοφορεί τρεις φορές την εβδομάδα.

Ο *Αιών* γνωρίζει άνθηση σε μία γεμάτη διπλωματικές μεταβολές περίοδο για την Ελλάδα. Από το 1838 με τη βασιλεία του Όθωνα ως το 1888 με την πρωθυπουργία του Τρικούπη που ολοκληρώνει την έκδοσή του. Ειδικότερα, από το 1854 με τον αγγλογαλλικό αποκλεισμό ως το 1878 με τη Συνθήκη του Βερολίνου και την

²⁹ *Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874*, Δρούλια-Κουτσοπανάγου (επιμ.), ΕΙΕ, Αθήνα, 2008, λήμμα *Αιών* Αικατερίνη Κουμαριανού.

³⁰ *Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874*, ό.π.

πρωθυπουργία του Κουμουνδούρου. Διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης τόσο για την εσωτερική πολιτική της χώρας, όσο και για τη διπλωματία της. Ο *Αιών* ήταν ένθερμος υποστηρικτής της Ρωσίας, γεγονός που ποτέ δεν έκρυψε. Στο πρωτοσέλιδο της 14^{ης} Μαρτίου 1853, αναφέρει πως οι ευρωπαϊκές εφημερίδες διαπνέονται από την ιδέα ότι η Ρωσία και η Αυστρία επιθυμούν τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ίδια η εφημερίδα γνωστή για τα φιλορωσικά της αισθήματα σχεδόν θίγεται με τα παραπάνω, ταυτόχρονα προσπαθεί να αναδείξει την ιδιαίτερη σχέση της Ορθόδοξης Ρωσίας με τους Έλληνες, καθώς και την κατά την γνώμη της, ιδιαίτερη προσφορά των Ελλήνων στη Ρωσία, τη θρησκεία της.³¹

Σε διπλωματικό επίπεδο οι σχέσεις Ρωσίας - Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι τεταμένες. Ο *Αιών* στις 17 Απριλίου 1853, δημοσιεύει πως οι διαπραγματεύσεις του Μεντσικώφ *είναι πλησίον εις τον βράχον, όπου κινδυνεύουσι να ναυαγήσωσι*. Παρακάτω, ο αρθρογράφος υπογραμμίζει τη γενική αντίληψη της περιόδου, υποστηρίζοντας τις αποφάσεις του τσάρου, χαρακτηριστικά λέει: *Μη ανεχόμενος δε να τυραννώνται οι ομόθρησκοι του από την Τουρκικήν Κυβέρνησιν, θέλει να εξασφαλίση το μέλλον αυτών. Τι δικαιότερον, φιλανθρωπέστερον και Χριστιανικότερον δι' ένα αληθώς Χριστιανών Αυτοκράτορα;* Τα αιτήματα του τσάρου θεωρούνται πολύ δίκαια για τον *Αιώνα*. Ο *Αιών* θεωρεί ότι οι αποφάσεις και οι δραστηριότητες του τσάρου «πηγάζουν» από τα χριστιανικά και φιλανθρωπικά του αισθήματα. Ούτε λόγος για την πιθανότητα άσκησης επεκτατικής πολιτικής ή πολιτικής σκοπιμότητας από μέρους του.

Ο θαυμασμός του *Αιώνα* και η πίστη του στη δυναμική της ρωσικής πολιτικής, τον φτάνει σε σημείο να παραληρεί όταν αναφέρεται στον Νικόλαο ή στην Αικατερίνη, λέγοντας «*Εις όλους αυτής τους πολιτικούς συνδιασμούς η Αικατερίνη άλλον δεν είχε σκοπόν, ειμή την από της Ευρώπης έξωσιν των Τούρκων και την αποκατάστασιν της*

³¹ *Αλλ' η Ρωσία; Ιδού το φάσμα, ενώπιον του οποίου ανορθούνται της Ευρωπαϊκής Διπλωματίας αι τρίχες! Η Ρωσία δύναται άρα και θέλει μίαν ημέραν απορροφήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορίαν. Αλλά και ενταύθα την αυτήν απαντώνμεν πλάνην, την αυτήν ευρίσκομεν του πραγματικού αφαιρέσιν. Περί της Αυστρίας προκειμένου, ελησμόνησαν οι πολιτικοί τους Σλάβους, περί της Ρωσίας κρίνοντες, παρέβλεψαν τους Έλληνες. Διὰ τὴν ἡρενὴσαν τὰς σχέσεις, αἰτίνας υπάρχουσι μεταξύ της Ελληνικῆς φυλῆς και της Ρωσσίας, ποίον δε παρελθόν ἐμόρφωσε ταυτάς, ποίαν δε πολιτικὴν ἠκολούθησεν ἀνέκαθεν ἡ μεγάλη του Βορρά και ὅλης της Ορθοδοξίας Δύναμις πρὸς το Ελληνικόν στοιχείον; Ἀν μεταξύ των ἀτόμων την φιλίαν συνδέωσι γεγονότα ἀμοιβαίας ευεργεσίας, ἐπίσης και τὰ ἔθνη συνδέει ἡ Θεία Πρόνοια δι' ἀμοιβαίων ἀναμνήσεων, αἰτίνας τοσοῦτον ριζοῦνται εἰς την καρδίαν αὐτῶν, ὥστε ἀμεσῶν ἔχουσιν ἐπιρροήν εἰς τον κανονισμόν πάσης ενεργείας του ενός πρὸς τον ἄλλο. Ἡ Ρωσσία τον πολιτισμό εαυτῆς χρεωστεί, ὡς πάσα ἄλλη χώρα.*

Ελληνικής Αυτοκρατορίας....» Αυτή η σκέψη του *Αιώνα* δείχνει το μέγεθος της προσήλωσης του στη ρωσική πολιτική. Βέβαια, θα πρέπει να έχουμε στο νου μας τις πολύ ευνοϊκές συγκυρίες που επιτρέπουν στον *Αιώνα* να μιλάει με αυτόν τον χειμαρρώδη και ορμητικό τρόπο. Ένα σημαντικό για τη στάση της εφημερίδας άρθρο είναι της 16ης Μαΐου 1853, το οποίο δημοσιεύεται με τον τίτλο «*Ηγγικεν!*». «*Ηγγικεν*», λοιπόν, κατά τον *Αιώνα*, η ώρα που ο ελληνικός λαός περίμενε, η ώρα που η Ρωσία κήρυξε τον πόλεμο στο Σουλτάνο και στην αυτοκρατορία του, με σκοπό να επικυρώσει τους χριστιανούς ορθοδόξους που διαβιούν στην επικράτεια της μουσουλμανικής αυτοκρατορίας.³²

Η πλήρης στήριξη του *Αιώνα* στη ρωσική πολιτική σήμαινε την ταυτόχρονη στήριξη των τριών διεκδικήσεων του τσάρου Νικόλαου Α' απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τις οποίες δημοσιεύει στις 20 Μαρτίου 1853 και ήταν οι ακόλουθες: *να απονεμηθή εις την Ρωσσίαν η αποκλειστική προστασία όλων των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας των πρεσβευόντων το σχισματικών δόγμα, β. η ονομασία και η επικύρωσις του Έλληνο Πατριάρχου να μην ανήκη πλέον εις τον Σουλτάνο, και γ. η κατοχή των Αγίων Τόπων αδιαιρέτως να μένη εις τους Σχισματικούς...*³³

Εφημερίδες της εποχής αναφέρουν ότι το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης δεν ήθελε να ανήκει στην εξουσία του Τσάρου, αλλά επιθυμούσε να παραμείνει υπό την προστασία του Σουλτάνου. Αυτή του η στάση θα επικριθεί σφοδρά από τον *Αιώνα*, που θεωρεί αδιανόητη τη στάση του Πατριαρχείου απέναντι στον τσάρο και την πολιτική του. Η στάση του Πατριαρχείου μπορεί να εξηγηθεί, από τη στιγμή που το Πατριαρχείο ήταν ένας οθωμανικός θεσμός, που από την υποταγή του στο Σουλτάνο μπόρεσε να διατηρήσει τη βιωσιμότητα του τόσους αιώνες μέσα στο ισλαμικό αυτό πολυεθνικό κράτος. Ο *Αιών* δεν ήταν η μόνη εφημερίδα που υποστήριζε τη Ρωσία εκείνη την περίοδο και ήταν φυσικό, λόγω του αγγλογαλλικού αποκλεισμού. Ακόμα και η *Ελπίς*,

³² Η Οθωμανική Δυναστεία κρούει την κρίσιμον αυτής ώραν. Ο Ορθόδοξος Αυτοκράτωρ, εμπνευσθείς, και δια τούτο αποκτών πλέον δικαιωματικώς, το επίθετον *Μέγας*, απεφάσισε να επιθέση την στιβαράν αυτού χείρα και να κρατήση, ως αμετάβλητος αθλητής, την εις κρημνόν φερόμενην άμαξαν της Ορθοδοξίας, του αληθούς Ελληνισμού. Βλέπων ως γύπα επιπεσούσαν την Δύσιν, και παντοία άλλα στοιχεία επί του δεδομένου σώματος της Ορθοδοξίας, αντιπροσωπευομένης υπό των Ελλήνων και των Σλαύων, απεφάσισε να εκτείνη τας χείρας αυτού, τας οποίας μέχρι τούδε εκράτει εσταυρωμένας, και δια της ισχυράς αυτού πνοής να ανατρέψη εκείνους, οίτινες εφαντάσθησαν, ότι η Ανατολή είναι βρέφος έκθετον εις την κακουργίαν αυτών, ότι η Ορθοδοξία στερείται της ισχύος εκείνης, ήτις και ενώπιον των υλικωτέρον δύναται να καταστήση αυτήν σεβαστήν.

³³ http://visualizingpress.blogspot.com/2010/12/blog-post_1351.html

που υποστήριζε τη γαλλική πολιτική, υπεστήριζε τη Ρωσία τονίζοντας ότι η Ρωσία πάντα στη νεότερη Ελλάδα προσέφερε την ειλικρινή συνδρομή της σε κάθε περίπτωση και ποτέ δε χρησιμοποίησε τη δύναμή της για να δημιουργήσει δυσχέρειες στην ελληνική κυβέρνηση όπως άλλες Δυνάμεις.³⁴ Επίσης, επισημαίνεται ότι όταν οι Κρήτες ζήτησαν τη βοήθεια των Δυνάμεων για να υπενθυμίσουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τις υποχρεώσεις της, οι Δυνάμεις εκτός της Ρωσίας αδιαφόρησαν και εσιώπησαν. Το μόνο που απήντησαν ήταν πως η κρητική επανάσταση ήταν έργο των Ρώσων για μία ακόμα φορά και ζήτησαν να καταπνιγεί το κρητικό κίνημα.³⁵ Το ίδιο έκανε και η *Αθηνά*. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που αναφέρει ότι το ελληνικό έθνος νιώθει μεγάλη ευγνωμοσύνη για τη Ρωσία επειδή είναι κράτος ομόθρησκο. Το ίδιο νιώθει και για την Αγγλία και τη Γαλλία.³⁶

Ο *Αιών* επικροτεί τη συμπαράσταση της Ρωσίας στους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ οι δυτικές Δυνάμεις υποστηρίζουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Ρωσία είναι η μόνη δύναμη που έμεινε πάντα πιστή στην Ελλάδα και προστάτευε τους χριστιανούς από τους Τούρκους. Επίσης, η αδελφική σχέση με τη Ρωσία φαίνεται και μέσα από το ρωσικό τύπο που υπερασπίζονται τους Έλληνες.³⁷ Επίσης, αναφέρεται ότι η μόνη δύναμη που δεν άλλαξε πολύ την υπάρχουσα κατάσταση, αλλά έδειξε τη συμπάθειά της προς την Ελλάδα ήταν η Ρωσία. Η Ρωσία ενδιαφέρθηκε για την Ελλάδα λόγω του ομόδοξου και της αύξησης επιρροής της στη χώρα.³⁸ Επισημαίνεται για άλλη μια φορά η ευμενής στάση της Ρωσίας απέναντι στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, το άρθρο τονίζει ότι οι χριστιανοί υπήκοοι του σουλτάνου υποφέρουν και έχουν την αμέριστη συμπάθεια του ρωσικού έθνους και μαζί με τη Γαλλία πήραν άμεσα μέτρα για την προστασία των χριστιανών. Ωστόσο, η κατάστασή τους παραμένει αφόρητη, αφού και μετά τη συνθήκη του 1856, δεν υπήρξαν γι' αυτούς σημαντικές μεταβολές.³⁹

Επίσης, ο *Αιών* για ακόμα μία φορά ενθουσιάζεται από την υποστήριξη της Ρωσίας προς την Ελλάδα και την αναγνώριση της υπεροχής της ελληνικής εθνικότητας στην Ανατολή. Ωστόσο, επισημαίνεται πως η Ρωσία δεν είναι η μόνη δύναμη που ευεργέτησε

³⁴ *Ελπίς*, 16/5/1867, αρ. φ. 1405, σ.1.

³⁵ *Ελπίς*, 27/6/1867, αρ. φ. 1411, σ.2.

³⁶ *Αθηνά*, 19/11/1855, αρ. φ. 2341, σ.1.

³⁷ *Αιών*, 15/4/1854, αρ. φ. 1451 *Αιών*, 3/7/1854, αρ. φ. 1474 και *Αιών*, 7/7/1854, αρ. φ. 1475.

³⁸ *Αιών*, 27/8/1859, αρ. φ. 1781, σ.2.

³⁹ *Αιών*, 27/5/1860, αρ. φ. 1888 και *Αιών*, 16/7/1860, αρ. φ. 1902, σ.3.

τον ελληνισμό, ούτε ότι μπροστά στην πραγματοποίηση των συμφερόντων της θα δεχτεί να βοηθήσει την Ελλάδα. Γι' αυτό που δηλώνει, σίγουρος όμως ο *Αιών*, είναι ότι η Ρωσία δεν επιθυμεί την εξαφάνιση του ελληνικού έθνους από την Ανατολή και δίνοντας μια Ρωσίδα⁴⁰ ως γυναίκα του βασιλιά το αποδεικνύει έμπρακτα ότι δε θέλει να κατακτήσει, ούτε να απορροφήσει, αλλά να βοηθήσει την Ελλάδα.⁴¹ Επιπλέον, τονίζεται ότι η Ρωσία μόνο κατακτητικούς σκοπούς δεν έχει στην Ανατολή κι αυτό αποδεικνύεται σύμφωνα με την εφημερίδα από το γεγονός της επιθυμίας της ανεξαρτησίας των ανατολικών εθνικοτήτων.⁴²

Τα παραπάνω αποδεικνύουν τη συμπάθεια του *Αιώνα* προς τη Ρωσία. Το τίμημα της κατακραύνωσης της πολιτικής των Αγγλογάλλων ήταν το κλείσιμο της εφημερίδας και της φυλάκισης του εκδότη της, Φιλήμονα. Ο όρος που τέθηκε προκειμένου να αποφυλακιστεί ήταν η διακοπή της έκδοσης της εφημερίδας, όπως και τελικά συνέβη. Ο *Αιών* επανεκδίδεται 24/1/1857 όταν τελειώνει ο Κριμαϊκός πόλεμος και ηττάται η Ρωσία. Ο *Αιών* όμως δεν ασχολείται μόνο με τα εξωτερικά ζητήματα, αλλά και με την εσωτερική πολιτική της χώρας. Συνεπώς, ως αντιβαυαρική εφημερίδα, στις 10/10/1862 συμμετέχει και επικροτεί την έξωση του Όθωνα, έχοντας πάντα στα άρθρα και την πολιτική της, τη Ρωσία ως σωτήρα των ορθοδόξων και το μέσο για την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας.

Οι συνθήκες μεταβάλλονταν, και όταν έγινε φανερό ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν μπορούσε να επιβιώσει αναζητήθηκε η εναλλακτική λύση της Βουλγαρίας. Στην πρώτη φάση υλοποίησης του σχεδίου τους για τη δημιουργία εκτεταμένου Βουλγαρικού κράτους η ρωσική πολιτική στόχευσε στη δημιουργία βουλγαρικής συνείδησης στους πληθυσμούς που κατοικούσαν στην περιοχή που θα αποτελούσε τον πυρήνα της μετέπειτα «Μεγάλης Βουλγαρίας». Το παραπάνω εγχείρημα τέθηκε σε εφαρμογή αφού πείσθηκαν οι Ρώσοι, ότι η αρχική επιλογή τους, η Σερβία, δεν μπορούσε να χειραγωγηθεί απόλυτα. Η πολιτική της Ρωσίας άρχισε να αλλάζει στα τέλη της δεκαετίας του 1850. Η Ρωσία είχε ως κύριο έργο να στρέψει το ενδιαφέρον της αποκλειστικά στους σλαβικούς πληθυσμούς της Βαλκανικής. Η ρωσική πολιτική άρχισε να στηρίζει τις βουλγαρικές

⁴⁰ Αναφέρεται στη Ρωσίδα δούκισσα Όλγα που το 1867 παντρεύτηκε το Βασιλιά Γεώργιο Α'.

⁴¹ *Αιών*, 1/5/1869, αρ. φ. 2444.

⁴² *Αιών*, 16/11/1870, αρ. φ. 2620. Σε όποια παραπομπή εφημερίδας δεν αναφέρεται σελίδα, εννοείται η πρώτη.

διεκδικήσεις στη Μακεδονία σε θρησκευτικό και πολιτικό επίπεδο, αποβλέποντας στην ενσωμάτωση του συνόλου της Μακεδονίας στο μελλοντικό βουλγαρικό κράτος. Το ρωσικό κράτος στεκόταν αρωγός στην όλη προσπάθεια, τόσο ηθικά όσο και υλικά. Το 1860 λοιπόν, όταν οι υπόλοιπες ελληνικές εφημερίδες έπαψαν να δείχνουν τη συμπάθειά τους και την ευγνωμοσύνη τους στη Ρωσία, ο *Αιών* συνέχιζε να «στηρίζει» τη ρωσική πολιτική και τα επόμενα χρόνια, ακόμα και όταν έβλεπε ότι η Ρωσία στρεφόταν πλέον στους Σέρβους και τους Βούλγαρους για να πραγματοποιήσει τα σχέδιά της και γι' αυτό το σκοπό υπερασπιζόταν τους τελευταίους με όλες τις Δυνάμεις.

Για τον *Αιώνα* η μεταστροφή της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας συνειδητοποιείται το 1860 και κυρίως το 1870, αν και έχει αρχίσει τουλάχιστον είκοσι χρόνια νωρίτερα. Ο *Αιών* επισημαίνει ότι η Ελλάδα θέλει να είναι δορυφόρος της Ρωσίας λόγω του ομόδοξου κι όχι να αποτελεί φραγμό των επιδρομών εναντίον της Ρωσίας.⁴³ Επίσης, αναφέρεται ότι πρέπει να πάψει η Ρωσία να αποτελεί το φόβητρο για τις Δυνάμεις όπως πριν τον κριμαϊκό πόλεμο. Επιπλέον, οι Έλληνες εμφανίζονται παραπονούμενοι προς τη Ρωσία λόγω των πανσλαβιστικών κινήσεων της και δηλώνουν απελπισμένοι. Ακόμα, πληροφορούμαστε ότι η Ρωσία ενθαρρύνει την έκδοση βουλγαρικής εφημερίδας με περιεχόμενο ενάντιο στο ελληνικό πατριαρχείο και στο ελληνικό έθνος.⁴⁴

Η Βουλγαρική Εξαρχία υπήρξε καίριο πλήγμα για την Ελλάδα, επειδή από της πτώσεως του Βουλγαρικού Πατριαρχείου, έδρα του οποίου ήταν το Τύρνοβο, οι Βούλγαροι ήταν υπό την εκκλησιαστική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ήταν ένα δυνατό ξύπνημα για τον *Αιώνα* που από τότε και μετά αρχίζει να αμφιβάλλει για τη Ρωσία ως προστάτιδα επισημαίνοντας ότι η Ρωσία βοηθά τους Βούλγαρους και τους ποδηγετεί. Επίσης, εντύπωση προκαλεί στον *Αιώνα* το γεγονός ότι η Ρωσία υποστηρίζει τους «σχισματικούς» Βούλγαρους και τους βοηθά στα πρώτα τους βήματα αυθυπαρξίας.⁴⁵ Ακόμα, τονίζεται σε άρθρο του *Αιώνα* ότι η Ρωσία όφειλε να παραμείνει προστάτιδα της ελληνικής εκκλησίας και όχι παρασυρόμενη από τα ανατολικά της συμφέροντα να υποστηρίζει τους Βούλγαρους και να διαρρήξει την Ανατολική θρησκευτική ομοσπονδία. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η Ρωσία υπολόγισε κακώς τις Δυνάμεις των στοιχείων της Ανατολής. Οι Σλάβοι μπορεί να είναι πολυπληθέστεροι των

⁴³ *Αιών*, 19/3/1860, αρ. φ. 1868.

⁴⁴ *Αιών*, 20/7/1860, αρ. φ. 1903, σ.2.

⁴⁵ *Αιών*, 22/2/1872, αρ. φ. 2760, σ.2.

Ελλήνων, όμως σύμφωνα με το άρθρο, οι Έλληνες είναι ηθικότεροι και προκαλεί εντύπωση στη συγκεκριμένη εφημερίδα, η αποξένωση της Ρωσίας με την Ελλάδα. Μάλιστα προβλέπει ότι το πολιτικό αποτέλεσμα θα είναι η απομόνωση της Ρωσίας επειδή δε θα μπορέσει να χαλιναγωγήσει τη δύναμη των Σλάβων που η ίδια υπέθαλψε.⁴⁶ Ο πανσλαβισμός έπρεπε να γνωρίζει αν ήταν ορθόδοξος και φιλαλήθης κι ότι δεν υπάρχει διαίρεση των φύλων του χριστιανισμού. Πανσλαβιστές της Πετρούπολης από την άλλη πλευρά, βεβαιώνουν ότι η Ρωσία άρχισε να προστατεύει τις τάσεις των Βουλγάρων και η τουρκική εξουσία έκλινε προς όφελός τους.⁴⁷ Ακόμα, σε άρθρο του *Αιώνα* επισημαίνεται ότι η Ρωσία μπορούσε να εμποδίσει την επιδείνωση των πραγμάτων, αλλά αμέλησε να το πράξει.⁴⁸ Ο *Αιών* αντιλαμβάνεται πλέον ότι καμία χώρα, ανάμεσά τους και η Ρωσία, δε θα ήθελε να βοηθήσει την Ελλάδα, αλλά μόνο να εξυπηρετήσουν δικά τους συμφέροντα. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η συμμαχία Ελλάδας- Οθωμανική Αυτοκρατορίας θα ήταν η μόνη που θα μπορούσε να αναχαιτίσει τη ρωσική επέκταση στην Ανατολή.⁴⁹

2) Η Ελπίς

Η εφημερίδα *Ελπίς*⁵⁰ ήταν πολιτική και εκδόθηκε στην Αθήνα τον Οκτώβριο του 1836 από τον Κωνσταντίνο Λεβίδη⁵¹ που παραιτήθηκε στα χρόνια του Όθωνα. Τα πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας της συντασσόταν στην ελληνική και γερμανική γλώσσα. Από το

⁴⁶ *Αιών*, 8/5/1872, αρ. φ. 2781.

⁴⁷ *Αιών*, 15/5/1872, αρ. φ. 2783.

⁴⁸ *Αιών*, 18/5/1872, αρ. φ. 2784.

⁴⁹ *Αιών*, 13/8/1873, αρ. φ. 2941.

⁵⁰ Γεωργία Κόκλα- Παπαδάτου, *Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874*, Δρούλια-Κουτσοπανάγου, ΕΙΕ, Αθήνα, 2008, σ. 174.

⁵¹ *Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874*, ό.π., λήμμα *Ελπίς*, Αικατερίνη Κουμαριανού.

πρώτο φύλλο της ζήτησε την παραχώρηση Συντάγματος. Ο ιδρυτής της διώχθηκε με αποτέλεσμα η έκδοσή της να διακοπεί το Νοέμβριο του 1837. Επανέλαβε την έκδοσή της από τις 26 Σεπτεμβρίου 1843 με την ψήφιση Συντάγματος και στον τίτλο της προσέθεσε τη φράση: «Εφημερίς των αρχών της 3^{ης} Σεπτεμβρίου». Εξακολούθησε να εκδίδεται μέχρι το θάνατο του Κ. Λεβίδη (1868). Τιμή φύλλου: 10 λεπτά. Στη διάρκεια της Κατοχής από τους αγγλογάλλους, εκδιδόταν στην ελληνική και γαλλική γλώσσα με τον τίτλο *L'Esperance*.

Η *Ελπίς* τα περισσότερα χρόνια κυκλοφορίας της υποστήριζε και προωθούσε τη γαλλική πολιτική στην Ελλάδα και ήταν ενάντια στην πολιτική της Ρωσίας και της Αγγλίας. Στην περίοδο της Αγγλογαλλικής Κατοχής η εφημερίδα αν και φιλογαλλική στηλιτεύει όχι μόνο την Αγγλία, αλλά κυρίως τη Γαλλία, όχι μόνο για την Κατοχή που πραγματοποίησε στον Πειραιά και την Αθήνα, αλλά και για την απαγόρευση ελευθεροτυπίας, υποστηρίζοντας τον εκδότη του *Αιώνα*, Ιωάννη Φιλήμονα που φυλακίστηκε για τις ιδέες του και αναγκάστηκε να διακόψει την έκδοση της εφημερίδας του. Και η ίδια η *Ελπίς* όμως για δυόμιση μήνες διέκοψε την κυκλοφορία της. Θεωρούσε ότι η Ελλάδα τιμωρούνταν άδικα από τις συμμαχικές Δυνάμεις αφού το μόνο που έκανε ήταν να σκεφτεί τα δικά της συμφέροντα που όμως αποδείχτηκαν αντίθετα με αυτά των Δυνάμεων. Επίσης, ο αποκλεισμός θεωρήθηκε ως μέσο καταστολής των εξεγέρσεων στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία αλλά και ως μέσο παραδειγματισμού προς τα υπόλοιπα έθνη. Επέκρινε τους Έλληνες Υπουργούς που συγκατέθεσαν στη συμμετοχή τους στο Υπουργείο Κατοχής με αποτέλεσμα να περιορίσουν τα δικαιώματα του Έθνους και εξέφρασε σε πολλά φύλλα της την απογοήτευση της Ελλάδας προς τις Δυτικές Δυνάμεις που ούσα δεσμευμένη από τις υποσχέσεις ουδετερότητας προς αυτές, δε μπορεί να στηρίξει νέες εξεγέρσεις.

Υποστήριξε σθεναρά ότι και οι υπόλοιπες ελληνικές εφημερίδες της περιόδου συμφωνούν σχετικά με τη μη συμμετοχή και υποκίνηση των εξεγέρσεων των Ελλήνων από τους Ρώσους και απορεί μάλιστα που οι Δυνάμεις δεν καταλαβαίνουν ή κάνουν ότι δεν καταλαβαίνουν ότι η Ελλάδα δεν ακολουθεί ούτε ακολούθησε ποτέ ούτε ρωσική πολιτική, ούτε αγγλική, ούτε γαλλική, γιατί η Ελλάδα έχει τη δική της πολιτική. Πολύ συχνά αναφέρεται στην *Ελπίδα* η απουσία ρωσικού δακτύλου στις ελληνικές εξεγέρσεις και η προσπάθεια να πείσει τις Δυνάμεις γι' αυτό. Συχνά μάλιστα χαρακτηρίζει τις

Δυνάμεις «ρωσόφοβες» ακριβώς γι' αυτόν το λόγο. Καταγγέλλει μάλιστα τις δύο Δυνάμεις - Αγγλία και Γαλλία- ότι προσπαθούν να υποτιμήσουν τον αγώνα των Ελλήνων, διαδίδοντας ότι οι εξεγέρσεις που σημειώνονται στην ελληνική επικράτεια αποτελούν «ρωσική υπενέργεια». Ωστόσο, οι Δυνάμεις ήταν πεπεισμένες για το αντίθετο. Μάλιστα, πρέπει να τονιστεί ότι η ελληνική κυβέρνηση δεχόταν πιέσεις από τη Γαλλία αναφέροντας χαρακτηριστικά «*αν η Ελλάς κινηθή, η Ελλάς εχάθη*», εννοώντας ότι δεν πρέπει να αναπτυχθούν εξεγέρσεις διότι διαφορετικά η Ελλάδα απειλούνταν με πόλεμο, με καθαίρεση του Όθωνα από το θρόνο ή ακόμα και με το τέλος της ανεξαρτησίας της. Από το 1854 η *Ελπίς* επισημαίνει ότι ο φόβος των Μεγάλων Δυνάμεων είναι η Ρωσία.

Προς το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου η *Ελπίς* απογοητευμένη από την αντίδραση των Δυνάμεων τονίζει ότι η Δυτική Ευρώπη ούσα ισχυρότερη από την Ελλάδα συκοφάντησε το ελληνικό Έθνος χαρακτηρίζοντάς το ως *μισθωτό ανδράποδο της Ρωσίας*. Παράλληλα, διαπιστώνει ότι το λάθος των Δυτικών Δυνάμεων είναι ότι θεωρούν ως το μεγαλύτερο κίνδυνο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας τη Ρωσία, ενώ στην πραγματικότητα είναι η ίδια η Οθωμανική αυτοκρατορία και η αποδιοργάνωση στο εσωτερικό της. Φυσικά δηλώνει τη δυσαρέσκεια τη δική της και του λαού λόγω της κατάληψης της Ελλάδας από ξένο στρατό. Τονίζει ότι επειδή οι Έλληνες δεν επιθυμούν πόλεμο με την Οθωμανική αυτοκρατορία στο πλευρό των Αγγλογάλλων, οι τελευταίοι πίστεψαν ότι οι Έλληνες υποστηρίζουν τους Ρώσους. Η *Ελπίς* μάλιστα τονίζει ότι στην Ελλάδα επικρατεί ρωσική και όχι δυτική πολιτική σύμφωνα με τους Αγγλογάλλους. Ωστόσο, συχνά αναφέρεται η συμπάθεια του ελληνικού Έθνους απέναντι στο γαλλικό όχι μόνο λόγω ευεργεσίας προς την Ελλάδα, αλλά και επειδή είναι γενναίο και μεγαλοφυές έθνος, όπως το ελληνικό. Η Αγγλία και η Γαλλία σε ό,τι αφορά την Ανατολή, πίστευαν ότι θα διαχωριζόταν ο λαός από το βασιλικό θρόνο λόγω των εξεγέρσεων των Ελλήνων και θα στρεφόταν το πλήθος εναντίον του Όθωνα λόγω της διατήρησης ουδετερότητας, πολιτική που είχε αντιληφθεί η *Ελπίς* και διαβεβαιώνει πως αυτό που είχε ως σκοπό η «τερατώδης» συμμαχία των δύο Δυνάμεων δεν πρόκειται να συμβεί.⁵²

⁵² *Ελπίς*, 8/2/1854, αρ. φ. 754, 23/4/1854, αρ. φ. 764, 29/4/1854, αρ. φ. 765

Το 1856, οι Δυνάμεις φοβούνται μήπως οι χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ωθούμενοι από κάποιο αόρατο χέρι (Ρωσία), ξεσηκωθούν και ανατρέψουν τα σχέδια των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων στην Ανατολή. Η *Ελπίς* εδώ υποστηρίζει τα συμφέροντα της Ελλάδας όπως κάνει ο κάθε ηγεμόνας, όπως κάνουν και οι Δυνάμεις. Η Αγγλία και η Γαλλία παρουσιάζονται στην Ελλάδα με διττό χαρακτήρα. Ως ευρωπαϊκές Δυνάμεις που έχουν πολιτικά και εμπορικά συμφέροντα αφενός και ως ευεργέτες της Ελλάδας αφετέρου. Πληροφορεί τον ευρωπαϊκό τύπο ότι η Ελλάδα και οι χριστιανοί της Ανατολής αντιλαμβάνονται τα σχέδια της Ρωσίας για κατακερματισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ακόμα, αναφέρει ότι η Αγγλία σήμερα έχει πάψει να είναι φιλοτουρκική, ωστόσο δεν είναι και φιλελληνική. Η Αγγλία περιφρονεί τον ελληνισμό και τις φυλές που κατοικούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αναφορικά με τις σχέσεις της *Ελπίς* με τη Ρωσία το 1856 τονίζει ότι η Ρωσία προστάτευε τους χριστιανούς της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και πως πάντα βοήθησε και χορήγησε άσυλο στους χριστιανούς από τις βαρβαρότητες των Οθωμανών, λόγω του ομόθρησκου. Με λίγα λόγια η Ρωσία πάντα στη νεότερη Ελλάδα πρόσφερε την ειλικρινή συνδρομή της σε κάθε περίπτωση και ποτέ δε χρησιμοποίησε τη δύναμή της για να δημιουργήσει δυσχέρειες στην ελληνική κυβέρνηση όπως άλλες Δυνάμεις. Ένα παράδειγμα για την ανιδιοτέλεια της Ρωσίας είναι πως όταν οι Κρήτες ζήτησαν τη βοήθεια των Δυνάμεων για να υπενθυμίσουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τις υποχρεώσεις της όπως ορίζονταν στο στη Συνθήκη των Παρισίων (1856), οι Δυνάμεις εκτός της Ρωσίας αδιαφόρησαν και σιώπησαν. Το μόνο που απήντησαν ήταν πως η κρητική επανάσταση ήταν έργο των Ρώσων για μία ακόμα φορά και ζήτησαν να καταπνιγεί το κρητικό κίνημα. Η *Ελπίς* αγανακτεί με αυτούς τους ισχυρισμούς της Ευρώπης και τονίζει ότι οι Έλληνες αγαπούν όντως τη Ρωσία για το μοναδικό λόγο, ότι η Ρωσία στάθηκε πάντα εχθρική απέναντι στην Οθωμανική αυτοκρατορία.⁵³ Περαιτέρω, μεταφέρει την πληροφορία ότι από τις χτεσινές ειδήσεις της Βιέννης φαίνεται ότι έγιναν αυστηρές παρατηρήσεις από τη Ρωσία στην Οθωμανική αυτοκρατορία επειδή δεν είχε τηρήσει τους όρους στη σύνοδο του Παρισιού σχετικά με τη βελτίωση της θέσης των χριστιανών.⁵⁴

⁵³ *Ελπίς*, 30/6/1856, αρ .φ. 859.

⁵⁴ *Ελπίς*, 21/3/1858, αρ .φ. 944.

Ωστόσο, από το 1856 και σε μεγαλύτερο βαθμό από το 1858, η *Ελπίς* τονίζει ότι η αδιαφορία και η απάθεια που έδειξαν τόσο οι Σλάβοι όσο και η Ρωσία αποδεικνύει για άλλη μια φορά ότι η Ελλάδα δε μπορεί να στηριχθεί στη Ρωσία και η *Συνταγματική* αναφέρει ότι το ελληνικό Έθνος πρέπει να πάσχει από βλακεία αν νομίζει ότι η Ρωσία δε θα κινούνταν με γνώμονα το συμφέρον της. Σημαντικό μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι η *Ελπίς* ανασκευάζει τα λεγόμενά της και πλέον δέχεται εν μέρει την άποψη της γαλλικής *Συνταγματικής* διατυπώνοντας την άποψη ότι μετά τα Ορλωφικά η Ρωσία δε βοήθησε «ξανά»- αν μπορεί να θεωρηθεί ως βοήθεια η εξέλιξη των Ορλωφικών- την Ελλάδα. Πιστεύεται ότι η ελληνική φυλή στα τέλη του προηγούμενου αιώνα εξαπατήθηκε από τις δόλιες υποσχέσεις της Ρωσίας για βοήθεια, εννοώντας τα Ορλωφικά και εξεγέρθηκαν εναντίον των Οθωμανών. Η συγκεκριμένη εφημερίδα επισημαίνει ότι οι Έλληνες και οι Χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξετίμησαν την επέμβαση της Ρωσίας, αποβλέποντας στη βελτίωση της τύχης τους. Η *Ελπίς* αντιλαμβάνεται από νωρίς τα πραγματικά σχέδια της Ρωσίας και τα διαφορετικά συμφέροντα από αυτά των Δυνάμεων, στην περιοχή.

Στα χρόνια που ακολουθούν (1860) η *Ελπίς* επισημαίνει τους κινδύνους της ρωσοφοβίας που πλήττουν καίρια την Ελλάδα. Υπογραμμίζει ότι οι χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σφαγιάζονται από τους Τούρκους επειδή είναι θύματα των προλήψεων εναντίον της Ρωσίας που αν και γενικά (η Ρωσία) προοδεύει στο Ανατολικό Ζήτημα, οπισθοδρομεί την Ευρώπη. Η θέση της Ελπίδας είναι ότι ο ελληνικός Τύπος θα πρέπει να ενημερώσει τη Δύση για να μειώσει τις πανσλαβιστικές ενέργειες και να πάψει η Δυτική Ευρώπη να συκοφαντεί την Ελλάδα ότι είναι όργανο της Ρωσίας. Λίγοι είναι εκείνοι που έχουν σκεφτεί ότι η Ελλάδα έγινε μικρή και ασθενής επειδή η διπλωματία υπέβλεπε το ελληνικό έθνος ως αφοσιωμένο στη Ρωσία και πως θεωρούσαν τον ελληνισμό ταυτόσημο με τον ρωσισμό. Τέλος, θεωρεί προδοσία των υπόλοιπων ελληνικών εφημερίδων να διακηρύττουν ότι αναμένεται στην Ελλάδα γαλλικός στρατός, ότι ο ρωσικός κατεβαίνει στα σύνορα και ότι κάποιες Δυνάμεις συμμαχούν μεταξύ τους εναντίον των Οθωμανών. Αντίθετα, το καθήκον της *Ελπίς* είναι να πληροφορεί με ειλικρίνεια τους Έλληνες σχετικά με τις υποσχέσεις της Πύλης και την πραγμάτωσή τους από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Την ίδια περίοδο η *Ελπίς* αναφέρει σε άρθρο της, «Οι χριστιανοί της Ανατολής διά των χριστιανών της Ανατολής»: να μην πιστεύουν οι Έλληνες

ότι οι Δυνάμεις θέλουν να τους ελευθερώσουν από τους Οθωμανούς. Προσπαθεί να πείσει την Ελλάδα να μην ακολουθήσει την πολιτική της Ρωσίας. Η Αγγλία και η Γαλλία δε θέλουν να υπερασπιστούν αλλά να αντικαταστήσουν το χριστιανικό στοιχείο, τονίζει η *Ελπίς*. Αν και είναι γαλλικής κατευθύνσεως εφημερίδα, η *Ελπίς* τάσσεται εναντίον της Γαλλίας.⁵⁵

Μέσα στο πλαίσιο της βουλγαρικής εθνικής αναγέννησης η *Ελπίς* τονίζει σε όλο και περισσότερα άρθρα της ότι η Ρωσία ελάχιστα ενδιαφέρεται για το χριστιανισμό και πολύ περισσότερο για το Σλαβισμό. Θεωρεί εξόφθαλμο και κατακριτέο το γεγονός ότι τα παθήματα των χριστιανών σε Βοσνία και Ερζεγοβίνη καταδικάζονται από τη Ρωσία όχι επειδή είναι χριστιανοί, αλλά επειδή ανήκουν στη σλαβική φυλή, ενώ αντίθετα, τα παθήματα των χριστιανών της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας δεν έλκουν την προσοχή της ομόδοξης Ρωσίας. Καταδικάζονται οι χριστιανοί της Κρήτης και η Ρωσία δε νοιάζεται για τα δεινά τους. Ως παράδειγμα αδιαφορίας της Ρωσίας, η *Ελπίς* αναφέρει το ένα και μοναδικό πλοίο που έστειλε στη Βηρυτό με σκοπό να σώσει τους χριστιανούς που σφαγιάζονταν στη Συρία από τους Οθωμανούς. Μετά από εντολή όμως που πήρε, τους άφησε αβοήθητους και επέστρεψε στον Πειραιά. Η Ρωσία υποβλέπει τον ελληνισμό και το μόνο που τη νοιάζει είναι ο Σλαβισμός και η επιτυχία του γιατί ο σλαβισμός ταυτίζεται με το ρωσισμό τόσο για τους Ρώσους, όσο και για τις Δυνάμεις της Δύσης.

Η πανσλαβιστική βουλγαρική προπαγάνδα αυξήθηκε με το σχίσμα και η Ρωσία υπέβλεπε να μετατρέψει όλες τις φυλές που κατοικούν στην Οθωμανική αυτοκρατορία, ρωσίζουσες αδιαφορώντας για τα δεινά τους. Η συγκεκριμένη εφημερίδα θεωρούσε τον πανσλαβισμό ως δραστήρια και σατανική ενέργεια για να δημιουργηθεί μίσος ανάμεσα στους Έλληνες και τους Βούλγαρους. Εδώ και πολλά έτη η Ευρώπη είχε εναντιωθεί στον πανσλαβισμό επειδή τον θεώρησε απειλή για όλη την Ευρώπη. Η Ρωσία ενεργεί καθαρά για το συμφέρον της. Βλέπει το μέλλον και προσπαθεί να επωφεληθεί από τις παρούσες συνθήκες. Επιθυμία της είναι η κατακερματισμένη Οθωμανική αυτοκρατορία και η ανάδυση μικρών κρατιδίων στη θέση της. Αυτά τα κρατίδια που θα αποτελούνται από διαφορετικές φυλές θα διαφωνούν μεταξύ τους για την απόκτηση μεγαλύτερης υπεροχής του ενός πάνω στο άλλο και μετά από το μίσος που θα τα κυριεύσει, θα απομακρυνθούν

⁵⁵ *Ελπίς*, 21/6/1860, αρ .φ. 1056, σ.2.

από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τότε θα παρέμβει η Ρωσία υπενθυμίζοντας ότι εκείνη τα απελευθέρωσε και θα τα ενσωματώσει κάτω από την ηγεσία της.

Με τη Ρωσία συγγενεύουν οι σλαβικές φυλές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως οι Σέρβοι, οι Μαυροβούνιοι, οι Ερζεγοβίνιοι και οι Βούλγαροι. Η Ρωσία πλησίασε τους λαούς αυτούς με πρόσχημα το ομόθρησκο, αφού η Ρωσία παρουσιάζεται ως «*ένθερμος υποστηρικτής της Ορθοδοξίας*». Η μεγαλύτερη επιθυμία λοιπόν της Ρωσίας είναι η ίδρυση ενός μεγάλου σλαβικού βασιλείου στην Ανατολή του οποίου θα αναλάβει τη «*φροντίδα*», ουσιαστικά την ηγεμονία, γι' αυτό και η Ελλάδα θα πρέπει να ξέρει ότι θα της δοθεί δευτερεύουσα σημασία από τη Ρωσία και δε θα βρεθεί στο επίκεντρο. Η *Ελπίς* προειδοποιεί τις Δυνάμεις ότι ακόμα και αν τα σχέδια της Ρωσίας πραγματοποιηθούν και το σλαβικό κράτος αυξήσει την έκτασή του, ο ελληνισμός δεν κινδυνεύει τόσο πολύ, όσο η Δύση, αφού το θρήσκευμα στην Ελλάδα θα παραμείνει ορθόδοξο και όχι καθολικό, όπως προσπαθεί να επιβάλλει η Δύση. Η *Ελπίς* φροντίζει να ξεκαθαρίσει προκειμένου να αφυπνίσει και άλλους Έλληνες ότι η Ρωσία δε θέλει να απελευθερωθούν οι Έλληνες χριστιανοί από τους Οθωμανούς, αλλά προσπαθεί να υλοποιήσει τα σχέδιά της που την οδηγούν στα συμφέροντά της μέσω της πανσλαβιστικής ιδεολογίας. Η ρωσοφοβία της Δύσης έβλαπτε την Ελλάδα, αλλά ωφελούσε τα πανσλαβιστικά σχέδια της Ρωσίας στην Ανατολή.

Περαιτέρω, επισημαίνει ότι η Ελλάδα κατέχει σημαντική φυλετική και γεωγραφική θέση στην Ανατολή, εξαιτίας της οποίας η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία βρίσκονται σε πολιτική αντιζηλία. Για άλλη μια φορά κατηγορεί τη Δύση επισημαίνοντας ότι το ελληνικό Έθνος έχει μικρά σύνορα γιατί η Δύση με την παράλογη πρόληψή της, διαλαλεί ότι το ελληνικό Έθνος είναι αφοσιωμένο ψυχή και σώμα στη Ρωσία. Ως αποτέλεσμα οι Δυτικές Δυνάμεις δε βοηθούν την Ελλάδα να αναπτυχθεί και να λύσει τα θέματα της εξωτερικής πολιτικής της, αφού πιστεύουν ότι είναι ελεγχόμενο κρατίδιο της Ρωσίας. Επιπρόσθετα, υπογραμμίζει ότι το συμφέρον για την Ελλάδα είναι να μη δώσει αφορμή για υπόνοιες ότι συμπαθούν η μία την άλλη δύναμη αλλά να υπάρξει ένας ηγεμόνας από κάποια από αυτές για να «*συγγενέψει*» με την Ελλάδα και να έχει ένα καλύτερο μέλλον. Ακόμα, αναφέρει ότι η Γαλλία και η Ρωσία ήθελαν το Δούκα του Λάυτεμπεργκ ως

ηγεμόνα της Ελλάδας. Στη Ρωσία διέφυγε όμως ότι λόγω του αποκλεισμού του 1854-1855, που η Ελλάδα θεωρήθηκε ρωσίζουσα, δεν ξέχασε αυτά τα γεγονότα.⁵⁶

Το 1866 κατά τη διάρκεια της κρητικής επανάστασης η *Ελπίς* επισήμαινε ότι έπρεπε η Ελλάδα να συμμαχήσει με μία από τις εμπόλεμες Δυνάμεις κι ότι θα ήταν προδοσία για την Ευρώπη, αν ξεσηκωθούν όλες οι Δυνάμεις, η Ελλάδα να μείνει σε θέση ουδετερότητας και απλώς να περιμένει βοήθεια. Μέσω της *Ελπίδας* οι αναγνώστες πληροφορούνται ότι ο δυτικός τύπος διαλαλεί πως η Ρωσία ξεκίνησε τις ελληνικές εξεγέρσεις για να «καταποντίσει» την Οθωμανική Αυτοκρατορία και ότι δεν πρέπει οι δυτικές χώρες να τρέφουν αισθήματα συμπάθειας για τους χριστιανούς.⁵⁷ Αυτό συμβαίνει εξαιτίας της «ρωσικής προκατάληψης» που υπάρχει προς τους Έλληνες, αφού θεωρούν ότι η Ρωσία βρίσκεται πίσω από τις ελληνικές εξεγέρσεις και η Ελλάδα είναι πιστός, εξαρτώμενος ακόλουθος της Ρωσίας. Επίσης, τονίζει ότι η Ρωσία είναι ισχυρός εχθρός για την Οθωμανική αυτοκρατορία και την Ευρώπη, λόγω της κολοσσιαίας της δύναμης, της θρησκευτικής επιρροής της και της φυλετικής της συγγένειας με πολλές επαρχίες της Ρωσίας. Χαρακτηρίζει ως μοχθηρή και επίβουλη τόσο την πολιτική της Ρωσίας, όσο και αυτή της Δύσης. Ένα παράδειγμα γι' αυτήν την πολιτική είναι το 1849, όταν ο ουγγρικός λαός επαναστάτησε, η Ελλάδα ενθουσιάστηκε για τις επιτυχίες του, όμως ειρωνικά αναφερόμενη η *Ελπίς* στη Ρωσία, τη χαρακτηρίζει ως «ομόθρησκη και πολειδώς και πολυτρόπως ευεργετήσασα το ελληνικό έθνος», έστειλε στρατό να καταπνίξει την ουγγρική επανάσταση. Αυτή η ρωσική επέμβαση χαρακτηρίζεται από την *Ελπίς* ως «απάνθρωπη» εναντίον ενός λαού που μάχεται της ελευθερίας και των δικαιωμάτων του.⁵⁸ Η *Ελπίς* έχει αντιληφθεί ότι η Ρωσία έχει δύο συμφέροντα στην Ανατολή, το πολιτικό και το πολιτικοθρησκευτικό. Η *Ελπίς* αναφέρει ότι η απελευθέρωση της Κρήτης, την οποία υπερασπίζεται η Ρωσία την ωφελεί τα μέγιστα, αφού όταν καταρρεύσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία, θα βρεθεί στα χέρια της Ρωσίας, αφού υποστήριξε την απελευθέρωσή της. Αυτό συμβαίνει επειδή η Ρωσία προσπαθεί να κερδίσει τη συμπάθεια του ελληνισμού. Ωστόσο, η Ρωσία δεν έδωσε στον ελληνισμό υποσχέσεις για την Κρήτη.⁵⁹

⁵⁶ *Ελπίς*, 5/1/1863, αρ .φ. 1182.

⁵⁷ *Ελπίς*, 4/10/1866, αρ .φ. 1375, σ.1 και 2.

⁵⁸ *Ελπίς*, 9/8/1866, αρ .φ. 1365.

⁵⁹ *Ελπίς*, 1/11/1866, αρ .φ. 1377.

Το 1867 η *Ελπίς* συνεχίζει να αντιτίθεται στη Ρωσία και να προσπαθεί να πείσει τόσο την Ευρώπη όσο και την Ελλάδα για τους αληθινούς σκοπούς της. Επισημαίνει λοιπόν, ότι η Ρωσία εποφθαλμιά το Δούναβη και την Οθωμανική Αυτοκρατορία όχι μόνο λόγω οικονομικών και εδαφικών συμφερόντων αλλά και λόγω θρησκευτικού συμφέροντος. Άλλωστε πολύ συχνά υπογραμμίζεται ότι η Ρωσία έχει ως πολιτικό και θρησκευτικό πρόσχημα τη βοήθεια προς τους χριστιανούς.⁶⁰ Ακόμα, σε άρθρο της *Ελπίς* αναφέρεται ότι στην Ελλάδα δεν ήθελαν Ρώσο ηγεμόνα γιατί δεν υπήρχε το εγκάρδιο αίσθημα της ευγνωμοσύνης προς τη Ρωσία. Αν συνέβαινε αυτό, όλη η Δυτική Ευρώπη, θα έλεγε ότι η Ελλάδα είναι όργανο υποταγής της Ρωσίας. Δεν ήταν κάτι πρωτόγνωρο άλλωστε μιας και συνέβη, αφού είχε ήδη ειπωθεί από το γαλλικό τύπο, όταν το 1866 έγινε η κρητική επανάσταση. Η Δυτική Ευρώπη δε θέλει, όχι δε μπορεί να καταλάβει ότι οι χριστιανοί της Ανατολής είναι υποχείρια των Οθωμανών και όχι των Ρώσων επιμένει η *Ελπίς*.⁶¹

Καθώς η *Ελπίς* βρίσκεται σχεδόν στο τέλος της έκδοσής της, αξίζει να μελετήσουμε πως η «σύμμαχος- προστάτιδα» Γαλλία μεταφέρει τις απόψεις της μετά από τα γεγονότα που συνέβησαν στην Ελλάδα κι αν η *Ελπίς* τη θεωρεί ακόμα τέτοια. Έτσι, η *Ελπίς* εκφράζει την άποψη της γαλλικής *Συνταγματικής* για την Ελλάδα. Η πρώτη μας πληροφορεί ότι η γαλλική εφημερίδα γράφει «τα εξ αμάξης» για το ελληνικό Έθνος και μετά από δεκατρία έτη επιμένει ότι οι εξεγέρσεις του προηγούμενου χρόνου ήταν αποτέλεσμα της ρωσικής υποκίνησης και όχι της Ελλάδας. Αυτό αιτιολογείται από τη γαλλική εφημερίδα με το επιχείρημα της εισβολής των ρωσικών στρατευμάτων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Επίσης, η γαλλική εφημερίδα απορεί για το πως ήταν δυνατόν να σκεφτούν οι Έλληνες ότι δεν είναι εχθροί των Δυτικών Δυνάμεων εφόσον η Ρωσία πάντοτε επιζητούσε την κηδεμονία της Ελλάδας και οι Έλληνες είχαν πάντα στραμμένες τις ελπίδες τους σε αυτήν ήδη από την εποχή των Ορλωφικών.⁶² Περαιτέρω, αναφέρει ότι οι λέσχες στο Λονδίνο και το Παρίσι επαναλάμβαναν ότι οι Έλληνες επιθυμούν να γίνουν Ρώσοι. Επίσης, πληροφορούμαστε ότι ο ευρωπαϊκός Τύπος διακηρύσσει ότι η Ελλάδα επιζητεί την αναρχία και όχι τη βελτίωση των εσωτερικών της χώρας και δε θα αφήσουν την Ελλάδα να παρεκτραπεί και να πιθηκίσει τα γεγονότα που

⁶⁰ *Ελπίς*, 10/1/1867, αρ.φ. 1387.

⁶¹ *Ελπίς*, 7/3/1867, αρ.φ. 1395.

⁶² *Ελπίς*, 18/1/1856, αρ.836,σ.1 και 2.

ακολούθησαν το 1789 στη Γαλλία.⁶³ Η *Ελπίς* αναφέρει ότι οι ελληνικές εφημερίδες της Τεργέστης λένε συνέχεια ότι «η Ελλάδα έγινε αντικείμενο γέλωτος στην Ευρώπη λόγω των τελευταίων συμβάντων» και αναρωτιούνται ποιος θα είναι ο ηγεμόνας της. Η συμπεριφορά της Αγγλίας, της Ρωσίας, αλλά πολύ περισσότερο της Γαλλίας ήταν αυτή που απογοήτευσε την *Ελπίς* και μαζί μεγάλο μέρος του ελληνικού λαού που είχαν στηρίξει τις ελπίδες τους στις Δυνάμεις. Συνεπώς, από τον Αγγλογαλλικό αποκλεισμό και μετά η *Ελπίς* του λαού, όσο και η εφημερίδα, έδωσε τη θέση της στη δυσaréσκεια με μόνο συμπέρασμα ότι οι Δυνάμεις σίγουρα δε σχεδιάζουν την πολιτική τους με βάση το καλό της Ελλάδας, αλλά φυσικά, με βάση την πραγματοποίηση των συμφερόντων τους.

3) Η Αθηνά

⁶³ *Ελπίς*, 3/11/1860, αρ .φ. 1173.

Η *Αθηνά*⁶⁴ ήταν εφημερίδα πολιτική, φιλολογική και εμπορική με εκδότη της τον Εμμανουήλ Αντωνιάδη⁶⁵. Ιδρύθηκε το 1832 στα Μέγαρα ως δισεβδομαδιαία ως συνέχεια της *Ηούς* που διέκοψε την έκδοσή της. Ήταν τρίστηλη και τετρασέλιδη μικρού σχήματος. Η έκδοσή της συνεχίστηκε στο Ναύπλιο και από το 1835 στην Αθήνα που εκδιδόταν ως το 1864, όπου σταμάτησε οριστικά την έκδοσή της. Ζητούσε Σύνταγμα, ιδεολογικά ανήκε στην αντιπολίτευση και πρόσκειτο στο κόμμα του Αλ. Μαυροκορδάτου. Είχε ως έμβλημά της την 3^η Σεπτεμβρίου και χαρακτήριζε την πολιτική του Όθωνα αντιλαϊκή και απολυταρχική. Εξέφραζε τις επιδιώξεις της αγγλικής πολιτικής. Ο Αντωνιάδης δε δέχτηκε ποτέ κρατική θέση ή δημόσιο αξίωμα. Το 1863 ο Αντωνιάδης πεθαίνει και αναλαμβάνει την έκδοσή της ο Δημήτρης Δράκος. Μετά από ένα χρόνο η κυκλοφορία της διακόπτεται οριστικά. Η ετήσια συνδρομή ήταν 48 δραχμές. Είναι η τελευταία εφημερίδα της Οθωνικής περιόδου που θα μελετήσουμε.

Η *Αθηνά* στράφηκε εναντίον της γαλλικής πολιτικής η οποία όταν βεβαιώθηκε ότι διασφαλίστηκε η Ελλάδα από τις κατακτητικές επιθυμίες της Δύσης, την ανάγκασε να παραιτηθεί από οποιαδήποτε φιλοδοξία προς την Ανατολή.⁶⁶ Σημαντικό είναι να επισημανθεί ότι η *Αθηνά* όπως και οι άλλες δύο οθωνικές εφημερίδες που μελετώνται στην παρούσα εργασία, τονίζει για άλλη μία φορά ότι οι Έλληνες δεν είναι όργανα της Ρωσίας στην Ανατολή όπως πιστεύουν πολλές από τις κυβερνήσεις της Ευρώπης και ότι οι Έλληνες δε συμμαχούν με τους Ρώσους εναντίον των Οθωμανών για να προστατεύσουν τα ρωσικά συμφέροντα. *Μόνο οι μωροί θα νόμιζαν κάτι τέτοιο. Είναι αλογία όσα λένε οι αγγλικές εφημερίδες για την επιρροή της Ρωσίας στην Ελλάδα λόγω του ομόθρησκου.*⁶⁷ Εμφανής είναι η απογοήτευση και η οργή της *Αθηνάς* που απολογείται σχετικά με τις εξεγέρσεις στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία τις οποίες ο ευρωπαϊκός Τύπος θεωρούσε ότι υποκινήθηκαν από τη Ρωσία. Οι επαναστάσεις συνέβησαν γιατί εκτός των ορίων του ελληνικού κράτους υπάρχουν Έλληνες, αλύτρωτοι αδερφοί. Οι Έλληνες πολεμούν για τους χριστιανούς της Ανατολής και όχι για τα συμφέροντα της Ρωσίας. Το ελληνικό έθνος νιώθει μεγάλη ευγνωμοσύνη για τη Ρωσία επειδή είναι κράτος ομόθρησκο. Το ίδιο νιώθει και για την Αγγλία και Γαλλία.

⁶⁴ *Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874*, ό.π., λήμμα *Αθηνά*, Αικατερίνη Κουμαριανού.

⁶⁵ *Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874*, ό.π.

⁶⁶ *Αθηνά*, 25/1/1854.

⁶⁷ *Αθηνά*, 5/5/1854, αρ. φ. 2102.

Στη διάρκεια του ίδιου έτους (1855) παρατηρείται μια θετική στάση απέναντι στη Γαλλία και την Αγγλία που εκθειάζονται ολοένα και περισσότερο. Κατά τη διάρκεια του αγγλογαλλικού αποκλεισμού η *Αθηνά* ήταν η μόνη από τις τρεις εφημερίδες της Οθωμικής περιόδου που εμφανιζόταν υπέρ το δέον ικανοποιημένη για το γεγονός αυτό. Μάλιστα, στα φύλλα που εξέδιδε εκείνη την περίοδο έπλεκε το εγκώμιο της Αγγλίας και δε σταματούσε να αναφέρει πόσο καλό κάνει στον Πειραιά ο αγγλικός στρατός και πόσο έχουν ομορφύνει την όψη της Αθήνας τα έργα του. Θεωρεί ότι περισσότερο ωφέλησε την Ελλάδα παρά την έβλαψε. Επιπλέον, δεν αναφέρει τον όρο «κατοχή» για την Ελλάδα, αλλά ότι οι Δυνάμεις τη χρησιμοποιούν ως «διαβατικό σταθμό».⁶⁸ Ταυτόχρονα τόνιζε σε αρκετά φύλλα ότι οι πόλεμοι δεν πρόκειται ποτέ να πάνσουν, ούτε να λυθεί οριστικά το Ανατολικό Ζήτημα. Η Ελλάδα παραμένει ουδέτερη τελικά περιμένοντας τη δικαίωση και τη σωτηρία από τις ευεργέτιδες, αδελφές Δυνάμεις. Ωστόσο, την αυτονομία της Ελλάδας, την ανεξαρτησία της, την εθνική τιμή της και το μέλλον της δε χαρίζεται σε καμία από τις Δυνάμεις. Αυτό που επιζητεί το ελληνικό έθνος είναι να πάρει ισάξια την ελεύθερη και ανεξάρτητη θέση του μέσα στη χριστιανική οικογένεια των ευρωπαϊκών κρατών.

Μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου, η *Αθηνά* έχει καταλάβει αρχικά για την Κρήτη και έπειτα για την Ελλάδα ότι πρέπει να πάψει να περιμένει βοήθεια από τις Δυνάμεις και την Αγγλία και μάλιστα επισημαίνει την αγωνία της για τους χριστιανούς της Ανατολής, την απογοήτευση της στήριξης της Οθωμανική Αυτοκρατορίας στον Κριμαϊκό από τις Δυνάμεις και την εγκατάλειψη των Κρήτων από τις Δυνάμεις και την Ελλάδα που συνοψίζεται στη φράση: *Αλίμονο στους χριστιανούς της Κρήτης που αν δεν καταλάβουν ότι είναι μόνοι τους και δεν υπερασπιστούν τα οχυρά τους θα σκοτωθούν από τους Οθωμανούς*. Λόγω της στάσης των Δυνάμεων στον Κριμαϊκό επικρατεί απογοήτευση στην Ελλάδα που έχει πλέον καταλάβει ότι οι Δυνάμεις δε θα σταθούν αρωγοί στην προσπάθεια απελευθέρωσης της Κρήτης από τους Τούρκους.⁶⁹ Το 1861 η *Αθηνά* σε άρθρο της τονίζει ότι το Ανατολικό Ζήτημα στέκεται μπροστά μας πιο φοβερό από το 1853. Το πρόβλημα που παρουσιάζει είναι πιο δύσκολο και πιο πολύπλοκο να αναλυθεί. Τα αποτελέσματα της ελληνικής πολιτικής δεν είναι εκείνα που είχαν

⁶⁸ *Αθηνά*, 7/3/1855, αρ. φ. 2231, σ.2 και 31/3/1855, σ.3: «Τα έργα που γαλλικού και αγγλικού στρατού είναι αξιέπαινα στον Πειραιά....»..... Υπάρχει πάνδημος διομολόγησιν της ευγνωμοσύνης των κατοίκων του Πειραιώς προς τον εκεί σταθμεύοντα Γαλλικόν στρατόν και μάλιστα προς τον γενναίον και φιλόκαλον ναύαρχο της γαλλικής μοίρας Βαρβιέρων Δετηνάν.

⁶⁹ *Αθηνά*, 31/5/1858, αρ. φ. 2669.

προβλεφθεί και κάποιοι αποδοκίμασαν την εκστρατεία στην Κριμαία ως αντίδοτο της ρωσικής φιλοδοξίας.

Η ρωσική πολιτική δεν απασχολεί ιδιαίτερα την αθρογραφία της *Αθηνάς*. Αυτό είναι φυσικό, αφού η συγκεκριμένη εφημερίδα απογοητεύεται κυρίως από την Αγγλία επειδή υποστήριζε την αγγλική πολιτική και περίμενε από αυτήν τη Δύναμη στήριξη. Το 1854 σε άρθρο της αναφέρει ότι η Ρωσία προσπαθεί να επεκτείνει την εξουσία της στην Ανατολή. Η Ρωσία με τη σειρά της υποστηρίζει ότι δε θέλει να την κατακτήσει αλλά να την εκπολιτίσει. Συνεχίζει τονίζοντας ότι οι Έλληνες έχουν τον Τούρκο ως κοινό εχθρό με τη Ρωσία και θέλουν να τον εξαφανίσουν. Με την πτώση όμως των Οθωμανών θα υπάρξει ανάσταση της ελληνικής πολιτείας και εθνική ανεξαρτησία και αυτή από μόνη της κάνει τους Έλληνες φυσικούς εχθρούς των Ρώσων.

Νωρίτερα, αναφέρθηκε ότι δεν αφιέρωσε μεγάλο μέρος της στη Ρωσία στα χρόνια του Κριμαϊκού και στο τέλος του. Ωστόσο, δειλά από το 1854, πιο φανερά από το 1858 ως το 1862 η εφημερίδα ασχολείται συστηματικά με τους Σλάβους και τη Ρωσία προσπαθώντας να αποκρυπτογραφήσει τις μεταξύ τους σχέσεις. Τονίζεται ότι ο Τσάρος Νικόλαος δεν παραιτείται από την αξίωση για την προστασία των ορθόδοξων στην οθωμανική αυτοκρατορία. Ο αυτοκράτορας της Ρωσίας ήθελε να παρέχει προστασία σχετικά με τα θρησκευτικά δικαιώματα των χριστιανών της Πύλης. Επισημαίνεται ότι η πολιτική και η θρησκεία είναι ένα και το αυτό για τους Ρώσους από το 1812. Η *Αθηνά* είχε αντιληφθεί ότι η θρησκεία ήταν το πρόσχημα υπό το οποίο κρυβόταν το αληθινό συμφέρον, όποιο κι αν ήταν, αν και δεν ομολογείται ξεκάθαρα η επιρροή της Ρωσίας. Όποιος Ρώσος δεν πρεσβεύει το ανατολικό δόγμα δε θεωρείται Ρώσος, ούτε πιστός υπήκοος, γιατί δεν πρεσβεύει τη θρησκεία του έθνους.

Οι περιπλοκές στο Ελληνικό Ζήτημα και τη Ρωσία οφείλονται, όπως επισημαίνει η εφημερίδα, στις σλαβικές επαρχίες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας που δημιουργούν προσκόμματα στη λύση του Ελληνικού Ζητήματος. Από την άλλη πλευρά, τον ίδιο χρόνο, αναφέρεται ότι στη Ρωσία γίνονταν πολλά παράπονα από Βούλγαρους και κατηγορούσαν την Ευρώπη για αδιαφορία για τις βιαιότητες που γίνονταν από τους Τούρκους σε βάρος των χριστιανών της Βουλγαρίας και της Ερζεγοβίνης.

Με το πέρασμα των χρόνων η *Αθηνά* άρχισε να υποβλέπει τους Σλάβους και κυρίως τους Βούλγαρους λόγω της σχέσης τους με τη Ρωσία, της υποστήριξης που απολάμβαναν

και των εμποδίων που πίστευαν ότι έφερναν στην επίλυση του Ελληνικού και Ανατολικού ζητήματος. Θεωρούσε ότι οι Βλάχοι, οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Μολδαβοί επιβουλεύονται τον ελληνισμό γι' αυτό δημιουργούν κι αυτές τις μηχανορραφίες με μοναδικό σκοπό να κατακτήσουν έστω κι ένα τμήμα της Ανατολής χρησιμοποιώντας τη διχόνοια μεταξύ των ομόδοξων λαών αυτής.⁷⁰ Φυσικά είναι ενάντιοι στην πολιτική του πανσλαβισμού. Σε σχετικό άρθρο της αναφορικά με τα ελληνοβουλγαρικά ζητήματα υπογραμμίζει: *οι οπαδοί του πανσλαβισμού, διατάραζαν την αγάπη, την ειρήνη και την ομόνοια μεταξύ των δύο ομόδοξων λαών, των Ελλήνων και των Βουλγάρων, διακηρύσσοντας ότι η Θράκη είναι βουλγαρική πόλη...οι Έλληνες καταπιέζουν τους Βούλγαρους...* ενώ τέλος υποστηρίζει ότι οι πανσλαβιστές βρίσκονται πίσω από τις «αψιμαχίες» αυτές για να αποδυναμώσουν την Ελλάδα και να την αποκόψουν από τους γείτονές της.⁷¹ Κατηγορεί την ελληνική κυβέρνηση ότι δίνει σημασία στις γιορτές και τους αγώνες και αδιαφορεί για το μέλλον της που υποσκάπτει ο «δεινός πανσλαβισμός» και προσπαθεί να διαφθείρει τους ομογενείς που βρίσκονται υπό ξένο ζυγό. Επιπλέον αναφέρει το «χρονικό ανάπτυξης του πανσλαβισμού»: *Πριν τον Ανατολικό Πόλεμο, ο πανσλαβισμός έκανε μεγάλες προόδους σ' αυτά τα μέρη. Απόστολοι πήγαιναν στη Βουλγαρία και γέμιζαν τις ψυχές των ανθρώπων με μίσος για τους Έλληνες και την ελληνική γλώσσα, συνεχίζει η Αθηνά. Τους υπόσχονταν ότι η μεγάλη δύναμη του βορρά, η Ρωσία, θα τους βοηθούσε και θα τους προστάτευε και ότι ήταν καιρός να βρουν τη γλώσσα και την εθνικότητά τους. Όταν ήρθε ο Ανατολικός Πόλεμος, τα πράγματα ησύχασαν για να μην καταλάβουν τίποτα οι Ευρωπαίοι. Κάποιοι (πέντε ή δέκα) λόγιοι Βούλγαροι πήγαν στην Ευρώπη και τη Ρωσία. Όταν τελείωσε ο πόλεμος, οι Δυνάμεις απέσυραν τα στρατεύματά τους, επειδή νόμιζαν ότι πέτυχαν το σκοπό τους. Να περιορίσουν δηλαδή τον Πανσλαβισμό. Όταν γύρισαν οι λόγιοι άρχισαν τις επιθέσεις εναντίον της ελληνικής γλώσσας και ο πανσλαβισμός ενδυναμώθηκε.*⁷² Η εφημερίδα τάσσεται ενάντια στη Ρωσία που υπογραμμίζει ότι δε θα εγκαταλείψει τα σχέδιά της, αν δεν πετύχει τους σκοπούς της. Επίσης, τονίζει ότι η Ρωσία με τον πανσλαβισμό έσπειρε τη διχόνοια μεταξύ του ελληνικού και του βουλγαρικού έθνους και τώρα θερίζει τους καρπούς των προσπαθειών της.

⁷⁰ Αθηνά, 18/5/1860, αρ. φ. 2876.

⁷¹ Αθηνά, 16/1/1860, αρ. φ. 2840.

⁷² Αθηνά, 13/1/1860, αρ. φ. 2839, σ.1 και 2.

Η Αθηνά απογοητεύτηκε, λοιπόν, από τις κινήσεις των Δυνάμεων προς την Ελλάδα και την καχυποψία τους στον Κριμαϊκό πόλεμο, όπως επίσης και στο Κρητικό ζήτημα που τελικά δεν ήρθε βοήθεια από καμία δύναμη. Υποστηρίζεται όμως η αγγλική πολιτική από τη συγκεκριμένη εφημερίδα. Όσο για τη σχέση της με τη Ρωσία, αντιλαμβάνεται νωρίτερα από τον Αιώνα το διπλωματικό σχέδιό πίσω από το οποίο κρύβεται η τελευταία και με το πέρασμα των χρόνων αρχίζει να υποβλέπει τους Σλάβους τονίζοντας μάλιστα ότι η Ελλάδα σε περίπτωση ξεσηκωμού των Σλάβων, θα παραμείνει ουδέτερη. Επίσης, χαρακτηρίζει την Ελλάδα «άμοιρη» αφού δε μπορεί να πραγματοποιήσει στην Ανατολή, ό,τι πραγματοποίησαν άλλοι λαοί στη Δύση.⁷³

4) Η Εφημερίς

⁷³ Αθηνά, 8/2/1861, αρ. φ. 2952, σ.2.

Σχεδόν ταυτόχρονα με την έξωση του Όθωνα, σταματούν την έκδοσή τους οι περισσότερες εφημερίδες της περιόδου του και εμφανίζονται νέοι πολιτικοί αρχηγοί που δημιουργούν νέες εφημερίδες. Την περίοδο διακυβέρνησης του Γεώργιου Α΄ δημιουργούνται το *Εθνικόν Πνεύμα* του Κουμουνδούρου, η *Εφημερίς των Συζητήσεων*, του Δεληγιώργη, η *Ωρα* του Τρικούπη και η ανεξάρτητη *Εφημερίς*. Ο Τύπος γίνεται ημερήσιος ως προς την κυκλοφορία του, οι σελίδες αυξάνονται και οι διαστάσεις των φύλλων μεγαλώνουν. Η ύλη τους εμπλουτίζεται με διαφημίσεις, κοινωνικά και πολιτιστικά γεγονότα. Η ειδησεογραφία κυριαρχεί και τα σχόλια των αρθρογράφων μπορούν να γίνονται ελεύθερα αφού με το σύνταγμα του 1864 επιτρέπεται η ελευθεροτυπία. Τα θέματα που πραγματεύονται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι εφημερίδες της εποχής, ανάμεσα στα άλλα, είναι όσα σχετίζονται με τη Μεγάλη Ιδέα και τις εθνικές επιδιώξεις.

Συγκεκριμένα, η *Εφημερίς*⁷⁴ ήταν η πρώτη συστηματική και οργανωμένη πολιτική, καθημερινή εφημερίδα. Ιδρυτής και διευθυντής της ήταν ο Δημήτρης Κορομηλάς. Αρχισυντάκτης ήταν ο Ιωάννης Καμπούρογλους. Ιδρύθηκε το 1873. Αρχικά ήταν τετρασέλιδη, δίστηλη, μικρού σχήματος. Το 1883 εκδίδεται σε μεγάλο τρίστηλο σχήμα και από το 1888 σε πολύ μεγάλο πεντάστηλο σχήμα. Ήταν καθαρά ειδησεογραφική, αντίθετα με τις εφημερίδες της εποχής. Καθιέρωσε ειδικές στήλες για το χρηματιστήριο, τα θέατρα και είχε διαφημίσεις στην τελευταία σελίδα. Ακόμα, δημοσίευε χρονογραφήματα χωρίς υπογραφή και μεταφράσεις ξένων μυθιστορημάτων. Από το 1886 ως το 1888 διαδέχεται στη διεύθυνση ο αδελφός του Δημήτρη Κορομηλά, ο Λάμπρος Κορομηλάς. Πήρε πολιτική θέση το 1874 εναντίον του Βούλγαρη για την παραβίαση του Συντάγματος. Δεν υποστήριζε κάποιον πολιτικό, συνεπώς θα τη χαρακτηρίζαμε ως ανεξάρτητη εφημερίδα και γι' αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η μελέτη της. Σταματά την έκδοσή της μετά από διακοπές τη δεύτερη περίοδο κυκλοφορίας της, το 1922. Η ετήσια συνδρομή της ήταν 15 δραχμές.

Η *Εφημερίς* ξεκίνησε την Α΄ περίοδο έκδοσής της το 1873 και την τερμάτισε το 1901. Ωστόσο, στην παρούσα εργασία θα μελετηθεί από το 1875 ως το 1878 καθώς σ' αυτό το χρονικό πλαίσιο αναφέρει στοιχεία σχετικά με το θέμα της συγκεκριμένης μελέτης. Το 1875 η *Εφημερίς* εστιάζει στη Ρωσία τονίζοντας τη στάση της απέναντι στο Ανατολικό

⁷⁴ Νάση Μπάλα, Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874, ό.π., σ. 294.

Ζήτημα και τη στήριξη που δίνει στους Σλάβους τόσο σε οικονομικό επίπεδο π.χ. μέσω εράνων, όσο και σε ηθικό επίπεδο π.χ. στήριξη βαλκανικών χωρών για υποτιθέμενη ανεξαρτησία. Το 1876 η *Εφημερίς* τάσσεται υπέρ των Σέρβων και διαφωνεί με όσους τους θεωρούν δάκτυλους της Ρωσίας. Τονίζει ότι η Σερβία όπως και οι υπόλοιποι λαοί πρέπει να ξεσηκωθούν εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και όταν κερδίσουν τουρκικά εδάφη θα δοθούν στα βαλκανικά έθνη και όχι στις Δυνάμεις προκειμένου να καθοριστούν γεωγραφικά όρια. Το 1877 με προκήρυξη του Τσάρου καθίστανται γνωστά τα αίτια της έναρξης του ρωσοτουρκικού πολέμου που είναι, όπως τονίζει ο ίδιος, η μη εφαρμογή των υποσχέσεων του σουλτάνου για μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των χριστιανών της Ανατολής, ειδικότερα των Βούλγαρων και Σέρβων, λεγόμενα που αμφισβητούνται από την *Εφημερίδα* που είναι βέβαιη ότι η Ρωσία δρα μόνο για δικό της συμφέρον που θα πραγματοποιηθεί μέσω της στήριξης των Σλάβων. Εναντιώνεται στο επιχείρημα του Δεληγιώργη να μη μπει η Ελλάδα στον πόλεμο επειδή θα ταυτιζόταν ο ελληνικός αγώνας με το ρωσικό, τονίζοντας ότι αν η Ελλάδα έμπαινε στον πόλεμο, στο συνέδριο του Βερολίνου θα μπορούσε να απαιτήσει κάποιες περιοχές ώστε να περιληφθούν στο ελληνικό κράτος. Η *Εφημερίδα*, φέρνει στο φως τις οδηγίες που δόθηκαν στο Δηλιγιάννη μετά το τέλος του Συνεδρίου. Να παραστήσει ότι μέσω της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου οι Έλληνες απανταχού υποτάσσονται στους Βούλγαρους, να επιμείνει να μη διατηρηθεί η τουρκική εξουσία στις ελληνικές επαρχίες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και κυρίως στο νότιο τμήμα της, να ζητήσει ευρεία αυτονομία στις ελληνικές επαρχίες και σε κάποιες την απελευθέρωσή τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, να ζητήσει την αύξηση των συνόρων υπέρ της Ελλάδας όπως έκανε η Σερβία, το Μαυροβούνιο και η Βουλγαρία, να μεταχειριστεί κάθε μέσο για να πείσει τις Δυνάμεις να προσαρτήσουν την Κρήτη στην Ελλάδα και να πληροφορήσει την ελληνική κυβέρνηση ότι μεγάλος αριθμός Ηπειρωτών και Θεσσαλών από τους οποίους ήδη 65.000 ζουν στην Ελλάδα ως πρόσφυγες, θα προτιμούσαν βρεθούν υπό τουρκική εξουσία.

Θεωρεί ότι είναι πολύ δύσκολη η συνεννόηση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και φοβάται μήπως δημιουργηθούν νέα χάσματα στις σχέσεις των δύο κρατών. Κατηγορείται ο Δηλιγιάννης και ο Κουμουνδούρος που σύμφωνα με το έντυπο, έπρεπε να επιμείνει στη διαρρύθμιση των συνόρων, και να μην έχανε την Κρήτη. Αν στο συνέδριο γινόταν

λόγος για απόφαση και όχι για πόθο από τις Δυνάμεις, τότε δε θα υπήρχε ελληνικό ζήτημα σήμερα. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα. *Τώρα τι θα πει ο Κουμουνδούρος; Ό, τι και την προηγούμενη φορά; «Το πτώμα φοβείσθε; Δότε μοι χρήματα και στρατόν, διακινδυνεύσατε την ελευθέραν Ελλάδα διά τον Δομοκόν».* Στο Δομοκό κατέληξε το σπουδαίο ελληνικό ζήτημα και η Μεγάλη ελληνική Ιδέα. Ο Δηλιγιάννης ανάγκασε τους Έλληνες να πολεμήσουν γι' αυτό το μικρό τμήμα γης χωρίς να έχουν δικαίωμα να ζητήσουν περισσότερα.⁷⁵ Τονίζεται ότι μετά το συνέδριο, ο ελληνισμός εγκαταλείπεται ασύντακτος και ανοργάνωτος σε αντίθεση με τον ενισχυμένο σλαβισμό. Γι' αυτό το αποτέλεσμα φταίει η τριετής κρίση που υπήρχε στην ελληνική πολιτική και η ουδετερότητα που ακολουθήθηκε από τις κυβερνήσεις που δεν εναντιώθηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το αποτέλεσμα της ουδετερότητας είναι ότι οι Βούλγαροι έχουν ηγεμόνα, εθνική διοίκηση και στρατό, ενώ οι Έλληνες ακόμα περιμένουν το έλεος και την ευσπλαχνία του σουλτάνου για την Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Το 1877 οι Έλληνες αγανακτούσαν επειδή οι Ρώσοι εκτός από την Ήπειρο και τη Θεσσαλία υπόσχονταν μόνο τα νότια διαμερίσματα της Μακεδονίας στην Ελλάδα. Το 1878 πήραν οι Άγγλοι την Κύπρο, στο μέλλον δε θα είναι καθόλου περίεργο αν οι Αυστριακοί καταλάβουν τη Θεσσαλονίκη, αναφέρει ειρωνικά η εφημερίδα.

Ο απόηχος του συνεδρίου του Βερολίνου συνοψίζεται στην ακόλουθη φράση: *Τώρα κανείς πια δε μπορεί να είναι ρωσόφρωνας, γαλλόφρωνας, τουρκόφρωνας ή αγγλόφρωνας. Ο μόνος πιστός σύμμαχος που μπορούν να έχουν πλέον οι Έλληνες απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, είναι οι λαοί της Ανατολής, ανεξαρτήτως αν είναι Βούλγαροι, Σέρβοι ή Μαυροβούνιοι. Ούτε οι Ρώσοι, ούτε οι Άγγλοι, ούτε κανένα άλλο έθνος επιθυμεί την ανάπτυξη της Ανατολής. Αυτό αποδείχθηκε ξεκάθαρα στο συνέδριο του Βερολίνου. Η κοινή σύμπνοια των λαών της Ανατολής, θα φέρει την ευημερία στην περιοχή. Αυτό όμως είναι κάτι που δεν επιθυμούν τα πρώην πανσλαβιστικά όργανα και φροντίζουν μέσω άρθρων σε εφημερίδες όπως ο Νέος Χρόνος να διατυμπανίζουν ότι οι Έλληνες θέλουν να εκδιώξουν τους Βούλγαρους από τη βουλγαρική χώρα και να την καταλάβουν, δημιουργώντας ακόμα μεγαλύτερο χάσμα μεταξύ των Ελλήνων και των Σλάβων.*⁷⁶ Αρνητικά λοιπόν σχολιάζεται το αποτέλεσμα του Βερολίνου συνεδρίου για την Ελλάδα

⁷⁵ *Εφημερίς*, 4/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 185, σ.2.

⁷⁶ *Εφημερίς*, 20/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 201, σ.3.

επειδή ο ελληνικός λαός πίστευε ότι από τριετίας επιδίωκαν όλες οι κυβερνήσεις, του Κουμουνδούρου, του Δεληγιώργη, η Οικουμενική και η τελευταία του Κουμουνδούρου τον πόλεμο και επέβαλλαν στο λαό τόσες θυσίες. Αυτό που περίμενε ο ελληνικός λαός ούτε καν επιδιώχθηκε από φόβο μήπως η Ελλάδα εκδιωχθεί. Όχι μόνο δε διεκδικήθηκαν δικαιώματα αλλά δόθηκε η «υπόσχεση» στους Τούρκους, στους Ρώσους και στους Άγγλους ότι οι Έλληνες δε διεκδικούν τίποτε άλλο. Η *Εφημερίδα* απαιτεί οι πολιτικοί να ομολογήσουν ότι εξαπάτησαν το ελληνικό έθνος και οργάνωσαν τις επαναστάσεις με μόνο σκοπό τον κατευνασμό των εθνικών πόθων των Ελλήνων και μέσω αυτής τη διάσωση του τουρκικού κράτους που προετοιμάζει η Αγγλία χωρίς να βρίσκει κανέναν άλλον λαό πιο πολεμικό και φιλότιμο από τους Έλληνες για να αντιμετωπίσει τους Σλάβους. Και όμως στο συνέδριο πραγματοποιήθηκε ο διαμελισμός της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και όλες οι χώρες πήραν κάποιο τμήμα της. Μόνο οι Έλληνες δεν πήραν τίποτα και θα αρχίσουν να διεκδικούν μετά το συνέδριο ένα ελάχιστο τμήμα από τα σύνορα που τους αναλογεί. Στο μέλλον ολοκληρώνει ο αρθρογράφος, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα ζητήσει διπλάσια χρήματα από την Ελλάδα που δε θα τα έχει και θα πρέπει να κινηθεί στρατιωτικά. Η Ελλάδα θα κάνει έκκληση στην Ευρώπη και η τελευταία θα πει ότι δε γνωρίζει τίποτα. Οι θυσίες και η μεγάλη Ιδέα της Ελλάδας για την ανίδρυσή της έγινε αποτυχία και όχι «*ενεργός πολιτική διά πάσης θυσίας*» όπως υποσχόταν στη Βουλή ο Κουμουνδούρος. Εκτός αν επιτυχία θεωρείται η προσπάθεια κατάκτησης του Δομοκού αναφέρεται ξανά ειρωνικά.

Κάνει απολογισμό μετά τη λήξη του συνεδρίου. Αναφέρεται ότι από τη στιγμή που γνωστοποιήθηκε ότι πρόκειται να πραγματοποιηθεί συνέδριο, όλοι οι πολιτικοί στην Ελλάδα χάρηκαν γιατί θα μετείχαν ως αντιπρόσωποι στο συνέδριο και η Ελλάδα θα βρισκόταν υπό την προστασία της Αγγλίας. Οι Έλληνες πολιτικοί δε σταματούσαν να αναφωνούν ότι το ελληνικό ζήτημα υφίσταται ακέραιο και ότι η Αγγλία θα εισαγάγει την Ελλάδα στο Συνέδριο. Μάλιστα εκείνες τις μέρες, σταμάτησε και η επανάσταση στην Ηπειροθεσσαλία εξαιτίας του συνεδρίου. Ο κυβερνητικός τύπος διατυμπάνιζε περήφανα ότι η Ελλάδα θα λάβει μέρος στο συνέδριο και πως «*το ελληνικό ζήτημα ζη και βασιλεύει*».

Υπενθυμίζει ότι πρώτη η Αγγλία ήταν εκείνη που δήλωσε την επιθυμία να ακουστεί στο συνέδριο η φωνή της Ελλάδας, ταυτόχρονα όμως είχε προειδοποιήσει την Ελλάδα

ότι αυτό δε συνεπαγόταν καμία απολύτως υπόσχεση ή δέσμευση για την εδαφική επέκταση της τελευταίας. Οι Έλληνες εκτός του ελληνικού βασιλείου αποτελούν σπουδαίο στοιχείο της ευρωπαϊκής Οθωμανική Αυτοκρατορίας και τα συμφέροντά τους γίνονται σίγουρα αντικείμενο μελέτης. Ένα από τα σημαντικότερα και μεγαλύτερα σφάλματα της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ήταν η δημιουργία της απέραντης Βουλγαρίας που θα μπορούσε να εξαλείψει μεγάλο αριθμό Ελλήνων. Οι Έλληνες προσήλθαν στο συνέδριο, διάβασαν ένα υπόμνημα που εξηγούσε τα αιτήματά τους, αλλά προφανώς παρεξήγησαν το σκοπό του συνεδρίου και της ύπαρξής τους στο συνέδριο. Ήταν εμφανώς επηρεασμένοι από τη Μεγάλη Ιδέα της οποίας τα σύνορα φτάνουν ως την Κωνσταντινούπολη αναφέρει ειρωνικά ο Άγγλος και το ακροατήριο γελάει. Εν τούτοις, οι Έλληνες αντιπρόσωποι δήλωσαν στο συνέδριο ότι επιζητούν την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και την Κρήτη και από αυτό, το συνέδριο πείστηκε ότι είχαν παρεξηγήσει το σκοπό του συνεδρίου που δεν ήταν να διαμελιστεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία όπως έγινε, αλλά να επανιδρυθεί και σε λογικά πλαίσια να βελτιώσει τη ζωή των υπηκόων της. Αυτό ήταν το μέγεθος της «απάτης» της Ελλάδας. Οι απαιτήσεις της Ελλάδας υπερέβαιναν τα καθήκοντα της συνόδου, ωστόσο, το συνέριο δεν παραγκώνισε σε καμία περίπτωση την Ελλάδα. «Αν έπρεπε να δώσω μία συμβουλή στην Ελλάδα» τονίζει ο Βήκονσφιλντ «θα ήταν μάθε να περιμένεις».⁷⁷

Πολλά φύλλα αφιερώθηκαν από την *Εφημερίδα* στο αποτέλεσμα του συνεδρίου του Βερολίνου, αλλά και στην κατηγορήση του Κουμουνδούρου για δειλία. Αυτό είχε ως συνέπεια να αρχίσουν να δημοσιεύονται ψευδείς ειδήσεις από τις εφημερίδες, τονίζοντας ότι στο συνέδριο του Βερολίνου θα αναγνωρίζονταν τα ελληνικά δικαιώματα επί της Θεσσαλίας και της Ηπείρου και θα παραχωρούνταν στους Έλληνες. Ακόμα, αναφέρεται και στο Δηλιγιάννη που θεωρούσε ότι η Ελλάδα θυσιάστηκε, εξευτελίστηκε και ντροπιάστηκε μπροστά σε όλους τους ηγεμόνες της Ανατολής. Η *Εφημερίς* θεώρησε χάσιμο χρόνου την επανάσταση στην Ερζεγοβίνη και την προετοιμασία των Ελλήνων για πόλεμο, που γνώριζαν από την αρχή ότι δε θα χρειαστεί αφού η Ελλάδα θα έμενε ουδέτερη. Ύστερα, κατηγορεί τους Έλληνες πολιτικούς που ζήτησαν πολύ αργά τη βοήθεια της Ρωσίας επειδή «νόμιζαν» ότι οι Τούρκοι πολέμουσαν για τη διάσωση του ελληνικού πολιτισμού αναφέρει ειρωνικά. Ευθύνες για ακόμα μία φορά επιρρίπτονται

⁷⁷ *Εφημερίς*, 16/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 197, σ.3.

στο Δεληγιώργη που κράτησε την Ελλάδα σε κατάσταση ουδετερότητας, δυναμίτισε το μίσος μεταξύ Ελλήνων και Σλάβων κάνοντας τους Έλληνες με αυτόν τον τρόπο να φανούν φιλότουρκοι, με αποτέλεσμα τώρα η Ελλάδα να μην έχει αιτήματα για την επέκτασή της, αλλά για τη μη επέκταση των συνόρων της Βουλγαρίας.

Τονίζει ειρωνικά ότι είναι σαν να λέει η Ελλάδα στους Έλληνες που ζουν υπό την τουρκική κυριαρχία ότι πρέπει να εύχονται να μη διαλυθεί διότι έρχεται από το βορρά, η Ρωσία, μεγαλύτερος κίνδυνος με τον οποίον θα πρέπει οι εκείνοι οι Έλληνες να συμφωνήσουν και οι Έλληνες εντός συνόρων να είναι ευχαριστημένοι μόνο και μόνο επειδή αυτό θα το αποκαλέσουν οι Ρώσοι θρίαμβο. Αυτά ανέφερε η πολιτική του φιλοτουρκισμού με αποτέλεσμα να εμποδίσει του Έλληνες να ταχθούν στο πλευρό των Τούρκων εναντίων των Σλάβων. Η Ευρώπη ήταν σαν να λέει ότι κατανοεί τη θέση της Ελλάδας, ωστόσο καλό θα ήταν να φυλάξει τις Δυνάμεις της η Ευρώπη για να προσπαθήσει να απελευθερώσει τις αλύτρωτες ελληνικές παρτίδες από τους Σλάβους πλέον που θα τις έχουν κατακλείσει. Ακόμα, υπογραμμίζουν ότι σχετικά με την εξόντωση του Τούρκου εχθρού, οι Έλληνες δε μπορούν να περιμένουν τίποτα, καμία ασφάλεια, ειδικά από τη Ρωσία.⁷⁸

Σχετικά με τους Σλάβους το 1876 αναφέρονται οι προσπάθειες της Ρωσίας, αλλά και κάποιων συλλόγων π.χ. «Σύλλογος Ρήγας» να τους βοηθήσουν οικονομικά καθώς προτρέπονται οι Έλληνες να κάνουν εράνους για να ενισχύσουν τους Σέρβους στον αγώνα τους εναντίον των Τούρκων. Η έχθρα που τρέφουν οι Έλληνες προς τους Σλάβους χαρακτηρίζεται από την εφημερίδα ως γελοία και μη πολιτική. Σλάβοι, Βούλγαροι και Έλληνες είναι αναμεμειγμένοι με τέτοιο τρόπο στο Ανατολικό Ζήτημα και στις μεταξύ τους σχέσεις που μετά την κατάργηση της τουρκικής κυριαρχίας, θα πρέπει να συμβιώσουν ειρηνικά. Η γνώμη της *Εφημερίδας* το 1878 είναι πως θα έπρεπε η Ελλάδα να ενεργήσει με τους άλλους βαλκανικούς λαούς εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και πως αν η Ρωσία επέμεινε να μπει στον πόλεμο η Ελλάδα και είχε συμβεί αυτό, τώρα η τελευταία θα κατείχε την Ήπειρο και τη Θεσσαλία και καμία δύναμη δε θα μπορούσε να της αφαιρέσει αυτές τις περιοχές. Όσον αφορά τη χάραξη των

⁷⁸ *Εφημερίς*, 3/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 34, σ.2.

συνόρων μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας σχετικά με τη Μακεδονία και τη Θράκη, θα ληφθεί πρόνοια από την Ευρώπη και θα αποφασιστεί τι πρέπει να πάρει ο καθένας.⁷⁹

Η στάση της *Εφημερίδας* απέναντι στη Ρωσία είναι εξ αρχής εχθρική, όπως και απέναντι στις άλλες Δυνάμεις. Την ίδια χρονιά, αναφέρει αποφθεγματικά την αντίληψη των Ελλήνων για τη στάση των δυνάμεων που παρομοιάζουν την κάθε χώρα με ένα θανάσιμο αμάρτημα. Η Ρωσία αναφέρεται ως επεκτατική, θέλοντας να κατακτήσει τα πάντα, άρα ως λαίμαργη. Η Ιταλία παρουσιάζεται ως φθονερή αφού είναι μικρή απέναντι στις άλλες Δυνάμεις. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία που δεν είναι σε θέση να πληρώσει τα χρέη της, χαρακτηρίζεται ως φιλάργυρη. Η Αυστρία που δεν ενδιαφέρεται για κανέναν και αναπαύεται, παρουσιάζεται ως οκνηρή. Η Γερμανία που πάντα υποβλέπει τα άλλα κράτη, ως λάγνα. Η Αγγλία που εμφανίζεται πάντα θυμωμένη ως οργισμένη και τέλος η Γαλλία που δε βλέπει την αδυναμία της, ως υπερήφανη.⁸⁰ Επίσης, αναγράφεται σε άρθρο της ο στόλος της Ρωσίας και της Οθωμανική Αυτοκρατορίας που θα μετέχει στον πόλεμο εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Το σχόλιο του αρθρογράφου είναι ότι μπορεί να διαθέτει πολλά θωρηκτά και μεγάλο όγκο στρατού και στόλου, όμως τον Έλληνα ποτέ δεν τον πτόησε ο μεγάλος αριθμός εχθρών. Η ίδια ετοιμάζεται για κάθε ενδεχόμενο και αναρωτιέται ποια θα είναι η θέση της απέναντι στον τουρκικό στόλο. Ακόμα, η *Εφημερίδα* μεταφέρει τη χαρά του ρωσικού λαού που επιτέλους γίνονται πραγματικότητα τα πανσλαβιστικά σχέδια της Ρωσίας μετά από είκοσι χρόνια προσπάθειας! Επισημαίνει ότι ο οθωμανισμός είναι επικίνδυνος για τον σλαβισμό και τον ελληνισμό αναφέρει η συγκεκριμένη εφημερίδα. Ωστόσο, το ίδιο και περισσότερο επιβλαβής κρίνεται ο πανσλαβισμός για τον ελληνισμό. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα: *Του πανσλαβισμού η ψώρα Μακεδόνας δε μολύνει ούτε τους απομακρύνει από τον ελληνισμόν. Θάλλθη θάλλθη και μια μέρα που θα ξεσχιστούν συνθήκαι κι όποιος σ' αλυσον εμβήκε πάλι ελεύθερος θα βγη. Είμαι Έλλην κι όχι Σλάβος, ξεύρω την καταγωγήν μου κ' η ελληνική ψυχή μου ελευθέρα πάντα ζη.*⁸¹ Σημαντική είναι η επισήμανση ότι ο *Βορράς* που ήταν όργανο της Ρωσίας στις Βρυξέλλες την ίδια μέρα που κηρύχθηκε ο πόλεμος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, έσπευσε να καθησυχάσει τους Έλληνες τονίζοντας ότι η βελτίωση της θέσης των χριστιανών ελπίζουν να μην περιοριστεί μόνο στους Σέρβους

⁷⁹ *Εφημερίς*, 18/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 49, σ.2.

⁸⁰ *Εφημερίς*, 7/12/1876, έτος Γ', αρ. φ. 342, σ.5.

⁸¹ *Εφημερίς*, 19/1/1877, έτος Δ', αρ. φ. 19, σσ.3-4.

και στους Βούλγαρους, αλλά και στους Έλληνες και Αρμένιους που αναγνωρίζει ότι πάσχουν από πολλά δεινά άνισης μεταχείρισης από την τουρκική διοίκηση, γεγονός που αποδείχτηκε ψευδές. Το ενδιαφέρον όμως έγκειται στο σχόλιο της εφημερίδας που κλείνει και το άρθρο. Υπογραμμίζεται ότι κανένας μετά τα γεγονότα του 1853 και 1828, δε μπορεί πλέον να έχει εμπιστοσύνη στη Ρωσία, αφού το μόνο που την ενδιαφέρει και φαίνεται ξεκάθαρα είναι η πρόοδος του σλαβισμού και η βλάβη του ελληνισμού.⁸² Ακόμα, υπογραμμίζεται ότι οι πανσλαβιστές επιθυμούν διακαώς να κατακτήσουν την Κωνσταντινούπολη καθώς τη θεωρούν κληρονομιά των ορθόδοξων προγόνων τους και βήμα για την επίλυση του ανατολικού ζητήματος. Ο ρωσικός τύπος αναφέρει ότι σύντομα όλα αυτά θα βγουν αληθινά ίσως σχολιάζει ο αρθρογράφος της *Εφημερίδας* για να φοβηρίσει τους Τούρκους και να τους αναγκάσει να δώσουν γρηγορότερα και περισσότερα προνόμια στους Σλάβους. Η *Εφημερίς* έχει άλλη άποψη τονίζοντας ότι οι Έλληνες που είναι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, έγιναν αντικείμενο χλευασμού των Μολδοβλάχων και των Βουλγάρων.

Πολύ σημαντικές πληροφορίες αντλούμε για τις σχέσεις της Αγγλίας με τη Ρωσία και της Ελλάδας με κάθε προαναφερθείσα χώρα ξεχωριστά. Πληροφορούμαστε ότι στις 6/18 Μαρτίου υποβλήθηκε στο αγγλικό κοινοβούλιο η Κυανή Βίβλος που αφορά στις σχέσεις Ελλάδας-Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με αυτήν επισημαίνεται ότι Έλληνες υπουργοί ζήτησαν και την προστασία της Ρωσίας η οποία αρνήθηκε επειδή δε μπορούσε να εμπιστευθεί τους υπουργούς που τη μία μέρα ζητούν βοήθεια από την Αγγλία και την άλλη από τη Ρωσία.⁸³ Το απόσπασμα της εφημερίδας είναι χαρακτηριστικό για τις σχέσεις της Ελλάδας με την Αγγλία και της Ελλάδας με τη Ρωσία, αλλά και τις σχέσεις της Αγγλίας- Ρωσίας. Είναι εμφανής η εχθρότητα της Αγγλίας προς τη Ρωσία, δημιουργώντας ουσιαστικά έναν εκβιασμό που θα απομάκρυνε την Ελλάδα από τη Ρωσία οριστικά, αλλά και η απροθυμία της Ρωσίας να βοηθήσει την Ελλάδα.

Το 1878 κατακρίνει τη «ανόητη» στάση των Ελλήνων που το 1854 θεωρούσαν φίλους τους Ρώσους και το 1877 τη «μεγαλύτερη ανοησία» να αφοσιωθούν στην Αγγλία με το αποτέλεσμα να είναι τα νέα οικονομικά χρέη και τη ντροπή ότι οι Έλληνες δεν ήταν ποτέ άξιοι να ωφεληθούν από ευνοϊκές περιστάσεις. Η Αγγλία ήθελε να περιορίσει τις

⁸² *Εφημερίς*, 2/5/1877, έτος Δ', αρ. φ. 122, σσ.3-4.

⁸³ *Εφημερίς*, 17/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 76, σ.4.

μεταβολές για τη λύση του ανατολικού ζητήματος όσον αφορά τα σύνορα και να αποκλείσει την Ελλάδα από κάθε όφελος, διότι αν η Ελλάδα λάμβανε μέρος στο ρωσοτουρκικό πόλεμο, αναγκαστικά το Ανατολικό Ζήτημα θα γινόταν ευρύτερο και θα περιλάμβανε διεκδικήσεις των Ελλήνων στην Ανατολή. Το καλύτερο που είχε να κάνει η Ελλάδα σύμφωνα με το συγκεκριμένο έντυπο ήταν να συμμαχήσει με τη Σερβία και τους υπόλοιπους Σλάβους και όχι να τους ζηλεύει. Τέλος, θα έπρεπε να εναντιωθούν από κοινού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία που έχανε τις Δυνάμεις της. Αν δε συνέβαινε αυτό, η Ευρώπη θα επέτρεπε στο σλαβισμό επίθεση κατά της εξασθενημένης Οθωμανική Αυτοκρατορίας με αποτέλεσμα την καταστροφή του τουρκικού κράτους. Τότε η Ρωσία θα γινόταν ακόμα πιο ισχυρή και η διαμελισμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία θα αποτελούσε κίνδυνο για το μέλλον των Ελλήνων.

Εκτενής αναφορά γίνεται στο συνέδριο του Βερολίνου που υπογραμμίζεται ότι όσον αφορά την Ελλάδα δεν υφίσταται κανένα άρθρο, ούτε καν μνεία για τις ελληνικές επαρχίες που αφήνονται στη διακριτική ευχέρεια των Βασιβουζούκων και των Κιρκασιών για τη διαχείρισή τους. Όσο για τη σύμπραξη των Ελλήνων με τους Ρώσους που παριστάνονται ως φιλέλληνες, ο μοναδικός σκοπός τους είναι να βλάψουν τον ελληνικό λαό και να γίνουν θύματα ρωσικών πανσλαβιστικών πρακτόρων. Οι ομόδοξοι Ρώσοι καμία συμπάθεια δε φέρουν προς τον ελληνισμό, αντίθετα, τον υποβλέπουν και είναι καχύποπτοι προς την ελληνική πολιτική. Οι Σλάβοι είναι αυτοί που χαρακτηρίζονται ως «*φίλτατοι*» των Ρώσων και κυρίως οι Βούλγαροι και είναι αυτοί που θα απολαύσουν την ανεξαρτησία, όπως και οι Σέρβοι και οι Μαυροβούνιοι. Σχετικά με την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τα νησιά του Αιγαίου, κανένας Έλληνας δε μπορεί να τα απαιτήσει άμεσα επειδή θα θυμηθούν οι «*φίλτατοι*» Ρώσοι και οι Βούλγαροι τα πανσλαβιστικά κηρύγματα και τις αξιώσεις που είχαν πάνω στη Μακεδονία και τη Θράκη και θα εγείρουν αξιώσεις ξανά. Ευτυχώς πίσω από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, υπάρχει η Ευρώπη. Ωστόσο, όταν μαθεύτηκε στην Πετρούπολη ότι οι Έλληνες θα προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τα δικαιώματά τους, με επίσημη είδηση ανακοινώθηκε: «*Προσέξατε καλώς Έλληνες, μη ζητήσετε τι εκτός της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, καθ' ό,τι άλλως η Ρωσία πρώτη πάντων θέλει αντισταθή ταις πανελληνικαίς προθέσεσιν ημών*». Επίσης, ο Σολοβιόβ⁸⁴ αναφέρει ότι προπάντων τους Βούλγαρους

⁸⁴ Καθηγητής πανεπιστημίου ιστορίας Μόσχας, *Εφημερίς*, 8/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 39, σ.3.

πρέπει να απελευθερώσουν οι Ρώσοι που υπέφεραν πριν από την τουρκική εξουσία, από τη φαναριώτικη!⁸⁵

Αναφορικά με τα αποτελέσματα του Συνέδριου του Βερολίνου υπογραμμίζεται η αθυμία, η απελπισία και η εξαγρίωση εναντίον της Ρωσίας είναι κυρίαρχα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο αρθρογράφος. Σ' αυτό το σημείο, ο αρθρογράφος τονίζει ότι πρέπει επιτέλους να μάθει ο ελληνικός λαός ποιοι είναι οι προστάτες του. Αναφερόμενος στους Ρώσους λοιπόν, κάνει μία αναδρομή ξεκινώντας από το τέλος του κριμαϊκού πολέμου. Υπογραμμίζει ότι τότε τα πανσλαβιστικά κομιτάτα, η γαλλική και προτεσταντική προπαγάνδα εργάζονται με μεγάλη θέρμη. Οι Βούλγαροι ήγειραν φωνή εναντίον των Φαναριωτών ιερέων μέχρι που δημιουργήθηκε το σχίσμα με αποτέλεσμα οι Έλληνες και οι Βούλγαροι να γίνουν πλέον θανάσιμοι εχθροί. Τότε η Ελλάδα αναγκάστηκε να σβήσει το μίσος για την Οθωμανική Αυτοκρατορία με αποτέλεσμα να σκιστούν όπως αναφέρει ο αρθρογράφος, όλες οι σελίδες ιστορίας των προγόνων των Ελλήνων. «*Ο φιλοτουρκισμός χλεύασε την επανάσταση του 1821*» τονίζει. Τι συμμαχία θα μπορούσε να κάνει η Ρωσία με την Ελλάδα από τη στιγμή που φωνάζει ότι θέλει να φέρει Βούλγαρους στην Αθήνα αναρωτιέται ο αρθρογράφος της *Εφημερίδας*. Οι ελληνικές κυβερνήσεις που εμπόδισαν την Ελλάδα να μπει στον πόλεμο, πρέπει τώρα να δουν ότι οι ελληνικές επαρχίες παραχωρούνται στους Βούλγαρους από τη «φιλάνθρωπη» Ρωσία. Κλείνοντας το άρθρο τονίζεται ότι ο ελληνισμός κινδυνεύει.

Ενδιαφέροντα είναι τα αποσπάσματα που μεταφέρει η *Εφημερίς* από τον ευρωπαϊκό και κυρίως το ρωσικό τύπο για την Ελλάδα, τους Σλάβους και τις Δυνάμεις. Σε άρθρο της *Εφημερίδας* επισημαίνεται η πραγματική κατάσταση στο εσωτερικό της Ελλάδας. Κατακρίνεται ο Βούλγαρης και ο Τρικούπης και τονίζεται ότι η βασιλεία του Γεωργίου δεν κινδυνεύει από το λαό ούτε από αντιδυναστικές εφημερίδες. Αναφέρει βέβαια ότι στο παρελθόν, υπήρξε δυσαρέσκεια από τον ελληνικό λαό στο βασιλιά, ωστόσο αργότερα, ξανακέρδισε την εμπιστοσύνη τους. Επίσης, προτρέπει τις εφημερίδες της Βιέννης να πάψουν να φαντάζονται την παραίτηση του βασιλιά, να ψεύδονται και να εξυβρίζουν την Ελλάδα, αφού δεν υπάρχει τέτοια περίπτωση.⁸⁶ Σε άρθρο της *Εφημερίδας* αναφέρεται ότι ένας Σέρβος έστειλε επιστολή στο *Νεολόγο Αθηνών* μιλώντας με βαριά

⁸⁵ *Εφημερίς*, 8/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 39, σ. 3-4.

⁸⁶ *Εφημερίς*, 18/6/1875, έτος Β', αρ. φ. 169, σ.3.

λόγια για την Ελλάδα, καθώς στη συγκεκριμένη εφημερίδα δημοσιεύτηκε η φράση «*τα σλαβικά εθνάρια, όργανα των επιβούλων σκοπών μεγάλων λαιμάργων εθνών*». Αυτή η φράση εξόργισε το Σέρβο. Ωστόσο, η εφημερίδα έσπευσε να δικαιολογήσει τους χαρακτηρισμούς της λέγοντας ότι εθνάρια ονομάζονται τα μικρά έθνη και ότι η νεότερη ιστορία δείχνει ότι οποιαδήποτε κίνηση εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας που δεν έχει γίνει με μεγάλη προετοιμασία και υπάρχει σ' αυτή τη χώρα εσωτερική ανάπτυξη, την καθιστά όργανο των μεγάλων και λαιμάργων εθνών.

5) Η Ωρα

Η *Ωρα*⁸⁷ ήταν πολιτική, καθημερινή εφημερίδα, τετρασέλιδη και δίστηλη. Η ετήσια συνδρομή της ήταν 12 δραχμές. Ιδρύθηκε το 1875 και εκδότης της ήταν ο Ασλάνης με τον Πάσσαρη που διέθετε και το τυπογραφείο. Είχε πολύ ενδιαφέρουσα θεματογραφία, μεταξύ άλλων ειδήσεις της Ελλάδας, διάφορα πολιτικά νέα, τηλεγραφήματα και διαφημίσεις της εποχής. Η τιμή του φύλλου ήταν 5 λεπτά -ένας οβολός του Γεωργίου Α' της εποχής. Η συγκεκριμένη εφημερίδα εκδόθηκε όπως εξηγεί και το πρώτο φύλλο της για να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα και τις νέες ανάγκες της πολιτικής μετά την υιοθέτηση της αρχής της δεδηλωμένης. Στην αρθρογραφία της δίνεται έμφαση στην και διακηρύσσονται ανοιχτά οι προθέσεις του τρικουπικού κόμματος, γεγονός πολύ σημαντικό καθώς αν πιστέψουμε ότι ο τύπος αντανάκλα την κοινή γνώμη, η εφημερίδα προσπάθησε να περάσει τις θέσεις του Τρικούπη στους πολίτες και να τους πάρει με το μέρος της. Τα κύρια άρθρα είναι ανυπόγραφα, αλλά είναι γνωστό ότι εκτός από τον ίδιο τον Τρικούπη⁸⁸ που αρθρογραφούσε ανώνυμα, μεταξύ των συγγραφέων ήταν ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος και ο Εμμανουήλ Ροΐδης. Ο Ροΐδης μάλιστα έχει παραδεχτεί ότι αρθρογραφούσε στην ώρα για περισσότερο από μία δεκαετία και ότι έγραψε πάνω από πενήντα άρθρα στη συγκεκριμένη εφημερίδα. Επίσης, πίστευε ότι ο Τρικούπης ήταν ο μόνος πρωθυπουργός που μπορούσε να πραγματοποιήσει την εσωτερική εξυγίανση που είχε τόση ανάγκη η Ελλάδα. Όταν υπάρχει πληθώρα ύλης κυκλοφορεί οκτασέλιδη και εκδίδει έκτακτα και εσπερινά φύλλα. Σταμάτησε την έκδοσή της το 1889.

Αν και το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού τύπου αφιέρωσε τα περισσότερα φύλλα του ασχολούμενο με το έτος 1878, εν τούτοις η *Ωρα* διαφέρει αφού τα περισσότερα έκτακτα φύλλα της τοποθετούνται στο 1876. Αυτό δεν είναι τυχαίο αφού το 1875 ξεκίνησε η επανάσταση στην Ερζεγοβίνη και όπως οι υπόλοιπες εφημερίδες έπρεπε να διατυπώσει την άποψη της για το αν θα ήταν καλύτερο η Ελλάδα να συμμετέχει στον πόλεμο στο πλευρό της Σερβίας εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας ή όχι. Μέσα από σειρά άρθρων για το Ανατολικό Ζήτημα υποστηρίζει τη Σερβία και το Μαυροβούνιο

⁸⁷ Νάση Μπάλα, ό.π., σσ. 385-386.

⁸⁸ <http://argolikivivliothiki.gr/2011/02/28/%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%80%CE%B7%CF%82-%CF%87%CE%B1%CF%81%CE%AF%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CF%82-1832-1896/>

που ξεσηκώθηκαν και τις επαινεί. Δεν ξεχνά την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, αλλά θεωρεί καλύτερο οι Έλληνες να μην πολεμήσουν στο πλευρό τους επειδή έτσι θα έκαναν καλό μόνο στους Σλάβους. Ωστόσο, δεν παραλείπει να τονίσει ότι η Ελλάδα πρέπει να είναι έτοιμη ανά πάσα στιγμή για πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία καθώς στο σκηνικό στα Βαλκάνια μεταβάλλεται και η Ελλάδα πρέπει να υποστηρίξει τα εθνικά της συμφέροντα. Ως ευκαιρία για να προωθήσει τα συμφέροντά της στην Ανατολή και τα δικαιώματα του ελληνισμού παρουσιάζεται η βουλγαρική επανάσταση.

Επίσης, αναρωτιέται ποια θα είναι η θέση της Ελλάδας στην Ανατολή αν εξακολουθεί να υπάρχει. Ανησυχεί αν θα απορροφηθεί από την αναγεννημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία ή αν θα θεωρηθεί ότι ήταν λάθος η σύσταση του ελληνικού βασιλείου. Αναφορικά με τις Δυνάμεις υπογραμμίζει ότι *στόχος των ευρωπαϊκών κρατών είναι η Ανατολή και πως μόνο οι τυφλοί δε διακρίνουν την επίδραση της Ευρώπης στα Ανατολικά πράγματα και δεν εννοούν ότι η ευμενής ή δυσμενής διάθεση της Ευρώπης θα επηρεάσει άμεσα θετικά ή αρνητικά τα συμφέροντα της Ελλάδας*.⁸⁹ Επιπλέον, υπογραμμίζεται ότι η ουδετερότητα της Ελλάδας στο ρωσοτουρκικό πόλεμο, δε θα τη δεσμεύσει για τις μελλοντικές της αποφάσεις. Οδηγός της Ελλάδας θα είναι ο χαρακτήρας του αγώνα και τα οι σχέσεις με τις ξένες Δυνάμεις.

Επισημαίνεται το προσκήνιο και το παρασκήνιο από το συνέδριο του Βερολίνου. Τονίζεται ότι η Ρωσία απαίτησε την απαγόρευση παραμονής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο Συνέδριο του Βερολίνου και τη διοικητική αυτονομία της Βουλγαρίας. Επίσης, επισημαίνεται ότι η καταστροφή των Σέρβων ανάγκασε τη Ρωσία να δείξει άμεσα τις προθέσεις της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και να αναλάβει τον αγώνα υπέρ του σλαβισμού. Η τουρκική κυβέρνηση πήρε την απόφαση να μην ενδώσει στις απαιτήσεις της Ρωσίας, ελπίζοντας σε ενδεχόμενη υποστήριξη της Αγγλίας και της Αυστρίας. Υπογραμμίζεται η διαφορά αντίδρασης του αγγλικού λαού που χάρηκε στο άκουσμα της συνομολόγησης ειρήνης και της αγγλικής βουλής που λυπήθηκε όταν έμαθε τον τρόπο που το συνέδριο υποδέχθηκε τις απαιτήσεις της Ελλάδας. Ακόμα, κάνει λόγο για τις διαφορετικές ρωσικές απαιτήσεις το 1856 και το 1878. Τότε, η Ρωσία ζητούσε την αυτονομία της Βουλγαρίας μέχρι τον Αίμο, θεσμούς εσωτερικής διοίκησης για τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη υπό την επίβλεψη της Αυστρίας και την ανεξαρτησία

⁸⁹ *Ωρα*, 9/2/1876, αρ. φ. 99, σ.1 και 2.

της Ρουμανίας που θα φρόντιζε από κοινού η Ευρώπη. Οι απαιτήσεις της Ρωσίας το 1878 ήταν: οι χώρες Ρουμανία, Σερβία, και Μαυροβούνιο να ανεξαρτητοποιηθούν πλήρως, η Βουλγαρία να ανεξαρτητοποιηθεί πλήρως και η Ανατολική Ρωμυλία⁹⁰ να αποκτήσει διοικητική αυτονομία μένουσα υπό την εξουσία του σουλτάνου αλλά έχουσα χριστιανό διοικητή. Η Ελλάδα υποστηρίχθηκε στο συνέδριο από τη Γαλλία και τη Ρωσία. Επίσης, τονίζει ότι αν και η συνθήκη είναι ατελής, στο μεγαλύτερο μέρος της την εγκρίνει γιατί έδωσε την ελευθερία και την ανεξαρτησία σε πολλές υποταγμένες φυλές.⁹¹

Μεγάλη έμφαση δίνεται στα αποτελέσματα του Συνεδρίου του Βερολίνου. Επισημαίνεται ότι η Συνθήκη του Βερολίνου είναι αντάξια της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και πως η πρώτη, ακύρωσε την «αμβλυωπίαν» των «πανσλαβιστών» διπλωματών, ενώ η δεύτερη, επαναδημιούργησε τη μυωπία όλης της ευρωπαϊκής διπλωματίας. Ωστόσο, το ελληνοτουρκικό ζήτημα συνεχίζει το άρθρο, φαίνεται πως θα είναι ο πρώτος σπινθήρας της επικείμενης πυρκαγιάς. Ας μην ξεχνάμε ότι για τους Έλληνες το Συνέδριο του Βερολίνου δεν έλυσε τα ζητήματα που επιθυμούσαν και τελικά πήρε μόνο τη Θεσσαλία εκτός της Άρτας. Παράλληλα, επισημαίνεται ότι οι Τούρκοι έδωσαν εντολή σε Τουρκαλβανούς να δημιουργήσουν διαδηλώσεις και εντάσεις για την ένωση της Ηπείρου με την Ελλάδα και να εκβιάσουν τους χριστιανούς να κατέβουν κι εκείνοι σε διαδηλώσεις προκειμένου να δείξουν σε όλη την Ευρώπη ότι οι πολεμικές επιδείξεις της Οθωμανική Αυτοκρατορίας γίνονταν για να διατηρήσουν την πόλη των Ιωαννίνων. Η Ευρώπη αν και θα μπορούσε να υποχρεώσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία να σεβαστεί τους όρους του Συνεδρίου, δεν το έπραξε. Επίσης, στην *Ωρα* δημοσιεύεται τηλεγράφημα που αναφέρει ότι ο Δηλιγιάννης μετέβη στο Βερολίνο για να κερδίσει την εύνοια του Βήκονσφιλντ προς την Ελλάδα. Αυτή η κίνηση του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών δυσaráεστησε πολύ τον ελληνικό λαό.⁹²

Σε διπλωματικό επίπεδο η *Ωρα* τονίζει ότι τα υλικά συμφέροντα της Ευρώπης είναι στενά συνδεδεμένα με την ευημερία και την πρόοδο του Οθωμανικού κράτους και στο Ανατολικό Ζήτημα τα συμφέροντα αυτά ταυτίζονταν με την περιφρούρηση της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Ακόμα, αναφέρεται ότι η Ρωσία έχει πραγματικό μίσος εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και πως η διάσκεψη του Βερολίνου έχει ως

⁹⁰ Εννοεί τη μεσημβρινή Βουλγαρία.

⁹¹ *Ωρα*, 27/7/1878, έτος Γ', αρ. φ. 260, σσ.1-2.

⁹² *Ωρα*, 11/7/1878, έτος Γ', αρ. φ. 244.

σκοπό να μειώσει την ανεξαρτησία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και οι διαμάχες στο εσωτερικό της μεταξύ χριστιανών και Οθωμανών έρχονται να επιδεινώσουν την κατάσταση. Υποστηρίζεται ότι η αγγλική διπλωματία ελπίζει πως θα αποτρέψει τη Ρωσία από τον πόλεμο και θα την πείσει να δώσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προθεσμία ενός έτους για να πραγματοποιήσει τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που χρειάζονται. Άλλες πληροφορίες, όχι λιγότερο πιθανές, υποστηρίζουν ότι η σχέση μεταξύ Αγγλίας και Ρωσίας δημιουργούν μία «συμμαχία» με αποτέλεσμα η Οθωμανική Αυτοκρατορία να αναγκαστεί να υποκύψει αποδεχόμενη τις αποφάσεις της συνδιάσκεψης. Τέλος, όσον αφορά τα αγγλικά και ελληνικά συμφέροντα και τονίζει ότι η Ελλάδα πρέπει να υποστηρίξει τις αγγλικές αξιώσεις, γιατί οι απαιτήσεις που θα έχει δε θα επηρεάσουν αρνητικά την Ελλάδα. Οι δύο αξιώσεις που απαιτεί η Αγγλία είναι η εξασφάλιση της συγκοινωνίας της με τις Ινδίες μέσω της Αιγύπτου και η απόκρουση των αξιώσεων των υπόλοιπων δυνάμεων σχετικά με την κληρονομιά του Σουλτάνου. Συνεπώς, καταλήγει η εφημερίδα, οι Έλληνες πρέπει να προσεταιριστούν την αγγλική πολιτική για την πρόοδο του ελληνισμού στην Ανατολή.

Η σχέση της Ελλάδας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι επιζήμια όπως τονίζεται αρκετές φορές από την αρχή της κυκλοφορίας της ως την οριστική διακοπή της. Θεωρεί τη Ρωσία περισσότερο εχθρό κι όχι φίλη για την Ελλάδα. Τονίζει ότι η Ρωσία θα έχει προς όφελός της την αναβολή της απαίτησης της άμεσης εφαρμογής των όσων είχαν συμφωνηθεί στο Βερολίνο διότι η θέση της Οθωμανική Αυτοκρατορίας θα χειροτέρευε με αποτέλεσμα η Ρωσία να ωφελείται από τη χρονοτριβή.⁹³ Επιπλέον, γίνεται τρισέλιδη αναφορά στα σλαβικά θέματα, στο Ανατολικό Ζήτημα, στην Ελλάδα και τη Ρωσία. Αναφέρεται ότι επειδή η Ελλάδα είναι ένα μικρό σε πληθυσμό και έκταση κράτος, θεωρείται ότι μπορεί εύκολα να γίνει έρμαιο της πολιτικής των μεγάλων κρατών. Ωστόσο επισημαίνεται ότι ο ελληνικός παράγοντας είναι πολύ σημαντικός και αναγκαίος για την επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος. Αυτό αποδείχθηκε από την αποτυχία των σλαβικών επαναστάσεων εναντίον της Πύλης και έγινε εμφανές και προς άλλα κράτη και προς τη Ρωσία.

Από την άλλη πλευρά, η ρωσική διπλωματία αντιλαμβανόταν ότι μετά την κρητική επανάσταση και το βουλγαρικό σχίσμα, η επιρροή της είχε μειωθεί εντελώς στην

⁹³ *Ωρα*, 24/5/1876, αρ. φ. 229.

Ελλάδα, είχε σχεδόν εκλείψει, πόσο μάλλον στηρίζοντας και τους βουλγαρικούς πληθυσμούς στη Μακεδονία. Οι Σλάβοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν συνενωθεί και οι παράγοντες που βοήθησαν σ' αυτό ήταν ο ευρωπαϊκός τύπος, οι λόγοι του Γλάδστονα, η χρεοκοπία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και η επανάσταση της Βοσνίας, της Σερβίας, της Βουλγαρίας και του Μαυροβουνίου. Φυσικά ως αντάλλαγμα, με την πρώτη ευκαιρία, οι Βούλγαροι θα παρέδιδαν εδάφη και κυρίως την Κωνσταντινούπολη στους Ρώσους που τους είχαν βοηθήσει τόσο. Η Ρωσία ήθελε τους Έλληνες συμπαραστάτες και βοηθούς στην επανάσταση των Σλάβων, όμως από την άλλη επεδίωκε να σφετεριστεί τη Μακεδονία και τη Θράκη προς όφελος των Βούλγαρων.

Σε σειρά άρθρων τονίζεται ότι η ρωσική πολιτική ανέφερε σε σχετική συνδιάσκεψη Ελλάδας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Ρωσίας, ότι η Ελλάδα δε δέχτηκε να κάνει αντιπερισπασμό, όπως είχε υποσχεθεί, με αποτέλεσμα να κωλύει αυτή και οι κληρικοί της, την αποκατάσταση της ανεξαρτησίας του Έθνους των Βουλγάρων. Με κάθε τρόπο λοιπόν η Ρωσία προσπαθούσε να μεγαλώσει το χάσμα μεταξύ της Ελλάδας και της Βουλγαρίας και το μόνο που την ενδιέφερε ήταν να εξυψώσει τους νοτιοσλάβους της Ανατολής. Μπορεί ο πανσλαβισμός του Ιγνάτιεφ να απέτυχε, σύμφωνα με την εφημερίδα, ωστόσο η Ρωσία συνέχιζε με διπλάσια ένταση τις ενέργειές της. Τέλος, επισημαίνεται ότι η Ελλάδα είναι μικρή και δε μπορεί να πολεμήσει τη Ρωσία. Όμως, δεν πρέπει να συμβάλλει στην εκπλήρωση των σχεδίων της, η επιτυχία των οποίων θα σημάνει τη μεγάλη ζημία του ελληνισμού.

Η *Ωρα* επικροτεί το γεγονός ότι οι Έλληνες μισούν τη Ρωσία, όσο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το πάθος της Ελλάδας εναντίον της Ρωσίας επιτείνεται από το φόβο ότι η τελευταία θέλει να τους στερήσει την κληρονομιά που δικαιούνται. Τα τελευταία χρόνια, συνεχίζει το άρθρο, υπάρχουν πολλοί λόγοι δυσπιστίας και οργής εναντίον της Ρωσίας, αισθήματα που ποτέ δεν υπήρξαν τόσο ζωντανά όπως σήμερα που πιστεύουν ότι πρόκειται να καταπνίξει τις ελπίδες των Ελλήνων μέσω της Βουλγαρίας. Το γεγονός ότι ο ρωσισμός έχει βγει πλέον από την καρδιά των Ελλήνων, δε σημαίνει κιόλας ότι έχει πάψει να τους απειλεί. Ο Ρώσος εκπρόσωπος Γορτσάκωφ στην αρχή του συνεδρίου είχε υποσχεθεί στους Έλληνες ίση αυτονομία με αυτή των Σλάβων. Γεγονός που οι Έλληνες δεν ξέχασαν, αφού δε ζητήθηκε ποτέ και δε συνέβη επειδή τα συμφέροντα της Ρωσίας

ήταν εντελώς διαφορετικά με αυτά της Ελλάδας, αλλά ταυτίζονταν με αυτά των Σλάβων, όπως αναφέρει ξεκάθαρα το άρθρο της *Ωρας*.⁹⁴

Συνεχίζοντας, γίνεται αντιπαραβολή της Ρωσίας με την Αγγλία όσον αφορά το γόητρο τους στην Ανατολή. Το γόητρο της Ρωσίας στην Ανατολή έχει υποστεί ανεπανόρθωτη βλάβη λόγω των τελευταίων γεγονότων σύμφωνα με την εφημερίδα. Η Ελλάδα αμφιβάλλει για τις προθέσεις της Ρωσίας και θεωρεί ότι δε θα προστατεύσει τα δικαιώματα των χριστιανών. Την ίδια απογοήτευση προς τη Ρωσία θα γνωρίσουν και οι Σλάβοι της Οθωμανική Αυτοκρατορίας πολύ γρήγορα προφητεύει η *Ωρα*. Αφού και στην Ελλάδα άλλα υπόσχονταν και άλλα έπραξαν τελικά. Επίσης, υπογραμμίζεται ότι οι πανσλαβιστές εξέφρασαν στους Έλληνες σπουδαία παράπονα για τη μη βοήθειά τους στους Σλάβους, άλλο ένα γεγονός που αποδεικνύει τα σχέδια των Ρώσων και ποιους ήθελαν να στηρίξουν. Αντιθέτως, το αγγλικό γόητρο έχει αυξηθεί λόγω των συνεχόμενων αποτυχιών της Ρωσίας στην Ανατολή.

Το 1878 δημοσιεύεται στην *Ωρα* το παρασκήνιο σχετικά με τη Ρωσία και την παρουσία ή μάλλον την απουσία του Έλληνα αντιπροσώπου, Δηλιγιάννη, στο συνέδριο του Βερολίνου. Στην πρώτη συνεδρίαση λοιπόν, οι Ρώσοι δεν επιθυμούσαν καν την ελληνική αντιπροσώπευση στο συνέδριο. Στη δεύτερη ανέφεραν ότι είναι περιττή αφού οι ίδιοι ήταν πληρεξούσιοι αυτής καθώς δεν προστάτευαν μόνο τους Σλάβους, αλλά και όλους τους χριστιανούς της Ανατολής. Στην τρίτη συνεδρίαση, ο Γορτσακώφ τάχθηκε υπέρ του περιορισμού της παρουσίας της Ελλάδας μόνο σε ό,τι αφορά τις όμορες επαρχίες και τόνισε ότι δε θα πρέπει να ενθαρρύνονται ελληνικές απαιτήσεις στη Θράκη και τη Μακεδονία γιατί θα είναι ενάντιες στα συμφέροντα άλλων φυλών.⁹⁵

Η άποψη της *Ωρας* σχετικά με τον αγώνα των Σλάβων αποτυπώνεται σε σειρά άρθρων και μπορεί να χαρακτηριστεί ως ουδέτερη, αφού από τη μία πλευρά τονίζει ότι η Ελλάδα δεν έχει πρόβλημα αν οι Σλάβοι δεν περάσουν τα σύνορά τους και καταπατήσουν τα δίκαια των Ελλήνων, αλλά από την άλλη επισημαίνεται ότι η Ελλάδα δε μπορεί να βοηθήσει τους Σλάβους επειδή και η ίδια είναι εκτεθειμένη από στεριά και θάλασσα και επειδή ξεσηκώθηκαν χωρίς να συνεννοηθούν με τους Έλληνες. Αυτό που αντιλαμβάνεται η *Ωρα* είναι η μεγάλη συμπάθεια που τρέφει η Ρωσία προς τον σλαβικό

⁹⁴ *Ωρα*, 18/9/1878, έτος Γ', αρ. φ. 313, σσ.1-4.

⁹⁵ *Ωρα*, 18/9/1878, έτος Γ', αρ. φ. 313, σσ.1-4.

αγώνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά όπως σχολιάζει ο αρθρογράφος, λόγω των σκέψεων για την ασφάλειά της και των διεθνών υποχρεώσεών της, μένει αμέτοχη. Επίσης, αναφέρεται ότι λόγω της υποστήριξης της Ρωσίας στο σλαβικό αγώνα, η εξουσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απέναντι στη Βουλγαρία εξαφανίστηκε. Συγκρίνει τους Βούλγαρους με τους Έλληνες και τονίζει ότι η χριστιανική πλειονότητα σε Ήπειρο, Θεσσαλία και Κρήτη έχει το ίδιο δικαίωμα προς αυτοκυβέρνηση με τη χριστιανική πλειονότητα της Βουλγαρίας. Γεγονός που σημαίνει ότι αν η Ρωσία ήθελε να στήσει σλαβικό προπύργιο στη Βουλγαρία, τα δυτικά κράτη θα έπρεπε να εγείρουν προμαχώνες στις επαρχίες που συνδέονταν με αυτά λόγω συγγενικής φυλής και λόγω εκπαίδευσης. Για την Ευρώπη λοιπόν, το ελληνικό κράτος που ήταν ισχυρό και συμπαγές θα αποτελούσε τον εξαιρετικότερο φραγμό εναντίον των Σλάβων. Συνεχίζοντας τονίζει ότι η Ρωσία σε τηλεγράφημά της απαιτεί τη δημιουργία επτά ανεξάρτητων και ελεύθερων κρατών της Ρουμανίας, της Σερβίας, της Βουλγαρίας, της Αλβανίας, της Θεσσαλίας και της Κρήτης. Καθένα από τα νέα αυτά κράτη, θα αναλάβει το ανάλογο χρέος της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Ακόμα, αναφέρεται ότι ο σλαβικός χάρτης που έχει σχεδιαστεί από τη Ρωσία, κινδυνεύει να μετατραπεί σε «απαίσια» πραγματικότητα. Πριν φτάσει όμως στο τελικό του στάδιο, πρέπει να εκβουλγαρίσει τον ελληνισμό της Θράκης και τη Μακεδονίας ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει, «*θα σφαδάζει σαν να το σφίγγει φρικώδες ερπετό*!». Επίσης, στο ίδιο άρθρο τονίζεται ότι ο πανσλαβισμός είναι ο εχθρός του Έθνους που απειλεί τα κατακτητικά σχέδια του ελληνισμού. Ακόμα, επισημαίνει ότι η Ρωσία προσπαθεί με τη στάση της να κάνει την Ελλάδα δορυφόρο των συμφερόντων της στην Ανατολή. Η Ρωσία εργάζεται για την ενίσχυση του βουλγαρικού στοιχείου και την ίδρυση σλαβικής ηγεμονίας που θα εκτείνεται από το Δούναβη ως την Αδριανούπολη, τη Θράκη, τις Σέρρες και τη Μακεδονία, δηλαδή ως το Αιγαίο. Αυτό που επιθυμούν ιδιαίτερα οι Ρώσοι είναι η δημιουργία σλαβικών δικαιωμάτων στον Έβρο ώστε να χρησιμοποιήσουν τους Βούλγαρους σε περίπτωση ανάγκης.⁹⁶ Ακόμα, τονίζεται ότι ο άξονας γύρω από τον οποίο περιστρέφονται τα σχέδια των Ρώσων είναι η ίδρυση μιας μεγάλης Βουλγαρίας που θα εκτείνεται από το Δούναβη ως το Αιγαίο. Αν συμβεί κάτι τέτοιο, οι Έλληνες θα χάσουν κάθε πιθανή, μελλοντική επέκταση ως την Κωνσταντινούπολη και την επιρροή τους στη νεοσύστατη επαρχία. Τα λεγόμενα των

⁹⁶ *Ωρα*, 16/11/1876, έτος Β', αρ. φ. 13, σ.1 και 2.

Ρώσων δείχνουν στη θεωρία ότι αναβάλλουν τη λύση του ζητήματος της κυριότητας της Κωνσταντινούπολης, στην πραγματικότητα όμως το προδικάζουν, από τη μία επειδή θεωρούν αδύνατο η Οθωμανική Αυτοκρατορία να υποστηριχθεί και να επιβιώσει από την Ευρώπη και από την άλλη επειδή φράζουν στους Έλληνες το δρόμο προς τους «αιώνιους πόθους» τους.⁹⁷

Επίσης, επισημαίνεται ο ανταγωνισμός των Άγγλων και των Ρώσων και υπογραμμίζεται ότι οι Άγγλοι θα θυσιάζαν την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τα συμφέροντα των Σλάβων, προκειμένου αν χειραφετούνταν να μεταβάλλονταν σε πιστούς δορυφόρους της αγγλικής πολιτικής στην Ανατολή. Επιπλέον, αναφέρονται οι όροι ειρήνης που προτείνει η Αγγλία για τη Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Βουλγαρία εντός των ορίων της βουλγαρικής εθνικότητας θέλει να γίνει ηγεμονία υποτελής, αυτόνομη και κυβερνώμενη από χριστιανό διοικητή. Επίσης, η Ρωσία θα πάρει αποζημίωση σε έδαφος και χρήματα και θα γίνει μετέπειτα συνεννόηση για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων και των συμφερόντων της Ρωσίας στον Ελλήσποντο. Τέλος, επισημαίνεται ότι σήμερα πιο πολύ από ποτέ έχει ανάγκη η Ρωσία την άρση του σχίσματος, επειδή διαβλέπει ότι τα πολεμικά της κατορθώματα και η επανίδρυση της Βουλγαρίας κινδυνεύουν να εκμηδενιστούν, αν το σχίσμα δεν αρθεί εγκαίρως πριν την οριστική οριοθέτηση του βουλγαρικού κράτους.

Η Ώρα θεωρεί ότι οι πανσλαβιστές της Ρωσίας υπέθαλψαν την επανάσταση των Σέρβων, των Μαυροβούνιων και των Ερζεγοβίνιων με αποτέλεσμα να διασαλευτεί η ευρωπαϊκή ειρήνη. Επιπλέον, επισημαίνει σε άρθρο της ότι η Ρωσία δε θέλει να τελειώσει ο αγώνας των Σλάβων γι' αυτό κι ο τσάρος διαβεβαιώνει την Ευρώπη για τα φιλειρηνικά του αισθήματα. Ωστόσο, φαίνεται να είναι κοινό μυστικό η βοήθεια της Ρωσίας προς τους Σέρβους σε χρήματα και ανθρώπινο δυναμικό με απώτερο σκοπό των Ρώσων, την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Γεγονός που δε μπόρεσαν να επιτύχουν επειδή εμπόδιο στα ρωσικά σχέδια, υπήρξε η αγγλική επέμβαση. Οι Βούλγαροι από την άλλη πλευρά δηλώνουν ότι η επανάστασή τους είναι αυθόρμητη και όχι υποκινούμενη από τη Ρωσία. Δηλαδή ό,τι υποστήριζαν και οι Έλληνες για τις επαναστάσεις στην Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία το 1856. Οι Σλάβοι συνδέονται με τη Ρωσία μέσω του θρησκευτικού και φυλετικού δόγματος και οι Βλάχοι μέσω της θρησκείας και

⁹⁷ Ώρα, 10/3/1878, έτος Γ', αρ. φ. 121, σ.3.

της ευγνωμοσύνης. Γιατί ακόμα κι αν η Ρωσία μεταχειρίστηκε αναφέρει ο Γλάδστων τους Βλάχους για να εναντιωθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εκείνοι έλαβαν προνόμια. Επίσης, ο ίδιος αναφέρει ότι υπαίτια της δημιουργίας της βουλγαρικής εκκλησίας και του αυτοκέφαλού της, ήταν η Ρωσία που παρότρυνε τους Βούλγαρους η δικαιοδοσία της εκκλησίας τους να εκτείνεται αορίστως όπου υπήρχε πλειοψηφία τους. Σε επόμενο άρθρο της *Ωρας* συνεχίζεται η μεταφορά της διατριβής του Γλάδστονα για την Ελλάδα στην Ανατολή. Επισημαίνεται ότι τόσο οι Έλληνες, όσο και οι Σλάβοι, ονειρεύονται την κληρονομιά όλης της Ευρώπης και πως η επέκταση της ρωσικής επιρροής στην Ανατολή είναι επαχθής πλέον για τους Έλληνες, όσο δυσάρεστη θα ήταν για αυτούς η ίδρυση της ελληνικής αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη από τον αυτοκράτορα της Ρωσίας.

Η *Ωρα* αναδημοσίευε συχνά, αποσπάσματα από ευρωπαϊκές εφημερίδες ή άλλοτε σειρά άρθρων. Οι αγγλικοί *Καιροί* δημοσίευαν ότι το συμφέρον της Αγγλίας είναι να διασωθεί το ελληνικό στοιχείο από τη σλαβική απορρόφηση. Οι Έλληνες φοβούνται τη δύναμη της Ρωσίας, αλλά ταυτόχρονα υποβλέπουν τους Βούλγαρους. Αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η γνώμη της Ευρώπης για το αποτέλεσμα της Συνθήκης του Βερολίνου. Τονίζεται ότι οι Έλληνες δικαίως αισθάνονται απογοητευμένοι και εξαπατημένοι από τη συνθήκη του Βερολίνου, ότι περιμένουν να δημιουργηθεί μια πιο ευνοϊκή κατάσταση για αυτούς και πως αν γινόταν πραγματικότητα η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου τότε πολλές ελληνικές κοινότητες θα περνούσαν στην εξουσία των Σλάβων. Πολλές από αυτές τις κοινότητες τίθεντο υπό την ηγεμονία του Σουλτάνου. Οι *Καιροί* τονίζουν ότι η Αγγλία, η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία περιμένουν καθεμιά την κίνηση των άλλων δύο. Το αποτέλεσμα είναι η Ανατολική Ευρώπη να παραμένει σε σύγχυση καθώς φυλετικές και θρησκευτικές ανησυχίες ενθαρρύνονται από το ρωσικό στρατό. Επίσης, επισημαίνεται ότι η συνθήκη του Βερολίνου που περιλαμβάνει την «επαναχάραξη» των ελληνικών συνόρων είναι ευνοϊκότερη προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία και της παραχωρεί το δικαίωμα να παρατείνει την εξουσία της επί της Ελλάδας. Γι' αυτό το λόγο, οι Έλληνες, τονίζεται ότι θα αναγκαστούν να προβούν σε βίαιη κατάληψη των εδαφών τους. Συνεχίζοντας η αγγλική εφημερίδα αναφέρει ότι αν δίνονταν στην Ελλάδα τα εδάφη που ζητούσε, θα αρκούσαν σε αυτά και δε θα κατέθετε υπομνήματα για νέες επεκτάσεις στο συνέδριο του Βερολίνου. Το

ελληνικό ζήτημα παρέμενε λοιπόν ένα «αγκάθι» από το οποίο όλες οι Δυνάμεις θα ήθελαν να απαλλαγούν.

Όσο για τα εδάφη που ζήτησε η Ελλάδα στο συνέδριο του Βερολίνου, οι αγγλικοί *Καιροί* και η γαλλική *Εφημερίδα των Συζητήσεων* επισημαίνεται ότι οι ελληνικές απαιτήσεις παραμένουν ανεκπλήρωτες και κανένας δε φαίνεται διατεθειμένος να τις ικανοποιήσει. Αναφέρεται ξανά ότι αν δε δοθούν η Ήπειρος και η Θεσσαλία που ζητά η Ελλάδα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η πρώτη θα τις καταλάβει με τη βία. Επισημαίνει ότι η Ελλάδα δεν πρέπει να περιμένει βοήθεια από καμία Δύναμη και πως αν οι Έλληνες περάσουν τα σύνορα και προσπαθήσουν να κατακτήσουν τα επίμαχα εδάφη θα φέρουν την αντίσταση των μουσουλμανικών λαών. Τέλος, σε άρθρο της *Ωρας* αναφέρονται οι όροι ειρήνης μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που δημοσιεύονται στους αγγλικούς *Καιρούς*. Ο πρώτος όρος είναι αιώνια ειρήνη μεταξύ των δύο χωρών. Ο δεύτερος η πολεμική αποζημίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Ρωσία. Ο τρίτος όρος να κυβερνά η Οθωμανική Αυτοκρατορία «καλώς», με μεταρρυθμίσεις τη χώρα και τους χριστιανούς. Ιδιαίτερη μνεία έγινε για το ζήτημα των Αρμενίων.

6) Η Εφημερίς των Συζητήσεων

Η *Εφημερίς των Συζητήσεων*⁹⁸ ιδρύθηκε το 1870 και αρχικά ήταν δισεβδομαδιαία πολιτική εφημερίδα. Από το 1877 και μετά γίνεται καθημερινή. Αποτελούσε δημοσιογραφικό όργανο του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη. Ήταν η πρώτη εφημερίδα μεγάλου σχήματος και στην πρώτη περίοδο κυκλοφορίας της (1870-1880) αρθρογράφοι ήταν ο Επαμεινώνδας⁹⁹ και Λεωνίδας Δεληγιώργης. Εκδότης της ήταν ο Ηρακλής Λαζαρίδης. Όπως οι περισσότερες εφημερίδες της εποχής, το 1874 τάχθηκε εναντίον του Βούλγαρη και διέκοψε την έκδοσή της το 1879 μετά το θάνατο του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη. Στη δεύτερη περίοδο κυκλοφορίας της (1893-1895) επανεκδίδεται από το Λεωνίδα Δεληγιώργη, ο οποίος πολιτεύεται με το δηλιγιαννικό κόμμα και η εφημερίδα έχει καθαρά αντιτρικουπικό χαρακτήρα. Τη συγκεκριμένη περίοδο διευθυντή της είναι ο Άγγελος Βλάχος και αρχισυντάκτες ο Αριστομένης Βαλέτας και ο Ιωάννης Δαμβέργης. Παρουσιάζει γενική βελτίωση σε σχέση με τις προηγούμενες εκδόσεις καθώς έχει επιμελημένη εμφάνιση και πλούσια, ποικίλη ύλη. Η ετήσια συνδρομή της εφημερίδας ήταν 24 δραχμές.

Η πρώτη χρονιά κυκλοφορίας της εφημερίδας συμπίπτει με ένα πολύ σημαντικό έτος τόσο για την Ελλάδα, όσο και για την Ευρώπη, τη Ρωσία και τα Βαλκάνια. Ιδρύεται η βουλγαρική Εξαρχία. Μία νίκη των Βούλγαρων, αλλά ουσιαστικά των Ρώσων που έχουν αρχίσει να δείχνουν τα αποτελέσματα της δύναμής τους. Η *Εφημερίς των Συζητήσεων* μεταφέρει στο αναγνωστικό κοινό της την παραίτηση του Δεληγιώργη. Κάποιοι έσπευσαν να καταδικάσουν αυτή την απόφαση, ενώ άλλοι όπως η εφημερίδα «του» ουσιαστικά, θεώρησε ότι έκανε το καλύτερο για τη χώρα. Επιπλέον, κατηγορεί τον Κουμουνδούρο ότι εξαιτίας του η Ευρώπη έχασε την εμπιστοσύνη της προς την Ελλάδα επειδή από τη μία υποσχέθηκε στους ξένους το Λαύριο και από την άλλη δημιούργησε νόμους για να στραφούν εναντίον τους. Επίσης, τον κατηγορεί ότι όταν η Ελλάδα προσπάθησε να «προσεγγίσει» την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα πλαίσια του ελληνοθωμανισμού και να λύσει ειρηνικά τις διαφορές της μαζί της, εκείνος παρεμπόδισε την προσπάθεια τονίζοντας ειρωνικά ότι πρώτα κοιτούσε να εξασφαλίσει τα συμφέροντα των άλλων δυνάμεων και τελευταία της Ελλάδας. Σχετικά με την Ευρώπη, σε ανασκόπηση του ίδιου έτους τονίζεται ότι εξύβρισε και συκοφάντησε την

⁹⁸ Νάση Μπάλλα, ό.π., σ. 323.

⁹⁹ <http://www.hellenica.de/Griechenland/NeuGes/Bio/GR/EpameinondasDeligiorgis.html>

Ελλάδα επηρεαζόμενη από το φανατικό εχθρό και γείτονά της, την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Σε πολλά άρθρα του 1878 τονίζεται ότι αν η Ελλάδα είχε πάρει μέρος στον πόλεμο και είχε αντιμετωπίσει με όλες της τις Δυνάμεις την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τότε το ελληνικό ζήτημα θα ήταν διαφορετικό. Η κυβέρνηση συμφώνησε σε πολύ κατώτερες αξιώσεις που όμως κι αυτές δεν έγιναν δεκτές. Η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε ότι αν επέλθει ανακωχή και ειρήνη, θα συμπεριληφθεί και η Ελλάδα σ' αυτήν. Δε ζήτησε συμμαχία, ούτε υπόσχεση για παραχωρήσεις. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία νίκησε τη Σερβία και το Μαυροβούνιο και μέχρι πριν δύο μήνες και τη Ρωσία. Η συγκεκριμένη εφημερίδα ήταν εναντίον της εισόδου της Ελλάδας στον πόλεμο. Επισημαίνει μάλιστα πως αν άκουγε τότε η ελληνική κυβέρνηση τη συμβουλή των «πατριωτών» για συμμετοχή στον πόλεμο, η Ελλάδα σήμερα θα ήταν σωρός ερειπίων.¹⁰⁰ Ακόμα, αναφέρεται ότι ο ελληνικός λαός θα έπρεπε να συλλογίζεται τις συμφορές από τις οποίες έσωσε την Ελλάδα η κυβέρνηση και όχι να την κατακρίνουν. Η Ελλάδα θα χρησίμευε ως πολεμική αποζημίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κανένας δε θα τη βοηθούσε, αφού η Ευρώπη ήταν ενάντια και η Ρωσία δε δέχτηκε ούτε καν να συμπεριλάβει την Ελλάδα στην ανακωχή και στην ειρήνη.

Υπογραμμίζει ότι δεν υπάρχει πλέον ζήτημα ρωσοτουρκικό, αλλά ευρωπαϊκό. Δεν υπάρχει ειρήνη που να επιβάλλεται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά από την Ευρώπη. Δεν κινδυνεύουν τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά της Ευρώπης, τα οποία πρόκειται να θυσιαστούν από τη Ρωσία, αν η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν αποδεχτεί τους όρους ειρήνης με τη Ρωσία. Θεωρεί ότι πρόκειται για μια απλή αντεκδίκηση του κριμαϊκού πολέμου. Αντιλαμβάνεται και επισημαίνει ότι οι ρωσικές αξιώσεις είναι το κέντρο της κατάστασης.

Σχετικά με άλλες ελληνικές εφημερίδες η *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* ενημερώνει τους αναγνώστες της το 1870 ότι ο *Νεολόγος* και το *Μέλλον* συστηματικά υποστήριξαν τη σύμπραξη Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ανατολή. Αναφερόμενη στη βουλγαρική Εξαρχία διαπιστώνει ότι είναι λυπηρό το γεγονός ότι ενώ η ρωσική εκκλησία φαινόταν να εξετάζει το θέμα των Βουλγάρων χωρίς να μεροληπτεί, στην πραγματικότητα συνέβαινε το αντίθετο. Διαρκής λύση θα επέλθει όταν η Οθωμανική

¹⁰⁰ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 15/1/1878, Έτος Η', αρ. φ. 46.

Αυτοκρατορία αναπλάσει και εφαρμόσει τους αστικούς και θρησκευτικούς θεσμούς της, οι οποίοι ισχύουν και στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη.

Το 1878 η *Εφημερίς των Συζητήσεων* πληροφορεί τους αναγνώστες της ότι τελικά η Ρωσία θα καταθέσει τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου προς συζήτηση. Η αποδοχή της Ρωσίας, οφείλεται στην επιμονή και τη νόμιμη πρόταση της Αγγλίας. Ωστόσο, η Ρωσία προσερχόταν στο Συνέδριο πιστεύοντας ότι δε θα άλλαζε ουσιωδώς κάτι στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Επίσης, αναφέρεται ότι η Ευρώπη δε συμφωνεί με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και αμφισβητεί όλα αυτά για τα οποία η Ρωσία ήταν περήφανη. Η Ρωσία ήθελε να απομονώσει την Αγγλία, αλλά βρέθηκε η ίδια απομονωμένη. Η Αγγλία έθεσε το δίλημμα να παραιτηθεί από τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ή να προβεί σε πολεμικές ενέργειες. Όταν ξεκίνησε η ανατολική κρίση, κάποιες εφημερίδες παρασύρθηκαν από φιλορωσικά αισθήματα, άλλες έμειναν αδιάφορες και άλλες, όπως αυτές τις Βιέννης, υποστήριζαν μία πολιτική «αμφίβολη και σκοτεινή» χωρίς συγκεκριμένο σκοπό, όπως αναφέρει η συγκεκριμένη εφημερίδα.¹⁰¹

Το 1877-1878 υπογραμμίζεται ότι η Ελλάδα πρέπει να επεκταθεί για να αποτελέσει προπύργιο του σλαβικού κινδύνου. Επισημαίνεται ότι η Ελλάδα μπορεί να γίνει ο φυσικός φύλακας του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων. Η Αγγλία όμως φοβήθηκε μη χάσει τον έλεγχο του εμπορίου από την Ελλάδα και όταν οι Έλληνες εξεγέρθηκαν στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, τότε οι Άγγλοι τους καθυσόχασαν και τους συμβούλεψαν να αποσύρουν τα στρατεύματά τους επειδή θα τους βοηθούσαν όταν διαμελιζόταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Αγγλία ξεγέλασε την Ελλάδα καθώς όχι μόνο δεν τήρησε τις υποσχέσεις της, αλλά αποδείχτηκε κιόλας ότι χρησιμοποίησε την Ελλάδα ως σύμμαχο απέναντι στη Ρωσία. Ακόμα, τονίζεται ότι η Αγγλία και η Ρωσία θα αποφασίσουν για την ανεξαρτησία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας ή τα ρωσικά και αγγλικά συμφέροντα. Σχετικά με την ακεραιότητα της Οθωμανική Αυτοκρατορίας δεν τίθεται ζήτημα ούτε από τη Ρωσία, ούτε από την Αγγλία. Τα ερωτήματα που προέκυψαν ήταν η αμοιβή της Ρωσίας από τον πόλεμο και πόσα χρήματα θα έπαιρνε ως πολεμική αποζημίωση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τονίζεται ότι η συνθήκη των Παρισίων έχει σχεδόν πάνγει να ισχύει από το 1870 και το 1877 χάνει πλέον και τις τελευταίες τις Δυνάμεις. Αν

¹⁰¹ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 5/4/1878, Έτος Η', αρ. φ. 125.

θυσιαστεί η τουρκική ακεραιότητα, θα εκληφθεί ως ήττα της Αγγλίας, επειδή οι βουλγαρικές ωμότητες θα βρουν ως εκδικητές την Αγγλία και τη Ρωσία.

Παράλληλα, επισημαίνεται ότι το τουρκικό υπόμνημα για το οποίο έγινε τόσος λόγος και τόσες συνεδριάσεις, τελικά ανακοινώθηκε και δόθηκε στο συνέδριο για να υπογραφεί. Ο Σουλτάνος απέκρουσε τον ισχυρισμό ότι αν γίνουν παραχωρήσεις στην Ελλάδα θα υπάρξει ειρήνη μεταξύ αυτής και της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Αντίθετα, θεώρησε ότι αν γίνει αρχή παραχωρήσεων για την Ελλάδα, θα αποζητά κι άλλες. Επίσης, ο ισχυρισμός ότι η Ελλάδα διατήρησε σε όλο το διάστημα των εξεγέρσεων στάση ειρηνική προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αν και πείσθηκε γι' αυτό από την Αγγλία που υποσχέθηκε να τη βοηθήσει στην παραχώρηση εδαφών, την αμείβει η Οθωμανική Αυτοκρατορία με ειρήνη. Δε χρειάζεται τονίζεται από το Σουλτάνο η παραχώρηση εδαφών στην Ελλάδα μόνο και μόνο επειδή δεν κατέβηκε στον αγώνα στο πλευρό της Ρωσίας. Αυτά τα δύο επιχειρήματα φαίνονται τα πιο ισχυρά στις ελληνικές απαιτήσεις που εξέφρασε ο Δηλιγιάννης. Περαιτέρω, επισημαίνεται ότι κάθε δύναμη στην Ανατολή είχε τον προστατευόμενό της. Η Ρωσία είχε τους Βούλγαρους, η Αυστρία τους Σέρβους, η Αγγλία τους Τούρκους. Ο μόνος λαός που μένει απροστάτευτος ήταν ο ελληνικός. Την προστασία του ελληνικού λαού ανέλαβαν οι Γάλλοι και οι Ιταλοί επειδή θεώρησαν ότι είναι ο λαός του μέλλοντος ο ελληνικός.

Επίσης, διαβεβαιώνεται ότι η Σερβία στέκεται σύμμαχος στο πλευρό της Ρωσίας προκειμένου να εξασφαλίσει μελλοντικά την ανεξαρτησία της. Επιπλέον, αναφέρεται ότι ο πόλεμος Ρωσίας-Οθωμανική Αυτοκρατορίας είναι περισσότερο κυβερνητικός και δημοσιογραφικός. Η Ρωσία δε θέλει την ανάμειξη της Αγγλίας σε αυτόν τον πόλεμο. Ο αρθρογράφος τονίζει ότι το δίκαιο είναι με το μέρος της Ρωσίας. Τονίζεται ότι η Ανατολή πρέπει να ειδοθεί ως παρθένο έδαφος προς καλλιέργεια ή εκμετάλλευση. Η Αγγλία έχει όλους τους πόρους και τη δύναμη να προστατεύσει τα βρετανικά της συμφέροντα και να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του πολιτισμού απέναντι στην Ευρώπη. *«Δεν πρέπει να φανταστεί ότι θα πολεμήσει τη ρωσική επιρροή στην Ανατολή μέσω της αγγλικής. Η Αγγλία χωρίς πόλεμο μπορεί να προστατεύσει την ίδια και την Ανατολή από κάθε προσπάθεια ανακοπής της αναγέννησής της».*

Η *Εφημερίς των Συζητήσεων* ήταν σχεδόν πάντα εχθρική απέναντι στη Ρωσία, ωστόσο αναφέρει σε άρθρο της το 1871 ότι ποτέ ο ρωσικός λαός δεν ονειροπόλησε την

κατάκτηση της Ανατολής.¹⁰² Από την άλλη πλευρά, την ίδια περίοδο, με αφορμή τη συνθήκη των Παρισίων του 1856, η *Εφημερίς των Συζητήσεων* επισήμανε ότι σκοπός της Ρωσίας ήταν πάντα ο πόλεμος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία για τις επαρχίες της Ανατολής. Οι Βούλγαροι, έλκουν τη Ρωσία να κάνει αυτό το βήμα χωρίς τα ατυχή αποτελέσματα του 1854. Υπήρξε σημαντική εχθρός και σύμμαχος της Αγγλίας και οι αξιώσεις της δε σταματούν στους κανόνες δικαίου. Περαιτέρω, τονίζεται ότι η Ρωσία το μόνο που επιθυμεί είναι η διάλυση της δυτικής πολιτικής που πάντοτε αποτελούσε πρόσκομμα στα σχέδιά της για την Ανατολή. Πολλές φορές λέχθηκε ότι η Ρωσία караδοκεί να στραφεί στην Ανατολή και να την κατακτήσει, περιμένοντας κάποια εσωτερική ταραχή στην Ευρώπη για να στρέψει εκεί την προσοχή της. Το 1872 γίνεται αναφορά στον Κριμαϊκό πόλεμο και το ρόλο της Ρωσίας που φανέρωσε τον αληθινό της εαυτό. «Κάτω από το πέπλο της ορθοδοξίας κρυβόταν ο αντίχριστος!» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο αρθρογράφος. Δε θεωρείται καθόλου υπερβολική φράση από τον ίδιο αφού η Ρωσία μέσω των Βουλγάρων προσπάθησε να καταστρέψει το Οικουμενικό Πατριαρχείο αλλά και τα υπόλοιπα μέσω της εξέγερσης των Αράβων. Όποιος εργάζεται για την καταστροφή των πατριαρχείων, εργάζεται και για την καταστροφή της ορθόδοξης πίστης συνεχίζει το άρθρο.¹⁰³ Επιπρόσθετα, τονίζεται ότι είναι εσφαλμένος ο συλλογισμός της πολιτικής της Ρωσίας επειδή επιδιώκει δύο αδύνατα πράγματα: πρώτον να εξαφανίσει τον ελληνισμό και δεύτερον να καταστεί κοσμοκράτειρα. Αυτό που θα έπρεπε να επιδιώκει θα ήταν χριστιανική και εθνική εκπαίδευση για την πρόοδο της χώρας της.

Ακόμα, το 1878 δηλώνεται ότι οι «πτωχοί» Ρουμάνοι και Σέρβοι ανακάλυψαν ότι κάτω από τις σημαίες τους βρίσκονται τα συμφέροντα της ρωσικής πολιτικής. Στην ίδια δυσάρεστη έκπληξη, προφητεύει η εφημερίδα, θα καταλήξουν και τα υπόλοιπα μικρά κράτη της Ανατολής που επιθυμούν να αναγεννηθούν και να υψώσουν τη σημαία του παρελθόντος τους. Τέλος, αναφέρεται ότι η ελληνική κυβέρνηση χειραγωγείται από την Αγγλία, την οποία παρακαλεί ο αρθρογράφος να χαλιναγωγήσει την ανυπομονησία των Ελλήνων για τη συμμετοχή τους στον πόλεμο. Επιπλέον, δημοσιεύονται τα λεγόμενα των χριστιανών της Θράκης στο *Νεολόγο*, που παραπονιούνται για την άσχημη συμπεριφορά

¹⁰² *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 4/12/1871, αρ. φ. 136.

¹⁰³ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 27/5/1872, Έτος Β', αρ. φ. 182.

των Ρώσων στους Έλληνες και την εύνοιά τους στους Βούλγαρους. Τα κυριότερα παράπονά τους είναι ότι όπου επεκτείνεται η ρωσική κυριαρχία στη Θράκη, οι Έλληνες όχι μόνο στερούνται προστασίας, αλλά υποβάλλονται και σε διωγμούς. Στην απογραφή μάλιστα που πραγματοποίησαν οι Ρώσοι έβαζαν τους Έλληνες να υπογράφουν ως Βούλγαροι για να υπάρχουν σε περίπτωση πολέμου με την Αγγλία πολλοί να στρατολογηθούν και να χρησιμοποιηθούν αργότερα στη ρωσοβουλγαρική υπηρεσία στη νέα, υποτελή της Ρωσίας ηγεμονία, τη Βουλγαρία. Επίσης, οι Έλληνες παραπονιούνται ότι οι Ρώσοι τους διώχνουν από τις χριστιανικές εκκλησίες και τις παραδίδουν στους Βούλγαρους όπως συνέβη με τα ελληνικά σχολεία και τα ιδρύματα. Τέλος, παρακαλείται ο Οικουμενικός Πατριάρχης να λάβει ενεργό ρόλο στην προστασία των Ελλήνων χριστιανών.¹⁰⁴ Επιπλέον, οι Ρώσοι απέδειξαν ότι δεν είχαν ως σκοπό τους τη σωτηρία των χριστιανών, αλλά των Σλάβων κι έτσι δεν επρόκειτο να βοηθήσουν στην ανασύσταση της Ελλάδας. Αντίθετα, το πιο πιθανό θα ήταν να ευχαριστούσαν το Θεό που εξαφάνισε και υποδούλωσε τους Έλληνες. Τέλος, σε άρθρο της *Εφημερίδας των Συζητήσεων* αναφέρεται το ζήτημα της Ηπειροθεσσαλίας για το οποίο οι Τούρκοι αξιωματικοί «είχαν πάρει απόφαση ότι θα προσαρτηθεί στην Ελλάδα» τόνιζαν ότι θα έπρεπε οι Έλληνες να αντιταχθούν στους Ρώσους επειδή πλέον δεν τους αγαπούν, αλλά τους μισούν. Επομένως, όσο περισσότερο μίσος δείχνουν οι Έλληνες σε αυτούς, τόσο μεγαλύτερη φιλία δείχνουν στους Τούρκους.

Αναδημοσιεύει αποσπάσματα ευρωπαϊκών και ρωσικών εφημερίδων σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα και το ρόλο της Ρωσίας, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Ευρώπης και της Ελλάδας. Μεταφέρεται απόσπασμα από τη ρωσική *Φωνή* το 1872 που επισημαίνει ότι η ρωσική εκκλησία δε θεωρεί τους Βούλγαρους σχισματικούς, ούτε θέλει να διακόψει μαζί τους τις πνευματικές της σχέσεις. Αποδίδει το σχίσμα όχι στις παρανομίες των Βουλγάρων, αλλά στα μίση και την ιδιοτέλεια του φαναριώτικου κλήρου.

Το 1878 δημοσιεύεται απόσπασμα από φιλελληνικό άρθρο της εφημερίδας των *Ημερήσιων Νέων* του Λονδίνου σχετικά με τη Ρωσία και την Ελλάδα, στο οποίο επισημαίνεται ότι εξαιτίας των λαθών της ελληνικής κυβέρνησης, παραδόθηκαν οι

¹⁰⁴ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 6/5/1878, Έτος Η', αρ. φ. 153. Παρόμοια περιστατικά συναντάμε και στους Πομάκους της Θράκης που υποφέρουν όπως δηλώνεται από τους *Καιρούς* από τους Βούλγαρους που υποστηρίζονται από τους Ρώσους. *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 7/6/1878, Έτος Η', αρ. φ. 185, σσ.1-2.

βόρειες και σλαβικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην επιρροή της Ρωσίας και ότι δεν πρέπει να συμβεί το ίδιο και για τις νότιες επαρχίες. Τονίζει ότι πρέπει να αντισταθούν οι Έλληνες στη Ρωσία, επισημαίνοντας ότι η Ήπειρος και η Θεσσαλία είναι ελληνικές επαρχίες και η Ελλάδα δε θα μετατραπεί σε πολιτικό και εκκλησιαστικό εξάρτημα της Ρωσίας. Εφόσον η Βουλγαρία παύει να είναι Ανατολικό Ζήτημα, με τη λύση που δίνει η Ρωσία, γίνεται Ανατολικό Ζήτημα η Ελλάδα με τις επαρχίες της, που είναι πιο κρίσιμο ζήτημα από αυτό των Σλάβων. Οι επαρχίες που βρίσκονταν υπό τουρκική κυριαρχία, θα περιέρχονταν στη ρωσική προστασία με αποτέλεσμα οι σχέσεις χριστιανών και Οθωμανών κατοίκων να υποστούν αλλοίωση. Ο κίνδυνος αυτός δεν αφορούσε μόνο το μέλλον, αφού στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία διαπράττονταν ήδη βιαιοπραγίες κατά των χριστιανών των επαρχιών. Οι μεγάλες Δυνάμεις δε μπορούσαν να επιβάλλουν τη διαρκή ειρήνη ανάμεσα στα δύο μέρη αν δε δίνονταν εγγυήσεις σχετικά με την προστασία των ελληνικών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Επίσης, τονίζεται από την ομώνυμη γαλλική εφημερίδα ότι η Αγγλία θα δώσει το παρόν στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ζητώντας να λυθεί οριστικά το Ανατολικό Ζήτημα όχι από τη Ρωσία, αλλά από την Ευρώπη. Στην *Εφημερίδα* των Παρισίων επισημαίνεται ότι η Αγγλία, η Γαλλία, η Αυστρία, η Ιταλία και η Γερμανία θα προτείνουν την προσάρτηση της Ηπειροθεσσαλίας στην Ελλάδα και ότι σχετικά με αυτό το θέμα έχουν ήδη γίνει διπλωματικές διακοινώσεις. Αναφέρεται μάλιστα ότι η πρόταση θα γίνει από την Αγγλία. Ο υπουργικός βιεννέζικος τύπος τονίζει ότι στη ρωσοτουρκική συνθήκη δε γίνεται καθόλου λόγος για την Κρήτη και επισημαίνει ότι η αυτονομία της Θεσσαλίας και της Ηπείρου που προτείνει η Ρωσία, είναι πρόσκαιρη επιδίωξη αφού οι συγκεκριμένες επαρχίες θα προσαρτηθούν στην Ελλάδα.

Επιπρόσθετα, δημοσιεύεται απόσπασμα από τα λεγόμενα της ημιεπίσημης αυστριακής εφημερίδας *Φρενδεβλάτ* στην οποία τονίζεται ότι παρατηρούνται σημάδια που δείχνουν ότι η Ρωσία επιδιώκει δικτατορία στην Ανατολή. Η υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (4/3/1878) ήταν σπουδαία νίκη για τους Ρώσους, ωστόσο, οι φανατικοί Ρώσοι πιστεύουν ότι η Ευρώπη προσπαθεί να εξουδετερώσει το έπαθλο των νικών της (Βουλγαρία) και ότι θέλει να επιβάλλει στο νικητή αυτόβουλη ειρήνη, γι' αυτό πιέζουν τη Ρωσία να συμφωνήσει για το συνέδριο του Βερολίνου. Ακόμα, αναφέρεται το άρθρο από τη *Journal des Debais* και τονίζεται το μεγάλο ευρωπαϊκό ενδιαφέρον

σχετικά με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Υπάρχουν τόσο μικρές περικοπές συνόρων στη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Βουλγαρία που τονίζεται ότι χρειάζεται χάρτης προκειμένου να αντιληφθεί κάποιος τις αλλαγές που επιφέρει η Συνθήκη. Η αρχή των εθνικοτήτων υπήρξε αφετηρία για τους Ρώσους, ωστόσο σύντομα την παρέκαμψαν στο όνομα της «αρχής των συμφερόντων» αναφέρει ειρωνικά η *Εφημερίδα των Συζητήσεων*. Η χώρα του Μαυροβουνίου υπερδιπλασιάστηκε μετά τη Συνθήκη και δεν είναι τυχαίο αφού ήδη έχει αναφερθεί ότι οι Ρώσοι «συμπαθούσαν» περισσότερο τους Μαυροβούνιους από τους Σέρβους. Οι Σέρβοι παρουσιάζονταν ως εγωιστές, άδικοι και δε μπορούσαν να το χειραγωγήσουν εύκολα. Από την άλλη, οι Μαυροβούνιοι προσέγγιζαν σχεδόν τη θάλασσα που ήταν το μεγάλο θέλγητρο της Ρωσίας. Μαζί με τη Βουλγαρία λοιπόν, το Μαυροβούνιο ήταν το δεύτερο «αγαπημένο παιδί» της Ρωσίας με συνέπεια να έχει την καλύτερη τύχη στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Η εν λόγω συνθήκη, αντί να βάλει οριστικό τέλος στο Ανατολικό Ζήτημα, το έκανε όλο και πιο περίπλοκο με πλήθος δευτερευόντων ζητημάτων. Οι Έλληνες θα υπέφεραν και θα προσπαθούσαν να αποτινάξουν το ρωσοτουρκικό ζυγό στον Εύξεινο Πόντο και στα παράλια του Αιγαίου. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα σταματούσε να υπάρχει αφού θα ήταν πολύ αδύναμη πλέον. Μόνο η Ρωσία ως σπουδαία δύναμη, θα προσπαθούσε να διατηρήσει την ειρήνη μεταξύ των μικρών δυνάμεων και να ορίζει τις τύχες τους.

Παράλληλα, μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Journal des Debats* που συγκρίνουν τη Ρωσία του 1856 μ' αυτή του 1878. Το 1856 οι έξι μεγάλες Δυνάμεις συμφώνησαν με επίσημη συνθήκη ότι το Ανατολικό Ζήτημα είναι υπόθεση όλης της Ευρώπης και γενικού συμφέροντος. Το 1870, η Ρωσία ένωσε την ανάγκη να απαλλαγεί από αυτή τη Συνθήκη των Παρισίων λόγω των συμφερόντων της και την κατήγγειλε. Το 1877 η Ρωσία, αφού ζήτησε κάποια εντολή από την Ευρώπη, κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από τον πόλεμο, νικητές βγήκαν οι διπλωμάτες και η Αυστρία με την Αγγλία, περιορίστηκαν στην υποβολή πλατωνικών παρατηρήσεων. Ωστόσο, σκοπός της Ρωσίας ήταν να λύσει μόνη της το ζήτημα της Ανατολής, να βεβαιώσει ή να αποκοιμίσει την Ευρώπη. Η Ευρώπη όμως δεν αποκοιμήθηκε. Αντίθετα, η Αγγλία ζήτησε από τη Ρωσία να υποβάλει στο συνέδριο τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, ολόκληρη, για να τη συζητήσουν στο σύνολό της. Επίσης, η ενσωμάτωση

μεγάλου αριθμού ελληνικού και μουσουλμανικού πληθυσμού στη βουλγαρική ηγεμονία, φάνηκε απαράδεκτη.

Παράλληλα, υποστηρίζεται ότι το αγγλικό έθνος και ολόκληρη η Αγγλία τάσσεται υπέρ των Ελλήνων, έχοντας κοινά συμφέροντα απέναντι στον «πανσλαβισμό». Τέλος ανακοινώθηκε ότι υπογράφηκε η ανακωχή μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από την ομώνυμη γαλλική εφημερίδα εξετάζονται τα ζητήματα ευρωπαϊκής διάστασης που προκύπτουν από την ανακωχή Ρωσίας-Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Το μόνο ζήτημα που θα λύσουν μόνες τους οι δύο συμβαλλόμενες Δυνάμεις όπως προβλέπεται, είναι αυτό της χρηματικής αποζημίωσης επισημαίνει η εφημερίδα. Το άρθρο κλείνει αναφέροντας το στιγμιότυπο του Τούρκου Σερβέρ πασά που πριν αναχωρήσει για το ρωσικό προξενείο ανέφερε στον υπουργό εξωτερικών του «*Τι τα θέλετε; Πρέπει να κάμωμεν την ειρήνην. Εν Ασία στρατόν δεν έχομεν. Εν Ευρώπη πάσα αντίστασις είναι αδύνατος. Πρέπει να χάσωμεν το ήμισυ κράτος, ίνα σώσωμεν το άλλο ήμισυ*».¹⁰⁵

Σε επόμενο φύλλο της *Εφημερίδας των Συζητήσεων*, δημοσιεύεται η απάντηση της γαλλικής ομώνυμης εφημερίδας σχετικά με τη δική της λύση για το Ανατολικό Ζήτημα. Το σχέδιό της είναι ο περιορισμός της άμεσης διοίκησης των Τούρκων στη Ρωμυλία, η αφαίρεση από την τουρκική, διοικητική εξουσία σε Βοσνία, Ερζεγοβίνη, Βουλγαρία, Θεσσαλία, Ήπειρο και Μακεδονία και διατήρηση του δικαιώματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να φυλάει φρούρια που βρίσκονται στο Δούναβη για λογαριασμό της Ευρώπης και η μη αποδοχή του σχεδίου της ηγεμονίας της Βουλγαρίας ως ημιανεξάρτητη που θα φτάνει ως το Αιγαίο Πέλαγος.¹⁰⁶ Επιπλέον, μεταφέρονται τα λεγόμενα των αγγλικών *Καιρών* της 29^{ης} Ιουνίου σχετικά με τη λύση του Ανατολικού Ζητήματος. Αναφέρεται ότι το Συνέδριο του Βερολίνου θα διασφάλιζε όχι μόνο την ειρήνη, αλλά και την εξουδετέρωση κάθε μελλοντικού κινδύνου διατάραξης της ευρωπαϊκής ισορροπίας.¹⁰⁷

Επιπρόσθετα, αναδημοσιεύεται το απόσπασμα των *Καιρών* που πληροφορεί τους αναγνώστες σχετικά με όσα συνέβησαν στις 11 Ιουνίου στο Συνέδριο του Βερολίνου. Αποφασίστηκε οι Έλληνες πληρεξούσιοι να γίνονται δεκτοί σε όλες τις συνεδριάσεις του

¹⁰⁵ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 23/1/1878, Έτος Η', αρ. φ. 54, σ.2.

¹⁰⁶ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 23/4/1878, Έτος Η', αρ. φ. 140.

¹⁰⁷ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 4/6/1878, Έτος Η', αρ. φ. 182.

συνεδρίου που έχουν να κάνουν με ελληνικά θέματα. Επίσης, η συγκεκριμένη εφημερίδα οδηγείται σε συμπεράσματα σχετικά με την έκβαση του Συνεδρίου, ανάμεσα στα υπόλοιπα, αναφέρει ότι ο κόλπος του Βόλου θα δοθεί στην Ελλάδα μαζί με την Κρήτη για την επανόρθωση των συνόρων της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Η Αγγλία εξέφρασε την άποψη ότι για τα ελληνικά θέματα και τις επαρχίες που είναι όμορες των ελληνικών θα ήταν καλό να μετέχουν οι Έλληνες αντιπρόσωποι στις συνεδριάσεις. Τότε ο πρίγκιπας Γκορτσάκωφ ανακοίνωσε ότι οι Ρώσοι αντιπρόσωποι συνηγορούν υπέρ όλων ανεξαρτήτως των χριστιανών Ελλήνων και Σλάβων και δε χρειάζεται να παρευρίσκεται η ελληνική αποστολή.¹⁰⁸ Τέλος, στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* δημοσιεύεται φιλελληνικό άρθρο από τη γερμανική εφημερίδα της Ελβετίας, Basler Nachrichten σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Τονίζεται ότι η Αγγλία διέπραξε προδοσία σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Επισημαίνεται ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είναι έτοιμη να επεκτείνει τα σύνορα της Ελλάδας στο βόρειο τμήμα της και η εγκάρσια γραμμή συνόρων που προτείνεται είναι από το Βόλο μέχρι την Άρτα, συμπεριλαμβανομένης της Πρέβεζας και της Λάρισας. Ακόμα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία δήλωσε ότι σε περίπτωση που η Ελλάδα δεν αρκείτο σε αυτά τα σύνορα και επιθυμούσε να καταλάβει τη Θεσσαλία, τότε θα αντιμετώπιζε το στρατό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Επιπλέον, δημοσιεύεται απόσπασμα των *Καιρών* σχετικά με τα τεκτενόμενα του Συνεδρίου που τονίζει ότι οι αξιώσεις της Ελλάδας προκαλούν προβλήματα. Οι Έλληνες αποκαλούνται φιλόδοξοι και εφόσον είναι περήφανοι για το παρελθόν τους, δε μπορούν να ζήσουν σε ένα τόσο μικρό κράτος. Τονίζουν ότι ακόμα μικρότερη κάνουν την ελληνική έκταση οι όμορες επαρχίες της και η αναρχία που επικρατεί εκεί, ενώ επισημαίνεται ότι ο πληθυσμός των όμορων επαρχιών είναι κατά κανόνα ελληνικός. Τελειώνοντας το άρθρο αναφέρει ότι λίγες είναι οι πιθανότητες του Συνεδρίου να δεχτεί τις αξιώσεις της Ελλάδας για εδαφική επέκταση του κράτους. Η ίδια ελληνική εφημερίδα δημοσιεύει στις σελίδες της, άρθρο της *Γαλλικής Δημοκρατίας* σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Ο Δηλιγιάννης το πρώτο που τόνισε στο συνέδριο ήταν ότι τα σύνορα της Ελλάδας δεν αντιπροσωπεύουν κανέναν, γεγονός που κρίνεται αληθές, αδιαμφισβήτητο και αδιαφιλονίκητο. Οι Έλληνες της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας θεωρούνται αδερφοί των Ελλήνων της Αττικής και της Πελοποννήσου. Ο Δηλιγιάννης μαζί με το

¹⁰⁸ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 18/6/1878, Έτος Η', αρ. φ. 196, σσ.2-3.

Ραγκαβή προσπάθησαν να αποδείξουν ότι είναι ελληνικές οι επαρχίες Ηπείρου και Θεσσαλίας. Επίσης, τόνισε ότι δε θα ήταν σωστό η Ευρώπη να πράξει λιγότερα για την Ελλάδα, που αναγκάστηκε να συμφωνήσει με την Ευρώπη και δεν έλαβε τα όπλα, σε αντίθεση με τους νότιους Σλάβους. Τότε θα αποδείκνυαν ότι δρα με δύο μέτρα και δύο σταθμά.

Ένα ακόμα απόσπασμα μεταφέρεται από τους *Καιρούς* του Λονδίνου που τονίζεται ότι αν παραταθεί ο πόλεμος για λίγους μήνες ακόμη, η εξουσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα καταρρεύσει μια για πάντα. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία εξαπατά τον εαυτό της, συνεχίζει το αγγλικό δημοσίευμα, αν νομίζει ότι η Ελλάδα δε θα κινηθεί εναντίον της επειδή δεν αγαπά τους Ρώσους και τους Βούλγαρους ή επειδή ο τουρκικός στόλος θα αποκλείσει τον Πειραιά. Οι Έλληνες υπήκοοι του σουλτάνου θα κινηθούν έχοντας ως ορμητήριο την αυτοσυντήρηση. Όσο οι Ρώσοι προχωρούν νότια και εκδιώκουν ένοπλους Τούρκους, εκείνοι καταφεύγουν στα σύνορα της Ελλάδας που κατακλύζονται από άτακτα ένοπλα τμήματα που προβαίνουν σε βιαιότητες εναντίον των Ελλήνων. Επίσης, θα μεταναστεύσουν πληθυσμοί των Σέρβων, των Βοσνίων και των Βουλγάρων μετά τον πόλεμο και την κατάλυση της τουρκικής εξουσίας, θα εγκατασταθούν στις ελληνικές επαρχίες με αποτέλεσμα την εχθρότητα των Ελλήνων και των άλλων λαών. Τέλος, μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Εφημερίδας της Πετρούπολης* και εξηγείται για ποιο λόγο η Ρωσία βοήθησε τους Βούλγαρους. Όπως αναφέρεται οι Βούλγαροι ήταν άμεσοι ενδιαφερόμενοι αλλά οι Ρώσοι δεν ξέχασαν και τον ελληνικό πληθυσμό. Αν όμως η ρωσική κυβέρνηση ελάμβανε πρωτοβουλία και μέριμνα για το ελληνικό ζήτημα, τότε θα κατηγορούνταν για υπέρμετρες αξιώσεις. Ωστόσο, άφησε την πόρτα ανοιχτή για τη μέριμνα της Ευρώπης προς την Ελλάδα. Τέλος, η Ρωσία τονίζει ότι ποτέ δε θα αντισταθεί σε περίπτωση που οι Έλληνες θελήσουν να αναπτυχθούν όπως και οι Βούλγαροι από ελεύθερους θεσμούς.

7) Το Εθνικόν Πνεύμα

Το *Εθνικόν Πνεύμα*¹⁰⁹ ιδρύθηκε το 1868 και ήταν όργανο του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου¹¹⁰ ο οποίος αρθρογραφούσε σ' αυτήν κιόλας ως το θάνατό του (1883). Περιέχει πολιτική, ειδησεογραφία και αρθρογραφία καθώς και διαφημίσεις από το 1870. Δημοσιεύει τηλεγραφήματα του ξένου Τύπου και η εσωτερική επικαιρότητα καλύπτεται από επιστολές αναγνωστών ή από τον Επαρχιακό Τύπο. Διευθυντής της ήταν ο Γ. Γονίδης. Αρχικά εκδιδόταν τέσσερις φορές την εβδομάδα. Από το 1868 γίνεται δισεβδομαδιαία και από το 1875 καθημερινή. Ήταν τετρασέλιδη με συχνές αλλαγές σχήματος. Διακόπτει οριστικά την έκδοσή της το 1887. Η τιμή φύλλου ήταν 5 λεπτά.

Η ίδρυση της συγκεκριμένης εφημερίδας σημαδεύτηκε από την κρητική επανάσταση που σημειώθηκε το ίδιο έτος, γι' αυτό δίνεται ιδιαίτερη σημασία σ' αυτήν. Σε πολλά άρθρα αναφέρεται η απογοήτευση του ελληνικού λαού σχετικά με την αντιμετώπιση των Δυνάμεων, την απομόνωση των Κρητών και τις λανθασμένες κινήσεις της κυβέρνησης. Αντίθετα, τονίζεται ότι στη Σερβία, στη Βουλγαρία και στο Μαυροβούνιο είναι ετοιμοπόλεμοι και έρχεται η άνοιξη των λαών να ανοίξει τις πύλες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας μέσω των επαναστάσεων. Στον αντίποδα βρισκόταν η Ελλάδα που αξίωνε να είναι πρωτοπόρος της Ανατολής, φύλακας της θρησκείας και της ελευθερίας που πρώτη ανήγειρε τα συγκεκριμένα ιδανικά μετά από τόσους αιώνες δουλείας, αλλά η Ελλάδα, αντί να προσπαθεί για την ελευθερία της, θυσιάζει πολλούς ανθρώπους χωρίς αποτέλεσμα. Αυτή η κατάσταση οφείλεται στις φιλοτουρκικές κυβερνήσεις που αντί να υπηρετούν την Ελλάδα, καθεμία από αυτές υπηρετούσε τις φιλοδοξίες και τον εγωισμό του και κυρίως τα τουρκικά συμφέροντα. Το αποτέλεσμα ήταν η Κρήτη να ξεχαστεί από την Ευρώπη. Επιπλέον, τονίζεται ο «πανελληνισμός», η ελληνική Μεγάλη Ιδέα δηλαδή, η εξάπλωση των Ελλήνων στην Ανατολή και η κατάκτησή της. Αυτή την ιδέα ονειρεύονται ακόμα οι Έλληνες ομογενείς αν και έχουν συνειδητοποιήσει πλέον ότι η Ευρώπη αποκλείεται να βοηθήσει την Ελλάδα σ' αυτό της το εγχείρημα αλλά και στην απαλλαγή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

¹⁰⁹ Νάση Μπάλτα, *Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874*, ό.π., σ.53.

¹¹⁰ http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%BB%CE%AD%CE%BE%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CE%81%CE%BF%CF%82_%CE%9A%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%BF%CF%85%CE%BD%CE%B4%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82 και <http://www.hellenica.de/Griechenland/NeuGes/Bio/GR/AlexandrosKoumoundouros.html>

Επίσης, επισημαίνεται συχνά ότι η Κρήτη σύγχιζε τους ξένους και έκανε τα πράγματα περισσότερο πολύπλοκα όσον αφορά τον τρόπο που έβλεπαν την Ελλάδα, αλλά και το Ανατολικό Ζήτημα. Για την Κρήτη εκβιάστηκε η παραίτηση του υπουργείου του Κουμουνδούρου. Εξαιτίας της παραδόθηκε η εξουσία στο Βούλγαρη και ανέλαβε υποχρεώσεις ενώπιον των ξένων. Τονίζεται ότι όταν το 1866 ανέλαβε ο Βούλγαρης την εξουσία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία απειλούσε με διακοπή των σχέσεών της με την Ελλάδα, η Αγγλία απειλούσε με την άρση της εγγύησης ανεξαρτησίας της Ελλάδας και η Γαλλία υποδείκνυε κινδύνους αν η κυβέρνηση της Ελλάδας δεν εμποδίζει κάθε αποστολή βοήθειας προς την Κρήτη. Αντίθετα, το υπουργείο του Κουμουνδούρου που ακολούθησε, κήρυξε την απόφασή του προς τη Βουλή και στους ξένους να μην εγκαταλείψει την αγωνιζόμενη Κρήτη και συνέδεσε την τύχη της Ελλάδας μαζί της. Τόνισε ότι δεν έκρυψε ούτε από τους ξένους, ούτε από το ελληνικό έθνος την απόφασή του να δεχτεί τον πόλεμο για χάρη της Κρήτης. Τα πάντα όμως άλλαξαν και οι πολεμικές προπαρασκευές διακόπηκαν όταν οι πέντε από τις έξι Δυνάμεις έστειλαν από κοινού διακοίνωση στην Πύλη για να αποδεχτεί τις κρητικές αξιώσεις. Τότε το υπουργείο του Κουμουνδούρου αναγκάστηκε σε παραίτηση και τη θέση του ανέλαβε ο Βούλγαρης. Ο Κουμουνδούρος δεν άντεξε την παρεμβατική πολιτική των Δυνάμεων στο κρητικό ζήτημα και την απεμπλοκή της Ελλάδας σ' αυτό, με αποτέλεσμα να παραιτηθεί. Το υπουργείο του Κουμουνδούρου εν αντιθέσει με αυτό του Βούλγαρη δεν ανέλαβε καμία υποχρέωση απέναντι στις ξένες Δυνάμεις.

Στο τελευταίο άρθρο του 1868 του *Εθνικού Πνεύματος* αναφέρεται ότι ο χρόνος τελείωσε με το θάνατο της Κρήτης, την καταδίκη της Ελλάδας, την κατάρρευση του ελληνισμού και τη χρεοκοπία του κράτους. Η Ελλάδα αντί να γίνει «*πρότυπο βασίλειο*» της Ανατολής, έγινε «*χαρτοβασίλειο*». Κατηγορείται η κυβέρνηση Βούλγαρη ότι προκάλεσε ρήξη ανάμεσα στους Έλληνες και έφερε τη χρεοκοπία σέρνοντας τον ελληνισμό υπόδικο στα πόδια της Ευρώπης που έδωσε δικαίωμα ψήφου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, το θανάσιμο κατήγορο της Ελλάδας, και την κατηγορούν ότι άφησε το έθνος απροετοίμαστο. Επίσης, γίνεται ανασκόπηση του έτους που πέρασε- 1874- και αναφέρεται στην ελληνική κατάσταση, τονίζοντας ότι πάντα, όσο κι αν προσπαθεί η Ελλάδα για συνταγματικές ελευθερίες και έννομη συμμετοχή στη δημόσια διαχείριση, όλοι οι αγώνες της ματαιώνονται από ενέργειες καταχθόνιων ανθρώπων που

αρνούνται στο λαό το δικαίωμα της αυτοδιοίκησης και επιβουλεύονται νόμους και θεσμούς για να διευθύνουν τα δημόσια πράγματα όπως οι ίδιοι επιθυμούν. Τέλος, επισημαίνεται ότι ως το 1875 κάποιοι Έλληνες ραγιάδες «έγιναν» Ρώσοι προκειμένου να πάρουν κάποια προνόμια από την τουρκική διοίκηση, ενώ οι αμφισβητούμενοι Έλληνες ραγιάδες ανέρχονται σε εκατοντάδες χιλιάδες.

Το 1876 γίνεται αναφορά στο Ανατολικό Ζήτημα και στην Ελλάδα. Οι ελληνικές εφημερίδες που τις πρώτες μέρες της σλαβικής επανάστασης και του σερβικού πολέμου μιλούσαν με άκρα μετριοπάθεια, μετέβαλαν παραδόξως το ύφος τους. Διοργάνωσαν πραγματική σταυροφορία υπέρ των Κρητών, των Θεσσαλών και των Ηπειρωτών. Απέδειξαν ότι η Πύλη δεν τηρεί τις υποσχέσεις της προς τους Κρήτες. Για τη διευθέτηση του ανατολικού ζητήματος πρέπει να ληφθεί υπόψη όχι μόνο το σλαβικό, αλλά και το ελληνικό και το ρουμανικό στοιχείο. Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα εξεγέρθηκε όχι εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κυρίως, αλλά εναντίον των Σλάβων και του πανσλαβισμού και ζητούσε τη διάσωση των δικαιωμάτων της ελληνικής φυλής μπροστά στις αξιώσεις του πανσλαβισμού. Το ενδιαφέρον κάποιων δυνάμεων για τους Σέρβους και τους Βούλγαρους παρακίνησε τους Έλληνες, που μέχρι στιγμής έμεναν απλοί θεατές, να ζητήσουν το μερίδιό τους. Η Ελλάδα δε θέλει πόλεμο αλλά προσπαθεί να εξασφαλίσει το εθνικό της συμφέρον.¹¹¹

Εμφανής είναι η δυσaréσκεια των Ελλήνων για τις Δυνάμεις και την απόφαση του συνέδριου του Βερολίνου. Οι Έλληνες θεώρησαν ότι στο συνέδριο του Βερολίνου θα εκπληρώνονταν οι εθνικοί τους πόθοι για προσάρτηση των ελληνικών επαρχιών. Αντιθέτως, όπως τονίζει η εφημερίδα, για μια ακόμη φορά, μέρος της Θεσσαλίας, το μεγαλύτερο τμήμα της Ήπειρο, ολόκληρη η Μακεδονία και όλη η Κρήτη, εγκαταλείφθηκαν στην τουρκική εξουσία. Η εφημερίδα τονίζει ότι αν οι Τούρκοι δε δεχτούν την απόφαση του Συνεδρίου, που το επιθυμούν αυτό οι Έλληνες, τότε οι Έλληνες θα πάρουν τις επαρχίες που τους ανήκουν με τα όπλα.

Η διπλωματία ήταν πάντα πολύ σημαντική για την εξωτερική πολιτική των χωρών. Γι' αυτό αφιερώνονται πολλά άρθρα του *Εθνικού Πνεύματος* σ' αυτή. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται το 1868 ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία λόγω της Κρήτης απειλεί να

¹¹¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 22/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 442.

διακόψει τις σχέσεις της με την Ελλάδα και μαζί με την Ευρώπη διακηρύττουν ότι η κρητική επανάσταση τελείωσε οριστικά. Επισημαίνεται ότι ο Βούλγαρης πάντα επιθυμούσε να διατηρηθούν καλές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ακόμα, τονίζεται ότι κάποιοι «καλοθελητές» επισήμαναν ότι η Αγγλία εκβίασε την Ελλάδα να υποταχθεί στο σουλτάνο προκειμένου εκείνη να μεσολαβήσει για να βοηθήσει την Κρήτη. Ωστόσο, η εφημερίδα σπεύδει να αποκαταστήσει την αλήθεια, τονίζοντας ότι η Αγγλία δεν εξαπάτησε την Ελλάδα.

Επιπλέον, το 1878 υπογραμμίζεται ότι το τουρκικό ζήτημα περιλαμβάνει δύο συμφέροντα. Το πρώτο είναι να εμποδιστεί η Ρωσία να διαφυλάξει τους σλαβικούς πληθυσμούς της χερσονήσου του Αίμου και να τους πάρει με το μέρος της και το δεύτερο είναι να εμποδιστεί να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και να γίνει κυρίαρχη της Μεσογείου. Η Αγγλία τόνισε ότι σκοπός του συνεδρίου του Βερολίνου που θα πραγματοποιούνταν ήταν η διευθέτηση κάποιων ζητημάτων και η ειρήνη στην Ανατολή. Το *Εθνικόν Πνεύμα* υποδέχτηκε με χαρά την είδηση ότι στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων εκτός των δυνάμεων που υπέγραψαν την παρισινή συνθήκη, θα καθίσουν και οι αντιπρόσωποι της Ελλάδας. Σημαντικό ρόλο σ' αυτή την εξέλιξη διαδραμάτισε η Αγγλία, η οποία όχι μόνο δέχτηκε την αντιπροσώπευση της Ελλάδας στο συνέδριο, αλλά ανέλαβε να το προτείνει και στις άλλες Δυνάμεις. Μέσω του διαβήματος αυτού λοιπόν, η Αγγλία παρουσιάστηκε ως υπέρμαχος της Ελλάδας στην Ευρώπη. Στην Ελλάδα έγινε πιστευτό για κάποια στιγμή ότι η Ρωσία θα ματαίωνε την παρουσία της Ελλάδας στο Συνέδριο και θα αντιπρότεινε την παρουσία της Σερβίας, της Ρουμανίας και του Μαυροβουνίου. Ωστόσο, ο τσάρος ανακοίνωσε ότι συναινεί στην απόφαση της παρουσίας της Ελλάδας στο συνέδριο. Μόνο η Οθωμανική Αυτοκρατορία διαμαρτυρήθηκε για την εισαγωγή της Ελλάδας στο συνέδριο τονίζει το *Εθνικό Πνεύμα*, γεγονός που όπως θα μάθουμε από τις υπόλοιπες εφημερίδες, δεν ισχύει, αφού διαμαρτυρήθηκε άμεσα και στη συνέχεια έμμεσα και η Ρωσία.

Το 1876 ο ρωσικός τύπος δημοσιεύει μακροσκελή άρθρα που επιγράφονται «*η θέση της Ελλάδος εν τω σλαβικό ζητήματι*» ενώ εκθειάζει τη φιλοπατρία και τον ηρωισμό της Ελλάδας. Προτρέπει την Ελλάδα να αφήσει τις ικεσίες προς την Ευρώπη και να καταλάβει τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο με τα όπλα. Η Ρωσία εμμένει στην άποψή της για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και αποδοκιμάζει την

τουρκική επιθετική πολιτική. Επίσης, τονίζεται ότι η Ρωσία, η Ευρώπη και η Γαλλία σέβονταν τις συνταγματικές ελευθερίες της Ελλάδας.

Από την άλλη πλευρά ο ελληνικός τύπος και πιο συγκεκριμένα το *Εθνικό Πνεύμα* το 1869 επισημαίνει τη στήριξη στο Μαυροβούνιο για την πραγματοποίηση των πανσλαβιστικών σχεδίων της Ρωσίας. Σε άλλα άρθρα του 1872 τονίζεται ότι η ραδιουργία της Ρωσίας σχετικά με τον πανσλαβισμό πέρασε απαρατήρητη καθώς η Ελλάδα δεν έδωσε καμία προσοχή σ' αυτόν. Ο πανσλαβισμός προσεταιριζόμενος με δόλια μέσα τους Βούλγαρους προσπαθεί να τους αναγκάσει να ζητήσουν τη βοήθεια των Ρώσων μεταβαλλόμενοι από Βούλγαροι σε Σλάβοι. Τέλος, τονίζεται ότι ο «πανσλαβιστικός προσηλυτισμός» πρέπει να διεγείρει την προσοχή της Ευρώπης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για να μη γίνουν πραγματικότητα τα ρωσικά σχέδια και συμφέροντα στην Ανατολή.

Επιπλέον, το 1878 μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού και ρωσικού τύπου για τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Όταν ο Άγγλος διπλωμάτης έμαθε τους όρους ειρήνης, επισήμανε ότι η αυτόνομη Βουλγαρία γρήγορα θα γίνει και ανεξάρτητη και μαζί με τη Σερβία και άλλες σλαβικές επαρχίες θα επεκτείνουν τη ρωσική επικράτηση στους Σλάβους της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Η Ελλάδα επειδή θα θεωρήσει τη Βουλγαρία ημιανεξάρτητη θα προσπαθήσει να προσαρτήσσει την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, αλλά και τη Μακεδονία επαναστατώντας, προκειμένου να σώσει το ελληνικό στοιχείο από τη βουλγαρική πλεονεξία. Τους Έλληνες του βασιλείου θα υποστήριζαν οι Δυνάμεις. Σε παρόμοια διακοίνωσή του ένα χρόνο νωρίτερα¹¹² τόνιζε ότι η Βουλγαρία, η Σερβία και άλλες επαρχίες θα απορροφηθούν αργά ή γρήγορα από τους Ρώσους. Η Ελλάδα θα απαιτήσει την προσάρτηση Ηπείρου και Θεσσαλίας και θα προσπαθήσει να καταλάβει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα της Μακεδονίας με σκοπό την επέκτασή της και την κατοχή της ως και την Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, η Ρωσία θα αντενεργήσει, έχοντας από καιρό προσεταιριστεί τη Μακεδονία και ειδικά την περιοχή του Άθωνος. Επιπρόσθετα, αναφέρεται ότι το πρόσχημα που χρησιμοποιούσε η Ρωσία, της προστασίας δηλαδή των χριστιανών, φανερώθηκε και τα σχέδιά της στην Ανατολή έγιναν εμφανή στην Ευρώπη που τα απέκρουσε. Συνεπώς βλέπουμε τη μεταστροφή της Ρωσίας, αφού υπογραμμίζεται ότι τα τελευταία χρόνια η Ρωσία άλλαξε εντελώς τη στάση

¹¹² 19/6/1877 στο *Εθνικόν Πνεύμα*, 16/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 938, σ.3.

και την πολιτική της απέναντι στην Ελλάδα. Οι Έλληνες από την άλλη, αισθάνονται ότι εγκαταλείφθηκαν από τους Ρώσους για χάρη των Σλάβων, όπως μαρτυρά και η εγκύκλιος του Πατριάρχη.

Το 1878 αφιερώνονται πολλά άρθρα για τη σχέση των Ρώσων με τους Σλάβους, αλλά και των Σλάβων με τους Έλληνες. Η χρονιά δεν είναι τυχαία, αφού οι Έλληνες, αλλά και οι Δυνάμεις έχουν δει να γίνεται πραγματικότητα μέσω της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, η μεγάλη Βουλγαρία τα σχέδια της Ρωσίας για την επέκτασή της στα Βαλκάνια έχουν πάρει πλέον σάρκα και οστά. Αναφέρεται ότι η Ρουμανία, η Ελλάδα και η Ουγγαρία σχηματίζουν ενωμένες ισχυρό πυρήνα που μπορεί να χρησιμεύσει ως σημείο συγκέντρωσης των χριστιανικών φυλών της Ανατολής, οι οποίες επιζητούν την ασφάλεια εναντίον της επιδρομής του «Πανσλαβισμού». Όπως η Ρωσία δε θυσίασε στη συμμαχία των τριών αυτοκρατόρων τις σλαβικές της συμπάθειες, έτσι και οι Έλληνες δε μπορούν να θυσιάσουν την ιδέα της ελληνικής ένωσης σε καμία εφήμερη συμμαχία.

Επίσης, υπογραμμίζεται ότι η Ρωσία μετά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου έχει να αντιμετωπίσει δύο δυσχέρειες. Η πρώτη είναι οι δυσχερείς όροι του συνεδρίου του Βερολίνου και η δεύτερη είναι ότι ακόμα και μετά τους νέους όρους, πρέπει να παραμείνει κυρίαρχη στην Ανατολή. Αν δε μπορέσει να αντεπεξέλθει στη δεύτερη περίπτωση, τότε θα έχει να αντιμετωπίσει μία παγκόσμια συμμαχία εναντίον της. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα λεγόμενα του Ρώσου Γκορτσακόφ που επισημαίνει ότι δε δημιούργησε η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου μία νέα Βουλγαρία, ή ένα νέο σλαβικό κράτος υπό την εξουσία της Ρωσίας, αλλά ότι η Βουλγαρία υπήρχε και παλαιότερα, απλώς καταπιεζόταν. Αν η Ρωσία δεν έκανε καθόλου λόγο για τους χριστιανούς της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, θα κατηγορούνταν ότι τους θυσίασε για χάρη των Σλάβων. Αν πάλι δεν αρκούσαν στην υποστήριξη αυτονομίας αυτών των περιοχών, τότε θα κατηγορούνταν ότι ήθελε να καταστρέψει ολοκληρωτικά το τουρκικό κράτος. Τέλος, υπογραμμίζεται ότι χαρακτηριστική είναι η αντίδραση εναντίον του πανσλαβισμού στη Ρωσία. Δεν υπάρχουν πλέον άπειροι θιασώτες της σλαβικής ιδέας, ούτε ανώτεροι υπάλληλοι υπέρμαχοι της σλαβικής παλιγγενεσίας και ενότητας. Μάλιστα πολλοί ήταν εκείνοι που ομολογούσαν ότι το κίνημα εκείνο ήταν ψευδές και ένα τεχνητό αποκύημα.

Το 1869 τονίζεται με πικρία η εγκατάλειψη της Ελλάδας από την Ευρώπη. Η Ευρώπη που επί δεκαπέντε μήνες προσπαθούσε να «σώσει» την Κρήτη από την Οθωμανική

Αυτοκρατορία, εγκατέλειπε ολοσχερώς την πρώτη και την Ελλάδα. Οι Δυνάμεις ισχυρίζονται ότι δεν εμπλέκονται στα εσωτερικά κανενός κράτους και το μόνο που επιθυμούν είναι η διατήρηση της ειρήνης στην Ανατολή χάρη των συμφερόντων των δύο επικρατειών. Η Ελλάδα, συνεχίζει το άρθρο, έχει εχθρούς που εποφθαλμιούν την Ανατολή. Οι θερμότεροι εχθροί του ελληνισμού είναι αυτοί που εμφανίζονται ως οι φυσικοί προστάτες του επειδή έχουν διαφορετικά συμφέροντα στην περιοχή από ό,τι η Ελλάδα.

Το *Εθνικό Πνεύμα* είναι πολύ πλούσιο σε αναδημοσιεύσεις και μεταφορές άρθρων από τον ευρωπαϊκό και ξένο Τύπο. Το *Εθνικό Πνεύμα* μεταφέρει τα λεγόμενα του *Εωθινού Ταχυδρόμου* το 1868 που τονίζει ότι εξαιτίας του ανταγωνισμού της με τη Ρωσία, η Γαλλία είχε προτείνει στην Πύλη να παραχωρήσει στην Ελλάδα εκτός της Κρήτης, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Επιπλέον, αναφέρει ότι η Ελλάδα συμπαθεί μόνο τη Γαλλία επειδή η πολιτική της είναι η μόνη από τις Δυνάμεις που είναι ειλικρινής. Τέλος, επισημαίνεται ότι εφόσον οι τρεις Δυνάμεις θεωρούνται προστάτιδες, βρίσκουν την ευκαιρία να επεμβαίνουν στα εσωτερικά των κρατών και να επεμβαίνουν στην αυτονομία και την ανεξαρτησία των ασθενέστερων κρατών. Ακόμα κι αν δίνουν παραχωρήσεις, το τίμημα είναι να υπηρετεί η Ελλάδα ξένα συμφέροντα. Σημαντικό μέρος της εφημερίδας καλύπτει άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* στο οποίο η Ελλάδα υβρίζει τις Δυνάμεις και τη δυναστική Ευρώπη σχετικά με την εξέλιξη του Κρητικού ζητήματος. Αναφέρεται ότι οι Έλληνες θα εναντιωθούν και θα νικήσουν τους Τούρκους. Η Ρωσία μέχρι τότε περιέθαλπε την Ελλάδα κρυφά, ενώ από τότε την υπεράσπιζε ολοφάνερα και υποδαύλιζε την αντίστασή τους προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία τονίζεται το 1868.

Η κοινή γνώμη της Ευρώπης απασχολείται από την αγγλική πολιτική μεταβολή επί των ανατολικών πραγμάτων. Από το 1870 επήλθαν σοβαρές πολιτικές μεταβολές στην Ευρώπη οι οποίες έφεραν την εξασθένηση της συμμαχίας των ευρωπαϊκών Δυτικών Δυνάμεων που χρησίμευε ως εγγύηση της πολιτικής της διατήρησης του πολιτικού καθεστώτος στην Ανατολή. Τονίζεται ότι άποψη της Γαλλίας είναι να μην αφήσει να επιτύχει η ρωσική με τη γερμανική συμμαχία, αλλά να δημιουργηθεί μία τετραπλή συμμαχία μεταξύ της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας που θα διανεμούν εκ νέου την Ευρώπη και θα συμφωνήσουν σε γενικό αποκλεισμό. Επίσης,

μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Εφημερίδας των Συζητήσεων* και υπογραμμίζεται ότι η Αγγλία επιθυμεί το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πλέον. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από την άλλη δε μπορεί να καταστείλει την εξέγερση των χριστιανών με διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Αυτό θα ξεσήκωνε τους μουσουλμάνους και θα δημιουργούσε έντονες αντιδράσεις. Οι Δυνάμεις πάλι δε θα μπορούσαν να μείνουν αδρανείς μπροστά στο μουσουλμανικό φανατισμό που θύματά τους θα ήταν οι χριστιανοί, ξέρουν όμως ότι η ένοπλη επέμβαση θα σήμαινε τη διαμοίραση των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Ρώσοι δεν επιθυμούν πλέον τον πόλεμο, αφού η Οθωμανική Αυτοκρατορία καταστρέφεται από μόνη της. Η ρωσική διπλωματία λοιπόν προτιμά να αποσυνθέσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία εκ των έσω, με την επανάσταση της Ερζεγοβίνης που όπως αποδείχτηκε σχεδίασε η ίδια. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί η πολιτική της Σερβίας και του Μαυροβουνίου.¹¹³

Το 1878 αναφέρονται οι όροι της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και τα αμοιβαία αρνητικά αισθήματα των Σέρβων προς τους Ρώσους. Οι Ρώσοι προτιμούν τους Βούλγαρους από τους Σέρβους κι αυτό είναι ξεκάθαρο πια. Επίσης, μεταφέρεται η άποψη της γαλλικής εφημερίδας *Δούναβις* που επισημαίνει ότι μετά τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου η Ρωσία έγινε κυρίαρχος της Ανατολής. Επίσης, τονίζεται ότι τα εσωτερικά της Σερβίας, της Ρουμανίας και του Μαυροβούνιου πρέπει να προστατευτούν από την επιρροή της Ρωσίας. Οι Έλληνες πρέπει να μείνουν ενάντιοι στη ρωσική επιρροή στη χερσόνησο του Αίμου. Επιπλέον, τονίζεται η γνώμη της Αγγλίας σχετικά με την Ελλάδα και τη Ρωσία. Επισημαίνεται ότι η Ελλάδα μισεί τη Ρωσία, όσο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Αγγλία διαμορφώνει θετική γνώμη προς την Ελλάδα και υποστηρίζει ότι οι χριστιανοί της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Κρήτης πρέπει να τύχουν ευνοϊκής μεταχείρισης, όπως οι χριστιανοί της Βουλγαρίας. Η Αγγλία υπογραμμίζει ότι αφού η Ρωσία επανιδρύει σλαβικό προπύργιο στη Βουλγαρία, οι Δυνάμεις πρέπει να υψώσουν αμυντικά χαρακώματα στις επαρχίες που συνδέονται μαζί τους με αμυντικούς δεσμούς. Μέσω της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, η Οθωμανική Αυτοκρατορία γίνεται υποχείριο της Ρωσίας. Η Αγγλία τονίζει ότι ένα από τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την ισορροπία στην Ανατολή είναι να εξασφαλιστεί η φωνή της

¹¹³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 22/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 442.

Ελλάδας στη διαρρύθμιση των ανατολικών πραγμάτων. Ο Γλάδστων¹¹⁴ τονίζει ότι οι Έλληνες της Βουλγαρίας θα βρεθούν σε πολύ δύσκολη θέση. Θα αναγκαστούν να «επιλέξουν» ανάμεσα στον τουρκικό ζυγό και τη σλαβική κατάκτηση. Και οι δύο όροι του διλήμματος χαρακτηρίζονται ως αποτρόπαιοι. Η παρούσα κατάσταση της Κρήτης είναι απόδειξη ότι δεν πρέπει να περιέλθουν στο ίδιο καθεστώς και άλλες ελληνικές επαρχίες. Οι Έλληνες αποτελούν τονίζουν οι Άγγλοι, το φυσικό πρόσωμα προς την κάθοδο της Ρωσίας. Επειδή οι Βούλγαροι είναι σύμμαχοι της Ρωσίας, οι Έλληνες από φυσική αντιζηλία στρέφονται στην Αγγλία. Ελπίζει η ελληνοαγγλική φιλία να αποδειχθεί πολύτιμη στο μέλλον και στο συνέδριο θα υποστηριχθούν από την Αγγλία οι προσπάθειες του Έλληνα αντιπροσώπου για να επιτευχθεί η διαρρύθμιση των συνόρων και επιτέλους οι ελληνικές επαρχίες να ενωθούν με την Ελλάδα.¹¹⁵

Περαιτέρω, τονίζεται η προσπάθεια του Άγγλου πρεσβευτή Λαυάρδου που προσπαθεί να διαβάλλει τον κρητικό αγώνα τονίζοντας ότι οι κρητικές εξεγέρσεις υποκινούνται από την Ελλάδα. Αν οι Έλληνες, αναφέρει, πάψουν να τροφοδοτούν τις εξεγέρσεις που τις χαρακτηρίζει «*προϊόν ραδιουργίας*» τότε η Κρήτη θα ησυχάσει. Ακόμα, δημοσιεύονται οι αποφάσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου σχετικά με την Ελλάδα την προτελευταία μέρα της λειτουργίας του. Οι Έλληνες αντιπρόσωποι τόνισαν ότι αν η Πύλη δεν κάνει ως

¹¹⁴ Ο Γουίλιαμ Γκλάντστοουν ή Γλάδστων ήταν διαπρεπής Άγγλος πολιτικός φιλελευθέρων αρχών, που διακρίθηκε στην ρητορική του δεινότητα και τον φιλελληνισμό του. Το 1862, ως Υπουργός Οικονομικών στην Κυβέρνηση Πάλμερστον, ψήφισε υπέρ της ενώσεως των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα. Το 1867 διαδέχθηκε τον Λόρδο Ρώσσελ στην αρχηγία του κόμματος των Φιλελευθέρων και το 1868 σχημάτισε την πρώτη υπό την προεδρία του κυβέρνηση, οπότε και κατάφερε να ψηφιστεί νόμος για τον χωρισμό της εκκλησίας από το κράτος. Πραιτήθηκε το 1873 κατόπιν απορρίψεως ενός νομοσχεδίου του και δεν έπαψε να παρακολουθεί τα πολιτικά γεγονότα, επιτιθέμενος με δριμύτητα κατά της φιλοτουρκικής πολιτικής του Μπέντζαμιν Ντισράελι. Κατά τη διάρκεια των εκλογών του 1880, με πλειοψηφία κέρδισε τις εκλογές και έγινε για δεύτερη φορά πρωθυπουργός. Έτσι πέτυχε να σταλεί στο Βερολίνο για τη συνδιάσκεψη, η οποία τελικά θα έδινε τη Θεσσαλία στην Ελλάδα, το 1881. Τελικά ο Γκλάντστοουν παραιτήθηκε οριστικά από την πολιτική το 1893, οπότε και ασχολήθηκε με τη μετάφραση των *Ωδών* του Ορατίου και άλλων συγγραφέων. Στη νεότερη ελληνική ιστορία ο Γουίλιαμ Γλάδστων συνέδεσε το όνομά του τόσο με την ένωση των Ιονίων νήσων με την Ελλάδα όσο και με το Κυπριακό ζήτημα. Ειδικότερα επί του τελευταίου ένα χρόνο πριν πεθάνει (1897) έκανε την ακόλουθη εξομολόγηση: "*Αναλογίζομαι - έγραφε - τι ικανοποίηση θα αισθανόμουν αν είχα την τύχη πριν από το τέρμα της μικρής μου ζωής να δω τον πληθυσμό αυτής της Ελληνικής Νήσου (της Κύπρου) να ενσωματωθεί ύστερα από φιλικό διακανονισμό με τους αδελφούς του, του Βασιλείου της Ελλάδος*". Σημαντική είναι η απόφασή του να συνεχίσουν τα Ελληνικά σχολεία της Κύπρου να διδάσκουν στην Ελληνική γλώσσα, σε αντίθεση με εισήγηση που του έκαναν όταν υπουργός αποικιών, λέγοντας ότι δεν αξίζει να κάνουμε στους Έλληνες ό,τι κάναμε σε άλλους λαούς, δηλαδή να τους επιβάλουμε τη γλώσσα μας.

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%BF%CF%85%CE%AF%CE%BB%CE%B9%CE%B1%CE%BC_%CE%93%CE%BA%CE%BB%CE%AC%CE%BD%CF%84%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BF%CF%85%CE%BD

¹¹⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 9/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 938, σσ.1-2.

συμφωνήθηκαν, θα προβεί σε πόλεμο για την κατάληψη των επαρχιών της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Παράλληλα, αναφέρεται ότι οι *Καιροί* του Λονδίνου και ο γαλλικός *Χρόνος* τονίζουν την απέχθειά τους προς τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου σχετικά με τις επιτυχίες της Ρωσίας και γι' αυτό η Αγγλία ζητά από τη Ρωσία, να επαναπροσδιοριστεί η συνθήκη στο συνέδριο του Βερολίνου. Η Ρωσία από την άλλη, επισημαίνει ότι τους όρους της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου δέχτηκαν και υπέγραψαν όλες οι Δυνάμεις, άρα είναι έγκυρη και δε χρειάζεται να μεταβληθεί.

Το *Εθνικό Πνεύμα* συνεχίζει μεταφέροντας περισσότερες πληροφορίες και σχόλια του ξένου τύπου. Η *Κλειώ* επισημαίνει ότι όλες οι Δυνάμεις εκτός της Αγγλίας, δήλωσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ότι πρέπει να παραχωρήσει την Κρήτη στην Ελλάδα. Η *Κλειώ* συνεχίζει και συγκρίνει τα έτη 1867 και 1869 προκειμένου να διαπιστώσει σε ποιο από τα δύο έτη οι Δυνάμεις είχαν «δίκιο» σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Η λέξη «δίκιο» στη συνέχεια αντικαθίσταται από τη λέξη «συμφέρον». Το επόμενο έτος σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* μεταφέρονται οι απόψεις του ρωσικού τύπου σχετικά με την Ανατολή.

Το 1875-6 είναι η χρονιά επανάστασης της Ερζεγοβίνης και ο ελληνικός και ξένος Τύπος προσπαθεί να ενημερώσει το αναγνωστικό κοινό για το προσκήνιο, αλλά και το παρασκήνιο που έχει δημιουργηθεί. Διατυπώνονται λοιπόν οι κρίσεις των εφημερίδων σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα. Σύμφωνα με τη Ρωσία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι ήδη νεκρή και το μόνο που κάνουν οι Δυνάμεις είναι να «*τη ντύνουν και να τη στολίζουν σαν πτώμα*». Συνεχίζοντας αναφέρει ότι η κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επί των χριστιανικών επαρχιών είναι η κυριαρχία της παράλυσης και του θανάτου σε ένα σώμα αδύνατο, αλλά εύρωστο. Από την άλλη πλευρά, τα *Ημερήσια Νέα* του Λονδίνου επισημαίνουν ότι η Αγγλία στο Ανατολικό Ζήτημα δεν έχει κανένα συμφέρον, παρά μόνο τη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή και τη βελτίωση της ζωής των ανατολικών λαών. Τέλος, τονίζει ότι πρέπει να προληφθούν τα σχέδια της Ρωσίας για εξάπλωσή της στην Ανατολή. Επίσης, μεταφέρονται τα λεγόμενα του σερβικού τύπου σχετικά με τους Έλληνες. Τονίζεται ότι κάποια ανθελληνικά φύλλα της Βιέννης επωφελούμενα από την ένταση κάποιων ελληνικών εφημερίδων σπείρουν ζιζάνια μεταξύ Ελλήνων και Σλάβων. Ο φιλοτουρκικός τύπος της Βιέννης δεν παύει να διαστρεβλώνει τα όσα γράφονται από τις ελληνικές εφημερίδες για τους Σέρβους. Από τη στιγμή που

άρχισε το κίνημα στην Ανατολή, οι ελληνικές εφημερίδες, τονίζει η *Νέα Ημέρα*, λησμονούν την ταυτότητα των συμφερόντων η οποία συνδέει όλα τα χριστιανικά έθνη, ξεχνούν την ταυτότητα της θρησκείας, η οποία γεννά συνήθως αισθήματα συμπάθειας και ξεχνούν κυρίως ότι οι ίδιοι οι Έλληνες πρέπει να γίνουν κύριοι της τύχης τους. Οι εκδιδόμενες ελληνικές εφημερίδες έχουν μία αλλόκοτη συμπεριφορά. Όχι μόνο διατείνονται ψυχρά προς τον ελληνικό αγώνα, αλλά «θωπεύουν» με τα γραφόμενά τους την Πύλη και δε διστάζουν να διαβεβαιώσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία για την αδιάρρηκτη φιλία τους, αποτελώντας έτσι τη μοναδική εξαίρεση στην Ευρώπη.

Η γαλλική *Εφημερίδα των Συζητήσεων* από την άλλη πλευρά, τονίζει ότι η εξέγερση της Ερζεγοβίνης υπήρξε αυθόρμητη και όχι υποκινημένη από κάποια ξένη ραδιουργία. Η έκρηξη του Ανατολικού Ζητήματος έδωσε το σύνθημα του γενικού πολέμου που φοβίζει τους ισχυρούς και τους άπληστους. Η ακεραιότητα του Οθωμανικού κράτους υφίσταται πλέον από ανάγκη. Το ζήτημα της Ανατολής είναι ζήτημα Δυνάμεων. Ο κριμαϊκός πόλεμος υποκινήθηκε λόγω δυναστικών συμφερόντων. Η *Εφημερίδα* της Πετρούπολης τονίζει ότι η παρέμβαση των Δυνάμεων έγινε για να εισηγηθεί η Ρωσία ότι θα κατορθωθούν πολλά στην Ανατολή μέσω της ειρήνης. Το πολιτικό πρόγραμμα των δυνάμεων επιδιώκει την αυτονομία των χριστιανικών λαών. Επίσης, τονίζεται ότι ο *Ρωσικός Κόσμος* επιτίθεται δριμύτατα στην επίσημη γαλλική *Εφημερίδα της Πετρούπολης*, επειδή επικρότησε τις τουρκικές μεταρρυθμίσεις. Ο *Ρωσικός Κόσμος* καταγγέλλει την *Εφημερίδα της Πετρούπολης* ως τουρκικό όργανο, τονίζοντας ότι προσβάλλει τις ιερές παραδόσεις της Ρωσίας. Από την άλλη η *Εφημερίδα της Πετρούπολης* απάντησε ότι δε διανοήθηκε να απαρνηθεί τις συμπάθειες των Ρώσων προς τους χριστιανούς της Ανατολής. Περαιτέρω, μεταφέρονται τα λεγόμενα του ρωσικού τύπου.¹¹⁶ Σε επόμενο άρθρο μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Χρόνου* σχετικά με τις αξιώσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* μεταφέρονται τα λεγόμενα του *Χρόνου* σχετικά με το ρωσοτουρκικό πόλεμο. Τονίζεται ότι η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία εγκατέλειψαν όλα τα συμφέροντα εκτός των δικών τους. Τα αγγλικά συμφέροντα ποτέ πλέον δε θα είναι όμοια με αυτά της

¹¹⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 2/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 424, σσ.1-2.

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹¹⁷ Ακόμα, τονίζεται ότι η Ελλάδα έχει καταλάβει καλά πια πως το Ανατολικό Ζήτημα μετατρέπεται καθαρά σε σλαβικό. Άλλοτε οι Έλληνες ήλπιζαν στη βοήθεια της Ευρώπης. Σήμερα, βλέποντας ότι όχι μόνο δε θα επέλθει βοήθεια, αλλά και ότι η Ελλάδα παραγκωνίζεται από την Ευρώπη, ανησυχούν.

Επίσης, τονίζεται ότι η Αγγλία εργάζεται όχι για τη διατήρηση, αλλά για τη διανομή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Προετοιμάζουν μάλιστα λύση στο ελληνικό ζήτημα από πολύ νωρίς, όπως φάνηκε από την παραχώρηση των Επτανήσων το 1864. Ακόμα, αναφέρεται ότι το ελληνικό κράτος πρέπει να επεκταθεί προσαρτώντας τα εδάφη της Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας, Θράκης και Κωνσταντινούπολης, δηλαδή να αναστηθεί η βυζαντινή αυτοκρατορία. Έτσι, θα δημιουργηθεί το αντίπαλον δέος της Βουλγαρίας. Επιπρόσθετα, μεταφέρονται τα λεγόμενα του *Θεατή* του Λονδίνου που υποστηρίζει την Ελλάδα και αναφέρει ότι ο ελληνικός παράγοντας είναι ο βασικότερος για την επίλυση του ανατολικού ζητήματος. Οι ελληνικές επαρχίες πρέπει να λάβουν ό,τι και οι Σλάβοι. Αν η Ρωσία δε θελήσει να προστατεύσει τους Έλληνες όπως τους Σλάβους, αυτό θα το κάνει η Αγγλία για τους Έλληνες. Άλλωστε η υπεράσπιση και υποστήριξη της Ελλάδας, δημιουργεί ένα βέβαιο σύμμαχο στην Ανατολή για την Αγγλία. Ο *Χρόνος* γράφει ότι «*συμφέρει την Αγγλία να έχει φίλη την Ελλάδα*». Και η γαλλική εφημερίδα *Semaphore* όμως δημοσίευσε φιλελληνικό άρθρο τονίζοντας ότι το ελληνικό κράτος είναι το μόνο που μπορεί να αποτελέσει κράτος που θα αντισταθεί στις επιδρομές χωρίς παράλληλα να προσβάλλει τα δίκαια και την ανεξαρτησία των γειτονικών λαών. Τέλος, η γαλλική εφημερίδα παρατηρεί ότι το πολιτικό συμφέρον της Δυτικής Ευρώπης απαιτεί την αποκατάσταση του ελληνικού έθνους και ότι η Αγγλία πρέπει να καταλάβει τα αληθινά της συμφέροντα. Ακόμα, μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Θεατή* σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα και την Ελλάδα. Άλλωστε οι Έλληνες βρίσκονται σε καλύτερη οικονομική κατάσταση από τους Σέρβους. Αντίθετα, η *Εφημερίδα της Πετρούπολης* δυσαρεστήθηκε από τη δήλωση του Αγγελιαφόρου των Αθηνών ότι η Ελλάδα θα πάψει να τηρεί επιφυλακτική πολιτική αν η Ευρώπη θυσιάσει τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για χάρη αντίζηλων ή εχθρών. Ο ρωσικός τύπος χαρακτηρίζει αυτά τα λόγια αλλόκοτα και τα θεωρεί γνώμη των Ελλήνων πολιτικών και

¹¹⁷ *Εθνικόν Πνεύμα*, 21/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 441, σσ.1-2. και *Εθνικόν Πνεύμα*, 23/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 443, σ.2.

όχι των Ελλήνων πολιτών. Τέλος, η ρωσική εφημερίδα διαμαρτύρεται που η Ελλάδα εξέλαβε το λόγο του Τσάρου ως πανσλαβιστικό. Τονίζει λοιπόν, ότι τα λεγόμενα του μονάρχη αναφέρονται σε όλους τους χριστιανούς της Ανατολής χωρίς φυλετική διάκριση. Η αποστολή της Ρωσίας δεν έχει ως αποκλειστική βάση τη φυλετική συγγένεια μεταξύ των υποταγμένων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία λαών και του ρωσικού.

Το 1878 σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* παρατίθεται άρθρο από το λόγο του Βίσμαρκ στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* της Γαλλίας. Τονίζει ότι τα ευρωπαϊκά συμφέροντα απειλούνται από τη ρωσική υπεροχή. Ολόκληρη σχεδόν η Ανατολή βρισκόταν υπό την επιρροή της Ρωσίας υπογραμμίζει ο Βίσμαρκ. Ωστόσο, δεν αναφέρει ότι ο Σουλτάνος έγινε υποτελής του Τσάρου και ότι η κεντρική θέση της Βουλγαρίας στη χερσόνησο του Αίμου μπορεί ανά πάσα στιγμή να είναι καθοριστική για τη διεκδίκηση της Κωνσταντινούπολης. Δεν αναφέρει ότι η ίδρυση των σλαβικών ηγεμονιών είναι η αρχή για την πραγματοποίηση των ονείρων του σλαβισμού. Για τους κινδύνους που ο σλαβισμός μπορεί να προκαλέσει στη Γερμανία δεν είπε ούτε λέξη, τονίζει η γαλλική εφημερίδα. Ακόμα, στην ίδια εφημερίδα μεταφέρεται η άποψη του ευρωπαϊκού τύπου σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα και τη Ρωσία. Όλος ο ευρωπαϊκός τύπος στρέφεται κατά της Ρωσίας και της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και απαιτεί επανεξέταση των όρων της συνθήκης στο συνέδριο του Βερολίνου. Τα σύνορα της Ελλάδας είναι πολύ μικρά και μάλιστα η εφημερίδα θυμάται τα λόγια του Κωλέττη «η διπλωματία διχοτόμησε τη μεγάλη, την αληθή Ελλάδα». Επίσης εμφανής είναι η ειρωνεία της εφημερίδας προς την ανιδιοτέλεια της Ρωσίας και της αγάπης της για τους χριστιανούς της Ανατολής.¹¹⁸ Επιπρόσθετα, στην ίδια εφημερίδα καταγράφονται τα λεγόμενα της *Κλειούς* σχετικά με τη Ρωσία και την Αγγλία. Τονίζεται ότι η Ρωσία με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου προσπάθησε να καταφέρει τη μονομερή και φιλοκερδή διαφύλαξη των χριστιανών της Ανατολής. Όσο για την Αγγλία, πολλοί πιστεύουν ότι ο κύριος σκοπός της ήταν η αποκατάσταση των πρώην καθεστώτων στην Ανατολή. Ωστόσο, η Αγγλία βρίσκεται σε δίλημμα. Ή θα υποστηρίξει την Ελλάδα σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ή την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε βάρος των Ελλήνων. Τα *Ημερήσια Νέα* τονίζουν ότι η Ελλάδα είναι η προτεραιότητα της Αγγλίας. Επίσης, αναφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Οικονομολόγου* σχετικά με το συνέδριο του Βερολίνου. Τονίζεται

¹¹⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 1/4/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 981.

ότι πρέπει να συζητηθούν όλα όσα συζητήθηκαν στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Κυρίως όμως το ρωσικό σχέδιο για τη διευθέτηση του Ανατολικού Ζητήματος.

Τα *Ημερήσια Νέα* της Αγγλίας γράφουν ότι η Αγγλία όφειλε να προστατεύσει τη Ρουμανία, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Νέα Βουλγαρία. Για τους Έλληνες ωστόσο, θα έπραττε περισσότερο η Αγγλία, αφού από τη φύση τους ως λαός έχουν πολλές ομοιότητες με τους Άγγλους. Λαοί ναυτικοί και οι δύο, θα άξιζε να περιθάλψουν τη φιλία τους και αυτό θα το αποδείκνυαν με την προστασία της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Κρήτης και την προσάρτησή τους στους Έλληνες. Το συμφέρον της Αγγλίας είναι να προσέξει μην παραδοθεί η Ελλάδα και η Βουλγαρία στη ρωσική επιρροή.

Επιπλέον, μεταφέρονται τα λεγόμενα των αγγλικών *Ημερήσιων Νέων* και του γαλλικού *Καιρού* σχετικά με την πολιτική της Αγγλίας. Τα *Ημερήσια Νέα* αναφέρουν ότι πολλά έχουν γραφτεί σχετικά με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου που διατυπώθηκαν αρνητικές απόψεις από την Ελλάδα. Όσο για την Αγγλία, δεν αντιτείνει καθόλου όσον αφορά την επέκταση της Βουλγαρίας μέχρι τη θάλασσα εφόσον υπάρχει βουλγαρικός πληθυσμός. Η εφημερίδα συνεχίζει επισημαίνοντας ότι η λύση του Ανατολικού Ζητήματος δε θα έρθει αντικαθιστώντας την τουρκική εξουσία με τη ρωσική, ούτε όμως με αμοιβαίες συμφωνίες μεταξύ των δυνάμεων. Ο *Καιρός* των Παρισίων κατακρίνει την αγγλική πολιτική ως ταλαντευόμενη και ασυνεπή. Η ασυνέπεια είναι κατάφορη προς την Ελλάδα που μέχρι πριν λίγο καιρό την υποστήριζε, αλλά τώρα δεν υπάρχει καν στην πολιτική της η Ελλάδα. Αυτό συνέβη επειδή αν συνέχιζε η Αγγλία να μιλά για ελληνική επέκταση, θα φαινόταν ότι επικύρωνε το διαμελισμό του τουρκικού κράτους για τον οποίο συνηγορούσε η Ρωσία και η Αυστρία και έτσι θα έχανε το όφελος της υπεράσπισης. Σε επόμενο άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* τονίζεται η ευγνωμοσύνη των Ελλήνων στα αγγλικά *Ημερήσια Νέα* σχετικά με το φιλελληνικό άρθρο που γράφτηκε. Όπως επίσης, επισημαίνονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Χρόνου* που υποστηρίζει τα δικαιώματα των Ελλήνων στη Μακεδονία, τη Θράκη και τη Θεσσαλία. Επισημαίνεται ότι πρέπει να προληφθεί από τους Άγγλους η καταστροφή που θα επέλθει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Ελλάδα από την «εξάπλωση» της Βουλγαρίας. Από την άλλη όμως τονίζεται ότι ούτε συμφέρον έχουν οι Άγγλοι, ούτε καθήκον να προστατεύσουν όλους τους λαούς του Αίμου, αφού η Ρωσία έχει φροντίσει γι' αυτό.¹¹⁹

¹¹⁹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 26/5/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1033.

Στη *Γαλλική Δημοκρατία* τονίζονται οι ελληνικές αξιώσεις σχετικά με την προσάρτηση της Κρήτης, της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Η συγκεκριμένη εφημερίδα θεωρεί ότι οι ελληνικές αξιώσεις πρέπει δικαίως να ακουστούν στο συνέδριο. Όλες οι παραπάνω επαρχίες αναγνωρίζονται από την εφημερίδα ως ιστορικά ελληνικές. Λόγω της δημιουργίας της σλαβικής ηγεμονίας, πρέπει να δημιουργηθεί ένα εξίσου δυνατό κράτος στην Ανατολή για να υπάρχει ισορροπία στην περιοχή. Η Αγγλία, η Ιταλία και η Γερμανία μαζί με τη Γαλλία, τάσσονται υπέρ της Ελλάδας. Ιδιαίτερα η Αυστρία που τη συμφέρει να ιδρυθεί μία μεγαλύτερη Ελλάδα ως αντίρροπη δύναμη στο σλαβισμό. Η εφημερίδα πιστεύει ότι και η ίδια η Ρωσία δε θα αντιταχθεί απέναντι στους Έλληνες αν και είναι προστάτιδα κυρίως των Σλάβων χριστιανών. Ένας από τους Έλληνες αντιπρόσωπους, ο Δηλιγιάννης λοιπόν, θεωρείται ότι δε θα έρθει σε αμηχανία όταν αναπτύξει τις αξιώσεις της Ελλάδας. Στους λόγους τους ο Δηλιγιάννης και ο Ραγκαβής, οι δύο Έλληνες εκπρόσωποι στο Συνέδριο του Βερολίνου, τόνισαν την ανάγκη της προσάρτησης των ελληνικών επαρχιών και το ελληνικό παρελθόν τους που τις δένει άρρηκτα με τους Έλληνες της Πελοποννήσου και της Αττικής. Τέλος, ζητούν από τη σύνοδο να αντιμετωπίσει το ελληνικό ζήτημα, όπως το βουλγαρικό και να λάβουν οι Έλληνες τις αξιώσεις που επιζητούν. Τα *Ημερήσια Νέα* τονίζουν ότι οι Έλληνες έχουν κάθε δικαίωμα να ζητούν την ένωση κυρίως της Κρήτης με την Ελλάδα η οποία εκτός των άλλων θα τους βοηθήσει και στην ανάπτυξη του εμπορίου. Τέλος, επισημαίνεται για ακόμα μία φορά, η διανοητική ανωτερότητα των Ελλήνων, απέναντι στους Σλάβους. Επίσης, μεταφέρεται το ελληνικό υπόμνημα μέσω της *Νέας Ημέρας* και των Τεργεσταίων εφημερίδων. Η απόφαση της Ευρώπης να αποκαταστήσει την ειρήνη στην περιοχή χωρίς να διαταράξει το πρόβον καθεστώς στην Ανατολή, δίνει την ευκαιρία στην Ελλάδα, τονίζει ο Δηλιγιάννης, να ζητήσει μόνο την προσάρτηση της Κρήτης και των περιοχών που συνορεύουν με την Ελλάδα και αποτελούν ελληνικές επαρχίες. Συνεχίζει επισημαίνοντας ότι οι προσαρτήσεις αυτές θα συνέφεραν και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αφού οι ταραχές έχουν εξαντλήσει τα οικονομικά της.¹²⁰ Επιπλέον, αναφέρεται από το γαλλικό *Χρόνο* ότι η Ελλάδα είναι πρόθυμη και έτοιμη να συζητήσει το θέμα των ελληνικών παραχωρήσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αν δε συμφωνήσουν, θα μεσολαβήσουν οι ευρωπαϊκές

¹²⁰ *Εθνικόν Πνεύμα*, 30/6/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1059.

Δυνάμεις. Τέλος, τα αγγλικά *Ημερήσια Νέα* που στηλιτεύουν την άποψη του Λαυάρδου και τάσσονται υπέρ του αγώνα των Κρητών.

Οι *Καιροί* αναφέρουν σχετικά με τις αποφάσεις τους Συνεδρίου του Βερολίνου ότι το συνέδριο διαμέλισε την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως είχε σχεδιαστεί, και άφησε υπό την ουσιαστική του εξουσία μόνο τη Μακεδονία και τη Θράκη. Ωστόσο, εκφράζεται η άποψη ότι ο διαμελισμός αυτός δεν είναι οριστικός. Η Ρωσία αφέθηκε ελεύθερη να επεκτείνει την επιρροή της ακόμα μακρύτερα από τον Αίμο, η Αυστρία εξουσιοδοτήθηκε να επεκτείνει την επιρροή της σε όλη τη δυτική χερσόνησο μέχρι τη Θεσσαλονίκη και η Ελλάδα έλαβε τη διαβεβαίωση ότι από την ίδια εξαρτάται να επεκταθεί, όταν θελήσει, μέχρι τη Θεσσαλονίκη. Επίσης, μεταφέρονται τα λεγόμενα των αγγλικών *Ημερήσιων Νέων* και τονίζεται ότι λίγες μέρες μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, οι Τούρκοι αρνούνται να παραδώσουν τα Τρίκαλα, τη Λάρισα και τα Ιωάννινα. Ο Άγγλος Λαυάρδος επικροτεί την τουρκική άρνηση, αν και κατηγορείται από άλλους Άγγλους διπλωμάτες ότι είχε υποστηρίξει τον αγώνα των Ελλήνων.

Η γαλλική *Δημοκρατία* τονίζει ότι η εξασθενημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία δε θα παραδώσει στην Ελλάδα την Ήπειρο και τη Θεσσαλία γιατί είναι από τις ευφορότερες περιοχές της και με αυτό τον τρόπο θα ενδυναμωθεί η Ελλάδα την ίδια στιγμή που η ίδια θα εξασθενεί. Τέλος, αναφέρει ότι αν η Πύλη εναντιωθεί στις αποφάσεις του Συνεδρίου, οι Δυνάμεις θα στείλουν στόλο προκειμένου να διαφυλαχθούν οι ελληνικές περιοχές από ενδεχόμενη τουρκική επίθεση.¹²¹ Τα αγγλικά *Ημερήσια Νέα* αναφέρουν ότι πολύ λύπησε τους Έλληνες η πολιτική της Αγγλίας επειδή το μόνο που κατάφερε η τελευταία ήταν να δώσει μισή και μόνο ώρα στους Έλληνες αντιπροσώπους για να μεταφέρουν τα ελληνικά αιτήματα. Τελικά με «υπεκφυγές και διπλωματικές αναβολές» το ελληνικό ζήτημα αποφασίστηκε εν απουσία των Ελλήνων πληρεξουσίων. Για την Κρήτη δεν έγινε κανένας λόγος εκτός του άρθρου δεκαπέντε της τροποποιημένης συνθήκης του Αγίου Στεφάνου που ανέφερε ότι οι μεταρρυθμίσεις δε θα επιτηρούνταν μόνο από τη Ρωσία, αλλά και από την Ευρώπη, ίσως επειδή το σχέδιο της Αγγλίας ήταν όταν οι Κρήτες δε μπορέσουν πλέον να τα βγάλουν πέρα με την τουρκική κατοχή, να ζητήσουν την αγγλική προστασία. Οι Κρήτες ποτέ δε θα ζητήσουν ξένα και κυρίως την αγγλική βοήθεια, αλλά θα αγωνιστούν μόνοι, τονίζει η αγγλική εφημερίδα. Σχετικά με τις Δυνάμεις και το

¹²¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 13/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1072.

Βερολίνο αναφέρει ότι η Ρωσία πήρε ό,τι απαιτούσε, η Αγγλία με το να ενισχύσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατέστρεψε το αγγλικό γόητρο στην Ανατολή και οι Έλληνες είναι τα τελευταία μεγάλα θύματά της. Ο «μέγας θρίαμβος» του περιορισμού της Βουλγαρίας εντός του Αίμου είναι πλάνη γιατί η Ανατολική Ρωμυλία είναι δεύτερη Βουλγαρία που μετά από μικρό χρονικό διάστημα θα απαιτήσει να προσαρτηθεί στη βόρεια Βουλγαρία. Η *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* παρατηρεί ότι η Αγγλία εφόσον έγινε πλέον κυρίαρχη της Κύπρου, θα επιτηρεί και την κατάσταση στην Κρήτη προκειμένου να «εξιλεωθεί» για τη στάση που κράτησε στο συνέδριο του Βερολίνου. Κάποιοι πληρεξούσιοι έθεσαν το θέμα δημιουργίας ελληνικής Δυτικής Ρωμυλίας εφόσον είχε δημιουργηθεί και Ανατολική Ρωμυλία με τα ίδια δικαιώματα και προνόμια. Ο Βίσμαρκ όμως αρνήθηκε επειδή όπως αναφέρει η εφημερίδα, τα θέλγητρα της Κύπρου αμαύρωσαν τη δημιουργία της Δυτικής Ρωμυλίας, παραγκωνίζοντας τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Σχετικά με τον ευρωπαϊκό Τύπο και τους Βούλγαρους το 1878 υπογραμμίζονται τα λεγόμενα της βιεννέζικης εφημερίδας της *Κυριακής* σχετικά με την προστασία των Σλάβων από τη Ρωσία και των Ελλήνων από την Αγγλία. Για πολιτικούς λόγους η Αγγλία μέχρι πρότινος επιθυμούσε η Ελλάδα να βρίσκεται υπό την τουρκική εξουσία, γιατί η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε ασφαλές προπύργιο της βρετανικής πολιτικής. Στο ίδιο φύλλο, αλλά σύμφωνα με τα λεγόμενα της ελληνικής εφημερίδας, η Αγγλία προτείνει για το συνέδριο του Βερολίνου να περιοριστεί η Βουλγαρία από το Δούναβη ως τον Αίμο, η Θράκη και η Μακεδονία να γίνουν αυτόνομες, να προσαρτηθεί η Ήπειρος και η Θεσσαλία στην Ελλάδα, να μην αναγνωριστεί η ανεξαρτησία της Σερβίας και να κρατήσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία το Βατούμ και η Ρουμανία τη Βεσσαραβία. Οι αγγλικοί *Καιροί* σχετικά με τη συνεδρίαση που πραγματοποιήθηκε για να συζητηθούν τα θέματα της Ελλάδας και της Βουλγαρίας τονίζει ότι η Αγγλία δεν επιθυμεί τη δημιουργία μιας δεύτερης Βουλγαρίας που θα βρίσκεται στο νότο, αλλά μία ανεξάρτητη Βουλγαρία που θα περιορίζεται στο Βορρά. Η Ρωσία αντιστέκεται σε αυτό το σχέδιο, γεγονός που δείχνει ότι θα απορριφθεί η αγγλική πρόταση σχετικά με τις δύο Βουλγαρίες και θα αντικατασταθεί από το παλιό σχέδιο της ενωμένης Βουλγαρίας με τουρκικές φρουρές κοντά στο Δούναβη και εγγυήσεις για ανεξάρτητες διοικητικές υπηρεσίες. Σε άρθρο της *Γερμανικής Εφημερίδας* επισημαίνεται ότι η εισαγωγή της

Ελλάδας το συνέδριο θεωρείται μεγάλη επιτυχία και πως τα φιλελληνικά αισθήματα, φοβίζουν τους Τούρκους. Η Πύλη δε θα κερδίσει τίποτα αν διαμελιστεί, προς όφελος των Ελλήνων ή των Σλάβων. Ο ανταποκριτής του Χρόνου στο Βερολίνο πάλι, τονίζει ότι πλανώνται οι Έλληνες αν νομίζουν ότι θα αναστήσουν τη βυζαντινή αυτοκρατορία και ότι αυτό που θέλουν είναι μία πρόσκαιρη λύση για το θέμα της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Κρήτης.

Η *Γαλλική Δημοκρατία* επισημαίνει ότι στόχος της Γαλλίας είναι η ευημερία των χριστιανών της Ανατολής που ανάμεσά τους οι Σλάβοι έχουν εξέχουσα θέση, αλλά στην ευφυΐα των Ελλήνων η Ανατολή οφείλει την πνευματική της ανάπτυξη. Η Ρωσία προτείνει την αναθεώρηση του χάρτη της Ανατολής, γι' αυτό η Ελλάδα είναι αναγκαία να διεκδικήσει τα συμφέροντά της. Η επανίδρυση του βουλγαρικού κράτους πρόκειται να εκσλαβίσει, όπως αναφέρει η γαλλική εφημερίδα, δύο εκατομμύρια Έλληνες παρά τη θέλησή τους. Αν το συνέδριο επιθυμεί να άρει οποιαδήποτε αφορμή περιπλοκών, οφείλει να λύσει και τα ελληνικά ζητήματα, εξασφαλίζοντας στην Ελλάδα την ανεξαρτησία της όχι μόνο απέναντι στους Τούρκους αλλά και απέναντι στους Σλάβους. Η Αγγλία αυτή τη χρονική στιγμή συνηγορεί προς την Ελλάδα. Η αγγλική *Σημαία* τονίζει ότι η Αγγλία δε θα επιτρέψει να διευθετηθούν τα θέματα στην Ανατολή μόνο από τους εμπόλεμους. Η *Φωνή* της Πετρούπολης, απαντά ότι δε θα παραγκωνίσει την Αγγλία, αλλά απαγορεύει σε αυτή και οποιαδήποτε άλλη δύναμη να παρεμποδίζει τις διαπραγματεύσεις ανακωχής.¹²² Πολλές είναι οι αναδημοσιεύσεις που μεταφέρονται για τις κρίσεις του ευρωπαϊκού Τύπου σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Επισημαίνεται από την ιταλική εφημερίδα *Δίκαιο* ότι το Ανατολικό Ζήτημα εν συγκρίσει των υπολοίπων μικρών κρατών της περιοχής, εξαρτάται κυρίως από την Ελλάδα. Ότι μεγάλες Δυνάμεις παλεύουν για τα συμφέροντά τους στην Ανατολή, ενώ η Ελλάδα για την επιβίωσή της. Οι ρωσικές εφημερίδες δεν είναι καθόλου ευχαριστημένες με την εμφάνιση της Ελλάδας στο προσκήνιο επειδή φοβούνται μήπως η συμμετοχή των Ελλήνων πειράξει τις σλαβικές αξιώσεις. Και μόνο αυτό θα έπρεπε να αρκεί για να προστατεύσει η Αγγλία, η Ιταλία και η Αυστρία την Ελλάδα και τα συμφέροντά τους.

Η ρωσική *Φωνή* της Πετρούπολης επισημαίνει ότι η είδηση της ανακωχής έφερε απογοήτευση στο ρωσικό Τύπο. Το μόνο που μπορεί να κάνει πλέον η Ρωσία είναι να

¹²² *Εθνικόν Πνεύμα*, 7/1/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 900, σ.2.

προσπαθήσει να επιτύχει τα συμφέροντά της με διπλωματικό τρόπο. Επισημαίνεται τέλος, ότι η Ρωσία δε θα κάνει κανένα συμβιβασμό για χάρη της Ευρώπης και θα επιμένει μέχρι τέλους για τις αξιώσεις της μιας και έχει χύσει τόσο αίμα για το Ανατολικό Ζήτημα. Ακόμα, υπογραμμίζεται η άποψη της *Φωνής* της Πετρούπολης σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Επισημαίνεται ότι η Αγγλία θεωρεί πως όλοι οι όροι της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου βλάπτουν την Αγγλία. Η Αγγλία επιδιώκει την κατάργηση της ρωσοτουρκικής συνθήκης και υποστηρίζει πως όλες της οι ενέργειες σκοπό έχουν τη διαφύλαξη της ελευθερίας των λαών της Ευρώπης. Επιπλέον, μεταφέρονται τα λεγόμενα του *Ρωσικού Κόσμου* σχετικά με τους φόβους των Ρώσων. Τονίζεται ότι η μέγιστη φοβία της Ρωσίας είναι μήπως ο Ελλήσποντος περιέλθει στην κατοχή των Άγγλων. Ακόμα, επισημαίνεται ότι η αγγλική πολιτική σε σχέση με το Ανατολικό Ζήτημα, έκανε τα πάντα για να παραβλέψει τη Ρωσία.

Ανακεφαλαιωτικά σχετικά με τις αναδημοσιεύσεις του ξένου Τύπου στο *Εθνικό Πνεύμα* σχετικά με το Κρητικό και το Σλαβικό Ζήτημα διαπιστώνουμε ότι οι εφημερίδες της Ρωσίας μπορεί να αναφέρουν ότι θέλουν να βοηθήσουν τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ωστόσο, στην πράξη βοηθούν μόνο τους Βούλγαρους. Επιπλέον, τονίζεται ότι οι Ρώσοι «φοβούνται» την αγγλική ανάμειξη στην περιοχή και επιδιώκουν τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όσο για τις αγγλικές εφημερίδες, οι απόψεις τους για την Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα είναι διαφορετικές. Κάποιες τρέφουν θερμά φιλελληνικά αισθήματα που αντικατοπτρίζονται στα άρθρα τους ζητώντας την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, ενώ άλλες εφημερίδες τη στηλιτεύουν. Ο γαλλικός Τύπος τάσσεται στο πλευρό των Ελλήνων, χωρίς όμως να παύει να υποστηρίζει τους Βούλγαρους. Επισημαίνει όμως ότι σε μία ενδεχόμενη επικράτηση της Ρωσίας και των Βούλγαρων, θα «εκσλαβιστεί» πολύ μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ιταλικές εφημερίδες που υποστηρίζουν ότι η Ελλάδα παλεύει για την επιβίωσή της, ενώ οι σλαβικοί πληθυσμοί και η Ρωσία για τη μεγιστοποίηση της δύναμής τους. Ακόμα τονίζουν ότι οι Ρώσοι δεν επιθυμούν καθόλου τη συμμετοχή των Ελλήνων στο Συνέδριο του Βερολίνου επειδή πιστεύουν ότι ενδεχόμενες ελληνικές αξιώσεις, μπορεί να βλάψουν τα σχέδιά τους για τους Βούλγαρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β.

Το Ανατολικό Ζήτημα

Σ' αυτό το κεφάλαιο αναλύονται οι απόψεις των εφημερίδων σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα και προτείνονται λύσεις. Επιπλέον, τονίζεται όλο το φάσμα συναισθημάτων αλλά και οι δυσκολίες που περνούν οι Έλληνες π.χ. η απογοήτευσή τους από τις Δυνάμεις, η ελπίδα τους για τη βοήθειά τους, οι θέσεις της Ρωσίας απέναντι στην Ελλάδα και τις Δυνάμεις και η Μεγάλη Ιδέα. Ακόμα, στο κεφάλαιο αυτό αναφέρονται οι αντιλήψεις του Τύπου σχετικά με τη διπλωματία των Δυνάμεων. Όλες οι εφημερίδες που μελετώνται τονίζουν τις απόψεις τους σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα για το ρόλο της Ρωσίας, τις σχέσεις των Δυτικών Δυνάμεων με τη Ρωσία, τη σχέση της Ρωσίας με τους Σλάβους, τη ρωσοφοβία των Δυνάμεων και τη σχέση της Ρωσίας με την Ανατολή. Επίσης, εμφανής γίνεται η απογοήτευση των Ελλήνων μέσα από ολόκληρο τον Τύπο, αν δεχτούμε ότι ο Τύπος μπορεί να «αντανακλά» το αίσθημα της κοινής γνώμης. Τα τρία παραπάνω ζητήματα καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση στην αρθρογραφία της εποχής, ενώ δε λείπουν οι αντιπαραθέσεις ανάμεσα στις ελληνικές εφημερίδες με αφορμή τη λύση για το Ανατολικό Ζήτημα και τις θέσεις των Δυνάμεων.

Η αυτοκριτική και η απογοήτευση από τις Δυνάμεις

Η *Ελπίς* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου αναφέρεται στις ελπίδες της Ελλάδας για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας στο μέλλον χαρακτηρίζοντάς τες ως γελοίες και τονίζοντας ότι θα γεννούσαν νέους κινδύνους στην ευρωπαϊκή ισορροπία. Αυτό εξάγεται από τους «αναιδείς» ισχυρισμούς εναντίον του Βασιλιά της Ελλάδας, της θρησκείας της που χαρακτηρίζεται ως μη ανεκτική, αλλά φανατική και της ελληνικής φυλής που είναι διεφθαρμένη κοινωνικά και πολιτικά χωρίς πατριωτισμό. Αυτά αναφέρονται από τις Δυτικές Δυνάμεις.¹²³

Προχωρώντας σε ανασκόπηση του 1860, ο *Αιών* αναφέρει ότι οι Έλληνες ξέχασαν την αποστολή τους στην Ανατολή και τη θέση τους στη Δύση και παραμέλησαν την πραγματοποίηση της εθνικής Ιδέας τους. Με αφετηρία την πλήρη ουδετερότητα προς την Ευρώπη, η Ελλάδα μετατράπηκε σε κόλακα της ξένης πολιτικής.¹²⁴ Σε άρθρο του που γίνεται ανασκόπηση του 1868, τονίζεται ότι ο χρόνος που πέρασε βρήκε την Ελλάδα

¹²³ *Ελπίς*, 9/7/1855, αρ.810.

¹²⁴ *Αιών*, 1/1/1861, αρ. φ. 1952.

απογοητευμένη από τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις που καταπατούν σύμφωνα με το άρθρο την επικράτειά της, χωρίς να μπορεί να κάνει σαφή την ανεξαρτησία της.¹²⁵

Στην *Εφημερίδα* γίνεται εκτενής λόγος για την έναρξη του συνεδρίου του Βερολίνου. Τονίζεται ότι η Ελλάδα πρέπει να κάνει πιο έντονη την απαίτηση της παραχώρησης των ελληνικών επαρχιών που διεκδικεί. Η ουδέτερη πολιτική που είχε η Ελλάδα στο ρωσοτουρκικό πόλεμο χαρακτηρίζεται γελοία και εφαρμόστηκε για να μη θεωρηθεί η Ελλάδα ρωσίζουσα και ότι βοηθά το σλαβικό στοιχείο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι Έλληνες να καταντήσουν «επαίτες» και να περιμένουν τη διαρρύθμιση των συνόρων τους από την ευσπλαχνία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με την εφημερίδα, αυτό φανερώνει ότι η Ελλάδα παραιτείται από το ελληνικό ζήτημα και αφήνει την Οθωμανική Αυτοκρατορία να το διευθετήσει. Η Αγγλία είχε υποσχεθεί να βοηθήσει την Ελλάδα να παραμείνουν ελληνικές οι επαρχίες της και να μη γίνουν σλαβικές. Όμως κι αυτή η δύναμη έπαιξε μαζί της με αποτέλεσμα σήμερα να μην έχουν τίποτα να περιμένουν οι Έλληνες. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία χρησιμοποίησε το ελληνικό στοιχείο για την πάταξη του σλαβικού. Εκείνη την περίοδο λοιπόν δημιουργήθηκε μία ιδεολογία που ονομαζόταν ελληνοθωμανισμός.¹²⁶ Επίσης, βάση του συνεδρίου θεωρείται η εξασφάλιση του τουρκικού κράτους. Ακόμα και την τελευταία φορά που έγινε απόπειρα για κατάκτηση της Ηπειροθессαλίας, η Αγγλία ήταν εκείνη που διατυμπάνιζε ότι αυτή η κίνηση έβλαπτε το ελληνικό ζήτημα. Η αγγλική κυβέρνηση μετά τη διαγωγή της οικουμενικής κυβέρνησης¹²⁷ δικαίως, θεωρεί ως ελληνικό ζήτημα να μην παρενοχλεί και εξασθενεί η Ελλάδα την Οθωμανική Αυτοκρατορία για να μην επωφεληθεί το σλαβικό στοιχείο περισσότερο. Η ελληνική κυβέρνηση (Κουμουνδούρου) δέιλιασε με αποτέλεσμα να αρχίσουν να δημοσιεύονται ψευδείς ειδήσεις από τις εφημερίδες, τονίζοντας ότι στο συνέδριο του Βερολίνου θα αναγνωρίζονταν τα ελληνικά δικαιώματα επί της Θεσσαλίας και της Ηπείρου και θα παραχωρούνταν στους Έλληνες. Στην τελευταία παράγραφο του άρθρου τονίζεται ότι αυτό είναι το τελευταίο δεκαπενθήμερο

¹²⁵ *Αιών*, 1/1/1869, αρ. φ. 2410.

¹²⁶ Κινούνταν στο κλίμα των μεταρρυθμίσεων και του οθωμανισμού και προωθούσε τη συνεργασία ελληνορθοδόξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μουσουλμάνων εντός του πλαισίου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά την επανάσταση των Νεότουρκων, ο ελληνοθωμανισμός θα νεκραναστηθεί μαζί με τα οράματα περί ισοπολιτείας, για να θαφτούν όλα μαζί πια με τους Βαλκανικούς πολέμους. <http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=11012>

¹²⁷ 1877 μετά το θάνατο του Κανάρη (14/9/1877) προήδρευαν εναλλάξ οι υπουργοί ως τον Ιανουάριο του 1877 που εξελέγη πρωθυπουργός ο Αλ. Κουμουνδούρος.

που η Ελλάδα θα κάνει προσπάθεια για να δείξει μεταμέλεια της πολιτικής της. Αν όχι «τετέλεσται».¹²⁸

Επιπλέον, κάνει αναφορά στα σχόλια των πολιτικών για τη στάση της Ελλάδας στο Συνέδριο του Βερολίνου και επισημαίνεται ότι ο Δηλιγιάννης υποστήριζε πως η Ελλάδα θυσιάστηκε, εξευτελίστηκε και ντροπιάστηκε μπροστά σε όλους τους ηγεμόνες της Ανατολής.¹²⁹ Ισχυρίζεται ότι οι αντιπρόσωποι της Ελλάδας κλήθηκαν από το Βίσμαρκ να εκφράσουν τις ευχές του ελληνικού βασιλείου προκειμένου με το άρθρο 13 της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου το οποίο έθετε στο τραπέζι των διαβουλεύσεων εκτός από τις μεταρρυθμίσεις στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία και άλλες διαβουλεύσεις που αφορούσαν στις υπόλοιπες επαρχίες για τις οποίες δεν προνόησε η συνθήκη. Ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας είχε απόλυτη ελευθερία να εκφράσει τα αιτήματα της χώρας του, δε δικαιολογείται λοιπόν το γεγονός ότι μίλησε μόνο για την Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Τέλος, ολοκληρώνοντας την ομιλία του τονίζει ότι δεν αδίκησε η Ευρώπη την Ελλάδα, τουναντίον, η κυβέρνηση αδίκησε τη χώρα με τη στάση και τους αντιπροσώπους της.¹³⁰

Σημαντική έκταση στην εφημερίδα καταλαμβάνει το άρθρο που δηλώνει ότι ο Δελιγιώργης παραιτήθηκε. Κάποιοι έσπευσαν να καταδικάσουν αυτή την απόφαση, ενώ άλλοι όπως η εφημερίδα «του» ουσιαστικά, θεώρησε ότι έκανε το καλύτερο για τη χώρα.¹³¹ Επίσης, σε ανασκόπηση του έτους 1870 αναφέρεται ότι το συγκεκριμένο διαφέρει από όλα τα προηγούμενα επειδή αποκαλύφθηκε μία μεγάλη αλήθεια. Ότι η Ευρώπη εξύβρισε και συκοφάντησε την Ελλάδα επηρεαζόμενη από το φανατικό εχθρό και γείτονά της, την Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹³²

Εμφανής είναι η απογοήτευση του ελληνικού λαού μετά την αποτυχία του Κρητικού Αγώνα όπως αναφέρεται στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων*. Υπογραμμίζεται ο τρόπος που αντιμετώπισαν το Κρητικό Ζήτημα οι Δυνάμεις, η απομόνωση των Κρητών και οι λανθασμένες κινήσεις της κυβέρνησης. Αντίθετα, τονίζεται ότι στη Σερβία, στη Βουλγαρία και στο Μαυροβούνιο είναι ετοιμοπόλεμοι και έρχεται η άνοιξη των λαών να ανοίξει τις πύλες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας μέσω των επαναστάσεων. Στον αντίποδα βρίσκεται η Ελλάδα που αξιώνει να είναι πρωτοπόρος της Ανατολής, φύλακας

¹²⁸ *Εφημερίς*, 8/6/1878, έτος Ε', αρ. φ. 159, σσ.1-3.

¹²⁹ *Εφημερίς*, 13/6/1878, έτος Ε', αρ. φ. 164, σ.3.

¹³⁰ *Εφημερίς*, 5/10/1878, έτος Ε', αρ. φ. 278, σ.3.

¹³¹ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 4/12/1870, αρ. φ. 34.

¹³² *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 1/1/1871, αρ. φ.41.

της θρησκείας και της ελευθερίας που πρώτη ανήγειρε τα συγκεκριμένα ιδανικά μετά από τόσους αιώνες δουλείας, αλλά η Ελλάδα, αντί να προσπαθεί για την ελευθερία της, θυσιάζει πολλούς ανθρώπους χωρίς αποτέλεσμα. Σ' αυτή την κατάσταση τονίζει η εφημερίδα, έφεραν την Ελλάδα οι φιλοτουρκικές κυβερνήσεις που αντί να υπηρετούν την Ελλάδα, καθεμία από αυτές υπηρετούσε τις φιλοδοξίες και τον εγωισμό του και κυρίως τα τουρκικά συμφέροντα. Το αποτέλεσμα ήταν η Κρήτη να ξεχαστεί από την Ευρώπη.¹³³ Επιπλέον, τονίζεται ο πανελληνισμός, η ελληνική Μεγάλη Ιδέα δηλαδή, η εξάπλωση των Ελλήνων στην Ανατολή και η κατάκτησή της. Αυτή την ιδέα ονειρεύονται ακόμα οι Έλληνες ομογενείς αν και έχουν συνειδητοποιήσει πλέον ότι η Ευρώπη αποκλείεται να βοηθήσει την Ελλάδα σ' αυτό της το εγχείρημα αλλά και στην απαλλαγή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹³⁴

Όσον αφορά την *Ελπίδα*, εμφανίζεται δυσαρεστημένη μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου δηλώνοντας την απογοήτευσή της για την υπόσχεση της Ελλάδας για ουδετερότητα και εκφράζεται το παράπονό της για τις επαναστάσεις που καταδικάστηκαν από τις Δυνάμεις.¹³⁵ Το ίδιο συμβαίνει και με την *Αθηνά* που εκφράζεται η απογοήτευση της Ελλάδας προς τις Δυτικές Δυνάμεις που ούσα δεσμευμένη από τις υποσχέσεις ουδετερότητας προς αυτές, δε μπορεί να στηρίξει νέες εξεγέρσεις. Ακόμα, χαρακτηρίζει το ελληνικό Έθνος ως άφωνο και καταβεβλημένο.¹³⁶ Ακόμα, αναφέρει ότι το γεγονός ότι η Ελλάδα κατελήφθη από ξένο στρατό, την πλήγωσε.¹³⁷ Η ίδια εφημερίδα συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι η Ελλάδα απατήθηκε επειδή οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις δε θέλησαν να την αφήσουν να σταθεί αυτόνομη στην Ανατολή. Η *Αθηνά* στρέφεται ιδιαίτερα εναντίον της γαλλικής πολιτικής που όταν είδε ότι εξασφαλίστηκε το μέρος της Ανατολής που λέγεται Ελλάδα, από τις κατακτητικές επιθυμίες της Δύσης, ανάγκασε την Ελλάδα να παραιτηθεί από οποιαδήποτε φιλοδοξία προς την Ανατολή.¹³⁸ Επιπλέον, τονίζει: «*Αλίμονο στους χριστιανούς της Κρήτης που αν δεν καταλάβουν ότι είναι μόνοι τους και δεν υπερασπίζονται τα οχυρά τους θα σκοτωθούν από τους Οθωμανούς*». Λόγω της στάσης των Δυνάμεων στον Κριμαϊκό επικρατεί

¹³³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 24/2/1868, αρ. φ. 25.

¹³⁴ *Εθνικόν Πνεύμα*, 2/7/1868, αρ. φ. 77.

¹³⁵ *Ελπίς*, 11/6/1855, αρ.805.

¹³⁶ *Ελπίς*, 9/7/1855, αρ.810.

¹³⁷ *Ελπίς*, 16/6/1856, αρ. φ. 857.

¹³⁸ *Αθηνά*, 25/1/1854.

απογοήτευση στην Ελλάδα που έχει πλέον καταλάβει ότι οι Δυνάμεις δε θα σταθούν αρωγοί στην προσπάθεια απελευθέρωσης της Κρήτης από τους Τούρκους.¹³⁹ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δύο παραπάνω παραθέματα αν σημειωθεί ότι γράφτηκαν στην αρχή και το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου από μία φιλλοαγγλική εφημερίδα με την απογοήτευση να κυριαρχεί από την αρχή του πολέμου.

Έντονη είναι η απογοήτευση που αντανακλάται μέσω του *Αιώνα* των Ελλήνων από τους Άγγλους και τους Γάλλους λόγω της στρατιωτικής κατοχής κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο από τους τελευταίους. Αντί να δείξουν οι Δυνάμεις το σεβασμό που αρμόζει στην Ελλάδα, έστω και λόγω του ισχύοντος, εθνικού δικαίου, οι δύο Δυνάμεις επιτέθηκαν στην υβριζόμενη και πιεσμένη αυτή χώρα. Τέλος, χαρακτηριστικό είναι το γεγονός της σύγκρισης της κατοχής του 1854 με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης του 1453. Το αποτέλεσμα είναι κοινό για τον *Αιώνα*. Και στις δύο περιπτώσεις οι ξένες Δυνάμεις αιχμαλώτισαν πολιτικά την Ελλάδα. Ο *Αιών* δηλαδή έχει φτάσει σε σημείο να θεωρεί το ίδιο εχθρούς του τους Τούρκους με τους Αγγλογάλλους. Ωστόσο, τονίζει ο *Αιών*, στην εποχή του Όθωνα η ιδέα του Ανατολικού ζητήματος δε μπορεί να καταστραφεί ότι κι αν κάνουν οι δύο Δυνάμεις.¹⁴⁰ Παράλληλα, επισημαίνεται ότι το μόνο ευτύχημα της κατοχής ήταν ότι η Ελλάδα έμαθε τις προθέσεις της Δύσης και αποσπάστηκε οριστικά από αυτήν. Ακόμα, εκτός της βίας, έδειξαν στην Ελλάδα ότι την ήθελαν ως όργανο για την πραγματοποίηση των σχεδίων τους στην Ανατολή που περιλάμβανε την εισαγωγή του δυτικού πολιτισμού και την ανατροπή της δυναστείας του Όθωνα.¹⁴¹ Ακόμα, γίνεται εμφανής η απογοήτευση της Ελλάδας από τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις, αλλά και από τη Ρωσία. Για τις Δυτικές Δυνάμεις τονίζεται ότι εμπαίζουν την Ελλάδα και παραγκωνίζουν τους χριστιανούς της Ανατολής προωθώντας μόνο τα δικά τους συμφέροντα ενάντια στη Ρωσία και ενθαρρύνοντας το μωαμεθανισμό ενάντια στους χριστιανούς και τον πανσλαβισμό προς όφελος της Ρωσίας, που πάντα τη φοβούνται.¹⁴²

Τα αποτελέσματα του Συνέδριου του Βερολίνου για την Ελλάδα σχολιάζονται αρνητικά από την *Εφημερίδα* επειδή ο ελληνικός λαός πίστευε ότι από τριετίας επιδίωκαν όλες οι κυβερνήσεις, του Κουμουνδούρου, του Δεληγιώργη, η Οικουμενική και η

¹³⁹ *Αθηνά*, 31/5/1858, αρ. φ. 2669.

¹⁴⁰ *Αιών*, 15/5/1854, αρ. φ. 1460, σ.1,2.

¹⁴¹ *Αιών*, 30/6/1854, αρ. φ. 1473.

¹⁴² *Αιών*, 20/7/1860, αρ. φ. 1903, σ.2.

τελευταία του Κουμουνδούρου, και επέβαλλαν στο λαό τόσες θυσίες. Αυτό που περίμενε ο ελληνικός λαός ούτε καν επιδιώχθηκε από φόβο μήπως η Ελλάδα εκδιωχθεί. Όχι μόνο δε διεκδικήθηκαν δικαιώματα αλλά δόθηκε η «υπόσχεση» στους Τούρκους, στους Ρώσους και στους Άγγλους ότι οι Έλληνες δε διεκδικούν τίποτε άλλο. Το άρθρο συνεχίζοντας απαιτεί οι πολιτικοί να ομολογήσουν ότι εξαπάτησαν το ελληνικό έθνος και οργάνωσαν τις επαναστάσεις με μόνο σκοπό τον κατευνασμό των εθνικών πόθων των Ελλήνων και μέσω αυτής τη διάσωση του τουρκικού κράτους που προετοιμάζει η Αγγλία χωρίς να βρίσκει κανέναν άλλον λαό πιο πολεμικό και φιλότιμο από τους Έλληνες για να αντιμετωπίσει τους Σλάβους. Και όμως στο συνέδριο πραγματοποιήθηκε ο διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και όλες οι χώρες πήραν κάποιο τμήμα της. Μόνο οι Έλληνες δεν πήραν τίποτα και θα αρχίσουν να διεκδικούν μετά το συνέδριο ένα ελάχιστο τμήμα από τα σύνορα που τους αναλογεί. Στο μέλλον ολοκληρώνει ο αρθρογράφος, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα ζητήσει διπλάσια χρήματα από την Ελλάδα που δε θα τα έχει και θα πρέπει να κινηθεί στρατιωτικά. Η Ελλάδα θα κάνει έκκληση στην Ευρώπη και η τελευταία θα πει ότι δε γνωρίζει τίποτα. Οι θυσίες και η μεγάλη Ιδέα της Ελλάδας για την ανίδρυσή της έγινε αποτυχία και όχι «ενεργός πολιτική διά πάσης θυσίας» όπως υποσχόταν στη Βουλή ο Κουμουνδούρος. Εκτός αν επιτυχία θεωρείται η προσπάθεια κατάκτησης του Δομοκού.¹⁴³

Σε σειρά άρθρων στην *Εφημερίδα* γίνεται απολογισμός μετά τη λήξη του συνεδρίου του Βερολίνου. Αναφέρεται ότι από τη στιγμή που γνωστοποιήθηκε ότι πρόκειται να πραγματοποιηθεί συνέδριο, όλοι οι πολιτικοί στην Ελλάδα χάρηκαν γιατί θα μετείχαν ως αντιπρόσωποι στο συνέδριο και η Ελλάδα θα βρίσκονταν υπό την προστασία της Αγγλίας. Οι Έλληνες πολιτικοί δε σταματούσαν να αναφωνούν ότι το ελληνικό ζήτημα υφίσταται ακέραιο και ότι η Αγγλία θα εισαγάγει την Ελλάδα στο Συνέδριο. Μάλιστα εκείνες τις μέρες, σταμάτησε και η επανάσταση σε Ηπειροθεσσαλία εξαιτίας του συνεδρίου. Ο κυβερνητικός Τύπος διατυμπάνιζε περήφανα ότι η Ελλάδα θα λάβει μέρος στο συνέδριο και πως «το ελληνικό ζήτημα ζη και βασιλεύει». Ο *Χρόνος* ανέφερε ότι η παρουσία της ελληνικής αντιπροσωπείας θα αποφασιζόταν στην πρώτη συνεδρίαση του συνεδρίου. Τελείωσε η πρώτη συνεδρίαση, η δεύτερη, η τρίτη, συζητήθηκαν όλα τα ελληνικά θέματα και οι Έλληνες αντιπρόσωποι που θεωρούνταν ως εχθροί του

¹⁴³ *Εφημερίς*, 29/6/1878, έτος Ε', αρ. φ. 180, σσ.1-2.

σλαβισμού, περιφέρονταν στο Βερολίνο και προσπαθούσαν να πληροφορηθούν τα όσα συνέβαιναν στο συνέδριο μέσω εφημερίδων. Τελικά, όταν επρόκειτο να συζητήσουν για τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και την Ηπειροθεσσαλία, γνωστοποίησαν στο Ραγκαβή ότι δέχονται την ελληνική αντιπροσωπεία στο συνέδριο. Αυτή η πρόσκληση δεν ήταν ό,τι καλύτερο για τον Δηλιγιάννη, όμως χάρηκε που παρεβρέθηκε. Ωστόσο, δεν έλαβε μέρος στη συζήτηση για το ελληνικό ζήτημα. Το μόνο που έκανε ήταν να αναγνώσει ένα υπόμνημα και να αποχωρήσει μαζί με το Ραγκαβή σαν να ήξεραν ότι δε θα τους άφηναν να παρευρεθούν στη συζήτηση και είχαν ετοιμάσει υπομνήματα. Πέρασαν πολλές μέρες ελπίδων, μέχρι που μία μέρα ο Δηλιγιάννης τηλεγράφησε στην Ελλάδα και ενημέρωσε ότι η Ευρώπη αποφάσισε η Ελλάδα να συνεννοηθεί απευθείας με την Πύλη. Τέλος, η *Εφημερίδα* καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα δεν παρεκάθισε στο συνέδριο επειδή στο συνέδριο συζητήθηκε η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου στην οποία δεν υπήρχε κανένα ζήτημα σχετικά με την Ελλάδα.¹⁴⁴

Η *Εφημερίδα* αναφέρεται στη συνθήκη του Βερολίνου και τονίζει ιδιαίτερα το απαντητικό υπόμνημα που έστειλε η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ελλάδα, παραχωρώντας της ένα μικρό τμήμα εδάφους, χάρη όπως τόνιζε, στην ουδέτερη στάση που κράτησε η Ελλάδα απέναντί της. Όπως αναφέρει και η *Παλιγγενεσία*, δεν παραχωρεί κανένα δικαίωμα ή κάποια εδαφική έκταση περαιτέρω και υπογραμμίζει ότι η Ελλάδα δε θα έχει κανένα δικαίωμα για επιπλέον παραχωρήσεις που δε θα εισακουσθούν από το μουσουλμανικό λαό ακόμα κι αν υπάρξουν. Αυτή η παραχώρηση του σουλτάνου γίνεται για να αποδείξει στις Δυνάμεις ότι αποδέχεται ευχαρίστως τα όσα συμφωνήθηκαν στο συνέδριο. Η *Εφημερίδα* χαρακτηρίζει την τακτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως «ελεημοσύνη» απέναντι στην Ελλάδα και μάλιστα ασήμαντη. Κατηγορεί τον Κουμουνδούρο πρώτα και μετά τις εφημερίδες που εξήψαν το μεγαλοϊδεατικό πνεύμα των Ελλήνων και μετά τους απογοήτευσαν. Τέλος αναφέρει ότι και η Ρωσία θα είναι ευχαριστημένη με το αποτέλεσμα της ελληνοτουρκικής «συνεννόησης» επειδή η Ελλάδα είχε μείνει ουδέτερη απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όταν είχε γίνει ο ρωσοτουρκικός πόλεμος. Μόνο αν οι Έλληνες ξεσηκωθούν και προσπαθήσουν με τα όπλα πλέον να πάρουν ένα μικρό τμήμα εδάφους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, θα

¹⁴⁴ *Εφημερίς*, 5/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 186, σσ.2-3.

ευχαριστηθεί η Ρωσία, όχι για την Ελλάδα, αλλά επειδή θα εξυπηρετεί αφάνταστα τους πανσλαβιστικούς της σκοπούς.¹⁴⁵

Επίσης, από το *Εθνικό Πνεύμα* εκφράζεται η δυσαρέσκεια των Ελλήνων για τις Δυνάμεις και την απόφαση του συνέδριου του Βερολίνου. Οι Έλληνες θεώρησαν ότι στο συνέδριο του Βερολίνου θα εκπληρώνονταν οι εθνικοί τους πόθοι για προσάρτηση των ελληνικών επαρχιών. Αντιθέτως, όπως τονίζει η εφημερίδα, για μια ακόμη φορά, μέρος της Θεσσαλίας, το μεγαλύτερο τμήμα της Ήπειρο, ολόκληρη η Μακεδονία και όλη η Κρήτη, εγκαταλείφθηκαν στην τουρκική εξουσία. Η εφημερίδα τονίζει ότι αν οι Τούρκοι δε δεχτούν την απόφαση του Συνεδρίου, που το επιθυμούν αυτό οι Έλληνες, τότε οι Έλληνες θα πάρουν τις επαρχίες που τους ανήκουν με τα όπλα.¹⁴⁶

Πολλές εφημερίδες υπολόγιζαν στη βοήθεια των Δυνάμεων προς την Ελλάδα στην αρχή του Κριμαϊκού πολέμου. Μία από αυτές ήταν η *Ελπίς* που υποστήριζε ότι η Οθωμανική αυτοκρατορία κατέρρεε και δε μπορούσε να διατηρηθεί περισσότερο, γι' αυτό η αγγλική κοινή γνώμη τίθεται σύμφωνη με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες προκειμένου να αντικατασταθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία από την Ελληνική, με το σκεπτικό της διατήρησης της ευρωπαϊκής ισορροπίας και της μη πραγμάτωσης των ρωσικών βλέψεων στην περιοχή.¹⁴⁷ Τέλος, από την τρικουπική Ωρα το 1875 γίνεται λόγος για την επανάσταση στην Ερζεγοβίνη τονίζοντας πόσο θα επηρεάσει τη σύγχρονη ιστορία και εφιστά την προσοχή της Ελλάδας στις διεθνείς υποχρεώσεις και τα εθνικά συμφέροντα που έχει από την Ευρώπη και την Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹⁴⁸

Σύμφωνα με την *Ελπίδα* στις αρχές του Κριμαϊκού πολέμου η ευρωπαϊκή διπλωματία με τις κινήσεις της προκαλεί το μίσος των Ελλήνων για τη Δύση και θερμότητα συμπάθεια για τη Ρωσία στους Έλληνες.¹⁴⁹ Ακόμα, συνεχίζει η εφημερίδα επισημαίνοντας ότι η Αγγλία και η Γαλλία σε ό,τι αφορά την Ανατολή, πίστευαν ότι θα διαχωριζόταν ο λαός από το βασιλικό θρόνο λόγω των εξεγέρσεων των Ελλήνων και θα στρεφόταν το πλήθος εναντίον του Όθωνα λόγω της διατήρησης ουδετερότητας. Ωστόσο στο συγκεκριμένο άρθρο της, η *Ελπίς* διαβεβαιώνει πως αυτό που είχε ως σκοπό η

¹⁴⁵ *Εφημερίς*, 30/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 211, σ.2.

¹⁴⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 12/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1071, σ.2.

¹⁴⁷ *Ελπίς* 22/8/1853, αρ. φ. 755.

¹⁴⁸ *Ωρα*, 11/11/1875, αρ. φ. 2.

¹⁴⁹ *Ελπίς*, 16/2/1854, αρ. φ. 755.

«τερατώδης» συμμαχία των δύο Δυνάμεων δεν πρόκειται να συμβεί.¹⁵⁰ Στην Ελλάδα συμβαίνει πάντα το αντίθετο από τη θέληση του Βασιλιά κι από τη θέληση του Έθνους καθώς ήρθε ο ξένος στρατός (αγγλογαλλικός αποκλεισμός) για να υποχρεώσει το βασιλιά και το Έθνος να μην τρέφουν συμπάθειες για την ελευθερία των χριστιανών της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, να εκβιάσουν τους Έλληνες ώστε να πάνσουν να βοηθούν με τη μικρή συνδρομή τους, τους εξεγερμένους και να καταπνίγει ο «αγών» τους. Ο Όθωνας βιάζεται να δεχτεί τους υπουργούς που θα του υποδείξει η ξένη διπλωματία προκειμένου να επιτελεσθεί ο σκοπός τους επειδή φοβάται για τη θέση του.¹⁵¹ Επίσης, δύο έτη μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου αναφέρει ότι τη θέση της Ελλάδας απέναντι στην Αγγλία και τη Γαλλία τη διατάραξαν τα συμβάντα του 1854. Η *Ελπίς* τονίζει ότι η Αγγλία και η Γαλλία παρεισέφρυσαν στο Ανατολικό Ζήτημα και κυρίως στα ελληνικά πράγματα, με το πρόσχημα της βοήθειας. Το 1854, η Γαλλία εξύβριζε τον ελληνικό εθνικισμό επειδή θεωρούσε την Ελλάδα τυφλό όργανο της Ρωσίας και γι' αυτό προέβη μαζί με την Αγγλία στον αποκλεισμό του Πειραιά και την κατοχή της Αθήνας. Αντίθετα, σήμερα (1859), η Γαλλία φαίνεται να προσεγγίζει τη Ρωσία έχοντας συμμαχικές βλέψεις και όλες οι Δυνάμεις, με κυρίαρχη την Αγγλία, εξοπλίζονται για πόλεμο.¹⁵²

Επιπλέον, από την *Ελπίδα* επισημαίνεται μία δεκαετία πριν την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας: «Οι χριστιανοί της Ανατολής διά των χριστιανών της Ανατολής»: να μην πιστεύουν οι Έλληνες ότι οι Δυνάμεις θέλουν να τους ελευθερώσουν από τους Οθωμανούς. Η Ελλάδα να μην ακολουθήσει την πολιτική της Ρωσίας. Η Αγγλία και η Γαλλία δε θέλουν να υπερασπιστούν αλλά να αντικαταστήσουν το χριστιανικό στοιχείο, τονίζει η *Ελπίς*. Αν και είναι γαλλικής κατευθύνσεως εφημερίδα, τάσσεται ενάντια στη Γαλλία.¹⁵³ Περαιτέρω, επισημαίνει ότι η Ελλάδα κατέχει σημαντική φυλετική και γεωγραφική θέση στην Ανατολή, εξαιτίας της οποίας η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία βρίσκονται σε πολιτική αντιζηλία.¹⁵⁴ Επιπρόσθετα, υπογραμμίζει ότι το συμφέρον για την Ελλάδα είναι να μη δώσει αφορμή για υπόνοιες ότι συμπαθούν η μία την άλλη

¹⁵⁰ *Ελπίς*, 8/2/1854, αρ. φ. 754, 23/4/1854, αρ. φ. 764, 29/4/1854, αρ. φ. 765

¹⁵¹ *Ελπίς*, 20/5/1854, αρ. φ. 768.

¹⁵² *Ελπίς*, 3/2/1859, αρ. φ. 989.

¹⁵³ *Ελπίς*, 21/6/1860, αρ. φ. 1056, σ.2.

¹⁵⁴ *Ελπίς*, 24/11/1862, αρ. φ. 1176.

δύναμη αλλά να υπάρξει ένας ηγεμόνας από κάποια από αυτές για να «συγγενέψει» με την Ελλάδα και να έχει ένα καλύτερο μέλλον.¹⁵⁵

Σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα και την Ελλάδα αναφέρεται από την *Αθηνά* το έτος προσάρτησης των Επτανήσων στην Ελλάδα, ότι το μεγαλύτερο φταίξιμο για την κατάσταση της Ελλάδας πρέπει να αποδοθεί στις προστάτιδες Δυνάμεις, οι οποίες προσπάθησαν και πέτυχαν να διαιρέσουν τα κόμματα στην Ελλάδα, να σπείρουν τη διχόνοια στο εσωτερικό και όχι μόνο της χώρας, να μεταβάλλουν κυβερνήσεις, αλλά πάνω απ' όλα, να διατηρήσουν την Ελλάδα σε μια περίοδο στασιμότητας τόσων χρόνων.¹⁵⁶

Τονίζεται από τον *Αιών* το έτος ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας ότι η Ευρώπη περιμένει την ευκαιρία για να κατακτήσει την Ανατολή και να τη διαμοιράσει όπως θα ήθελε εκείνη αφού είναι ρωσίζουσα εφημερίδα.¹⁵⁷ Η *Ωρα* σε άρθρο της το έτος που ξέσπασε η επανάσταση στην Βοσνία τονίζει ότι τα υλικά συμφέροντα της Ευρώπης είναι στενά συνδεδεμένα με την ευημερία και την πρόοδο του Οθωμανικού κράτους και στο Ανατολικό Ζήτημα τα συμφέροντα αυτά ταυτίζονταν με την περιφρούρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹⁵⁸

Υπογραμμίζεται από την *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* αμέσως μετά το Συνέδριο του Βερολίνου ότι η Ελλάδα πρέπει να επεκταθεί για να αποτελέσει μάλιστα προπύργιο του σλαβικού κινδύνου. Η Ελλάδα επισημαίνεται ότι μπορεί να γίνει ο φυσικός φύλακας του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων. Η Αγγλία όμως φοβήθηκε μη χάσει τον έλεγχο του εμπορίου από την Ελλάδα και όταν οι Έλληνες εξεγέρθηκαν στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, τότε οι Άγγλοι τους καθυσόχασαν και τους συμβούλεψαν να αποσύρουν τα στρατεύματά τους επειδή θα τους βοηθούσαν όταν διαμελιζόταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Αγγλία ξεγέλασε την Ελλάδα καθώς όχι μόνο δεν τήρησε τις υποσχέσεις της, αλλά αποδείχτηκε κιόλας ότι χρησιμοποίησε την Ελλάδα ως σύμμαχο απέναντι στη Ρωσία.¹⁵⁹

Μεγάλη ήταν η απογοήτευση των Ελλήνων και από τη Ρωσία όπως καταδεικνύουν οι παρακάτω εφημερίδες. Η *Αθηνά* το 1861 απογοητευμένη δηλώνει ότι η Ελλάδα θα

¹⁵⁵ *Ελπίς*, 24/11/1862, αρ. φ. 1176.

¹⁵⁶ *Αθηνά*, 9/4/1864, αρ. φ. 3230.

¹⁵⁷ *Αιών*, 16/11/1870, αρ. φ. 2620.

¹⁵⁸ *Ωρα*, 5/5/1876, αρ. φ. 210.

¹⁵⁹ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 22/7/1878, Έτος Η', αρ. φ. 230, σ.2.

διατηρήσει πλήρη ουδετερότητα σε περίπτωση εξέγερσης των σλαβικών φυλών στην Ανατολή.¹⁶⁰ Επίσης, αναφέρει ότι οι λαοί της Ανατολής αναπτέρωσαν τις ελπίδες εξέγερσης των Ελλήνων χριστιανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σήμερα η Ελλάδα είναι άμοιρη και δε μπορεί να πραγματοποιήσει στην Ανατολή, ό,τι πραγματοποίησαν άλλοι λαοί στη Δύση.¹⁶¹

Ο *Αιών* αφιερώνει τρεις σελίδες από την κυκλοφορία του συγκεκριμένου φύλλου ασχολούμενος με τα Ανατολικά γεγονότα και τον πανσλαβισμό. Ο *Αιών* λοιπόν, δηλώνει φανερά απογοητευμένος από την ευνοϊκή στάση της Ρωσίας προς τους Σλάβους. Θεωρεί ότι η Ελλάδα έχει πλέον κυριευθεί από τον πανσλαβισμό και είναι αργά για να αντιδράσει. Συνεχίζει τονίζοντας ότι η Ελλάδα έγινε το «*τυφλό όργανο*» της Ρωσίας προκειμένου η δεύτερη χρησιμοποιώντας το δόγμα «*διαίρει και βασίλευε*» να επιτύχει τους σκοπούς της στην Ανατολή. Συνεπώς, η απογοήτευση των Ελλήνων ήταν μεγάλη καθώς πάντα υπολόγιζαν στη μεγάλη δύναμη της ομόδοξης μητέρας Ρωσίας που θα βοηθούσε τους Έλληνες να πραγματοποιήσουν τη Μ. Ιδέα. Το άρθρο συνεχίζει ορίζοντας τη λέξη «*πανσλαβισμός*». Εξηγεί ότι της δόθηκε διττή έννοια. Από τη μία, σημαίνει την ποθητή ένωση που επιζητούσαν οι Σλάβοι και που ο *Αιών* τη χαρακτηρίζει «*δικαιότητα*» και «*νομιμότητα*» καθώς όλα τα έθνη έχουν το δικαίωμα να είναι ακέραια. Από την άλλη, η Ευρώπη υποστηρίζει ότι πανσλαβισμός σημαίνει την απορρόφηση και άλλων εθνών σ' αυτή την «*οικογένεια*», άποψη που δε συμμερίζεται ο *Αιών* αφού τονίζει ότι το δικαίωμα της ένωσής τους δε μπορεί να τους το στερήσει κανένας. Ακόμα, υπογραμμίζει ότι αν ισχύουν τα λεγόμενα των Ευρωπαίων θα πρέπει η Ελλάδα να στραφεί εναντίον των Σλάβων. Αν γίνει όμως κάτι τέτοιο, τότε και οι Σλάβοι θα στραφούν εναντίον της Ελλάδας. Είναι αδιάφορο τονίζει για τους Έλληνες η ένωση των μουσουλμάνων, των Σλάβων ή οποιουδήποτε άλλου λαού, αρκεί να μην ξεχαστεί από τους Έλληνες, η ιδέα του ελληνισμού. Ωστόσο, σε περίπτωση που οι Σλάβοι απαιτήσουν ελληνικά εδάφη ή προσπαθήσουν να επιβάλλουν τη γλώσσα τους, οι Έλληνες τονίζεται ότι θα τους υποδουλώσουν.¹⁶²

Αναφέρεται στην Αθηνά το 1860 ότι οι Βλάχοι, οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Μολδαβοί επιβουλεύονται τον ελληνισμό γι' αυτό δημιουργούν κι αυτές τις

¹⁶⁰ *Αθηνά*, 14/1/1861, αρ. φ. 2945.

¹⁶¹ *Αθηνά*, 8/2/1861, αρ. φ. 2952, σ.2.

¹⁶² *Αιών*, χ.χ., αρ. φ. 1908, σσ. 1-2.

μηχανογραφίες με μοναδικό σκοπό να κατακτήσουν έστω κι ένα τμήμα της Ανατολής χρησιμοποιώντας τη διχόνοια μεταξύ των ομόδοξων λαών αυτής.¹⁶³

Τονίζεται από τον *Αιώνα* το έτος ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας ότι οι Βούλγαροι αποδείχτηκαν άκαμπτοι και απαιτητικοί και απέφυγαν να βρουν ειρηνική λύση που είχε προτείνει ο πατριάρχης σχετικά με το εκκλησιαστικό ζήτημα. Το άρθρο συνεχίζει τονίζοντας ότι οι Βούλγαροι θα έρθουν αντιμέτωποι με τους Ρώσους που θα υποστηρίξουν τους Έλληνες σε μελλοντική, επικείμενη εκκλησιαστική διαμάχη, επειδή οι Βούλγαροι καταπάτησαν ιερούς κανόνες, έδειξαν απειθαρχία και θεωρούνται σχισματικοί.¹⁶⁴ Επιπλέον, υποστηρίζει ότι η λύση του ανατολικού ζητήματος πλησιάζει ή περιπλέκεται. Διότι αν οι Βούλγαροι δεν αποδεχτούν τα μέτρα του Πατριάρχη, τότε δεν υπάρχει άλλη λύση, εκτός από το χωρισμό των εθνών των Ελλήνων και των Βουλγάρων λόγω του σχίσματος. Γεγονός που δε συμφέρει ούτε τη Ρωσία, ούτε την Ελλάδα, ούτε τη Βουλγαρία. Ο Πατριάρχης απάντησε ότι η Εκκλησία θεωρεί τα ζητήματα του έθνους κάποια από τα μεγάλα της ζητήματα.¹⁶⁵ Παράλληλα, σε επόμενα φύλλα τονίζεται ότι το βουλγαρικό ζήτημα λύθηκε όπως επιθυμούσαν οι Βούλγαροι. Η Πύλη επικύρωσε την εκλογή του Έξαρχου και ο σουλτάνος αναγνώρισε τα προνόμια και τα δικαιώματα της βουλγαρικής εκκλησίας.¹⁶⁶ Όπως επίσης και ότι χαρακτηρίζει ως «βλάσφημο» το αξίωμα του Έξαρχου.

Επισημαίνεται από την *Αθηνά* το 1861 ότι η σλαβική φυλή ταράζεται και ετοιμάζεται με όλες της τις Δυνάμεις να ανακτήσει την ανεξαρτησία της και κανείς δε μπορεί να αμφισβητήσει τις αξιώσεις για τα δίκαιά της γιατί όσο δίκαια είναι αυτών, τόσο είναι και της ελληνικής φυλής. Και οι δύο αυτές οι όμορες φυλές πρέπει να συνεννοηθούν πριν έρθουν σε διαπληκτισμούς μεταξύ τους για την αποτίναξη του Τούρκου τυράννου. Να γίνει σύμφωνο για τα όρια των νέων επικρατειών τους για να μη γίνει εμφύλιος πόλεμος.¹⁶⁷

Αναφέρεται από τον *Αιώνα* το 1867 ότι η Ελλάδα χαίρεται ιδιαίτερα για τη λύση του σερβικού ζητήματος επειδή πιστεύουν ότι η σημερινή επιτυχία των Σλάβων για εδαφική

¹⁶³ *Αθηνά*, 18/5/1860, αρ. φ. 2876.

¹⁶⁴ *Αιών*, 19/11/1870, αρ. φ. 2621.

¹⁶⁵ *Αιών*, 26/2/1872, αρ. φ. 2761. Στο ίδιο φύλλο μνημονεύεται και το σουλτανικό φερμάνι του 1870.

¹⁶⁶ *Αιών*, 10/4/1872, αρ. φ. 2772.

¹⁶⁷ *Αθηνά*, 9/1/1861, αρ. φ. 2943, σ.2.

ακεραιότητα, θα είναι η εγγύηση για την αυριανή αποκατάσταση των Ελλήνων.¹⁶⁸ Επίσης, ο *Αιών* το 1860 σε σειρά άρθρων που επιγράφονται «Ο Πανσλαβισμός και η Ελλάς» τονίζεται ότι ο πανσλαβισμός υπάρχει και δεν προέρχεται από τη Ρωσία, ούτε από τη Δύση. Είναι η τάση των Σλάβων να ενοποιηθούν. Ο όρος πανσλαβισμός έχει παρεξηγηθεί όπως επισημαίνεται όπως και η έννοια πανελληνισμός που δε σημαίνει εξελληνισμός όλων των λαών.¹⁶⁹ Στο επόμενο άρθρο του *Αιώνα* συνεχίζεται η εκτενής αναφορά στους Σλάβους και τονίζεται ότι η Ελλάδα θα ήθελε να ανεξαρτητοποιηθούν τα έθνη για να βρει σε αυτά νέους συμμάχους και όχι εχθρούς. Ο *Αιών* συνεχίζει τονίζοντας ότι το γεγονός ότι οι Βούλγαροι επιζητούν να αποσχισθούν από το ελληνικό Οικουμενικό Πατριαρχείο δε θα πρέπει να φοβίζει τους Έλληνες ότι με αυτό τον τρόπο θα επηρεαστεί η ορθοδοξία, ούτε είναι κάτι πρωτοφανές και αφύσικο.¹⁷⁰ Το αφύσικο είναι το γεγονός ότι άλλοι προσπαθούν να εκμεταλλευτούν τους Βούλγαρους για την ικανοποίηση δικών τους συμφερόντων.¹⁷¹ Ακόμα, ο *Αιών* ισχυρίζεται ότι οι ρωσικές εφημερίδες αναφέρουν ότι ο πανσλαβισμός είναι γέννημα της Δύσης και οι ύβρεις εναντίον του Ελληνικού Πατριαρχείου είναι έργο της δυτικής προπαγάνδας της Ρώμης προκειμένου οι Ρώσοι να πάσουν να είναι συμπαθείς στους Έλληνες. Γι' αυτό το σκοπό καταγγέλλει ο *Αιών* ότι πληρώθηκαν οι γαλλικές και άλλες ευρωπαϊκές εφημερίδες.¹⁷²

Γίνεται λόγος από την *Ωρα* στη διάρκεια των επαναστάσεων της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης για τη θέση της Ελλάδας σχετικά με τον αγώνα των Σλάβων. Τονίζεται ότι η Ελλάδα δεν έχει κανένα πρόβλημα με αυτό, αν οι τελευταίοι δεν περάσουν τα σύνορά τους και καταπατήσουν τα δίκαια των Ελλήνων. Ωστόσο, η Ελλάδα δε μπορεί να βοηθήσει τους Σλάβους επειδή και η ίδια είναι εκτεθειμένη από στεριά και θάλασσα και επειδή ξεσηκώθηκαν χωρίς να συνεννοηθούν με τους Έλληνες. Όμως μεγάλη συμπάθεια τρέφει η Ρωσία προς τον σλαβικό αγώνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά λόγω των σκέψεων για την ασφάλειά της και των διεθνών υποχρεώσεών της, μένει αμέτοχη.¹⁷³ Επιβεβαιώνεται ότι η Σερβία και η Ερζεγοβίνη προετοιμάζονται πολεμικά για να

¹⁶⁸ *Αιών*, 27/3/1867, αρ. φ. 2226.

¹⁶⁹ *Αιών*, 5/8/1860, αρ. φ. 1909.

¹⁷⁰ *Αιών*, 12/8/1860, αρ. φ. 1910, σ.1.

¹⁷¹ *Αιών*, 12/8/1860, αρ. φ. 1910, σ.1.

¹⁷² *Αιών*, 12/8/1860, αρ. φ. 1910, σ.1.

¹⁷³ *Ωρα*, 2/7/1876, αρ. φ. 268, σ.2.

πολεμήσουν τους Οθωμανούς.¹⁷⁴ Ενώ παράλληλα τονίζεται ότι ο «Σύλλογος Ρήγας» προτρέπει τους Έλληνες να κάνουν εράνους για να ενισχύσουν τους Σέρβους στον αγώνα τους εναντίον των Τούρκων.¹⁷⁵

Η Ρωσία, η Ανατολή και η Ευρώπη

Σε δύο συνεχιζόμενα άρθρα του *Αιώνα* γίνεται απολογισμός της κατάστασης της ελληνικής ανατολής το 1860. Οι Γάλλοι αναφέρουν ότι πολύ λίγα ήταν εκείνα που έκανε η Ελλάδα στην εξωτερική πολιτική, καθώς ασχολούνταν με τα εσωτερικά θέματα, ενώ οι Βούλγαροι με την ώθηση των Ρώσων, ίδρυναν εκκλησίες και σχολεία σε όλα τα μέρη των ελληνικών συνόρων. Στο επόμενο άρθρο αναφέρεται σύμφωνα με τα λεγόμενα των Γάλλων ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι απαραίτητη για την ευρωπαϊκή ισορροπία. Τέλος, ο *Αιών* θεωρεί ότι το ελληνικό έθνος είναι ανώτερο στο ναυτικό αλλά και στον πολιτισμό λόγω της καταγωγής του από το Βυζάντιο. Σε αντίθεση με τον Σέρβο που τον χαρακτηρίζει ως πολεμιστή των αρχαϊκών χρόνων και τον Βούλγαρο που τον χαρακτηρίζει ως αγρότη που έχει χάσει το πνεύμα του.¹⁷⁶

Τη Ρωσία αναφέρει η *Ελπίς*, υποστήριξαν και η Αγγλία με τη Γαλλία. Η εφημερίδα *Αρκτος* τάσσεται εναντίον του Σουλτάνου και υπέρ των ελευθεριών των χριστιανών που ρυθμίζονται στο Χάτι-Χουμαγιούν.¹⁷⁷ Επίσης, κάνει λόγο για την Ευρώπη η οποία δεν οπλίστηκε υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά κατά της Ρωσίας για να φέρει την οριστική λύση του Ανατολικού ζητήματος, δηλαδή να αποκατασταθεί η περιοχή που σήμερα ονομάζεται «Οθωμανική Αυτοκρατορία».¹⁷⁸

Η *Αθηνά* λαμβάνει αφορμή δύο χρόνια πριν την κρητική επανάσταση για να μεταφέρει τα λεγόμενα των Άγγλων που υποστηρίζουν ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δε μπορεί να σωθεί και αναφέρει τρόπους που πρότειναν οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις για την επίλυση του ανατολικού ζητήματος. Η *Αθηνά*, αν και αγγλόφιλη εφημερίδα, τονίζει ότι η αγγλική λύση, ουσιαστικά, δεν υφίσταται. Συνεχίζει τονίζοντας ότι το μόνο που επιζητά η *Αθηνά* είναι το κλείσιμο των ματιών στην επερχόμενη καταστροφή. Η ρωσική λύση

¹⁷⁴ *Εφημερίς*, 18/9/1875, έτος Β', αρ. φ. 261, σ.3.

¹⁷⁵ *Εφημερίς*, 15/1/1876, έτος Γ', αρ. φ. 15, σ.3.

¹⁷⁶ *Αιών*, 14/12/1860, αρ. φ. 1947 και *Αιών*, 17/12/1860, αρ. φ. 1948.

¹⁷⁷ *Ελπίς*, 21/3/1858, αρ. φ. 944.

¹⁷⁸ *Ελπίς*, 6/3/1854, αρ. φ. 757.

προτείνει ο σουλτάνος να αποκηρυχθεί και ο κάθε ευρωπαϊκός ηγεμόνας, ανάλογα με τη δύναμή του να πάρει αντίστοιχο μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η τρίτη λύση σύμφωνα με την *Αθηνά* είναι ο διάδοχος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να γίνει η Ελλάδα ή οι χριστιανικές εθνότητες τις εκπεσούσης τότε, Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, από Άγγλους πολιτικούς αναφέρεται: «αν σήμερα υπήρχαν ξαφνικά δεινά συμβάντα που θα διαδραματίζονταν στην Ανατολή, η Ελλάδα δε θα ήταν έτοιμη όχι να πρωταγωνιστήσει, αλλά ούτε καν να λάβει ενεργό μέρος και να φανεί αντάξια της ιστορίας της», εξαιτίας των άσχημων εσωτερικών της χώρας, αλλά και εξωτερικών. Τέλος, το άρθρο της *Αθηνάς* ολοκληρώνεται με την υπόθεση που θέλει τους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να προσβλέπουν στην Αθήνα ως κέντρο της Ελλάδας, οι Έλληνες εντός των ελληνικών συνόρων να βλέπουν την Κωνσταντινούπολη ως κέντρο της Ελλάδας και η *Αθηνά* να βλέπει την Πετρούπολη ως κέντρο της Ελλάδας, αφού σύμφωνα και με τις άλλες Δυνάμεις, αλλά και με δημοσιεύματα του ελληνικού Τύπου, η Ρωσία βρίσκεται πάντα πίσω από την Ελλάδα και η τελευταία ως χειραγωγούμενη χώρα, εκπληρώνει τις διαταγές της κατά τα άλλα ομόδοξης Ρωσίας. Άλλωστε κι οι ελπίδες που στηρίζονταν στο φιλελληνισμό, κατέρρευσαν καθώς όπως επισημαίνει η *Αθηνά*, η Ελλάδα απογοήτευσε τους φιλέλληνες επειδή λησμόνησε και αθέτησε τον προορισμό της.¹⁷⁹

Υπογραμμίζεται από την *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* λίγους μήνες πριν το Συνέδριο του Βερολίνου ότι δεν υπάρχει πλέον ζήτημα ρωσοτουρκικό, αλλά ευρωπαϊκό. Δεν υπάρχει ειρήνη που να επιβάλλεται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά από την Ευρώπη. Δεν κινδυνεύουν τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά της Ευρώπης, τα οποία πρόκειται να θυσιαστούν από τη Ρωσία, αν η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν αποδεχτεί τους όρους ειρήνης με τη Ρωσία. Θεωρεί ότι πρόκειται για μια απλή αντεκδίκηση του κριμαϊκού πολέμου. Η Ρωσία μέσω του ημιεπίσημου τύπου προέτρεψε τη Γερμανία να μεροληπτήσει υπέρ της, κηρύσσοντάς την διαιτητή. Η ρωσική διπλωματία κάνει τα ίδια λάθη που έπραξε και στην αρχή του πολέμου. Καταδικάζουν τη Ρωσία να ξεκινήσει παράφρονα αγώνα εναντίον δύο δυνάμεων και της ηθικής γνώμης όλης της Ευρώπης ή να υποστεί ήττα τη στιγμή του θριάμβου της. Η αντίσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην υπογραφή ειρήνης είναι ταπεινωτική, η αντίσταση της

¹⁷⁹ *Αθηνά*, 24/3/1864, αρ. φ.3226.

Ευρώπης θα είναι ακόμα πιο ταπεινωτική και η υποχώρηση της Ρωσίας ακόμα πιο ταπεινωτική. Οι ρωσικές αξιώσεις είναι το κέντρο της κατάστασης. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία μπορεί να επιζητά την αυτοκτονία. Στη Ρωσία όμως ποτέ δε θα επιτραπεί.¹⁸⁰

Επίσης, επιβεβαιώνονται οι σκέψεις της Ευρώπης σχετικά με την κήρυξη πολέμου της Ρωσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όπως επισημαίνεται στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* λίγο μετά το Συνέδριο του Αγίου Στεφάνου. Με προκήρυξη του Τσάρου καθίστανται γνωστά τα αίτια της ενάρξεώς του που είναι, όπως τονίζει ο ίδιος, η μη εφαρμογή των υποσχέσεων του σουλτάνου για μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των χριστιανών της Ανατολής, ειδικότερα των Βούλγαρων και Σέρβων.¹⁸¹ Οι αναγνώστες πληροφορούνται ότι τελικά η Ρωσία θα καταθέσει τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου προς συζήτηση στο επερχόμενο Συνέδριο του Βερολίνου στις δέκα με δεκαπέντε Ιουνίου. Η αποδοχή της Ρωσίας, οφείλεται στην επιμονή και τη νόμιμη πρόταση της Αγγλίας. Ωστόσο, η Ρωσία προσερχόταν στο Συνέδριο πιστεύοντας ότι δε θα άλλαζε ουσιωδώς κάτι στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Το σημαντικότερο όμως, είναι ότι η Ρωσία αναγνώρισε την αρμοδιότητα της Ευρώπης για να λύσει μαζί της το Ανατολικό Ζήτημα και ότι το Συνέδριο θα συνέλθει στο Βερολίνο στις δέκα με δεκαπέντε Ιουνίου.¹⁸²

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του *Εθνικού Πνεύματος* το έτος των εξεγέρσεων στην Ερζεγοβίνη, υπογραμμίζεται ότι η Αγγλία επιθυμεί το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πλέον. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από την άλλη δε μπορεί να καταστείλει την εξέγερση των χριστιανών με διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Αυτό θα ξεσήκωνε τους μουσουλμάνους και θα δημιουργούσε έντονες αντιδράσεις. Οι Δυνάμεις πάλι δε θα μπορούσαν να μείνουν αδρανείς μπροστά στο μουσουλμανικό φανατισμό που θύματά τους θα ήταν οι χριστιανοί, ξέρουν όμως ότι η ένοπλη επέμβαση θα σήμαινε τη διαμοίραση των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ακόμα, αναφέρεται ότι η Ρωσία δεν επείγεται όσο φαντάζονται οι περισσότεροι για να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη. Η παρισινή συνθήκη υπήρξε καρπός συμμαχίας που «έσπασε» το

¹⁸⁰ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 16/2/1878, Έτος Η', αρ. φ. 78, σσ.1-2.

¹⁸¹ *Εφημερίς*, 22/4/1877, έτος Δ', αρ. φ. 112, σ.3.

¹⁸² *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 24/5/1878, Έτος Η', αρ. φ. 171, σσ.1-2.

1870.¹⁸³ Επιπλέον, τονίζεται ότι η Πύλη είναι πολύ αδύναμη οικονομικά. Η Σερβία με την αγορά πολεμικών εξοπλισμών οδεύει προς τη χρεοκοπία, ακριβώς όπως επιθυμούσε η Ρωσία. Οι Ρώσοι δεν επιθυμούν πλέον τον πόλεμο, αφού η Οθωμανική Αυτοκρατορία καταστρέφεται από μόνη της. Η ρωσική διπλωματία λοιπόν προτιμά να αποσυνθέσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία εκ των έσω, με την επανάσταση της Ερζεγοβίνης που όπως αποδείχτηκε σχεδίασε η ίδια. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί η πολιτική της Σερβίας και του Μαυροβουνίου.¹⁸⁴

Κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου, η *Ελπίς* διαπιστώνει ότι το λάθος των Δυτικών Δυνάμεων είναι ότι θεωρούν ως το μεγαλύτερο κίνδυνο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας τη Ρωσία, ενώ στην πραγματικότητα είναι η ίδια η Οθωμανική αυτοκρατορία και η αποδιοργάνωση στο εσωτερικό της. Η δυτική Ευρώπη πιστεύει ότι η Ρωσία πάντα θα είναι έτοιμη να προβεί σε διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και να πάρει αν όχι όλη, τη μερίδα του λεόντος.¹⁸⁵ Η ίδια εφημερίδα το έτος υπογραφής της Συνθήκης του Φεσλάου, αναφέρει ότι στην Ελλάδα δεν επιθυμούσαν Ρώσο ηγεμόνα γιατί δεν υπήρχε το εγκάρδιο αίσθημα της ευγνωμοσύνης προς τη Ρωσία. Έπειτα, αν γινόταν αυτό, όλη η Δυτική Ευρώπη, θα έλεγε ότι η Ελλάδα είναι όργανο υποταγής της Ρωσίας. Γεγονός που συνέβη, αφού είχε ήδη ειπωθεί από το γαλλικό τύπο, όταν το 1866 έγινε η κρητική επανάσταση. Η Δυτική Ευρώπη δε θέλει να καταλάβει ότι οι χριστιανοί της Ανατολής είναι υποχείρια των Οθωμανών και όχι των Ρώσων.¹⁸⁶

Η *Αθηνά* μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου αναφέρει: «το Ανατολικό Ζήτημα στέκεται μπροστά μας πιο φοβερό από το 1853. Το πρόβλημα που παρουσιάζει είναι πιο δύσκολο και πιο πολύπλοκο να αναλυθεί. Τα αποτελέσματα της ελληνικής πολιτικής δεν είναι εκείνα που είχαν προβλεφθεί. Κάποιοι αποδοκίμασαν την εκστρατεία στην Κριμαία ως αντίδοτο της ρωσικής φιλοδοξίας».¹⁸⁷ Με το παραπάνω απόσπασμα η *Αθηνά* αναφέρεται στις ξένες Δυνάμεις που προέβησαν στον Αγγλογαλλικό αποκλεισμό της Αθήνας και του Πειραιά και στις επαναστάσεις των Ελλήνων. Θεωρεί ότι οι Δυνάμεις αποδοκίμασαν τις ελληνικές ενέργειες επειδή ήταν πεπεισμένες για την υποκίνησή τους

¹⁸³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 16/1/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 209.

¹⁸⁴ *Εθνικόν Πνεύμα*, 19/4/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 283, σσ. 1-2.

¹⁸⁵ *Ελπίς*, 9/6/1856, αρ. φ. 856.

¹⁸⁶ *Ελπίς*, 7/3/1867, αρ. φ. 1395.

¹⁸⁷ *Αθηνά*, 4/3/1861, αρ. φ. 2959.

από τη Ρωσία και τη θετική στάση των Ελλήνων απέναντί της πιστεύοντας στη βοήθειά της για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.

Οι Έλληνες αγωνιούσαν για τη στάση που θα έπαιρνε η Οθωμανική Αυτοκρατορία όσον αφορά τις εξεγέρσεις του 1876 σύμφωνα με την τρικουπική εφημερίδα. Ο Γλάδστων αναφέρει ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία πρέπει να τιμωρηθεί για όσα έκανε στη Βουλγαρία και στα θύματά της να παραχωρηθεί ανεξαρτησία. Άμεσο αποτέλεσμα της «φιλόανθρωπης» αυτής άποψης ήταν η απειλή των Τούρκων ότι δε θα εγκατέλειπαν τα κατακτηθέντα εδάφη και οι μη Σλάβοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διαμαρτύρονταν για τα δήθεν φιλοσλαβικά «συλλαλητήρια» στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹⁸⁸ Επιπρόσθετα, υπογραμμίζεται από την *Ωρα* σχετικά με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ότι η αντίσταση κατά των φιλόδοξων σχεδίων της Ρωσίας είναι ζωηρότατη αλλά τόσο η Αγγλία, όσο και η Αυστρία βλέπουν επίσης ότι η αντίσταση θα ήταν ανώφελη, αν η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν κατάφερνε να εκσυγχρονιστεί. Επίσης, η Αγγλία διαμαρτυρήθηκε σχετικά με το ρωσικό σχέδιο της μελλοντικής Μεγάλης Βουλγαρίας ή Νεοβουλγαρίας.¹⁸⁹

Η Ευρώπη δε συμφωνεί με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και αμφισβητεί όλα αυτά για τα οποία η Ρωσία ήταν περήφανη σύμφωνα με την *Εφημερίδα των Συζητήσεων*. Η

¹⁸⁸ *Ωρα*, 21/11/1876, έτος Β', αρ. φ. 12.

¹⁸⁹ Η Μεγάλη Βουλγαρία διαμορφώθηκε κατά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου Κωνσταντινούπολης που υπογράφηκε μεταξύ της Ρωσικής και Οθωμανικής αυτοκρατορίας, θέτοντας τέρμα στον Β' Ρωσο-Τουρκικό πόλεμο (Απρίλιος 1877 - Ιανουάριος 1878). Η συνθήκη υπογράφηκε στις 3 Μαρτίου 1878 στο προάστιο Άγιος Στέφανος της Κωνσταντινούπολης. Οι όροι που προέβλεπε ήταν η ανακήρυξη της Βουλγαρίας σε μεγάλη αυτόνομη Ηγεμονία περιλαμβάνοντας την περιοχή από τον Δούναβη μέχρι το Αιγαίο, την Ανατολική Ρωμυλία, τη Δυτική Θράκη, και την Μακεδονία, πλην της Θεσσαλονίκης και της Χαλκιδικής. Η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο μετά την απαλλαγή τους από την οθωμανική επικυριαρχία καθίσταντο ανεξάρτητα κράτη με δικαίωμα διεύρυνσης συνόρων με προσάρτηση γειτονικών περιοχών. Η Ερζεγοβίνη και η Βοσνία καθίσταντο επίσης αυτόνομες, αποσπώμενες μεν οριστικά από την Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά υπό την κηδεμονία της Αυστρίας (ως αντάλλαγμα για τη μη συμμετοχή της στον πόλεμο κατά της Ρωσίας). Για την Κρήτη η συνθήκη προέβλεπε την εφαρμογή του Οργανικού Χάρτη του 1868. Ανάλογη διοργάνωση προβλεπόταν να εισαχθεί για την Ήπειρο, την Θεσσαλία και λοιπά ελλαδικά διαμερίσματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οριζόμενη ειδική επιτροπή. Επίσης η Ρωσία εξασφάλιζε την απόδοση σε αυτήν όσων εδαφών έχασε με τον Κριμαϊκό πόλεμο καθώς επίσης εδάφη στον Καύκασο και την Αρμενία. Η σημαντικότερη συνέπεια της συνθήκης ήταν η αναγνώριση αυτόνομης Βουλγαρικής Ηγεμονίας, στην οποία περιέρχονταν όλα τα εδάφη μεταξύ Δούναβη και Ροδόπης, το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας (εξαιρουμένης της περιοχής Θεσσαλονίκης) και ολόκληρη η κοιλάδα του Αξιού. Στην ουσία με τη συνθήκη αυτή η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχανε το μεγαλύτερο μέρος των ευρωπαϊκών της εδαφών. Τέλος υποχρεωνόταν να αφήσει ανοιχτά τα στενά για τα σκάφη όλων των κρατών, με την εξαίρεση όσων είναι σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Ρωσία. Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ανέτρεπε πλήρως την ισορροπία δυνάμεων που είχε επιβληθεί στην Ανατολή κατά τις προηγούμενες δύο δεκαετίες, προκαλώντας την αντίδραση των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων. Τελικά η Ρωσία αναγκάστηκε να δεχτεί τη σύγκληση συνεδρίου στο Βερολίνο με σκοπό την αναθεώρηση της συνθήκης. *Ωρα*, 10/3/1878, έτος Γ', αρ. φ. 121, σσ.2-3.

Ρωσία ήθελε να απομονώσει την Αγγλία, αλλά βρέθηκε η ίδια απομονωμένη. Η Αγγλία έθεσε το δίλημμα να παραιτηθεί από τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ή να προβεί σε πολεμικές ενέργειες. Όταν ξεκίνησε η ανατολική κρίση, λίγες εφημερίδες, οι σπουδαιότερες, ανέλαβαν την υπεράσπιση του δίκαιου, του σεβασμού των ευρωπαϊκών παραδόσεων και της διπλωματικής τιμιότητας. Οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές εφημερίδες ήταν διηρημένες. Κάποιες παρασύροντας από φιλορωσικές φαντασιώσεις, άλλες έμεναν αδιάφορες και άλλες, όπως αυτές τις Βιέννης, υποστήριζαν μία πολιτική «αμφίβολη και σκοτεινή» χωρίς συγκεκριμένο σκοπό.¹⁹⁰

Η Ελλάδα, η Ρωσία και οι Δυνάμεις

Η *Ελπίς* στην αρχή του Κριμαϊκού πολέμου αυτοχαρακτηρίζεται αμερόληπτη εφημερίδα και παραδέχεται ότι η Ρωσία έχει δίκιο, όχι στις απαιτήσεις που προβάλλει, αλλά απέναντι στη διαφύλαξη των δικαιωμάτων των χριστιανών της Οθωμανικής επικράτειας.¹⁹¹ Σύμφωνα με την *Εφημερίδα* λίγο πριν το Συνέδριο του Βερολίνου αναφέρεται ότι η επανάσταση στην Ερζεγοβίνη και η προετοιμασία των Ελλήνων για πόλεμο, που γνώριζαν από την αρχή ότι δε θα χρειαστεί αφού η Ελλάδα θα έμενε ουδέτερη. Ύστερα, οι Έλληνες πολιτικοί ζήτησαν πολύ αργά τη βοήθεια της Ρωσίας επειδή «νόμιζαν» ότι οι Τούρκοι πολεμούσαν για τη διάσωση του ελληνικού πολιτισμού.¹⁹² Η *Ελπίς* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου τονίζει ότι αν κάποια δύναμη μπορεί να πει ότι η Ελλάδα παραβίασε την υπόσχεση ουδετερότητας είναι η Ρωσία, γιατί μόνο απέναντί της φαίνεται η ελληνική κυβέρνηση να είχε θέση εμπόλεμης δύναμης.¹⁹³ Επίσης, συνεχίζει θεωρώντας ανυπόστατη την ιδέα ότι οι Έλληνες είναι οπαδοί της Ρωσίας και ότι η ελληνική φυλή δεν είναι καθαρή εξ αίματος.¹⁹⁴

Μεγάλη είναι η έκταση που καταλαμβάνουν τα άρθρα σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα και την Ελλάδα στο *Εθνικό Πνεύμα* όσον αφορά το τις εξεγέρσεις στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη. Οι ελληνικές εφημερίδες που τις πρώτες μέρες της σλαβικής επανάστασης και του σερβικού πολέμου μιλούσαν με άκρα μετριοπάθεια, μετέβαλαν

¹⁹⁰ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 5/4/1878, Έτος Η', αρ. φ. 125.

¹⁹¹ *Ελπίς* 21/9/1853, αρ. φ. 759.

¹⁹² *Εφημερίς*, 1/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 60, σσ.1-3.

¹⁹³ *Ελπίς*, 14/3/1856, αρ. φ. 844.

¹⁹⁴ *Ελπίς*, 12/5/1856, αρ. φ. 852.

παραδόξως το ύφος τους. Διοργάνωσαν πραγματική σταυροφορία υπέρ των Κρητών, των Θεσσαλών και των Ηπειρωτών. Απέδειξαν ότι η Πύλη δεν τηρεί τις υποσχέσεις της προς τους Κρήτες. Για τη διευθέτηση του ανατολικού ζητήματος πρέπει να ληφθεί υπόψη όχι μόνο το σλαβικό, αλλά και το ελληνικό και το ρουμανικό στοιχείο. Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα εξεγέρθηκε όχι εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας κυρίως, αλλά εναντίον των Σλάβων και του πανσλαβισμού και ζητούσε τη διάσωση των δικαιωμάτων της ελληνικής φυλής μπροστά στις αξιώσεις του πανσλαβισμού. Το ενδιαφέρον κάποιων δυνάμεων για τους Σέρβους και τους Βούλγαρους παρακίνησε τους Έλληνες, που μέχρι στιγμής έμεναν απλοί θεατές, να ζητήσουν το μερίδιό τους. Η Ελλάδα δε θέλει πόλεμο αλλά προσπαθεί να εξασφαλίσει το εθνικό της συμφέρον.¹⁹⁵

Η Ελπίς υποστηρίζει ότι η Ευρώπη ήρθε στον Κριμαϊκό πόλεμο βρέθηκε αντιμέτωπη με τη Ρωσία, επειδή η τελευταία ζήτησε ουσιαστικά να θέσει υπό την αποκλειστική της επιρροή την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την ορθόδοξη εκκλησία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, παρόλο που την ίδια στιγμή, η Ορθόδοξη Εκκλησία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έχει πολύ περισσότερα δικαιώματα από την Ορθόδοξη Εκκλησία στη Ρωσία.¹⁹⁶ Πρόκειται για αγώνα επιρροής της Ρωσίας πάνω στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι υπόλοιπες Δυνάμεις δε θα επιτρέψουν να συμβεί κάτι τέτοιο. Εφόσον το μήλον της έριδος πλέον είναι η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Ελλάδα μπορεί πολύ εύκολα να μισηθεί από τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις και να γίνει θύμα υπέρ του ευρωπαϊκού συμφέροντος.¹⁹⁷ Επίσης, επισημαίνεται ότι η Ελλάδα είχε την ατυχία να έχει τρεις προστάτες με εκ διαμέτρου διαφορετικά συμφέροντα και πολιτικές αρχές.¹⁹⁸ Ακόμα, τονίζεται ότι η Ελλάδα αν έφταζε ήταν επειδή δεν υπολόγισε όπως έπρεπε την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Ευρώπη που χάριν των συμφερόντων και των εθνικισμών του 19^{ου} αι. πνίγονται οι φωνές φιλανθρωπίας προς κάποια κράτη, όπως η Ελλάδα.¹⁹⁹

¹⁹⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 22/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 442.

¹⁹⁶ *Ελπίς* 25/11/1853, αρ. φ. 747. Ο φόβος της Ευρώπης είναι μήπως η Ρωσία αρπάξει επαρχίες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και μήπως πάρει από τους χριστιανούς της Ανατολής το δικαίωμα της θρησκευτικής προστασίας που σύμφωνα με ευρωπαϊκές εφημερίδες ισοδυναμεί με καθυπόταξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. 16/2/1854, αρ. φ. 755.

¹⁹⁷ *Ελπίς*, 25/11/1853, αρ. φ. 747.

¹⁹⁸ *Ελπίς*, 23/4/1854, αρ. φ. 764.

¹⁹⁹ *Ελπίς*, 28/5/1855, αρ. 803.

Η τρικουπική εφημερίδα επισημαίνει το 1876 ότι στόχος των ευρωπαϊκών κρατών είναι η Ανατολή και πως μόνο οι τυφλοί δε διακρίνουν την επίδραση της Ευρώπης στα Ανατολικά πράγματα και δεν εννοούν ότι η ευμενής ή δυσμενής διάθεση της Ευρώπης θα επηρεάσει άμεσα θετικά ή αρνητικά τα συμφέροντα της Ελλάδας.²⁰⁰

Το *Εθνικό Πνεύμα* αφιερώνει πληθώρα άρθρων για το Κρητικό Ζήτημα στο τέλος του Κρητικού Αγώνα, που σύγχιζε τους ξένους. Για την Κρήτη εκβιάστηκε η παραίτηση του υπουργείου του Κουμουνδούρου, εξαιτίας της Κρήτης παραδόθηκε η εξουσία στο Βούλγαρη και ανέλαβε υποχρεώσεις ενώπιον των ξένων. Τονίζεται ότι όταν το 1866 ανέλαβε ο Βούλγαρης την εξουσία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία απειλούσε με διακοπή των σχέσεων της με την Ελλάδα, η Αγγλία απειλούσε με την άρση της εγγύησης ανεξαρτησίας της Ελλάδας και η Γαλλία υποδείκνυε κινδύνους αν η κυβέρνηση της Ελλάδας δεν εμπόδιζε κάθε αποστολή βοήθειας προς την Κρήτη. Αντίθετα, το υπουργείο του Κουμουνδούρου που ακολούθησε κήρυξε την απόφασή του προς τη Βουλή και στους ξένους να μην εγκαταλείψει την αγωνιζόμενη Κρήτη και συνέδεσε την τύχη της Ελλάδας με εκείνη της Κρήτης. Τόνισε ότι δεν έκρυψε ούτε από τους ξένους, ούτε από το ελληνικό έθνος την απόφασή του να δεχτεί τον πόλεμο για χάρη της Κρήτης. Τα πάντα όμως σταμάτησαν όταν οι πέντε από τις έξι Δυνάμεις αφού είχαν στείλει από κοινού διακοίνωση στην Πύλη για να αποδεχτεί τις κρητικές αξιώσεις, όλα άλλαξαν επειδή το υπουργείο του Κουμουνδούρου αναγκάστηκε σε παραίτηση και τη θέση του ανέλαβε ο Βούλγαρης. Το υπουργείο του Κουμουνδούρου εν αντιθέσει με αυτό του Βούλγαρη δεν ανέλαβε καμία υποχρέωση απέναντι στις ξένες Δυνάμεις.²⁰¹

Ο *Αιών* μεταφέρει τα λεγόμενα των ξένων εφημερίδων και συχνά την άποψη του *Ανατολικού Κήρυκα* της Κωνσταντινούπολης δύο χρόνια πριν το ξέσπασμα των επαναστάσεων του 1876 που υποστηρίζει ότι αναδεικνύει την ελληνική κοινή γνώμη. Θεωρεί την προσήλωση της Ελλάδας σε οποιαδήποτε ευρωπαϊκή δύναμη «έγκλημα», ιδιαίτερα στη Ρωσία και παριστάνει το πρόγραμμα του Κουμουνδούρου ως προϊόν φιλορωσικής πολιτικής που συνεπάγεται την υποταγή της Ελλάδας στη Ρωσία. Η πολιτική του υπομνήματος του Κουμουνδούρου χαρακτηρίζεται φιλορωσική και δεν ευνοεί τυχαία τη Ρωσία. Σύμφωνα με τον *Ανατολικό Κήρυκα* η Ελλάδα πρέπει να

²⁰⁰ *Ωρα*, 9/2/1876, αρ. φ. 99, σ.1 και 2.

²⁰¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 26/9/1868, αρ. φ. 104, σσ.1-2.

διακόψει κάθε σχέση με τη Ρωσία, διαφορετικά είναι καταδικαστέα.²⁰² Επίσης, γίνεται ετήσιος απολογισμός του 1875. Αναφέρεται ότι τα πράγματα της Ανατολής φαίνονται ήρεμα και πως τα ψευδή οικοδομήματα, αναφερόμενος στον πανσλαβισμό, μπορούν να ανατραπούν με έναν απλό άνεμο, υπογραμμίζει η συγκεκριμένη εφημερίδα αν και ρωσικής κατεύθυνσης.²⁰³

Συχνά τονίζεται από την *Εφημερίδα* λίγες μέρες πριν την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ότι η τουρκόφιλη πολιτική υπερασπίστηκε από κάποιους για να μην τους ενοχλεί η Μεγάλη Ιδέα της Ελλάδας. Τονίζει ειρωνικά ότι είναι σαν να λέει η Ελλάδα στους Έλληνες που ζουν υπό την τουρκική κυριαρχία ότι πρέπει να εύχονται να μη διαλυθεί διότι έρχεται από το βορρά, η Ρωσία, μεγαλύτερος κίνδυνος με τον οποίον θα πρέπει οι εκείνοι οι Έλληνες να συμφωνήσουν και οι Έλληνες εντός συνόρων να είναι ευχαριστημένοι μόνο και μόνο επειδή αυτό θα το αποκαλέσουν οι Ρώσοι θρίαμβο. Αυτά ανέφερε η πολιτική του φιλοτουρκισμού με αποτέλεσμα να εμποδίσει του Έλληνες να ταχθούν στο πλευρό των Τούρκων εναντίων των Σλάβων. Η Ευρώπη ήταν σαν να λέει ότι κατανοεί τη θέση της Ελλάδας, ωστόσο καλό θα ήταν να φυλάξει τις Δυνάμεις της η Ευρώπη για να προσπαθήσει να απελευθερώσει τις αλύτρωτες ελληνικές παρτίδες από τους Σλάβους που θα τις έχουν πλέον κατακλείσει. Ακόμα, υπογραμμίζουν ότι σχετικά με την εξόντωση του Τούρκου εχθρού, οι Έλληνες δε μπορούν να περιμένουν τίποτα, καμία ασφάλεια, ειδικά από τη Ρωσία.²⁰⁴

Την ίδια χρονική περίοδο η *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* αναφέρει ότι ο ελληνικός λαός θα έπρεπε να συλλογίζεται τις συμφορές από τις οποίες έσωσε την Ελλάδα η κυβέρνηση και όχι να την κατακρίνουν. Η Ελλάδα θα χρησίμευε ως πολεμική αποζημίωση της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Κανένας δε θα τη βοηθούσε. Η Ευρώπη ήταν ενάντια, η Ρωσία δε δέχτηκε ούτε καν να συμπεριλάβει την Ελλάδα στην ανακωχή και στην ειρήνη.²⁰⁵

Τη χρονιά των εξεγέρσεων στη Βοσνία επισημαίνεται από το *Εθνικό Πνεύμα* ότι κάποιοι Έλληνες ραγιάδες «έγιναν» Ρώσοι προκειμένου να πάρουν κάποια προνόμια από

²⁰² *Αιών*, 21/5/1874, αρ. φ. 3022.

²⁰³ *Αιών*, 1/1/1876, αρ. φ. 3197.

²⁰⁴ *Εφημερίς*, 3/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 34, σ.2.

²⁰⁵ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 15/1/1878, Έτος Η', αρ. φ. 46, σσ.1-2.

την τουρκική διοίκηση, ενώ οι αμφισβητούμενοι Έλληνες ραγιάδες ανέρχονται σε εκατοντάδες χιλιάδες.²⁰⁶

Από την *Ελπίδα* το 1865 αναφέρεται ειρωνικά ότι ο Γεώργιος ήθελε «να καταστήσει την Ελλάδα πρότυπον βασιλείον εν τη Ανατολή».²⁰⁷ Επίσης, τονίζει ότι η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία αν υπέγραφαν σύμφωνο εναντίον του πολέμου θα διατηρούνταν η ειρήνη. Ο *Αιών* αναφέρει ότι η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία επιθυμούν την ειρήνη. Η *Ελπίς* τονίζει ότι πρέπει η Ελλάδα να συμμαχήσει με μία από τις εμπόλεμες Δυνάμεις. Κι ότι θα ήταν προδοσία για την Ευρώπη, αν ξεσηκωθούν όλες οι Δυνάμεις, η Ελλάδα να μείνει σε θέση ουδετερότητας και απλώς να περιμένει βοήθεια. Ουσιαστικά, η διαφωνία των τριών δυνάμεων έσωσε την ελληνική επανάσταση κλείνει το άρθρο της η *Ελπίς*.²⁰⁸

Η *Αθηνά* υποστηρίζει στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου ότι οι πόλεμοι δεν πρόκειται ποτέ να πάψουν, ούτε να λυθεί οριστικά το Ανατολικό Ζήτημα. Η Ελλάδα παραμένει ουδέτερη τελικά περιμένοντας τη δικαίωση και τη σωτηρία από τις ευεργέτιδες, αδελφές Δυνάμεις. Ωστόσο, την αυτονομία της Ελλάδας, την ανεξαρτησία της, την εθνική τιμή της και το μέλλον της δεν το χαρίζει σε καμία από τις Δυνάμεις. Αυτό που επιζητεί το ελληνικό έθνος είναι να πάρει ισάξια την ελεύθερη και ανεξάρτητη θέση του μέσα στη χριστιανική οικογένεια των ευρωπαϊκών κρατών.²⁰⁹ Σε επόμενο άρθρο επισημαίνει την αγωνία των χριστιανών της Ανατολής και συνεχίζει λέγοντας ότι οι Τούρκοι δεν καταλαβαίνουν ότι χάρη της ισορροπίας, υποστηρίχθηκαν στον πόλεμο της Κριμαίας και είδαν στον πόλεμο αυτό τη βεβαιότητα της ανόητης αξίωσής τους να θεωρούνται ευρωπαϊκή δύναμη οι μουσουλμάνοι.²¹⁰

Υπογραμμίζεται από τον *Αιώνα* μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο ότι η ουδετερότητα της Ελλάδας που επιθυμεί η Ευρώπη, για να μην διαταραχθούν οι σχέσεις τους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο οι ίδιες οι Δυνάμεις γνωρίζουν ότι η συνθήκη των Παρισίων²¹¹ δε θα κρατήσει για πολύ. Η αρχή των εθνικοτήτων δείχνει ότι θα υπάρξουν

²⁰⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 4/8/1875, Έτος Η', αρ. φ. 74, σ.2.

²⁰⁷ *Ελπίς*, 30/3/1865, αρ. φ. 1196.

²⁰⁸ *Ελπίς*, 19/5/1866, αρ. φ. 1353, σ.1 και 2.

²⁰⁹ *Αθηνά*, 7/3/1855, αρ. φ. 2231, σ.1, 2.

²¹⁰ *Αθηνά*, 23/8/1858, αρ. φ. 2693.

²¹¹ Η Συνθήκη με την οποία τερματίστηκε ο Κριμαϊκός Πόλεμος υπογράφηκε στο Παρίσι στις 30 Μαρτίου 1856. Υπογράφηκε μεταξύ Ρωσίας, Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Πεδεμοντίου και Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Με βάση τη συνθήκη η Μαύρη Θάλασσα μετατρέποταν σε ουδέτερη ζώνη, απαγορεύοντας την είσοδο πολεμικών πλοίων και οχυρώσεως των παραλίων, εξαιρώντας μόνο τα οθωμανικά εδάφη. Επίσης οι Παραδουνάβιες ηγεμονίες ετέθησαν υπό καθεστώς συλλογικής προστασίας, απ' όλες τις

μεγάλες διαμάχες. Τέλος, ο *Αιών* λίγα χρόνια μετά την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας επισημαίνει πως αν η Ελλάδα μείνει ουδέτερη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα στρέψει όλες τις της Δυνάμεις εναντίον των Σλάβων, οι οποίοι σύντομα θα ξεκινήσουν τον αγώνα για την ανεξαρτησία τους.²¹² Σύμφωνα με άρθρο του, όλοι οι χριστιανικοί λαοί της Ανατολής- Σέρβοι, Βούλγαροι, Ρουμάνοι, Έλληνες- θα έπρεπε να ενωθούν εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, αυτό δε μπορεί να συμβεί επειδή η κάθε χώρα έχει πολιτικά συμφέροντα. Ακόμα, τονίζει πως δεν έχει ξεχάσει το γεγονός ότι οι Ευρωπαίοι θεωρούσαν τους Έλληνες ως υπήκοους και τυφλά όργανα των Ρώσων.²¹³

Η *Ωρα* επισημαίνει τις αντιδράσεις των Δυνάμεων σχετικά με τη συνθήκη του Βερολίνου και αντιπαραβάλλονται στην αγγλική βουλή οι απαιτήσεις της Ρωσίας το 1856 στο συνέδριο των Παρισίων και τώρα στο συνέδριο του Βερολίνου. Ο αγγλικός λαός χάρηκε στο άκουσμα της συνομολόγησης ειρήνης, ωστόσο η αγγλική βουλή λυπήθηκε όταν έμαθε τον τρόπο που το συνέδριο υποδέχθηκε τις απαιτήσεις της Ελλάδας. Ακόμα, κάνει λόγο για τις διαφορετικές ρωσικές απαιτήσεις το 1856 και το 1878. Τότε, η Ρωσία ζητούσε την αυτονομία της Βουλγαρίας μέχρι τον Αίμο, θεσμούς εσωτερικής διοίκησης για τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη υπό την επίβλεψη της Αυστρίας και την ανεξαρτησία της Ρουμανίας που θα φρόντιζε από κοινού η Ευρώπη. Οι απαιτήσεις της Ρωσίας το 1878 είναι οι χώρες: Ρουμανία, Σερβία, και Μαυροβούνιο να ανεξαρτητοποιηθούν πλήρως, η Βουλγαρία να ανεξαρτητοποιηθεί πλήρως και η Ανατολική Ρωμυλία²¹⁴ να αποκτήσει διοικητική αυτονομία, μένουσα υπό την εξουσία του σουλτάνου αλλά έχουσα χριστιανό διοικητή. Η Ελλάδα υποστηρίχθηκε στο συνέδριο από τη Γαλλία και τη Ρωσία. Επίσης, τονίζει ότι αν και η συνθήκη είναι ατελής, στο

ευρωπαϊκές Δυνάμεις, παραμένοντας υπό ονομαστική οθωμανική επικυριαρχία. Επίσης αποδόθηκε στη Μολδαβία η νότια Βεσσαραβία, που είχε καταληφθεί από τους Ρώσους με τη συνθήκη της Αδριανούπολης (1828). Τέλος η Ρωσία υποχρεώθηκε να παραιτηθεί των δικαιωμάτων της ως προστάτιδος των Ορθοδόξων. Οι κυριότερες συνέπειες της συνθήκης ήταν η ένταξη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στη χωρία των Ευρωπαϊκών δυνάμεων (Ευρωπαϊκή Συναυλία) και η προσωρινή, όπως αποδείχθηκε, ανάσχεση της ρωσικής επεκτατικής πολιτικής. Παράλληλα αναθερμάνθηκαν οι σχέσεις των Οθωμανών με τους Γάλλους. Απ. Βακαλόπουλος, «*Νέα ελληνική Ιστορία*», Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 252-255.

²¹² *Αιών*, 21/5/1859, αρ. φ. 1728.

²¹³ *Αιών*, 16/8/1873, αρ. φ. 2942 και *Αιών*, 23/8/1873, αρ. φ. 2944.

²¹⁴ Εννοεί τη μεσημβρινή Βουλγαρία.

μεγαλύτερο μέρος της την εγκρίνει γιατί έδωσε την ελευθερία και την ανεξαρτησία σε πολλές υποταγμένες φυλές.²¹⁵

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Εφημερίδας των Συζητήσεων* λίγο πριν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου που υπογραμμίζουν ότι η Ευρώπη το μόνο που έκανε για την Ελλάδα ήταν να χάσει όλη τη δόξα της. Ο Δεληγιώργης μόνο όταν αντιπολιτευόταν τον Κουμουνδούρο, κατέκρινε την ουδέτερη πολιτική του που ευεργετούσε τους Σλάβους και τους Τούρκους και τη μη ανάμειξη της Ελλάδας τον πόλεμο εναντίον των Σλάβων. Τέλος, ζητήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση ως χάρη την τελευταία στιγμή από τη Ρωσία, να μας συμπεριλάβει στην ανακωχή, ενώ το κυρίαρχο επιχείρημα του Δεληγιώργη για να μη μπει η Ελλάδα στον πόλεμο ήταν να μη συνταυτιστεί ο ελληνικός αγώνας με το ρωσικό.²¹⁶

Η *Ελπίς* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου θεωρεί ότι η Δυτική Ευρώπη ούσα ισχυρότερη από την Ελλάδα συκοφάντησε το ελληνικό Έθνος χαρακτηρίζοντάς το ως μισθωτό ανδράποδο της Ρωσίας. Ακόμα, ο δυτικός τύπος εξύβρισε την Ελλάδα και διάκειται εχθρικά απέναντι στις εξεγέρσεις, μην ξεχνώντας πάντοτε να αναφέρει ότι η Ρωσία ήταν υποκινήτρια αυτών των κινημάτων.²¹⁷ Παράλληλα, επισημαίνει ότι η Ελλάδα χρωστά ευγνωμοσύνη στην Αγγλία και στη Γαλλία και δεν είχε δώσει την παραμικρή αφορμή στις δύο Δυνάμεις για να μην έχουν εμπιστοσύνη στην παρούσα κυβέρνηση της.²¹⁸ Συνεχίζει τονίζοντας ότι κάθε ηγεμόνας πρέπει να αναλογιστεί τι απαιτεί η ευημερία του έθνους πρώτα και μετά τα συμφέροντα των Δυνάμεων. Οι Αγγλία και η Γαλλία παρουσιάζονται στην Ελλάδα με διττό χαρακτήρα. Ως ευρωπαϊκές Δυνάμεις που έχουν πολιτικά και εμπορικά συμφέροντα αφενός και ως ευεργέτες της Ελλάδας αφετέρου.²¹⁹ Επιπρόσθετα, σε άρθρο της η *Ελπίς* τονίζει ότι ο κατοχικός στρατός έφυγε από την Ελλάδα. Η κατοχή συνεχίζει η *Ελπίς* είχε ως στόχο να τιμωρήσει την Ελλάδα για τα επαναστατικά κινήματα που είχαν ξεσπάσει αλλά και για να αποτελέσει παράδειγμα αποφυγής των εξεγέρσεων και για άλλα Έθνη. Επίσης, η Κατοχή σηματοδότησε την αρχή του τέλους της βασιλείας του Όθωνα που μπορεί ο ελληνικός λαός να ήταν με το μέρος του, αλλά οι Δυνάμεις ήταν ενάντιές του με αποτέλεσμα στις

²¹⁵ *Ωρα*, 27/7/1878, έτος Γ', αρ. φ. 260, σσ.1-2.

²¹⁶ *Εφημερίς*, 3/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 34, σ.3.

²¹⁷ *Ελπίς*, 18/1/1856, αρ.836,σ.2.

²¹⁸ Εκείνη την περίοδο πρωθυπουργός της Ελλάδας ήταν ο Βούλγαρης.

²¹⁹ *Ελπίς*, 27/4/1856, αρ.φ. 850, σ.1.

10/10/1862 να εκδιωχθεί από τη χώρα.²²⁰ Το 1854 η Γαλλία και η Αγγλία παραγνώρισαν το ελληνικό αίσθημα και για να καταλάβουν την ελληνική επικράτεια είπαν ότι οι εξεγέρσεις ήταν αποτέλεσμα ρωσικών ραδιουργιών τονίζει η *Ελπίς*.²²¹

Παράλληλα, προτείνεται στην Ευρώπη να σταματήσει να πάσχει από ρωσοφοβία στην περιοχή της Ανατολής και να βλέπει την Ελλάδα μέσα από το πρίσμα παλιών αντιλήψεων όπως π.χ. για τη σχέση της Ελλάδας με τη Ρωσία. Ακόμα, πληροφορεί τον ευρωπαϊκό τύπο ότι η Ελλάδα και οι χριστιανοί της Ανατολής αντιλαμβάνονται τα σχέδια της Ρωσίας για κατακερματισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.²²² Ακόμα, αναφέρει ότι η Αγγλία σήμερα έχει πάψει να είναι φιλοτουρκική, ωστόσο δεν είναι και φιλελληνική. Η Αγγλία περιφρονεί τον ελληνισμό και τις φυλές που κατοικούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Αγγλία δε φοβάται τη Ρωσία, αλλά τη Γαλλία που προσπαθεί να θέσει υπό τον έλεγχό της την Αίγυπτο.²²³ Επίσης, τονίζει ότι ο κριμαϊκός πόλεμος αποκάλυψε ακόμα και στους πιο δύσπιστους ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν «ημιθανές πτώμα». Από τη μία φαινόταν χωρίς ζωή κι από την άλλη έκανε σπασμωδικές κινήσεις. Η Γαλλία και η Αγγλία ανωφελώς σύμφωνα με τη γνώμη της *Ελπίδας* δαπάνησαν χρήματα, χρόνο και θυσίασαν ανθρώπους σε αυτόν τον πόλεμο, αφού η μόνη κερδισμένη δύναμη από αυτόν τον πόλεμο ήταν η Ρωσία. Μοιάζει με ειρωνεία γιατί σύμφωνα με το άρθρο της εν λόγω εφημερίδας, ο κριμαϊκός πόλεμος ουσιαστικά ξεκίνησε από τους φόβους των δυνάμεων προς την κατακτητική τάση της Ρωσίας, γεγονός που διατάραξε την ευρωπαϊκή ισορροπία.²²⁴

Ο *Αιών* ανακοινώνει με χαρά η αποχώρηση των αγγλογαλλικών στρατευμάτων από την Αθήνα και τον Πειραιά και τονίζει ότι η μοναρχία στην Ελλάδα κινδύνευσε και παράλληλα εμποδίστηκε η πραγμάτωση της ελληνικής εθνικής ιδέας εξαιτίας της κατοχής.²²⁵

Η τρικουπική *Ωρα* ασκεί κριτική για το Συνέδριο του Βερολίνου. Επισημαίνεται ότι η Συνθήκη του Βερολίνου είναι αντάξια της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και πως η πρώτη, ακύρωσε την «αμβλυωπία» των πανσλαβιστών διπλωματών, ενώ η δεύτερη,

²²⁰ *Ελπίς*, 12/3/1857, αρ.φ. 893.

²²¹ *Ελπίς*, 17/6/1858, αρ.φ. 956.

²²² *Ελπίς*, 4/10/1866, αρ.φ. 1375, σ.2 και *Ελπίς*, 1/11/1866, αρ.φ. 1377.

²²³ *Ελπίς*, 1/11/1866, αρ.φ. 1377.

²²⁴ *Ελπίς*, 27/6/1867, αρ.φ. 1411, σ.1 και 2.

²²⁵ *Αιών*, 19/2/1857, αρ.φ. 1499.

επαναδημιούργησε τη μυωπία όλης της ευρωπαϊκής διπλωματίας. Ωστόσο, το ελληνοτουρκικό ζήτημα συνεχίζει το άρθρο, φαίνεται πως θα είναι ο πρώτος σπινθήρας της επικείμενης πυρκαγιάς. Ας μην ξεχνάμε ότι για τους Έλληνες το Συνέδριο του Βερολίνου δεν έλυσε τα ζητήματα που επιθυμούσαν και τελικά πήρε μόνο τη Θεσσαλία εκτός της Άρτας.²²⁶ Παράλληλα, επισημαίνεται ότι οι Τούρκοι έδωσαν εντολή σε Τουρκαλβανούς να δημιουργήσουν διαδηλώσεις και εντάσεις για την ένωση της Ηπείρου με την Ελλάδα και να εκβιάσουν τους χριστιανούς να κατέβουν κι εκείνοι σε διαδηλώσεις προκειμένου να δείξουν σε όλη την Ευρώπη ότι οι πολεμικές επιδείξεις της Οθωμανική Αυτοκρατορίας γίνονταν για να διατηρήσουν την πόλη των Ιωαννίνων. Η Ευρώπη αν και θα μπορούσε να υποχρεώσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία να σεβαστεί τους όρους του Συνεδρίου, δεν το έπραξε. Επίσης, στην *Ωρα* δημοσιεύεται τηλεγράφημα που αναφέρει ότι ο Δηλιγιάννης μετέβη στο Βερολίνο για να κερδίσει την εύνοια του Βήκονσφιλντ προς την Ελλάδα. Αυτή η κίνηση του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών δυσαρέστησε πολύ τον ελληνικό λαό.²²⁷

Το *Εθνικό Πνεύμα* δημοσιεύει άρθρα του στα οποία υποστηρίζει ότι η Ελλάδα υβρίζει τις Δυνάμεις και τη δυναστική Ευρώπη σχετικά με την εξέλιξη του Κρητικού ζητήματος στο τέλος του Κρητικού Αγώνα. Επίσης, την προειδοποιεί ότι το αίσθημα της ελευθερίας δε μπορεί να μειωθεί από την καρδιά των Ελλήνων. Αργά η γρήγορα η μάχη εναντίον των τυράννων Τούρκων θα συμβεί και θα κερδηθεί από την Ελλάδα. Η Ρωσία πρότεινε συνδιάσκεψη για την εξομάλυνση του ελληνοτουρκικού ζητήματος. Η είδηση ότι η Ρωσία επέτρεψε στα ελληνικά πλοία να υψώσουν ρωσική σημαία, θορύβησε τους φιλότουρκους. Αυτό το φιλελληνικό κίνημα θεωρείται προανάκρουσμα σπουδαίων αποφάσεων. Η Ρωσία μέχρι τότε περιέθαλπε την Ελλάδα κρυφά, ενώ από τότε την υπεράσπιζε ολοφάνερα και υποδαύλιζε την αντίστασή τους προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία.²²⁸ Τέλος, δύο έτη αργότερα, επισημαίνεται ότι εφόσον οι τρεις Δυνάμεις θεωρούνται προστάτιδες, βρίσκουν την ευκαιρία να επεμβαίνουν στα εσωτερικά των κρατών και να επεμβαίνουν στην αυτονομία και την ανεξαρτησία των ασθενέστερων

²²⁶ *Ωρα*, 8/7/1878, έτος Γ', αρ. φ. 241.

²²⁷ *Ωρα*, 11/7/1878, έτος Γ', αρ. φ. 244.

²²⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 20/12/1868, αρ. φ. 140, σσ.2-3.

κρατών. Ακόμα κι αν δίνουν παραχωρήσεις, το τίμημα είναι να υπηρετεί η Ελλάδα ξένα συμφέροντα.²²⁹

Η *Ελπίς* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου υπογραμμίζει ότι το ελληνικό Έθνος τιμωρήθηκε αρκετά για το σφάλμα των εξεγέρσεων μέσω του αγγλογαλλικού αποκλεισμού του Πειραιά και της Αθήνας και πως αν και οι Δυνάμεις το επιπλήττουν, ωστόσο δεν παύουν να είναι ισχυρές και να χρωστούν ευγνωμοσύνη σ' αυτές οι Έλληνες επειδή βοήθησαν τη χώρα στη ναυμαχία του Ναυαρίνου.²³⁰ Σε άρθρο της κάνει λόγο για τη συμπάθεια του ελληνικού Έθνους απέναντι στο γαλλικό όχι μόνο λόγω ευεργεσίας προς την Ελλάδα, αλλά και επειδή είναι γενναίο και μεγαλοφυές έθνος, όπως το ελληνικό.²³¹ Η *Ελπίς* αναφέρει ότι η Ελλάδα περιμένει υποστήριξη και πραγματοποίηση της Συνθήκης των Παρισίων από τη Γαλλία, τη Ρωσία και τις άλλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Η Γαλλία και η Ρωσία δε θα ανεχθούν άλλες υποσχέσεις από την Πύλη, παρά μόνο την πραγματοποίηση των ήδη υπαρχουσών, υπογραμμίζει η *Ελπίς*. Έτσι, δημιουργήθηκε η εφαρμογή του αποφθέγματος: «Οι χριστιανοί της Ανατολής» ή «Διά των χριστιανών της Ανατολής».²³² Επίσης, η *Ελπίς*, θεωρεί μωρία και προδοσία των αδερφών Ελλήνων να διακηρύττουν οι ελληνικές εφημερίδες ότι αναμένεται στην Ελλάδα γαλλικός στρατός, ότι ο ρωσικός κατεβαίνει στα σύνορα και ότι κάποιες Δυνάμεις συμμαχούν μεταξύ τους εναντίον των Οθωμανών. Αντίθετα, το καθήκον της *Ελπίς* είναι να πληροφορεί με ειλικρίνεια τους Έλληνες σχετικά με τις υποσχέσεις της Πύλης και την πραγμάτωσή τους από τις Μεγάλες Δυνάμεις.²³³

Η *Αθηνά* στην περίοδο του αγγλογαλλικού αποκλεισμού εκδίδει άρθρα που υποστηρίζουν ότι η αγγλογαλλική κατοχή, αφού είναι αγγλόφιλη εφημερίδα, είναι διαβατικός σταθμός και όχι κατοχή θεωρώντας ότι περισσότερο ωφέλησε την Ελλάδα παρά την έβλαψε, ειδικά με τα έργα που έγιναν στη χώρα.²³⁴

²²⁹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 10/7/1870, Έτος Γ', αρ. φ. 146, σ.2.

²³⁰ *Ελπίς*, 28/5/1855, αρ.803.

²³¹ *Ελπίς*, 14/3/1856, αρ. φ. 844.

²³² *Ελπίς*, 17/5/1860, αρ. φ. 1051.

²³³ *Ελπίς*, 17/5/1860, αρ. φ. 1051.

²³⁴ *Αθηνά*, 7/3/1855, αρ. φ. 2231, σ.2 και 31/3/1855, σ.3: «Τα έργα που γαλλικού και αγγλικού στρατού είναι αξιέπαινα στον Πειραιά....»..... Υπάρχει πάνδημος διομολόγησιν της ευγνωμοσύνης των κατοίκων του Πειραιώς προς τον εκεί σταθμεύοντα Γαλλικόν στρατόν και μάλιστα προς τον γενναίον και φιλόκαλον ναύαρχο της γαλλικής μοίρας Βαρβιέρων Δετηνάν.

Στο *Εθνικό Πνεύμα* δημοσιεύονται οι αποφάσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου σχετικά με την Ελλάδα την προτελευταία μέρα της λειτουργίας του. Τονίζεται ότι αν δε μπορέσει η Ελλάδα να συμφωνήσει με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τότε θα παρέμβουν οι Δυνάμεις ως μεσολαβητές. Οι αντιπρόσωποι της Αγγλίας δυσανεστήθηκαν με αυτή την απόφαση αλλά τελικά υποχώρησαν. Οι Έλληνες αντιπρόσωποι από την άλλη, χάρηκαν, αλλά τόνισαν ότι αν η Πύλη δεν κάνει ως συμφωνήθηκαν, θα προβεί σε πόλεμο για την κατάληψη των επαρχιών της Ηπείρου και της Θεσσαλίας.²³⁵

Στο *Εθνικό Πνεύμα* την περίοδο των εξεγέρσεων στη Βοσνία τονίζεται ότι η κοινή γνώμη της Ευρώπης απασχολείται από την αγγλική πολιτική μεταβολή επί των ανατολικών πραγμάτων. Από το 1870 επήλθαν σοβαρές πολιτικές μεταβολές στην Ευρώπη οι οποίες έφεραν την εξασθένηση της συμμαχίας των ευρωπαϊκών Δυτικών Δυνάμεων που χρησίμευε ως εγγύηση της πολιτικής της διατήρησης του πολιτικού καθεστώτος στην Ανατολή.²³⁶ Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι «νεκρή» πλέον χωρίς τα απαραίτητα χρήματα για να συντηρεί το στόλο και τη διοίκησή της. Τονίζεται ότι άποψη της Γαλλίας είναι να μην αφήσει να επιτύχει η ρωσική με τη γερμανική συμμαχία, αλλά να δημιουργηθεί μία τετραπλή συμμαχία μεταξύ της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας που θα διανείμουν εκ νέου την Ευρώπη και θα συμφωνήσουν σε γενικό αποκλεισμό. Η ανάπλαση του Οθωμανικού κράτους θα είναι ωφέλιμη για τη Γαλλία.²³⁷

Η συγκεκριμένη περίοδος, όλο το 1878, είναι πλούσια σε ξένα δημοσιεύματα λόγω των σημαντικών γεγονότων στην Ανατολή και την Ευρώπη που μεταφέρονται από τις ελληνικές εφημερίδες. Από τηλεγραφήματα της *Νέας Ημέρας* που δημοσιεύονται στην *Εφημερίδα*, πληροφορούνται οι αναγνώστες ότι μετά το τέλος του Συνεδρίου δόθηκαν οι εξής οδηγίες στο Δηλιγιάννη: Να παραστήσει ότι μέσω της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου οι Έλληνες απανταχού υποτάσσονται στους Βούλγαρους, να επιμείνει να μη διατηρηθεί η τουρκική εξουσία στις ελληνικές επαρχίες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και κυρίως στο νότιο τμήμα της, να ζητήσει ευρεία αυτονομία στις ελληνικές επαρχίες και σε κάποιες την απελευθέρωσή τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, να ζητήσει την αύξηση των συνόρων υπέρ της Ελλάδας όπως έκανε η Σερβία, το Μαυροβούνιο και

²³⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 13/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1072.

²³⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 6/9/1875, Έτος Η', αρ. φ. 104.

²³⁷ *Εθνικόν Πνεύμα*, 29/5/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 317.

η Βουλγαρία, να μεταχειριστεί κάθε μέσο για να πείσει τις Δυνάμεις να προσαρτήσουν την Κρήτη στην Ελλάδα και να πληροφορήσει την ελληνική κυβέρνηση ότι μεγάλος αριθμός Ηπειρωτών και Θεσσαλών από τους οποίους ήδη 65.000 ζουν στην Ελλάδα ως πρόσφυγες, θα προτιμούσαν βρεθούν υπό τουρκική εξουσία.²³⁸

Η *Εφημερίδα* αναφέρεται σε άρθρο της *Θράκης* και τονίζει ότι είναι πολύ δύσκολο η Ελλάδα να έρθει σε συνεννόηση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και φοβάται μήπως δημιουργηθούν νέα χάσματα στις σχέσεις των δύο κρατών. Η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να επιμείνει στη διαρρύθμιση των συνόρων, πόσο μάλλον που έχασε την Κρήτη. Αν στο συνέδριο γινόταν λόγος για απόφαση και όχι για πόθο από τις Δυνάμεις, τότε δε θα υπήρχε ελληνικό ζήτημα σήμερα. *Τώρα τι θα πει ο Κουμουνδούρος; Ό, τι και την προηγούμενη φορά; «Το πτώμα φοβείσθε; Δότε μοι χρήματα και στρατόν, διακινδυνεύσατε την ελευθέραν Ελλάδα διά τον Δομοκόν».* Στο Δομοκό κατέληξε το σπουδαίο ελληνικό ζήτημα και η Μεγάλη ελληνική Ιδέα. Ο Δηλιγιάννης ανάγκασε τους Έλληνες να πολεμήσουν γι' αυτό το μικρό τμήμα γης χωρίς να έχουν δικαίωμα να ζητήσουν περισσότερα.²³⁹ Ακόμα, δημοσιεύεται απόσπασμα από άρθρο της *Νέας Ημέρας* που χαρακτηρίζεται ως ωραίο και ορθό από την *Εφημερίδα*. Τονίζεται ότι μετά το συνέδριο, ο ελληνισμός εγκαταλείπεται ασύντακτος και ανοργάνωτος σε αντίθεση με τον ενισχυμένο σλαβισμό. Γι' αυτό το αποτέλεσμα φταίει η τριετής κρίση που υπήρχε στην ελληνική πολιτική και η ουδετερότητα που ακολουθήθηκε από τις κυβερνήσεις που δεν εναντιώθηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το αποτέλεσμα της ουδετερότητας είναι ότι οι Βούλγαροι έχουν ηγεμόνα, εθνική διοίκηση και στρατό και οι Έλληνες ακόμα περιμένουν το έλεος και την ευσπλαχνία του σουλτάνου για την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, ενώ πέρυσι οι Έλληνες αγανακτούσαν επειδή οι Ρώσοι εκτός από την Ήπειρο και τη Θεσσαλία υπόσχονταν μόνο τα νότια διαμερίσματα της Μακεδονίας στην Ελλάδα. Σήμερα πήραν οι Άγγλοι την Κύπρο, αύριο δε θα είναι καθόλου περίεργο αν οι Αυστριακοί καταλάβουν τη Θεσσαλονίκη, αναφέρει ειρωνικά η *Νέα Ημέρα*.²⁴⁰

Επιπλέον, υποστηρίζει ότι ο καιρός των λόγων για την Ελλάδα παρήλθε οριστικά. Τώρα κανείς πια δε μπορεί να είναι ρωσόφρωνας, γαλλόφρωνας, τουρκόφρωνας ή αγγλόφρωνας. Ο μόνος πιστός σύμμαχος που μπορούν να έχουν πλέον οι Έλληνες

²³⁸ *Εφημερίς*, 17/6/1878, έτος Ε', αρ. φ. 168, σ.2.

²³⁹ *Εφημερίς*, 4/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 185, σ.2.

²⁴⁰ *Εφημερίς*, 15/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 196, σ.3.

απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, είναι οι λαοί της Ανατολής, ανεξαρτήτως αν είναι Βούλγαροι, Σέρβοι ή Μαυροβούνιοι. Ούτε οι Ρώσοι, ούτε οι Άγγλοι, ούτε κανένα άλλο έθνος επιθυμεί την ανάπλαση της Ανατολής. Αυτό αποδείχθηκε ξεκάθαρα στο συνέδριο του Βερολίνου. Η κοινή σύμπνοια των λαών της Ανατολής, θα φέρει την ευημερία στην περιοχή. Αυτό όμως είναι κάτι που δεν επιθυμούν τα πρώην πανσλαβιστικά όργανα και φροντίζουν μέσω άρθρων σε εφημερίδες όπως ο *Νέος Χρόνος* να διατυμπανίζουν ότι οι Έλληνες θέλουν να εκδιώξουν τους Βούλγαρους από τη βουλγαρική χώρα και να την καταλάβουν, δημιουργώντας ακόμα μεγαλύτερο χάσμα μεταξύ των Ελλήνων και των Σλάβων.²⁴¹ Τέλος, το *Εθνικό Πνεύμα* απορεί πως ο βασιλιάς στο λόγο του, αφήνει τον ελληνικό λαό σε άγνοια σχετικά με τη διάρρηξη των σχέσεων Ελλήνων και Δυνάμεων.²⁴²

Η *Ωρα* υποστηρίζει ότι η Γαλλία επιθυμεί να πραγματοποιήσει τις αξιώσεις της Ελλάδας στο συνέδριο χρησιμοποιώντας όλα τα μέσα που έχει στη διάθεσή της.²⁴³

Μεταφέρονται οι εξωτερικές ειδήσεις της *Νέας Ημέρας* Τεργέστης από την *Εφημερίδα*. Η Αγγλία πρότεινε στην Αυστρία να συμμαχήσουν και η *Γερμανική Εφημερίδα* της Βιέννης αποκάλυψε ότι η Αγγλία πρότεινε να δοθούν προνόμια σε ελληνικές επαρχίες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, Θεσσαλία, Ήπειρο και Κρήτη και να διοικούνται από Έλληνες, αν το συνέδριο εγκρίνει την επέκταση της Βουλγαρίας. Αν το συνέδριο εγκρίνει την επέκτασή της Βουλγαρίας όπως στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, τότε η Αγγλία και η Αυστρία θα απαιτήσουν να προσαρτηθούν στην Ελλάδα, η Θεσσαλία, η Ήπειρος, η Αλβανία και η Κρήτη για να γίνει τόσο μεγάλη όσο και η Βουλγαρία.²⁴⁴

Για τη διάθεση της Αγγλίας δεν αναφέρεται τίποτα τονίζει η *Εφημερίς* και κάποιο ιταλικό φύλλο, σχολιάζει τη σιωπή της ως «επανάληψη λιποταξίας» αφού στην αρχή η Αγγλία ενθάρρυνε την Ελλάδα για τις αξιώσεις της αλλά μετά συνιστούσε υπομονή. Τέλος, αναφέρει ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα θα γίνεται λόγος σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Ο *Ημερήσιος Τηλέγραφος* του Λονδίνου επιδοκιμάζει την εγκύκλιο της Πύλης και χαρακτηρίζει τις αξιώσεις της Ελλάδας «ανήθικες». Συμβουλεύει μάλιστα την

²⁴¹ *Εφημερίς*, 20/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 201, σ.3.

²⁴² *Εθνικόν Πνεύμα*, 16/2/1873, Έτος ΣΤ', αρ. φ. 569.

²⁴³ *Ωρα*, 22/7/1878, έτος Γ', αρ. φ. 255.

²⁴⁴ *Εφημερίς*, 17/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 76, σ.3.

Οθωμανική Αυτοκρατορία να μην κάνει καμία παραχώρηση προς την Ελλάδα, παρά μόνο αν η τελευταία συμμαχήσει με την Οθωμανική Αυτοκρατορία εναντίον των Σλάβων. Στο ίδιο κλίμα κινείται και η υπουργική, αγγλική εφημερίδα *Σημαία* που ζητά από τις Δυνάμεις να επέμβουν για τη διαρρύθμιση των τουρκικών συνόρων και από την Οθωμανική Αυτοκρατορία να διασφαλίσει ότι στο μέλλον η Ελλάδα δε θα ζητήσει επιπλέον εδάφη.²⁴⁵ Η *Εφημερίδα* δημοσιεύει τα λεγόμενα της τουρκικής *Βακήτ* σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Επισημαίνει ότι αν η Ελλάδα δε συμφωνήσει με τη λύση που προτείνει η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η τελευταία θα ζητήσει την επέμβαση των δυνάμεων. Ωστόσο, οι αρμόδιοι πιστεύουν ότι η Ελλάδα δε θα προβάλλει αντιρρήσεις επειδή γνωρίζει ότι αν ζητηθεί η γνώμη της Ευρώπης, η τελευταία θα πάρει το μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επίσης, τονίζεται ότι το εν λόγω εδαφικό τμήμα θα παραχωρηθεί στην Ελλάδα λόγω της αποφάσεως του συνεδρίου, ωστόσο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία οφείλει να διαφυλάξει τα εδάφη της και τα συμφέροντά της με στρατιωτικό ή διπλωματικό τρόπο. Όμως επειδή στο συνέδριο δεν ορίστηκε με ακρίβεια η συνοριακή γραμμή Ελλάδας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η τουρκική εφημερίδα αναφέρει ότι αν θιχτούν τα εδαφικά δικαιώματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα υπάρξουν σαφείς διαφωνίες και από τις δύο πλευρές καθώς δε θα λυθεί το ελληνικό ζήτημα και μπορεί να οδηγηθούν οι δύο λαοί σε συμβάντα όπως αυτά της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης.

Από απόσπασμα της *Εφημερίδας* του Τορίνου που αναδημοσιεύεται στην *Εφημερίδα* πληροφορούμαστε ότι ο Ιγνάτιεφ προσπάθησε να πείσει τον Κουμουνδούρο πως η Ρωσία δεν είναι ενάντια στο ελληνικό μεγαλείο. Ωστόσο, σύμφωνα με την εφημερίδα, οι Έλληνες θα παραμείνουν υπέρ της αγγλικής πολιτικής. Σύμφωνα με τους Άγγλους, οι Ρώσοι είναι ένοχοι επειδή με την επίθεση αυτή, «ακύρωσαν» το τουρκικό σύνταγμα. Είναι εξίσου δύσκολο να αφεθούν απροστάτευτοι οι χριστιανοί της Ανατολής αλλά και να ζητηθεί η επέμβαση της Ευρώπης. Η πρώτη λύση μοιάζει φιλόανθρωπη και θα επέφερε σε νέες ταραχές, αλλά και η δεύτερη, θα προσέκρουε σε αντιζηλίες των Μεγάλων Δυνάμεων και στην εθνική υπεροψία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.²⁴⁶ Ακόμα μεταφέρονται τα λεγόμενα του *Ημερήσιου Τηλέγραφου* σχετικά με το βουλγαρικό

²⁴⁵ *Εφημερίς*, 25/8/1878, έτος Ε', αρ. φ. 237, σσ.3-4.

²⁴⁶ *Εφημερίς*, 4/8/1877, έτος Δ', αρ. φ. 216, σσ. 2-3.

ζήτημα. Τονίζεται ότι σε συνεδρίαση που πραγματοποιήθηκε το τουρκικό έγγραφο ανέφερε πως αν σχηματιστούν δύο νέα βιλαέτια, η Βουλγαρία θα επεκταθεί ως τη Θεσσαλονίκη, με αποτέλεσμα το διηνεκή ανταγωνισμό μεταξύ Ελλήνων, Μουσουλμάνων και Βουλγάρων επειδή κατοικεί στην περιοχή μεγάλο μέρος ελληνικού στοιχείου.²⁴⁷ Σε άρθρο της *Εφημερίδας* μεταφέρονται τα λεγόμενα των ρωσικών εφημερίδων. Όλες οι ρωσικές εφημερίδες τάσσονται ενάντιες στην τουρκική πολιτική και εμμένουν στη θέση της Ρωσίας σχετικά με την προστασία των χριστιανών της Ανατολής. Ειδικά η ρωσική *Φωνή* κάνει λόγο για διαίρεση του ανατολικού ζητήματος σε τρία μέρη: Στου Αίμου, στο σλαβικό και στο ανατολικό. Από τα τρία μέρη του ανατολικού ζητήματος η Ρωσία ενδιαφέρεται να λυθεί το σλαβικό ζήτημα.

Επιπλέον, μεταφέρονται τα σχόλια του αγγλικού *Χρόνου* σχετικά με τη Ρωσία, τονίζοντας ότι δύο πράγματα μπορούν να συμβούν: ή η Ρωσία θα συναινέσει στην πλήρη αναθεώρηση του Αγίου Στεφάνου και την ευρωπαϊκή λύση του ζητήματος ή θα εφαρμοστεί το δόγμα των αντίρροπων δυνάμεων και κάθε δύναμη θα ζητήσει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία αποζημίωση για να επεκταθεί η Ρωσία. Αυτή η λύση του διαμελισμού είναι αρεστή στη Ρωσία και προτάθηκε από τον αυτοκράτορα Νικόλαο, στον Άγγλο Σεϊμούρ. Ο *Χρόνος* εκπροσωπώντας την Αγγλία, τονίζει ότι διαφωνεί με την πρακτική του διαμελισμού καθώς θα έβλαπτε τα συμφέροντα και την ευημερία των λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της οποίας επιθυμούν οι Άγγλοι την προστασία και την βαθμιαία ανάπτυξη. Το αποτέλεσμα αυτό επισημαίνεται από την αγγλική εφημερίδα, μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω κοινής συνεννόησης. Κλείνοντας αναφέρει ότι αν η Ρωσία δε συμφωνήσει, οποιαδήποτε στρατιωτική σύμβαση δε θα ωφελήσει. Αυτό που ζητείται από την Αγγλία, είναι η Ρωσία να συμμορφωθεί προς τη δήλωση που υπέγραψε το 1871.²⁴⁸

Η *Εφημερίς* αναδημοσιεύει απόσπασμα της αγγλικής *Σημαίας* τονίζοντας ότι η λέξη αποζημίωση είναι γνώριμη για τη Ρωσία και σημαίνει το διαμελισμό του οθωμανικού κράτους. Η Ρωσία, τονίζει η αγγλική εφημερίδα, απαντά στην Αγγλία ό,τι και πριν τον Κριμαϊκό πόλεμο. Να καταλάβει η Αγγλία την Αίγυπτο. Αυτή η πρόταση χαρακτηρίστηκε αισχρή από τους Άγγλους και απορρίφθηκε τονίζοντας ότι δεν

²⁴⁷ *Εφημερίς*, 6/1/1877, έτος Δ', αρ. φ. 16, σ.2.

²⁴⁸ *Εφημερίς*, 28/4/1878, έτος Ε', αρ. φ. 118, σ.3.

αναγνωρίζουν στη Ρωσία το δικαίωμα να αποκτήσει τουρκικές περιοχές. Τέλος αναφέρεται ότι η αγγλική πολιτική είναι ευυπόληπτη και δε θα συμμετάσχει σε διαμελισμό κανενός ξένου κράτους, όσο ένοχοι κι αν υπήρξαν οι κυβερνήτες αυτού.²⁴⁹ Η *Εφημερίδα* μεταφέρει τα σχόλια του *Χρόνου* σχετικά με την είσοδο της Ελλάδας στο συνέδριο του Βερολίνου. Τονίζεται ότι αυτή η πολιτική είναι συγκεκριμένη και ταυτόχρονα πατριωτική. Επίσης, ο *Χρόνος* προχωρά σε σύγκριση Ελλήνων- Τούρκων τονίζοντας ότι οι Έλληνες έχουν ελαττώματα, αλλά είναι πολύ ανώτεροι των Τούρκων σε οξυδέρκεια και διανοητική ικανότητα. Η πρόταση αντιπροσώπευσης της Ελλάδας στο συνέδριο από την Αγγλία σημαίνει την παρεκτροπή από τις πολιτικές παραδόσεις της Αγγλίας, αφού δε φαίνεται πλέον να στηρίζει το δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανική Αυτοκρατορίας για τη διατήρηση της ειρήνης. Σημαίνει ότι η χριστιανική πλειονότητα σε Ήπειρο, Θεσσαλία και Κρήτη δικαιούται δίκαιας διοίκησης όσο και αυτή της Βουλγαρίας. Αφού η Ρωσία ανιδρύει σλαβικό προπύργιο στη Βουλγαρία, οι δυτικές Δυνάμεις οφείλουν να ανεγείρουν «αμυντικά χαρακώματα» στις επαρχίες που συνδέονται μαζί τους φυλετικά και πολιτιστικά. Το άριστο πρόχωμα κατά της σλαβικής πλημμύρας είναι η ίδρυση ενός ισχυρού, ελληνικού κράτους. Τελειώνοντας, ο *Χρόνος* ομολογεί ότι η διπλωματία διέπραξε μεγάλο σφάλμα ανιδρύοντας ένα τόσο μικρό βασίλειο -την Ελλάδα- και τώρα λόγω της δεδομένης περίπτωσης, προσπαθεί να επανορθώσει αυτό το σφάλμα. Έπρεπε να παρουσιαστεί ο σλαβικός κίνδυνος και στη Μεσόγειο να επικρατήσει η Ρωσία για να εμποδίσει η Αγγλία την αντίζηλό της να επεκταθεί και να αποφασίσει να αυξηθούν τα όρια της Ελλάδας. Παρόμοιο άρθρο δημοσιεύουν και τα *Ημερήσια Νέα*.²⁵⁰

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* αναφέρονται τα λεγόμενα του *Χρόνου* σχετικά με τους Σλάβους και τους Ρώσους που ήθελαν να καταστρέψουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Γι' αυτό το λόγο τονίζεται, θεωρήθηκε το ελληνικό στοιχείο ως άξιος υποστηρικτής για να αποτρέψει τους σκοπούς τους. Επίσης, χαρακτηρίζει τη συμμετοχή της Ελλάδας στο συνέδριο του Βερολίνου ως πατριωτική πολιτική. Σε συνέχεια του άρθρου αναφέρει ότι σχετικά με τη μεταβολή της Οθωμανική Αυτοκρατορίας καταδικαστέα θεωρείται η Ρωσία. Ενώ η γερμανική *Εφημερίδα* τονίζει ότι η Ρωσία για κανένα λόγο δε θα

²⁴⁹ *Εφημερίς*, 28/4/1878, έτος Ε', αρ. φ. 118, σ.4.

²⁵⁰ *Εφημερίς*, 10/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 69, σ. 4.

παραχωρούσε τη Θράκη και την Κωνσταντινούπολη στην Ελλάδα. Πρώτον επειδή οι Αλβανοί θέλουν τα συγκεκριμένα εδάφη για να τα εντάξουν στο δικό τους κράτος και δεύτερον επειδή τα τρία εκατομμύρια των Ελλήνων θα βρίσκονταν αντιμέτωπα με τα τέσσερα εκατομμύρια των Σλάβων. Τέλος, σχετικά με την Κρήτη, αναφέρεται ότι η Κρήτη που διεκδικείται από τους Έλληνες, δε θα τους παραχωρηθεί, αλλά θα δοθεί στην Αγγλία λόγω της σπουδαίας γεωγραφικής της θέσης. Ο κόμης Ανδράσι σχολιάζεται από την εφημερίδα ότι θέλει να δημιουργήσει ένα κράτος στη θέση του ελληνικού κράτους που δε θα κατοικείται από Έλληνες και θα είναι πρόσκοπος της Αγγλίας.²⁵¹ Επιπρόσθετα, δημοσιοποιούνται τα λεγόμενα των *Καιρών* των Παρισίων και κατακρίνεται η αγγλική πολιτική ως ασυνεπής κυρίως ως προς την Ελλάδα. Προ τριών μηνών αναφέρει η εφημερίδα, η Αγγλία δήλωνε την υποστήριξη της Ελλάδας που έτυχε παγκόσμιας επιδοκμασίας. Όμως το σχετικό άρθρο για την Ελλάδα, διαγράφηκε από το αγγλικό υπουργείο με αποτέλεσμα σήμερα η αγγλική κυβέρνηση να μη μπορεί να μιλήσει για επέκταση του ελληνικού κράτους χωρίς να επικυρώνει το διαμελισμό της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, υπέρ του οποίου συνηγορεί και η Ρωσία και η Γερμανία.²⁵² Σύμφωνα με γαλλική εφημερίδα, που τα λεγόμενά της μεταφέρονται στην *Εφημερίδα*, το πρόγραμμα του Συνεδρίου που θα υποβάλλει η Αγγλία υποστηριζόμενη από την Αυστρία είναι: Ανεξαρτησία Σερβίας και Ρουμανίας χωρίς επεκτάσεις συνόρων, αυτονομία Βουλγαρίας ως τον Αίμο, εφαρμογή του τουρκικού συντάγματος και των μεταρρυθμίσεων στη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία, τη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη από έλεγχο των προξενικών επιτροπών. Διατήρηση του status quo στην Κωνσταντινούπολη, στο Βόσπορο και τον Ελλήσποντο. Αποζημιώσεις σε χρήματα αλλά όχι σε εδάφη και πλοία, παραχώρηση του Βατούμ στη Ρωσία, κατεδάφιση των οχυρωμάτων στη Σιλιστρία και στο Ρουστούκι και απόδοση της Βεσσαραβίας στη Ρωσία. Παρατηρούμε πως ό,τι έχει να κάνει με τα συμφέροντα της Ρωσίας, αφήνεται από τους Άγγλους προς το τέλος, δίνεται κυρίαρχη σημασία στην ανεξαρτησία των Σλάβων, τον περιορισμό της Βουλγαρίας και τις μεταρρυθμίσεις στην περιοχή της Ηπειροθεσσαλίας.²⁵³

Ακόμα, από την *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* το 1871 μεταφέρονται τα λεγόμενα του Ιταλού πρέσβη στο Μόναχο και τονίζεται ότι το ζήτημα της Ανατολής δεν το έλυσε ούτε

²⁵¹ *Εφημερίς*, 11/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 70, σσ. 2-3.

²⁵² *Εφημερίς*, 12/5/1878, έτος Ε', αρ. φ. 132, σσ.3-4.

²⁵³ *Εφημερίς*, 25/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 56, σ.7.

η συνθήκη της Αδριανούπολης, ούτε η συνθήκη των Παρισίων. Διαρκής λύση θα επέλθει όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναπλάσει και εφαρμόσει τους αστικούς και θρησκευτικούς θεσμούς της, οι οποίοι ισχύουν και στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη. Η λύση που προτείνει ο Ιταλός πρέσβης του Μονάχου για το Ανατολικό είναι οι μουσουλμάνοι να παραμείνουν στην Ευρώπη μετά από διαβεβαίωση για διασφάλιση της θρησκείας και των ηθών τους. Η Μακεδονία, η Θεσσαλία και η Ήπειρος να περιέρχονταν στην Ελλάδα και η Ρωσία να ήταν ευχαριστημένη εφόσον στον Εύξεινο Πόντο θα μπορούσαν να διαπλέουν τα πλοία όλων των δυνάμεων ανεξαιρέτως. Τα νησιά του Αιγαίου θα διατηρούσαν την αυτονομία τους και τέλος οι Δυνάμεις θα ήταν εγγυήτριες για την ισορροπία στην Ανατολή, έχοντας δικαίωμα να ιδρύσουν σε όποιο αιγιακό νησί επιθυμούν, ναυτικό σταθμό.²⁵⁴ Σε επόμενο φύλλο της *Εφημερίδας των Συζητήσεων* συνεχίζεται το άρθρο της άποψης του Ιταλού πρέσβη του Μονάχου σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα. Τονίζεται ο ρόλος του Κάννινγκ που σκέφτηκε να σώσει την Ελλάδα από την τουρκική εξουσία μέσω της ρωσικής παρέμβασης. Έτσι, θα αποφεύγονταν ο κίνδυνος ενός ακόμα ρωσοτουρκικού πολέμου και η Αγγλία μαζί με τη Ρωσία θα μπορούσαν να ελέγχουν τα σχέδια για την Πελοπόννησο και το Αιγαίο. Όλα αυτά αναφέρθηκαν σε σχέση με τη συνθήκη της Πετρούπολης το 1826, ωστόσο, η συνθήκη προσπάθησε να μείνει μυστική επειδή η Ρωσία κάθε άλλο παρά φιλική ήταν προς την Αγγλία, γεγονός που δε συνέβη.²⁵⁵

Σε επόμενο άρθρο της ίδιας εφημερίδας ο Ιταλός πρέσβης συνεχίζει την αναφορά του στο Ανατολικό Ζήτημα. Κάνει λόγο για τη συνθήκη του Άκερμαν (1826) μέσω της οποίας παγιώθηκε η δύναμη της Ρωσίας στη Σερβία και στις παραδουνάβιες ηγεμονίες καθώς υπενθυμίζει ότι οι Τούρκοι «καθαίρεσαν» από τα αξιώματά τους, τους Οσποδάρους προερχόμενους από φαναριώτικες οικογένειες που αποτελούσαν το κυρίαρχο όργανο της πολιτικής της Ρωσίας στην Ανατολή.²⁵⁶

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* λίγο πριν την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας μεταφέρονται τα λεγόμενα του *Εωθινού Ταχυδρόμου* που τονίζει ότι εξαιτίας του ανταγωνισμού της με τη Ρωσία, η Γαλλία είχε προτείνει στην Πύλη να παραχωρήσει

²⁵⁴ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 4/12/1871, αρ. φ. 136.

²⁵⁵ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 17/12/1871, αρ. φ. 140.

²⁵⁶ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 24/12/1871, αρ. φ. 142.

στην Ελλάδα εκτός της Κρήτης, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο.²⁵⁷ Επιπλέον, αναφέρεται ότι η Ελλάδα συμπαθεί μόνο τη Γαλλία επειδή η πολιτική της είναι η μόνη από τις Δυνάμεις που είναι ειλικρινής. Οι αγώνες της Γαλλίας στην Κριμαία έγιναν για τη διατήρηση των χριστιανικών φυλών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.²⁵⁸ Επίσης, τονίζεται η γνώμη της Αγγλίας σχετικά με την Ελλάδα και τη Ρωσία. Επισημαίνεται ότι η Ελλάδα μισεί τη Ρωσία, όσο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Αγγλία διαμορφώνει θετική γνώμη προς την Ελλάδα και υποστηρίζει ότι οι χριστιανοί της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Κρήτης πρέπει να τύχουν ευνοϊκής μεταχείρισης, όπως οι χριστιανοί της Βουλγαρίας. Η Αγγλία υπογραμμίζει ότι αφού η Ρωσία ανιδρύει σλαβικό προπύργιο στη Βουλγαρία, οι Δυνάμεις πρέπει να υψώσουν αμυντικά χαρακώματα στις επαρχίες που συνδέονται μαζί τους με αμυντικούς δεσμούς. Η Συνθήκη του 1856 διακόπηκε βίαια στην Ανατολή και γεννιέται μία νέα τάξη πραγμάτων. Μέσω της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, η Οθωμανική Αυτοκρατορία γίνεται υποχείριο της Ρωσίας. Η Αγγλία τονίζει ότι ένα από τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την ισορροπία στην Ανατολή είναι να εξασφαλιστεί η φωνή της Ελλάδας στη διαρρύθμιση των ανατολικών πραγμάτων. Ο Γλάδστων τονίζει ότι οι Έλληνες της Βουλγαρίας θα βρεθούν σε πολύ δύσκολη θέση. Θα αναγκαστούν να «επιλέξουν» ανάμεσα στον τουρκικό ζυγό και τη σλαβική κατάκτηση. Και οι δύο όροι του διλήμματος χαρακτηρίζονται ως αποτρόπαιοι. Η παρούσα κατάσταση της Κρήτης είναι απόδειξη ότι δεν πρέπει να περιέλθουν στο ίδιο καθεστώς και άλλες ελληνικές επαρχίες. Η Ελλάδα είναι κράτος μικρό και δε μπορεί να ανταποκριθεί στις άμετρες προσδοκίες των Άγγλων. Οι Έλληνες αποτελούν τονίζουν οι Άγγλοι, το φυσικό πρόσωπο προς την κάθοδο της Ρωσίας. Επειδή οι Βούλγαροι είναι σύμμαχοι της Ρωσίας, οι Έλληνες από φυσική αντιζηλία στρέφονται στην Αγγλία. Ελπίζουμε η ελληνοαγγλική φιλία να αποδειχθεί πολύτιμη στο μέλλον και στο συνέδριο θα υποστηριχθούν από την Αγγλία οι προσπάθειες του Έλληνα αντιπροσώπου για να επιτευχθεί η διαρρύθμιση των συνόρων και επιτέλους οι ελληνικές επαρχίες να ενωθούν με την Ελλάδα.²⁵⁹ Στο ίδιο άρθρο δηλώνεται και η υποστήριξη της Ιταλίας προς την Ελλάδα με ένα φιλελληνικότατο άρθρο στην εφημερίδα *Δίκαιον* της Ρώμης.²⁶⁰ Επίσης,

²⁵⁷ *Εθνικόν Πνεύμα*, 27/1/1868, αρ. φ. 9, σ.2.

²⁵⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 11/1/1870, Έτος Γ', αρ. φ. 329.

²⁵⁹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 9/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 938, σσ.1-2.

²⁶⁰ *Εθνικόν Πνεύμα*, 9/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 938, σ.2.

σε άλλο άρθρο της ίδιας εφημερίδας διαφαίνεται ότι η Γαλλία υπερασπίζει την Ελλάδα. Μάλιστα γίνεται και ιστορική αναδρομή στο 1826 στα στρατεύματα του Γάλλου Μαιζώνος που κατέφτασαν στην Πελοπόννησο προκειμένου να αναδειχθεί η συμβολή της Γαλλίας στον ελληνικό αγώνα.²⁶¹

Η *Ελπίς* στην αρχή του Κριμαϊκού πολέμου καταγγέλλει τα μέτρα του Υπουργείου Κατοχής που παραβιάζουν την ελληνική νομοθεσία και τη στρατιωτική κατάληψη της Ελλάδας από τον αγγλογαλλικό στρατό, εφόσον η ίδια δεν προσέβαλε καμία από τις δύο χώρες. Το μόνο που έκανε σύμφωνα με την *Ελπίς* η Ελλάδα ήταν να σκεφτεί τα δικά της συμφέροντα που όμως αποδείχτηκαν αντίθετα με αυτά των Δυνάμεων. Ωστόσο, επικρίνει και τους Έλληνες Υπουργούς που συγκατάθεσαν στη συμμετοχή τους στο Υπουργείο Κατοχής με αποτέλεσμα να περιορίσουν τα δικαιώματα του Έθνους.²⁶² Ακόμα, αναφέρεται ότι τα κόμματα πλέον στην Ελλάδα έχουν πάψει να έχουν ισχύ και οι Έλληνες «γελούν με τη μωρία των Ευρωπαίων». ²⁶³ Επιπλέον, τονίζει ότι το πρώην Υπουργείο Κατοχής ζητάει να δείξει η Ελλάδα την αφοσίωσή της στις Δυτικές Δυνάμεις κολακεύοντάς τις και βρίζοντας τη Ρωσία. Ωστόσο, η *Ελπίς* αναφέρει πως οι Δυτικές Δυνάμεις εμμένουν στις προλήψεις εναντίον του ελληνικού λαού τις οποίες καλλιεργεί η μοχθηρία της Αγγλίας και της Γαλλίας και δεν καταλαβαίνει ότι η Ελλάδα δεν ακολουθεί ούτε ακολούθησε ποτέ ούτε ρωσική πολιτική, ούτε αγγλική, ούτε γαλλική, γιατί η Ελλάδα έχει τη δική της πολιτική.²⁶⁴

Στο *Εθνικό Πνεύμα* το 1878 αναφέρεται ότι οι *Καιροί* του Λονδίνου και ο γαλλικός *Χρόνος* τονίζουν την απέχθειά τους προς τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου σχετικά με τις επιτυχίες της Ρωσίας και γι' αυτό η Αγγλία ζητά από τη Ρωσία, να επαναπροσδιοριστεί η συνθήκη στο συνέδριο του Βερολίνου. Η Ρωσία από την άλλη, επισημαίνει ότι τους όρους της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου δέχτηκαν και υπέγραψαν όλες οι Δυνάμεις, άρα είναι έγκυρη και δε χρειάζεται να μεταβληθεί.²⁶⁵ Τέλος, μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Εφημερίδας των Συζητήσεων* σε άρθρο του γαλλικού *Χρόνου* σχετικά με τη λύση του Ανατολικού Ζητήματος. Αναφορικά με το τουρκικό ζήτημα υπάρχουν δύο κατηγορίες σχεδίων: το πρώτο που δέχεται τον πλήρη ή μικρότερο διαμελισμό της Οθωμανική

²⁶¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 15/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 964.

²⁶² *Ελπίς*, 11/9/1854, αρ. φ. 784.

²⁶³ *Ελπίς*, 24/12/1854, αρ. φ. 787.

²⁶⁴ *Ελπίς*, 20/9/1855, αρ. 820.

²⁶⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 22/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 971.

Αυτοκρατορίας προς όφελος των δυνάμεων και το δεύτερο που αναφέρει ότι οι επιμέρους επαρχίες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας που δέχονται διαφορετικές επιρροές πρέπει να ενωθούν κάτω από την κοινή ενέργεια της Ευρώπης. Αυτό το σχέδιο θα συμπεριφερόταν στη Ρωσία σαν να ήταν ηττημένη, τονίζει η εφημερίδα, γεγονός που δε συνέβη ακόμα και η Ευρώπη της προτείνει με αυτό το σχέδιο να κρατήσει μόνο τη δόξα ότι προσπάθησε για την απελευθέρωση των χριστιανών.²⁶⁶

Η Ρωσία, οι Σλάβοι και η «ρωσοφοβική» Ευρώπη

Στην *Ωρα* κατά την περίοδο των εξεγέρσεων στη Βοσνία, αναφέρεται ότι η Ρωσία απαίτησε την απαγόρευση παραμονής της Οθωμανική Αυτοκρατορίας στο Συνέδριο του Βερολίνου και τη διοικητική αυτονομία της Βουλγαρίας.²⁶⁷ Επίσης, επισημαίνεται ότι η καταστροφή των Σέρβων ανάγκασε τη Ρωσία να δείξει άμεσα τις προθέσεις της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και να αναλάβει τον αγώνα υπέρ του σλαβισμού. Η τουρκική κυβέρνηση πήρε την απόφαση να μην ενδώσει στις απαιτήσεις της Ρωσίας, ελπίζοντας σε ενδεχόμενη υποστήριξη της Αγγλίας και της Αυστρίας.²⁶⁸

Στην *Εφημερίδα* την ίδια περίοδο, τονίζεται η στάση της Ρωσίας σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα. Υπογραμμίζεται ότι στους ναούς της Ρωσίας γίνονται παρακλήσεις υπέρ των Σλάβων και έρανοι προκειμένου να συγκεντρωθεί ένα σημαντικό χρηματικό ποσό για τον αγώνα των Σέρβων. Επίσης, αναφορά γίνεται και σε κάποια ρωσική εφημερίδα, η οποία δεν κατονομάζεται και αναφέρει ότι η ρωσική διπλωματία πρέπει να ενεργήσει όπως η Ελλάδα, η Ρουμανία και να συμμετάσχει στο ρωσοτουρκικό πόλεμο. Τότε δε θα είναι υποχρεωμένη η Ρωσία να λύσει το Ανατολικό Ζήτημα, χωρίς μεγάλες θυσίες.²⁶⁹ Επιπλέον, τονίζεται ότι οι Σέρβοι υπηρετούν ξένα συμφέροντα και ότι αυτό είναι το όπλο των εχθρών των υποδουλωμένων χριστιανών της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, ώστε να συκοφαντήσουν τον ομόδοξο λαό. Συνεχίζοντας το άρθρο αναφέρει ότι το μόνο που θα έπρεπε να έχουν στο μυαλό τους αυτοί οι λαοί, είναι η έξωση της τουρκικής εξουσίας από την Ευρώπη. Αν συμβεί αυτό, μετά θα είναι εύκολο να ξεκαθαρίσει το ανατολικό πεδίο, αφού η Ευρώπη δε θα επιτρέψει σε κανέναν να γίνει

²⁶⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 28/4/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1005.

²⁶⁷ *Ωρα*, 3/11/1876, αρ. φ. 411.

²⁶⁸ *Ωρα*, 16/11/1876, έτος Β', αρ. φ. 7.

²⁶⁹ *Εφημερίς*, 15/7/1875, έτος Γ', αρ. φ. 197, σ.3.

κυρίαρχος της περιοχής και διάδοχος της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Θα καθοριστούν οι εθνότητες και τα γεωγραφικά τους όρια.²⁷⁰

Αναφέρει ότι είναι λυπηρό το γεγονός ότι ενώ η ρωσική εκκλησία φαινόταν να εξετάζει το θέμα των Βουλγάρων χωρίς να μεροληπτεί, στην πραγματικότητα συνέβαινε το αντίθετο. Πρώτα θα έπρεπε να εξετάσουν τις απαιτήσεις των Βουλγάρων και τις παρανομίες τους όταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν τις ενέκρινε. Δεύτερον, θα έπρεπε οι Ρώσοι να εξετάσουν αν έγιναν μη αποδεκτά από το Οικουμενικό Πατριαρχείο όλα τα αιτήματα των Βουλγάρων ή έγιναν αποδεκτά όσα στους Σέρβους και στους Ρουμάνους.²⁷¹

Στο *Εθνικό Πνεύμα* υπογραμμίζονται οι όροι της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και τα αμοιβαία αρνητικά αισθήματα των Σέρβων προς τους Ρώσους. Οι Ρώσοι προτιμούν τους Βούλγαρους από τους Σέρβους.²⁷² Επίσης, μεταφέρεται η άποψη της γαλλικής εφημερίδας *Δούναβις* που αναφέρει ότι μετά τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου η Ρωσία έχει γίνει κυρίαρχος της Ανατολής. Επίσης, τονίζεται ότι τα εσωτερικά της Σερβίας, της Ρουμανίας και του Μαυροβούνιου πρέπει να προστατευτούν από την επιρροή της Ρωσίας. Οι Έλληνες πρέπει να σταθούν ενάντιοι στη ρωσική επιρροή στη χερσόνησο του Αίμου. Όλοι οι χριστιανικοί λαοί της Ανατολής είναι σήμερα σύμμαχοι της Ρωσίας.²⁷³

Στην *Ελπίδα* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου εκφράζεται η απαίτηση των Δυτικών Δυνάμεων για διαβεβαίωση της Ελλάδας ότι δε θα υπάρξουν νέες εξεγέρσεις μετά την κατοχή. Λαμβάνουν την υπόσχεση από την πλευρά της Ελλάδας της ουδετερότητας, όμως παρόλα αυτά, εκείνες υποπτεύονται ότι μπορεί να ξεσπάσουν εξεγέρσεις και καταλαμβάνουν αυστηρά μέτρα.²⁷⁴ Ακόμα, λίγα χρόνια αργότερα η ίδια εφημερίδα υπογραμμίζει ότι η Αγγλία προσπαθούσε να αντισταθεί στο ρωσικό φάσμα επιρροής στην Ανατολή. Κάποια κόμματα της Αγγλίας, δεν έβλεπαν με καλό μάτι το ελληνικό ζήτημα διαδοχής.²⁷⁵ Παράλληλα, τονίζει ότι οι Έλληνες δεν επιθυμούν πόλεμο με την Οθωμανική αυτοκρατορία στο πλευρό των Αγγλογάλλων με αποτέλεσμα οι τελευταίοι να πιστέψουν ότι οι Έλληνες υποστηρίζουν τους Ρώσους. Η *Ελπίς* μάλιστα τονίζει ότι

²⁷⁰ *Εφημερίς*, 29/12/1876, έτος Γ', αρ. φ. 364, σ.5.

²⁷¹ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 8/11/1872, Έτος Γ', αρ. φ. 229.

²⁷² *Εθνικόν Πνεύμα*, 17/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 966, σσ.1-5.

²⁷³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 21/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 970, σσ.1-2.

²⁷⁴ *Ελπίς*, 11/6/1855, αρ.805.

²⁷⁵ *Ελπίς*, 5/1/1863, αρ.φ. 1182.

στην Ελλάδα επικρατεί ρωσοκρατία και ρωσική, όχι δυτική πολιτική σύμφωνα με τους Αγγλογάλλους.²⁷⁶ Η τουρκική κυβέρνηση αναφέρει η *Ελπίς*, γνωρίζει ότι οι Έλληνες δεν έχουν ανάγκη το στρατό της Ρωσίας για να ξεσηκωθούν. Η δήλωση αυτή γίνεται επειδή είχαν προηγηθεί εξεγέρσεις στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία και οι ξένες Δυνάμεις υποπτεύονταν ότι πίσω από αυτές βρισκόταν η Ρωσία.²⁷⁷ Η *Ελπίς* σε άρθρο της υπογραμμίζει ότι οι χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σφαγιάζονται από τους Τούρκους επειδή είναι θύματα των προλήψεων εναντίον της Ρωσίας που αν και γενικά (η Ρωσία) προοδεύει στο Ανατολικό Ζήτημα, οπισθοδρομεί την Ευρώπη.²⁷⁸ Ο ελληνικός Τύπος υπογραμμίζει η *Ελπίς*, δεν πρέπει να σιωπά μπροστά σε όσα βλέπει να κάνει η Ρωσία και έχει καθήκον να ενημερώσει τη Δύση για να μειώσει τις πανσλαβιστικές ενέργειες και να πάψει η Δυτική Ευρώπη να συκοφαντεί την Ελλάδα ότι είναι όργανο της Ρωσίας. Κανείς δε γνωρίζει ότι η Ελλάδα έγινε μικρή και ασθενής επειδή η διπλωματία υπέβλεπε το ελληνικό έθνος ως αφοσιωμένο στη Ρωσία και πως θεωρούσαν τον ελληνισμό ταυτόσημο με τον ρωσισμό. Επίσης, αναφέρει ότι ο αποκλεισμός του 1854 οφείλεται στις μωρές αντιλήψεις της Ευρώπης, για το δήθεν ρωσισμό. Γι' αυτό όλες οι ελληνικές εφημερίδες, ακόμα κι ο *Αιών*, θα πρέπει να δείξουν ότι ο ελληνισμός και ο ρωσισμός έχουν διαφορετικά συμφέροντα στην Οθωμανική αυτοκρατορία.²⁷⁹

Παράλληλα, η *Ελπίς* επισημαίνει ότι σήμερα γνωρίζουμε ότι το ελληνικό Έθνος έχει μικρά σύνορα γιατί η Δύση με την παράλογη πρόληψή της τονίζει ότι το ελληνικό Έθνος είναι αφοσιωμένο ψυχή και σώμα στη Ρωσία.²⁸⁰ Ακόμα, αναφέρει ότι η Δυτική Ευρώπη λόγω της ρωσοφοβίας²⁸¹ βλέπει ρωσικό δάκτυλο πίσω από το 1770 και το 1821, όπως επίσης και στην επανάσταση των Σέρβων το 1802. Διοργάνωσε τη Φιλική Εταιρεία, ξεσήκωσε τους Κρήτες το 1840 και το 1858. Ακόμα αναφέρει η *Ελπίς* ότι ο δυτικός τύπος διαλαλεί πως η Ρωσία ξεκίνησε τις ελληνικές εξεγέρσεις για να «καταποντίσει» την Οθωμανική Αυτοκρατορία και ότι δεν πρέπει οι δυτικές χώρες να τρέφουν αισθήματα συμπάθειας για τους χριστιανούς.²⁸²

²⁷⁶ *Ελπίς*, 16/6/1856, αρ .φ. 857.

²⁷⁷ *Ελπίς*, 28/2/1858, αρ .φ. 941.

²⁷⁸ *Ελπίς*, 12/7/1860, αρ .φ. 1059.

²⁷⁹ *Ελπίς*, 26/7/1860, αρ .φ. 1061.

²⁸⁰ *Ελπίς*, 24/11/1862, αρ .φ. 1176.

²⁸¹ Η ρωσοφοβία περιγράφεται εμπεριστατωμένα στο Άντα Διάλλα, «Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια», Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009, σσ.80-88.

²⁸² *Ελπίς*, 4/10/1866, αρ .φ. 1375, σ.1 και 2.

Από τον *Αιών* κατά τη διάρκεια της αγγλογαλλικής κατοχής τονίζεται ότι παρότι η Ρωσία απαιτεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της προς τους χριστιανούς που διαμένουν στα εδάφη της, οι Δυτικές Δυνάμεις προστάτευσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία εναντίον των υπέρμετρων αξιώσεων της ρωσικής αυτοκρατορίας, που βλάπτουν την ανεξαρτησία και την κυριαρχία του Σουλτάνου. Συνεχίζοντας ο *Αιών* αναρωτιέται για ποιο λόγο υπάρχει αυτή η δυσμένεια εναντίον της Ελλάδας από τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Τέλος, υπογραμμίζει ότι οι Έλληνες έχουν καταλάβει πως το Ανατολικό Ζήτημα θα λυθεί υπέρ του ασθενέστερου, δηλαδή εις βάρος των ιδίων.²⁸³ Υπογραμμίζεται ότι η Γαλλία και η Αγγλία επιζητούν την ατίμωση και τον εξευτελισμό της Ελλάδας και ότι ο πόλεμός τους δεν είναι ιερός, αλλά αμιγώς πολιτικός. Αυτές οι δύο Δυνάμεις έρχονται ενάντιες στην Ελλάδα φέρνοντας στρατό μαζί τους, επιθυμώντας την ανατροπή της υπάρχουσας δυναστείας και την αντικατάστασή της από την αναρχία. Αυτό είναι το σχέδιό τους σύμφωνα με τη συγκεκριμένη εφημερίδα, που ο *Αιών* σε άρθρο του χαρακτηρίζει «*τερατώδες*». Οι απαιτήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας από τον Όθωνα ήταν να διατηρηθεί πλήρης ουδετερότητα από την Ελλάδα στα θέματα της Ανατολής, να αποδοκιμαστούν και να καταπνιγούν τα επαναστατικά κινήματα που ξέσπασαν στον ελληνικό χώρο και τέλος να μη γίνεται εμπόδιο ο ελληνικός θρόνος στην πολιτική των δύο Δυνάμεων.²⁸⁴ Ακόμα, σε άρθρο του *Αιόνα* το 1859 αναδημοσιεύονται τα λεγόμενα της *Ανατολής*²⁸⁵ όπου τονίζεται ότι οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις μοιάζουν να «*κωφεύουν*» μπροστά στη βοήθεια που ζητούν οι χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.²⁸⁶

Στην *Ωρα* μετά το Συνέδριο του Βερολίνου μεταφέρεται η συζήτηση της αγγλικής βουλής σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Επισημαίνει λοιπόν ότι η Ελλάδα δε θα ζημιωνόταν αν περίμενε, καθώς η Αγγλία θα τη βοηθούσε να διευθετηθεί οριστικά το ελληνικό ζήτημα και ο σουλτάνος να κάνει πράξη τις παραχωρήσεις και τις μεταρρυθμίσεις που είχε υποσχεθεί. Όμως ο Ρώσος πρίγκιπας Γορτσάκοφ πριν ακόμα διατυπωθούν τα ελληνικά αιτήματα, δήλωσε ότι ήταν έτοιμος ο ίδιος να αναλάβει την αντιπροσώπευση των ελληνικών συμφερόντων, ζητώντας για τις ελληνικές επαρχίες

²⁸³ *Αιών*, 15/4/1854, αρ. φ. 1451 και *Αιών*, 3/7/1854, αρ. φ. 1474.

²⁸⁴ *Αιών*, 5/5/1854, αρ. φ. 1457 και *Αιών*, 12/5/1854, αρ. φ. 1459.

²⁸⁵ Ημερήσια εφημερίδα, όργανο των εθνοτήτων της Ανατολής, *Αιών*, 27/8/1859, αρ. φ. 1781, σ.2.

²⁸⁶ *Αιών*, 27/8/1859, αρ. φ. 1781, σ.2.

αυτονομία ίδια με αυτή που παραχωρήθηκε στις σλαβικές επαρχίες, με σκοπό τη συνδιαλλαγή των Ελλήνων και των Ρώσων. Αντί γι' αυτό όμως, η Ελλάδα πληροφορήθηκε ότι είχε αντιληφθεί εσφαλμένα και ότι παρανόησε όλο το σκοπό του συνεδρίου. Έπειτα έμαθε ότι υπήρχε μέλλον για τη συζήτηση του ζητήματός της και ότι το συνέδριο όχι μόνο δεν επέμεινε, αλλά άφησε την αύξηση έκτασης της Ελλάδας να εξαρτάται από τη μακροθυμία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Το αποτέλεσμα ήταν οι Σλάβοι που ήταν προστατευόμενοι της Ρωσίας να απολαύσουν την απόλυτη ανεξαρτησία, ενώ οι Έλληνες να περιμένουν να δουν τι τους επιφυλάσσει το μέλλον και τον οργανικό νόμο στην Κρήτη που έκανε τους Κρήτες να διαμαρτύρονται συνεχώς στο σουλτάνο. Ωστόσο, ομολογείται από το λόρδο Άρτιγκτων πως υπάρχουν και διατάξεις της συνθήκης που ωφελούν την Ελλάδα και την Ευρώπη. Θεωρεί ότι η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου σήμαινε την οριστική λύση του ζητήματος της Βουλγαρίας και των Σλάβων αποκλειστικά προς όφελός της. Η Μεγάλη Βουλγαρία θα έκλεινε κάθε δρόμο στους Έλληνες για επέκταση προς την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Θεσσαλονίκη και φυσικά την Κωνσταντινούπολη. Αντίθετα, η συνθήκη του Βερολίνου, αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο προς την εθνική αποκατάσταση των Ελλήνων.²⁸⁷

Η *Εφημερίδα* τονίζει ότι πρώτη η Αγγλία ήταν εκείνη που δήλωσε την επιθυμία να ακουστεί στο συνέδριο η φωνή της Ελλάδας, ταυτόχρονα όμως είχε προειδοποιήσει την Ελλάδα ότι αυτό δε συνεπαγόταν καμία απολύτως υπόσχεση ή δέσμευση για την εδαφική επέκταση της τελευταίας. Οι Έλληνες εκτός του ελληνικού βασιλείου αποτελούν σπουδαίο στοιχείο της ευρωπαϊκής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τα συμφέροντά τους γίνονται σίγουρα αντικείμενο μελέτης. Ένα από τα σημαντικότερα και μεγαλύτερα σφάλματα της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ήταν η δημιουργία της απέραντης Βουλγαρίας που θα μπορούσε να εξαλείψει μεγάλο αριθμό Ελλήνων. Οι Έλληνες προσήλθαν στο συνέδριο, διάβασαν ένα υπόμνημα που εξηγούσε τα αιτήματά τους, αλλά προφανώς παρεξήγησαν το σκοπό του συνεδρίου και της ύπαρξής τους στο συνέδριο. Ήταν εμφανώς επηρεασμένοι από τη Μεγάλη Ιδέα της οποίας τα σύνορα φτάνουν ως την Κωνσταντινούπολη αναφέρει ειρωνικά ο Άγγλος και το ακροατήριο γελάει. Εν τούτοις, οι Έλληνες αντιπρόσωποι δήλωσαν στο συνέδριο ότι επιζητούν την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και την Κρήτη και από αυτό, το συνέδριο πείστηκε ότι είχαν παρεξηγήσει το

²⁸⁷ *Ωρα*, 28/7/1878, έτος Γ', αρ. φ. 261, σ.1-2.

σκοπό του συνεδρίου που δεν ήταν να διαμελιστεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία όπως έγινε, αλλά να επανιδρυθεί και σε λογικά πλαίσια να βελτιώσει τη ζωή των υπηκόων της. Αυτό ήταν το μέγεθος της «απάτης» της Ελλάδας. Οι απαιτήσεις της Ελλάδας υπερέβαιναν τα καθήκοντα της συνόδου, ωστόσο, το συνέριο δεν παραγκώνισε σε καμία περίπτωση την Ελλάδα. «Αν έπρεπε να δώσω μία συμβουλή στην Ελλάδα» τονίζει ο Άγγλος πολιτικός Βήκονσφιλντ «θα ήταν μάθε να περιμένης».²⁸⁸

Στην *Ελπίδα* λίγα έτη μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο αναφέρεται ότι ο κολοσσός της Ρωσίας αποτελεί φόβητρο για τη Δυτική Ευρώπη.²⁸⁹ Τονίζεται επίσης ότι η ρωσοφοβία της Δύσης έβλαπτε την Ελλάδα, αλλά ωφελούσε τα πανσλαβιστικά σχέδια της Ρωσίας στην Ανατολή.²⁹⁰ Η *Αθηνά* την ίδια χρονική περίοδο επισημαίνει ότι η Βουλγαρία έχει μικτό πληθυσμό, χριστιανούς και μουσουλμάνους και πως όποια στιγμή θεωρήσει κατάλληλη η Ρωσία θα στηρίξει και με στρατό τους Βούλγαρους εναντίον της Ελλάδας, όπως έκανε και με την κατοχή της Συρίας, παρόλο που δεν είχε κάποιο συμφέρον. Κι η Αρμενία έχει μικτό πληθυσμό και ο πατριάρχης της θεωρείται υπήκοος της Ρωσίας, συνεπώς μπορεί κι εκεί όποτε του θελήσει η Ρωσία, η Αρμενία να ξεσηκωθεί.²⁹¹ Σχετικά με τον πανσλαβισμό αναφέρεται από τον *Αιών* το 1860 ότι αν κάποιοι φοβούνται τη επιρροή της Ρωσίας μέσω των Σλάβων και τις ενέργειές της που θα σημάνουν το τέλος του ελληνισμού, τότε πρέπει να μην υπάρχουν εθνικές «μειονότητες» μέσα στην Ελλάδα που συνδέονται με τη Ρωσία είτε μέσω της γλώσσας, είτε μέσω της θρησκείας για να μην δημιουργηθούν ραδιουργίες μαζί της.²⁹²

Στην *Ωρα* με αφορμή τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, υποστηρίζεται ότι η εξουσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απέναντι στη Βουλγαρία εξαφανίστηκε. Στο άρθρο τονίζεται ότι δε μπορούμε να γνωρίζουμε κατά πόσο αυτή ήταν απόφαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή της Ρωσίας. Αφού η Πύλη έπαψε να είναι φραγμός εναντίον της Ρωσίας, τώρα η Ευρώπη έπρεπε να βρει άλλο εμπόδιο. Συνεχίζοντας το άρθρο, τονίζει ότι η χριστιανική πλειονότητα σε Ήπειρο, Θεσσαλία και Κρήτη έχουν το ίδιο δικαίωμα προς αυτοκυβέρνηση με τη χριστιανική πλειονότητα της Βουλγαρίας. Γεγονός που σημαίνει ότι αν η Ρωσία ήθελε να στήσει σλαβικό προπύργιο στη

²⁸⁸ *Εφημερίς*, 16/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 197, σ.3.

²⁸⁹ *Ελπίς*, 23/8/1860, αρ. φ. 1065.

²⁹⁰ *Ελπίς*, 24/11/1862, αρ. φ. 1176.

²⁹¹ *Αθηνά*, 4/3/1861, αρ. φ. 2959.

²⁹² *Αιών*, 17/8/1860, αρ. φ. 1911.

Βουλγαρία, τα δυτικά κράτη θα έπρεπε να εγείρουν προμαχώνες στις επαρχίες που συνδέονταν με αυτά λόγω συγγενικής φυλής και λόγω εκπαίδευσης. Για την Ευρώπη λοιπόν, το ελληνικό κράτος που ήταν ισχυρό και συμπαγές θα αποτελούσε τον εξαιρετικότερο φραγμό εναντίον των Σλάβων.²⁹³

Οι αντιπαραθέσεις των εφημερίδων

Πληροφορούμαστε από την *Ελπίδα* κατά τη διάρκεια του αγγλογαλλικού αποκλεισμού ότι ο συντάκτης του *Αιώνα* συνελήφθη διότι η εφημερίδα του περιείχε αρνητικά σχόλια για το γαλλικό στρατό στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, η *Ελπίς* τάσσεται σφόδρα ενάντια στον αγγλογαλλικό αποκλεισμό και στη σύλληψη του συναδέλφου συντάκτη, τονίζοντας το δικαίωμα της ελευθεροτυπίας.²⁹⁴ Σε συγγενές άρθρο η *Ελπίς* ανακοινώνει την αιτία διακοπής της κυκλοφορίας της εν λόγω εφημερίδας για δύομισι μήνες. Η *Ελπίς* πιστεύει ότι μία από τις κυριότερες αφορμές οι οποίες γέννησαν τη σφοδρή αντιπάθεια στο εξωτερικό ήταν η αντίθεση της εφημερίδας απέναντι στο Μαυροκορδάτο που αν και η πρώτη είχε κάνει κάποιες παρατηρήσεις για το Υπουργείο Κατοχής και τις ξένες Δυνάμεις του αποκλεισμού, ωστόσο εκείνος έδειξε «απαραδειγμάτιστη απάθεια».²⁹⁵

Η *Αθηνά* υπογραμμίζει κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου ότι η «ακολασία» του ελληνικού Τύπου εναντίον της οποίας καταφέρονται κάποιοι και της οποίας απαιτούν τον περιορισμό, προέρχεται από το γεγονός ότι δεν υπάρχει πραγματικός νόμος περί τύπου αφού οι θεσμοί ακυρώθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους το 1837.²⁹⁶ Περαιτέρω, τονίζονται οι καταδίκες της ίδιας και των εφημερίδων *Ελπίς*, *Εβδομάδα*, *Ηλιος* και *Ανατολή* για δήθεν εξύβριση της βασιλείας.²⁹⁷

Ο *Αιών* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου αναφέρει το λόγο που η εφημερίδα διέκοψε την έκδοσή της για περίπου τρία χρόνια. Ο λόγος ήταν η αγγλογαλλική κατοχή που επέβαλε τη διακοπή εκδόσεως των φύλλων. Ωστόσο, ο *Αιών* ισχυρίζεται ότι πάντα

²⁹³ *Ωρα*, 10/3/1878, έτος Γ', αρ. φ. 121, σσ.1-2.

²⁹⁴ *Ελπίς*, 11/9/1854, αρ. φ. 784.

²⁹⁵ *Ελπίς*, 24/12/1854, αρ. φ. 787.

²⁹⁶ *Αθηνά*, 25/5/1855, σ.2.

²⁹⁷ *Αθηνά*, 19/12/1856, αρ. φ. 2606, σ.2.

θα υπερασπίζεται τα συμφέροντα της Ελλάδας και η Ευρώπη απατάται αν νομίζει ότι η Ελλάδα θα σταματήσει να μάχεται και να διεκδικεί τα συμφέροντά της στην Ανατολή.²⁹⁸ Επιπλέον, δέκα έτη μετέπειτα, τονίζει ότι το χειρότερο στην ελληνική κοινωνία δεν είναι η ληστεία, ούτε οι οικονομικές δυσχέρειες αλλά «η ακολασία κάποιων οργάνων του Τύπου που εξωκύλλουν χάρη κάποιων χρημάτων». Επίσης συνεχίζει αναφέροντας ότι είναι αδιάφορο αν είσαι καλός ή κακός πολίτης, αν έχει βοηθήσει τη χώρα σου ή όχι σύμφωνα με έναν *ρुπαρογράφο* γιατί το μόνο που έχει σημασία για εκείνον είναι να κερδίσει λίγα παραπάνω χρήματα σπιλώνοντας την υπόληψη κάποιου συμπολίτη του. Τέλος, τονίζει ότι αυτό το ατόπημα παραμένει ατιμώρητο και αποθαρρύνει τους δειλούς αλλά ενάρετους ανθρώπους που ασχολούνται με την πολιτική ζωή να συνεχίσουν τη δράση τους με αποτέλεσμα να αποσύρονται στο άκουσμα των καθημερινών ύβρεων και συκοφαντιών. Εξαπολύει κατηγορίες όμως όχι μόνο στους εφημεριδογράφους, αλλά και στους αναγνώστες που στέλνουν συνδρομές για να διαβάσουν αυτούς τους *λίβελλους* όπως χαρακτηριστικά λέει.²⁹⁹

Η *Ελπίς* στην αρχή του Κριμαϊκού πολέμου κατηγορεί την *Αθηνά* και τις άλλες αθηναϊκές εφημερίδες που διάκεινται αρνητικά απέναντι στην εξουσία, διότι λόγω των επαναστάσεων στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία που δεν καταπνίγηκαν από τον Όθωνα, η χώρα επέσυρε την οργή της Γαλλίας και της Αγγλίας, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει ο θρόνος και η ανεξαρτησία της Ελλάδας.³⁰⁰ Επισημαίνεται ότι όταν ξεκίνησε η ρωσοτουρκική διένεξη και ο ρωσικός στρατός έκανε την εμφάνισή του στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, όλος ο ελληνικός τύπος συνιστούσε ψυχραιμία και υπομονή στους Έλληνες καθώς αν πετύχαιναν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων θα υπήρχαν καταστροφικές συνέπειες για τους χριστιανούς.³⁰¹ Το άρθρο συνεχίζει τονίζοντας ότι η μοναδική εφημερίδα που καλούσε τους χριστιανούς να πάρουν τα όπλα εναντίον των Τούρκων ήταν ο *Αιών*. Ακόμα, σύμψας ο ελληνικός τύπος κήρυττε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία έπρεπε να διαμελιστεί και η Ελλάδα και οι χριστιανοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όταν ερχόταν η κατάλληλη στιγμή έπρεπε να δράσουν. Αυτή η στιγμή θα ήταν σύμφωνα με την *Ελπίς* όταν ο ρωσοτουρκικός πόλεμος θα

²⁹⁸ *Αιών*, 21/1/1857, αρ. φ. 1493.

²⁹⁹ *Αιών*, 20/2/1869, αρ. φ. 2423.

³⁰⁰ *Ελπίς* 13/5/1854, αρ. φ. 767.

³⁰¹ *Ελπίς*, 13/5/1854, αρ. φ. 767.

μετατρέπονταν σε ευρωπαϊκό.³⁰² Η *Ελπίς* αυτοχαρακτηρίζεται ως εφημερίδα με «ψυχρότερο αίμα» που υποπτευόταν πάντα ότι θα επέλθει ειρηνικό τέλος στη ρωσοτουρκική διαφορά λόγω του φόβου για γενική διατάραξη της ευρωπαϊκής ειρήνης. Επίσης, στο ίδιο άρθρο αναφέρεται η φράση που είχε γραφτεί από τη Γαλλία, στο Γάλλο πρέσβη στην Ελλάδα «αν η Ελλάς κινηθή, η Ελλάς εχάθη», τονίζοντας ότι η Γαλλία πίεζε την ελληνική κυβέρνηση να μην αναπτυχθούν εξεγέρσεις διότι διαφορετικά η Ελλάδα απειλούνταν με πόλεμο, με καθαίρεση του Όθωνα από το θρόνο ή ακόμα και με το τέλος της ανεξαρτησίας της.³⁰³ Η *Ελπίς* κατηγορεί την *Αθηνά* που υπερασπίζεται το Υπουργείο Κατοχής και τονίζει ότι θα προτιμούσε να διοικούνταν η Ελλάδα κατευθείαν από τους Αγγλογάλλους.³⁰⁴ Επίσης, τρία χρόνια πριν τις εξεγέρσεις στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη, άρθρο της στρέφεται εναντίον του *Αιώνα* αναφέρει ότι ο *Αιών* σιώπησε στον αποκλεισμό του 1853-1857 και των κινημάτων σε Ήπειρο και Θεσσαλία το 1856.³⁰⁵

Ο *Αιών* λίγο μετά την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας χαρακτηρίζει ως ρωσίζουσες εφημερίδες την *Παλιγγενεσία*, το *Εθνικόν Πνεύμα*, τον *Εθνοφύλακα*, το *Ρήγα* και τον ίδιο τον *Αιώνα*.³⁰⁶ Σε άρθρο της *Εφημερίδας των Συζητήσεων* αναφέρεται ότι εφημερίδα *Εθνοφύλαξ* έγραφε ψέματα ότι ο υπουργός των Εξωτερικών της Ελλάδας έστειλε εγκύκλιο στους προξένους για να καταπολεμήσουν τον πανσλαβισμό και να κηρύξουν πόλεμο στην Ανατολή εναντίον μιας ευεργέτιδας δύναμης. Η μεγάλη, ευεργέτιδα δύναμη για την οποία γίνεται λόγος είναι η Ρωσία, η οποία μετά από αυτό το ψέμα άρχισε να δυσπιστεί και να αμφιβάλλει για την ελληνική κυβέρνηση. Επήλθε διάψευση την επομένη από την ίδια εφημερίδα, όμως στο δεύτερο άρθρο της αν και ανέφερε ότι δε γράφτηκε και δε στάλθηκε σχετική εγκύκλιος, ωστόσο, ήταν στο μυαλό της αντισλαβικής κυβέρνησης της Ελλάδας. Την ίδια χρονική στιγμή, η *Εφημερίδα των Συζητήσεων* καταδικάζει την πράξη της συγκεκριμένης εφημερίδας και τη χαρακτηρίζει «μηχανορραφία ανάξιων ανθρώπων». Σκοπός του *Εθνοφύλακα* ήταν ο κλονισμός της κυβέρνησης όμως η *Εφημερίδα των Συζητήσεων* μιας και αποτελεί όργανο του Δεληγιώργη που είναι πρωθυπουργός τη συγκεκριμένη περίοδο, δηλώνει ότι η

³⁰² *Ελπίς*, 13/5/1854, αρ. φ. 767.

³⁰³ *Ελπίς*, 13/5/1854, αρ. φ. 767.

³⁰⁴ *Ελπίς*, 28/5/1854, αρ. φ. 769.

³⁰⁵ *Ελπίς*, 11/9/1862, αρ. φ. 1168.

³⁰⁶ *Αιών*, 27/8/1873, αρ. φ. 2945.

κυβέρνηση είναι πολύ ισχυρή και δεν κλονίζεται από συκοφαντίες.³⁰⁷ Ακόμα, υπογραμμίζεται ότι ο *Νεολόγος* και το *Μέλλον* συστηματικά υποστήριξαν τη σύμπραξη Ελλάδας και Οθωμανική Αυτοκρατορίας στην Ανατολή. Είναι γνωστό ότι ο *Νεολόγος* συμπαθεί πολύ τον Κουμουνδούρο και αντιπαθεί τον πανσλαβισμό, έτσι χαρακτήρισε το Ζαΐμη πανσλαβιστή και το *Μέλλον*, το Δεληγιώργη. Ο *Εθνοφύλαξ* έγραψε τα σχετικά με τον πανσλαβισμό που διάκειται φιλικά στο Ζαΐμη, επιδιώκοντας την ανατροπή των ανατολικών πραγμάτων.³⁰⁸

Η ελληνική πολιτική και η Μεγάλη Ιδέα

Στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* το έτος ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας, επισημαίνεται ότι οι Έλληνες απασχολούνται από το πρόβλημα του ζητήματος των χριστιανών της Ανατολής. «*Η Ελλάδα δεν είναι οι Έλληνες, αλλά οι Έλληνες, η Ελλάδα*». Ο ελληνικός θρόνος δεν είναι ο θρόνος της Ελλάδας, αλλά των Ελλήνων. Τα λεγόμενα του άρθρου του *Αιώνα* λίγα έτη μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, φέρνουν για άλλη μια φορά στο προσκήνιο την Ελπίς για τη Μεγάλη Ιδέα των Ελλήνων. Ελλάδα σύμφωνα με την εφημερίδα θεωρείται όπου υπάρχουν Έλληνες και δεν προσδιορίζονται από τα σύνορα.³⁰⁹

Υπογραμμίζεται από την *Ωρα* τη διάρκεια των επαναστάσεων στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη ότι με αφορμή τη βουλγαρική επανάσταση πρέπει η Ελλάδα να προωθήσει τα συμφέροντά της στην Ανατολή και τα δικαιώματα του ελληνισμού.³¹⁰ Επίσης, η τρικουπική εφημερίδα αναρωτιέται ποια θα είναι η θέση της Ελλάδας στην Ανατολή αν εξακολουθεί να υπάρχει. Αν θα απορροφηθεί από την αναγεννημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία ή αν θα θεωρηθεί ότι ήταν λάθος η σύσταση του ελληνικού βασιλείου.³¹¹ Ακόμα, παρακινεί την Ελλάδα να προετοιμαστεί στρατιωτικά λόγω του σερβοτουρκικού πολέμου. Τονίζει ότι η μικρή Σερβία και το μικρότερο Μαυροβούνιο στρέφουν πάνω τους τα βλέμματα όλου του κόσμου επειδή έκαναν αυτό που παραμέλησε να κάνει η

³⁰⁷ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 29/9/1870, αρ. φ. 15.

³⁰⁸ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 23/10/1870, αρ. φ. 22.

³⁰⁹ *Αιών*, 18/5/1859, αρ. φ. 1727.

³¹⁰ *Ωρα*, 1/5/1876, αρ. φ. 206, σ.1 και 2.

³¹¹ *Ωρα*, 24/5/1876, αρ. φ. 229, σ.1 και 2.

Ελλάδα, δηλαδή να μη σβηστούν τα αισθήματα πατριωτισμού και να μην ξεχάσουν τους αγώνες των προγόνων τους.³¹² Επιπλέον, επισημαίνει την εθνική ιδέα του ελληνικού κράτους που είναι η απελευθέρωση των χριστιανών και η δημιουργία ενός νέου κράτους που θα περιλαμβάνει όλο το ελληνικό έθνος. Οι σχέσεις της Ελλάδας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι μεταβαλλόμενες και γι' αυτό πρέπει η Ελλάδα να είναι έτοιμη για κάθε ενδεχόμενο.³¹³ Περαιτέρω, αναφέρεται ότι οι Έλληνες κατάλαβαν πως οποιαδήποτε προσφυγή στα όπλα για την Ανατολή θα βοηθούσε τους Σλάβους και μόνο.³¹⁴ Επιπλέον, υπογραμμίζεται ότι η ουδετερότητα της Ελλάδας στο ρωσοτουρκικό πόλεμο, δε θα τη δεσμεύσει για τις μελλοντικές της αποφάσεις. Οδηγός της Ελλάδας θα είναι ο χαρακτήρας του αγώνα και τα οι σχέσεις με τις ξένες Δυνάμεις.³¹⁵

Ο αρθρογράφος της *Εφημερίδας* πριν τη Συνθήκη του Στεφάνου απορεί πως περιμένουν οι πολιτικοί να ξεσηκωθούν οι ελληνικές επαρχίες όταν έχουν απομακρύνει τις Δυνάμεις από το πλευρό των Ελλήνων και κυρίως την Αγγλία, όταν έχουν εξυβρίσει τη Ρωσία, όταν οι ξένες Δυνάμεις θεωρούσαν κάθε αυτόβουλη ενέργεια στις επαρχίες συνομοτική, όταν έπαψαν να μιλούν οι ξένοι για ελευθερίες και έγιναν φίλοι με τους Τούρκους πώς περιμένουν οι Έλληνες πολιτικοί να εξεγερθούν οι ελληνικές επαρχίες, απορεί ο αρθρογράφος. Ολοκληρώνοντας το άρθρο τονίζεται ότι τα κράτη που φοβούνται οι Τούρκοι και οι υπόλοιπες Δυνάμεις όταν επαναστατούν δεν είναι τα μικρά, όπως η Ελλάδα, αλλά τα μεγάλα, όπως η Ρωσία.³¹⁶ Στη συνέχεια του άρθρου, επιρρίπτονται ευθύνες στο Δεληγιώργη που κράτησε την Ελλάδα σε κατάσταση ουδετερότητας, δυναμίτισε το μίσος μεταξύ Ελλήνων και Σλάβων κάνοντας τους Έλληνες με αυτόν τον τρόπο να φανούν φιλότουρκοι, με αποτέλεσμα τώρα η Ελλάδα να μην έχει αιτήματα για την επέκτασή της, αλλά για τη μη επέκταση των συνόρων της Βουλγαρίας.³¹⁷ Στην *Εφημερίδα* αναφέρονται οι όροι της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου σχετικά με τη Βουλγαρία και την Ελλάδα. Η Ήπειρος και η Θεσσαλία παραμένουν κάτω

³¹² *Ωρα*, 1/7/1876, αρ. φ. 267, σ.1 και 2.

³¹³ *Ωρα*, 2/7/1876, αρ. φ. 268, σ.1 και 2.

³¹⁴ *Ωρα*, 10/11/1876, έτος Β', αρ. φ. 1.

³¹⁵ *Ωρα*, 10/4/1877, έτος Β', αρ. φ. 152.

³¹⁶ *Εφημερίς*, 22/7/1877, έτος Δ', αρ. φ. 203, σ.2.

³¹⁷ *Εφημερίς*, 1/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 60, σσ.1-3.

από τουρκική κατοχή αλλά επιβάλλονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μεταρρυθμίσεις στην Κρήτη σύμφωνα με τον οργανικό νόμο του 1868.³¹⁸

Στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* με αφορμή τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, αναφέρεται ότι αν η Ελλάδα είχε πάρει μέρος στον πόλεμο και είχε αντιμετωπίσει με όλες της τις Δυνάμεις την Οθωμανική Αυτοκρατορία, σήμερα το ελληνικό ζήτημα θα ήταν διαφορετικό. Η κυβέρνηση συμφώνησε σε πολύ κατώτερες αξιώσεις που όμως κι αυτές δεν έγιναν δεκτές. Η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε ότι αν επέλθει ανακωχή και ειρήνη, θα συμπεριληφθεί και η Ελλάδα σ' αυτήν. Δε ζήτησε συμμαχία, ούτε υπόσχεση για παραχωρήσεις. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία νίκησε τη Σερβία και το Μαυροβούνιο και μέχρι πριν δύο μήνες και τη Ρωσία. Η συγκεκριμένη εφημερίδα είναι εναντίον της εισόδου της Ελλάδας στον πόλεμο. Επισημαίνει μάλιστα πως αν άκουγε τότε η ελληνική κυβέρνηση τη συμβουλή των «πατριωτών» για συμμετοχή στον πόλεμο, η Ελλάδα σήμερα θα ήταν σωρός ερειπίων.³¹⁹ Επιπλέον, η ίδια εφημερίδα την περίοδο ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας κατηγορεί τον Κουμουνδούρο ότι εξαιτίας του η Ευρώπη έχασε την εμπιστοσύνη της προς την Ελλάδα επειδή από τη μία υποσχέθηκε στους ξένους το Λαύριο και από την άλλη δημιούργησε νόμους για να στραφούν εναντίον τους. Επίσης, τον κατηγορεί ότι όταν η Ελλάδα προσπάθησε να «προσεγγίσει» την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα πλαίσια του ελληνοθωμανισμού και να λύσει ειρηνικά τις διαφορές της μαζί της, εκείνος παρεμπόδισε την προσπάθεια τονίζοντας η συγκεκριμένη εφημερίδα ειρωνικά ότι πρώτα κοιτούσε να εξασφαλίσει τα συμφέροντα των άλλων δυνάμεων και τελευταία της Ελλάδας. Για να επανορθώσει για τα λάθη του παρελθόντος, τώρα αποφάσισε αναφέρει η εφημερίδα να καταπατήσει τα συμφέροντα της Ελλάδας και να δωρίσει στους ξένους τις σκωρίες του Λαυρίου.³²⁰

Τονίζεται από το *Εθνικό Πνεύμα* το 1868 ότι ο νέος πλέον, πρωθυπουργός Βούλγαρης πιστεύει ότι η Ελλάδα με την τότε κατάστασή της δε μπορούσε να διεκδικήσει τα δικαιώματά της στην Ανατολή. Για να συμβεί αυτό, θα έπρεπε πρώτα να μορφωθούν οι κάτοικοί της, να αναπτυχθεί η χώρα σε όλους τους τομείς, εμπορικό, στρατιωτικό και να πλουτίσει. Μόνο τότε θα μπορούσε να διεκδικήσει τις αξιώσεις της στην Ανατολή.³²¹ Στο

³¹⁸ *Εφημερίς*, 19/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 78, σσ. 3-4.

³¹⁹ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 15/1/1878, Έτος Η', αρ. φ. 46.

³²⁰ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 13/7/1871, αρ. φ. 95.

³²¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 27/1/1868, αρ. φ. 9, σ.2.

τελευταίο άρθρο του 1868 του *Εθνικού Πνεύματος* αναφέρεται ότι ο χρόνος τελείωσε με το θάνατο της Κρήτης, την καταδίκη της Ελλάδας, την κατάρπωση του ελληνισμού και τη χρεοκοπία του κράτους. Η Ελλάδα αντί να γίνει «*πρότυπο βασίλειο*» της Ανατολής, έγινε «*χαρτοβασίλειο*». Κατηγορείται η κυβέρνηση Βούλγαρη ότι προκάλεσε ρήξη ανάμεσα στους Έλληνες και έφερε τη χρεοκοπία σέρνοντας τον ελληνισμό υπόδικο στα πόδια της Ευρώπης που έδωσε δικαίωμα ψήφου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, το θανάσιμο κατήγορο της Ελλάδας, και την κατηγορούν ότι άφησε το έθνος απροετοίμαστο.³²² Τέλος, στην ίδια εφημερίδα γίνεται ανασκόπηση του έτους που πέρασε-1874- και αναφέρεται στην ελληνική κατάσταση, τονίζοντας ότι πάντα, όσο κι αν προσπαθεί η Ελλάδα για συνταγματικές ελευθερίες και έννομη συμμετοχή στη δημόσια διαχείριση, όλοι οι αγώνες της ματαιώνονται από ενέργειες καταχθόνιων ανθρώπων που αρνούνται στο λαό το δικαίωμα της αυτοδιοίκησης και επιβουλεύονται νόμους και θεσμούς για να διευθύνουν τα δημόσια πράγματα όπως οι ίδιοι επιθυμούν.³²³

³²² *Εθνικόν Πνεύμα*, 31/12/1868, Έτος Β', αρ. φ. 143, σσ.1-2.

³²³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 1/1/1875, Έτος Ζ', αρ. φ. 721.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ.

Η Ρωσία, οι Σλάβοι και η Ελλάδα

Σ' αυτό το κεφάλαιο αναλύονται οι σχέσεις της Ρωσίας, των Σλάβων και της Ελλάδας. Παρουσιάζονται τα γλαφυρά δημοσιεύματα των εφημερίδων σχετικά με τη Ρωσία, που υποστηρίζουν ότι η τελευταία διάκειται φιλικά απέναντι στην Ελλάδα. Επισημαίνουν ωστόσο τη μεταστροφή της και τον επικείμενο σλαβικό κίνδυνο, για να καταλήξουν στ θέση ότι οι Έλληνες εξαπατήθηκαν και απογοητεύτηκαν από τους ομόδοξους συμμάχους τους. Πολλά είναι τα δημοσιεύματα που αναφέρονται στις διαφορετικές λύσεις του Ανατολικού Ζητήματος που πρότειναν οι ελληνικές εφημερίδες. Το μεγαλύτερο όμως μέρος αφιερώνεται στην πικρία για την άρνηση της Ρωσίας να βοηθήσει στην πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Η Ρωσία εξακολουθεί να παραμένει το φόβητρο για την Ευρώπη και την Ελλάδα πλέον και η επιχειρηματολογία του Τύπου σε απόψεις και έκταση, ξεπερνά κάθε προηγούμενο.

Η φίλη και σύμμαχος Ρωσία

Ο *Αιών* στην αρχή του Κριμαϊκού πολέμου αναφέρεται στην υποστήριξη της Ρωσίας και στον πόλεμο ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πολλά άρθρα του ενθαρρύνουν τους Έλληνες να πάρουν τα όπλα στο πλάι «των ομόδοξων αδερφών τους» ενάντια τον «*Τούρκο*» δυνάστη σε τέτοιο σημείο που φτάνουν σε παραλήρημα.³²⁴ Ο ρωσικός τύπος την περίοδο των επαναστάσεων στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη γράφει μακροσκελή άρθρα που αναδημοσιεύονται στο *Εθνικό Πνεύμα* και επιγράφονται «*η θέση της Ελλάδος εν τω σλαβικό ζητήματι*» ενώ εκθειάζει τη φιλοπατρία και τον ηρωισμό της Ελλάδας. Προτρέπει την Ελλάδα να αφήσει τις ικεσίες προς την Ευρώπη και να καταλάβει τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο με τα όπλα.³²⁵

³²⁴ *Αιών*, 8/7/1853, αρ. φ. 1372 και *Αιών*, 26/8/1853, αρ. φ. 1386.

³²⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 2/12/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 475.

Σαφής και εκτενής αναφορά γίνεται στη συνθήκη των Παρισίων από την *Ελπίδα* μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου. Επισημαίνεται ότι η Ρωσία εισέβαλε στην Οθωμανική αυτοκρατορία για να «προστατεύσει» τα δικαιώματα των ομόθρησκων, ενώ η Δύση για να εκπολιτίσει τους κατοίκους της Ανατολής.³²⁶ Επίσης, αναφέρεται ότι η Ρωσία απαιτεί από την οθωμανική αυτοκρατορία να σέβεται τα δικαιώματα των χριστιανών της επικράτειάς της.³²⁷ Επιπρόσθετα, τονίζεται ότι η Ρωσία πάντα βοήθησε και χορήγησε άσυλο στους χριστιανούς από τις βαρβαρότητες των Οθωμανών, λόγω του ομόθρησκου.³²⁸ Επιπλέον, ένα έτος μετά τις επαναστάσεις σε Βοσνία και Ερζεγοβίνη υπογραμμίζει ότι η Ρωσία πάντα στη νεότερη Ελλάδα πρόσφερε την ειλικρινή συνδρομή της σε κάθε περίπτωση και ποτέ δε χρησιμοποίησε τη δύναμή της για να δημιουργήσει δυσχέρειες στην ελληνική κυβέρνηση όπως άλλες Δυνάμεις (π.χ. η εξωτερική γαλλική πολιτική και οι σχέσεις της με την Ελλάδα στην περίοδο 1840-1841).³²⁹ Επίσης, επισημαίνεται ότι όταν οι Κρήτες ζήτησαν τη βοήθεια των Δυνάμεων για να υπενθυμίσουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τις υποχρεώσεις της όπως ορίζονταν στο στη Συνθήκη των Παρισίων (1856), οι Δυνάμεις εκτός της Ρωσίας αδιαφόρησαν και σιώπησαν. Το μόνο που απήντησαν ήταν πως η κρητική επανάσταση ήταν έργο των Ρώσων για μία ακόμα φορά και ζήτησαν να καταπνιγεί το κρητικό κίνημα.³³⁰

Η *Αθηνά* την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου δημοσιεύει μια απολογία του ελληνικού έθνους σχετικά με τις εξεγέρσεις στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία που ο ευρωπαϊκός Τύπος θεωρούσε ότι υποκινήθηκαν από τη Ρωσία. Οι επαναστάσεις συνέβησαν γιατί εκτός των ορίων του ελληνικού κράτους υπάρχουν Έλληνες, αλύτρωτοι αδερφοί. Οι Έλληνες πολεμούν για τους χριστιανούς της Ανατολής και όχι για τα συμφέροντα της Ρωσίας. Το ελληνικό έθνος νιώθει μεγάλη ευγνωμοσύνη για τη Ρωσία επειδή είναι κράτος ομόθρησκο. Το ίδιο νιώθει και για την Αγγλία και Γαλλία.³³¹

Από τον *Αιώνα* τονίζεται κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου ότι η Ρωσία συμπαραστέκεται στους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ οι δυτικές Δυνάμεις υποστηρίζουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Ρωσία είναι η μόνη δύναμη

³²⁶ *Ελπίς*, 22/3/1856, αρ.φ. 845.

³²⁷ *Ελπίς*, 5/5/1856, αρ.φ. 851.

³²⁸ *Ελπίς*, 14/10/1858, αρ.φ. 973.

³²⁹ *Ελπίς*, 16/5/1867, αρ.φ. 1405, σ.1.

³³⁰ *Ελπίς*, 27/6/1867, αρ.φ. 1411, σ.2.

³³¹ *Αθηνά*, 19/11/1855, αρ.φ. 2341, σ.1.

που έμεινε πάντα πιστή στην Ελλάδα και προστάτεψε τους χριστιανούς από τους Τούρκους. Επίσης, η αδελφική σχέση με τη Ρωσία φαίνεται και μέσα από το ρωσικό τύπο που υπερασπίζονται τους Έλληνες.³³² Επίσης, υποστηρίζεται στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου ότι η μόνη δύναμη που δεν άλλαξε πολύ την υπάρχουσα κατάσταση, αλλά έδειξε τη συμπάθειά της προς την Ελλάδα ήταν η Ρωσία. Η Ρωσία ενδιαφέρθηκε για την Ελλάδα λόγω του ομόδοξου και της αύξησης επιρροής της στη χώρα.³³³ Επισημαίνεται από τον *Αιών* το 1860 για άλλη μια φορά η ευμενής στάση της Ρωσίας απέναντι στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, το άρθρο τονίζει ότι οι χριστιανοί υπήκοοι του σουλτάνου υποφέρουν και έχουν την αμέριστη συμπάθεια του ρωσικού έθνους και μαζί με τη Γαλλία πήραν άμεσα μέτρα για την προστασία των χριστιανών. Ωστόσο, η κατάστασή τους παραμένει αφόρητη, αφού και μετά τη συνθήκη του 1856, δεν υπήρξαν γι' αυτούς σημαντικές μεταβολές.³³⁴

Αναγνωρίζεται από την ίδια εφημερίδα το έτος ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας για ακόμα μία φορά, η υποστήριξη της Ρωσίας προς την Ελλάδα και η αναγνώριση της υπεροχής της ελληνικής εθνικότητας στην Ανατολή. Ωστόσο, το άρθρο επισημαίνει πως η Ρωσία δεν είναι η μόνη δύναμη που ευεργέτησε τον ελληνισμό, ούτε ότι μπροστά στην πραγματοποίηση των συμφερόντων της θα δεχτεί να βοηθήσει την Ελλάδα. Γι' αυτό που δηλώνει, σίγουρος όμως ο *Αιών*, είναι ότι η Ρωσία δεν επιθυμεί την εξαφάνιση του ελληνικού έθνους από την Ανατολή και δίνοντας μια Ρωσίδα³³⁵ ως γυναίκα του βασιλιά το αποδεικνύει έμπρακτα ότι δε θέλει να κατακτήσει, ούτε να απορροφήσει, αλλά να βοηθήσει την Ελλάδα.³³⁶ Από τον *Αιών* την ίδια χρονική περίοδο βεβαιώνεται ότι η Ρωσία μόνο κατακτητικούς σκοπούς δεν έχει στην Ανατολή κι αυτό αποδεικνύεται σύμφωνα με την εφημερίδα από το γεγονός της επιθυμίας της ανεξαρτησίας των ανατολικών εθνικοτήτων.³³⁷

Η *Εφημερίς των Συζητήσεων* το έτος ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας επισημαίνει ότι κακώς πάντα κατηγορούνται οι μεγάλοι μονάρχες για τέτοιου είδους σχέδια και ότι

³³² *Αιών*, 15/4/1854, αρ. φ. 1451 *Αιών*, 3/7/1854, αρ. φ. 1474 και *Αιών*, 7/7/1854, αρ. φ. 1475.

³³³ *Αιών*, 27/8/1859, αρ. φ. 1781, σ.2.

³³⁴ *Αιών*, 27/5/1860, αρ. φ. 1888 και *Αιών*, 16/7/1860, αρ. φ. 1902, σ.3.

³³⁵ Αναφέρεται στη Ρωσίδα δούκισσα Όλγα που το 1867 παντρεύτηκε το Βασιλιά Γεώργιο Α'.

³³⁶ *Αιών*, 1/5/1869, αρ. φ. 2444.

³³⁷ *Αιών*, 16/11/1870, αρ. φ. 2620.

ποτέ ο ρωσικός λαός δεν ονειροπόλησε την κατάκτηση της Ανατολής.³³⁸ Δύο έτη νωρίτερα, το *Εθνικό Πνεύμα* υποστηρίζει ότι η Ρωσία εμμένει στην άποψή της για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και αποδοκιμάζει την τουρκική επιθετική πολιτική.³³⁹ Ο *Αιών* υποστηρίζει το 1860 ότι η Ρωσία είναι φυσικό και αδιαμφισβήτητο να προστατεύει τους Βούλγαρους αφού ανήκουν στην ομόδοξη οικογένεια και να τους επηρεάζει και στηλιτεύει όσους θεωρούν τη Ρωσία ως μητέρα του βουλγαρισμού που υποκινεί τους Σλάβους εναντίον του ελληνικού πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης και σπείρει το μίσος μεταξύ αυτών και των Ελλήνων.³⁴⁰

Σε σειρά άρθρων στην αρχή του Κριμαϊκού πολέμου, η *Ελπίς* απαντά στις απόψεις του ξένου τύπου και πιο συγκεκριμένα της γαλλικής εφημερίδας *Επιθεώρηση των δύο κόσμων* υπογραμμίζοντας ότι η Ρωσία δε δημιουργεί τις επαναστάσεις στην Ελλάδα προκειμένου να αποδυναμωθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία και πως οι εξεγέρσεις στην Ελλάδα μπορεί να είναι πρώιμες, απερίσκεπτες και ανούσιες ειδικά αυτή τη χρονική στιγμή, αλλά είναι ελληνικής σκέψης και εκδίκησης για όλα τα δεινά που έχει υποστεί το ελληνικό στοιχείο από τους Τούρκους.³⁴¹ Ακόμα, αναφέρεται στη Γαλλία και την Αγγλία, τονίζοντας ότι βλέπουν παντού το ρωσικό δάκτυλο και τις χαρακτηρίζει «ρωσόφοβες» επειδή οι δύο πρώτες κατηγορούσαν τη Ρωσία ότι υποκινεί τις ελληνικές εξεγέρσεις.³⁴² Σε άλλο άρθρο της η *Ελπίς* καταγγέλλει τις δύο Δυνάμεις - Αγγλία και Γαλλία - ότι προσπαθούν να υποτιμήσουν τον αγώνα των Ελλήνων, διαδίδοντας ότι οι εξεγέρσεις που σημειώνονται στην ελληνική επικράτεια αποτελούν «ρωσική υπενέργεια».³⁴³ Επίσης, τονίζεται ότι η κοινή γνώμη της Ευρώπης σχηματίστηκε εύκολα εναντίον της Ρωσίας, επειδή διατάραξε την ευρωπαϊκή ειρήνη. Η *Ελπίς* πιστεύει ότι για τους ευρωπαϊκούς λαούς είναι αδιάφορο αν η κύρια αιτία διατάραξης της ειρήνης δεν ήταν η Ρωσία, αλλά η διπλωματία στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι, η κοινή γνώμη σχηματίστηκε και οι χριστιανοί της Ευρώπης επικροτούσαν τα μέτρα που πήραν οι Αγγλογαλλικές Δυνάμεις εναντίον των Ελλήνων.³⁴⁴

³³⁸ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 4/12/1871, αρ. φ. 136.

³³⁹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 13/12/1868, αρ. φ. 137.

³⁴⁰ *Αιών*, 12/8/1860, αρ. φ. 1910, σ.1.

³⁴¹ *Ελπίς* 26/1/1857, αρ. φ. 753.

³⁴² *Ελπίς*, 13/5/1854, αρ. φ. 767, *Ελπίς*, 14/8/1854, αρ. φ. 780.

³⁴³ *Ελπίς*, 14/8/1854, αρ. φ. 780, σ.2.

³⁴⁴ *Ελπίς*, 14/8/1854, αρ. φ. 780.

Η *Ελπίς* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου αναφέρεται σε στάσεις και επιθυμίες των δυνάμεων. Η *Ελπίς* αντιτίθεται στην Αγγλία και τη Γαλλία και υποστηρίζει ότι η Ρωσία δεν αποτελεί τόσο μεγάλη απειλή για την Ευρώπη, όσο η Οθωμανική Αυτοκρατορία.³⁴⁵ Η συγκεκριμένη εφημερίδα επισημαίνει ότι οι Δυτικές Δυνάμεις είχαν άδικο να επιθυμούν την ηθική και υλική συνδρομή της Ελλάδας εναντίον του πολέμου της Ρωσίας. Συνδρομή που ακόμα και να δινόταν, δε θα μπορούσε να ωφελήσει κανέναν. Είχαν άδικο να θεωρούν οι Δυνάμεις ότι η Ελλάδα συμπαθεί τη Ρωσία.³⁴⁶ Η *Ελπίς* αγανακτεί με αυτούς τους ισχυρισμούς της Ευρώπης και τονίζει ότι οι Έλληνες αγαπούν όντως τη Ρωσία για το μοναδικό λόγο, ότι η Ρωσία στάθηκε πάντα εχθρική απέναντι στην Οθωμανική αυτοκρατορία.³⁴⁷ Περαιτέρω, μεταφέρει την πληροφορία ότι από τις χτεσινές ειδήσεις της Βιέννης φαίνεται ότι έγιναν αυστηρές παρατηρήσεις από τη Ρωσία στην Οθωμανική αυτοκρατορία επειδή δεν είχε τηρήσει τους όρους στη σύνοδο του Παρισιού σχετικά με τη βελτίωση της θέσης των χριστιανών.³⁴⁸

Η *Αθηνά* κατά τον αγγλογαλλικό αποκλεισμό αναφέρει ότι οι Έλληνες δε συμμαχούν με τους Ρώσους εναντίον των Οθωμανών για να προστατεύσουν τα ρωσικά συμφέροντα. Μόνο οι μωροί θα νόμιζαν κάτι τέτοιο. Είναι αλογία όσα λένε οι αγγλικές εφημερίδες για την επιρροή της Ρωσίας στην Ελλάδα λόγω του ομόθρησκου.³⁴⁹ Συνεχίζει επισημαίνοντας για άλλη μία φορά το έτος έξωσης του Όθωνα, ότι οι Έλληνες δεν είναι όργανα της Ρωσίας στην Ανατολή όπως πιστεύουν πολλές από τις κυβερνήσεις της Ευρώπης.³⁵⁰

Επισημαίνεται από τον *Αιών* στις αρχές του Κριμαϊκού πολέμου ότι η Ρωσία είναι απεχθής στη Γαλλία και την Αγγλία επειδή πολέμησε εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και επειδή βοήθησε τους χριστιανούς εναντίον του ισλαμισμού.³⁵¹ Επιπρόσθετα, αναφέρεται το 1860 ότι οι Δυνάμεις υποστήριξαν πως το 1854 η Ελλάδα αφέθηκε στα σχέδια της Ρωσίας. Αυτό σύμφωνα με το άρθρο, δεν αληθεύει. Οι Έλληνες είχαν κοινό με τους Ρώσους, το μίσος προς τους Τούρκους. Άλλωστε η Ρωσία κρατάει το

³⁴⁵ *Ελπίς*, 9/6/1856, αρ. φ. 856.

³⁴⁶ *Ελπίς*, 16/6/1856, αρ. φ. 857.

³⁴⁷ *Ελπίς*, 30/6/1856, αρ. φ. 859.

³⁴⁸ *Ελπίς*, 21/3/1858, αρ. φ. 944.

³⁴⁹ *Αθηνά*, 5/5/1854, αρ. φ. 2102.

³⁵⁰ *Αθηνά*, 14/11/1862, αρ. φ. 3097, σ.3.

³⁵¹ *Αιών*, 24/2/1854, αρ. φ. 1438.

σκήπτρο της ορθοδοξίας αλλά και της πολιτικής υπεροχής της Ανατολικής Εκκλησίας.³⁵² Τέλος, τονίζεται από το *Εθνικό Πνεύμα* ένα έτος πριν την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας ότι η Ρωσία, η Ευρώπη και η Γαλλία σέβονταν τις συνταγματικές ελευθερίες της Ελλάδας και μέσω τηλεσίγραφου της η Ευρώπη εγκατέλειπε την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην τύχη της και την αποκήρυσσε από την προστασία της.³⁵³

Η μεταστροφή: Ο σλαβικός κίνδυνος και η «εξαπάτηση» των Ελλήνων

Κατακρίνεται η αδιαφορία και η απάθεια που έδειξαν τόσο οι Σλάβοι όσο και η Ρωσία από την *Ελπίδα* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου και προσπαθεί να αποδείξει για άλλη μια φορά ότι η Ελλάδα δε μπορεί να στηριχθεί στη Ρωσία. Η γαλλική *Συνταγματική* αναφέρει ότι το ελληνικό Έθνος πρέπει να πάσχει από βλακεία αν νομίζει ότι η Ρωσία δε θα δρούσε πάντα με γνώμονα τα συμφέροντά της. Η *Συνταγματική* συνεχίζει λέγοντας για ακόμα μια φορά, ότι η Ρωσία πάντα υπήρχε πίσω από όλες τις ελληνικές επαναστάσεις εναντίον των Τούρκων, γεγονός που η *Ελπίς* δέχεται εν μέρει καθώς διατυπώνει την άποψη ότι μετά τα Ορλωφικά η Ρωσία δε βοήθησε «ξανά»- αν μπορεί να θεωρηθεί ως βοήθεια η εξέλιξη των Ορλωφικών- την Ελλάδα.³⁵⁴ Επίσης, η ίδια μέσω των λεγομένων της που αναδημοσιεύονται στην *Ελπίδα* χαρακτηρίζει ως μοχθηρή και επίβουλη τόσο την πολιτική της Ρωσίας, όσο και αυτή της Δύσης.³⁵⁵ Ακόμα, αναφέρει ότι η Πύλη προμήθευε ρωσικά διαβατήρια σε ραγιάδες που γειτονεύουν με την Ασία κι έτσι οι Έλληνες δε μπορεί να είναι υπεύθυνοι για πράξεις της Ρωσίας. Ουσιαστικά δεσμεύονται οι Έλληνες για τους Ρώσους.³⁵⁶

Επίσης, τονίζεται από την *Ελπίδα* στην περίοδο από το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου ως πριν την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας ότι όταν το 1849 ο ουγγρικός λαός επαναστάτησε, η Ελλάδα ενθουσιάστηκε για τις επιτυχίες του, όμως ειρωνικά αναφερόμενη η *Ελπίς* στη Ρωσία, τη χαρακτηρίζει ως «ομόθρησκη και πολειδώς και πολυτρόπως ευεργετήσασα το ελληνικό έθνος», έστειλε στρατό να καταπνίξει την

³⁵² *Αιών*, 19/3/1860, αρ. φ. 1868.

³⁵³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 11/1/1869, Έτος Β', αρ. φ. 146.

³⁵⁴ *Ελπίς*, 18/1/1856, αρ. 836, σ. 2.

³⁵⁵ *Ελπίς*, 22/3/1856, αρ. φ. 845.

³⁵⁶ *Ελπίς*, 29/4/1858, αρ. φ. 949.

ουγγρική επανάσταση. Αυτή η ρωσική επέμβαση χαρακτηρίζεται από την Ελπίς ως «απάνθρωπη» εναντίον ενός λαού που μάχεται της ελευθερίας και των δικαιωμάτων του.³⁵⁷ Επιπλέον, επισημαίνει ότι η Ρωσία εποφθαλμιά το Δούναβη και την Οθωμανική Αυτοκρατορία όχι μόνο λόγω οικονομικών και εδαφικών συμφερόντων αλλά και λόγω θρησκευτικού συμφέροντος. Η Ελπίς αναφέρει ότι ο δυτικός προσηλυτισμός δεν κατάφερε να κερδίσει έδαφος στην Ελλάδα αν και τοποθετήθηκε εσκεμμένα, καθολικός ηγεμόνας, ο Όθωνας. Επίσης, το ίδιο ίσχυσε και για τους χριστιανούς στις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.³⁵⁸ Παράλληλα, σε άρθρο της αναφέρει ότι η Ρωσία έχει ως πολιτικό και θρησκευτικό πρόσχημα τη βοήθεια προς τους χριστιανούς.³⁵⁹ Επιπρόσθετα, μεταφέρει την άποψη του Αιώνα που αναφέρει ότι μπορεί ο ελληνισμός να ελπίζει ακόμα σε αγαθά. Διαπιστώθηκε όμως, συνεχίζει ο Αιών, ότι όλοι κινούνται από συμφέροντα της χώρας τους.³⁶⁰ Επίσης, πληροφορούμαστε ότι η Ρωσία έχει δύο συμφέροντα στην Ανατολή (σύμφωνα με την Ελπίς), το πολιτικό και το πολιτικοθρησκευτικό.³⁶¹

Αναφέρεται από την Αθηνά κατά τη διάρκεια του αγγλογαλλικού αποκλεισμού ότι η Ρωσία προσπαθεί να επεκτείνει την εξουσία της στην Ανατολή, ενώ η Ρωσία τονίζει ότι δε θέλει να την κατακτήσει αλλά να την εκπολιτίσει.³⁶² Συνεχίζει υπογραμμίζοντας ότι οι Έλληνες έχουν τον Τούρκο ως κοινό εχθρό με τη Ρωσία και θέλουν να τον εξαφανίσουν. Με την πτώση όμως των Οθωμανών θα υπάρξει ανάσταση της ελληνικής πολιτείας και εθνική ανεξαρτησία και αυτή από μόνη της κάνει τους Έλληνες φυσικούς εχθρούς των Ρώσων.³⁶³

Υποστηρίζεται από την τρικουπική Ωρα το έτος των εξεγερσεων στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη ότι η Ρωσία θα έχει προς όφελός της την αναβολή της απαίτησης της άμεσης εφαρμογής των όσων είχαν συμφωνηθεί στο Βερολίνο διότι η θέση της Οθωμανική Αυτοκρατορίας θα χειροτέρευε με αποτέλεσμα η Ρωσία να ωφελείται από τη χρονοτριβή.³⁶⁴ Επιπλέον, γίνεται τρισέλιδη αναφορά στα σλαβικά, στο ανατολικό, στον παράγοντα της Ελλάδας και τη Ρωσία. Αναφέρεται ότι επειδή η Ελλάδα είναι ένα μικρό

³⁵⁷ Ελπίς, 9/8/1866, αρ .φ. 1365.

³⁵⁸ Ελπίς, 1/11/1866, αρ .φ. 1377.

³⁵⁹ Ελπίς, 10/1/1867, αρ .φ. 1387.

³⁶⁰ Ελπίς, 10/1/1867, αρ .φ. 1387.

³⁶¹ Ελπίς, 12/3/1868, αρ .φ. 1447.

³⁶² Αθηνά, 25/1/1854.

³⁶³ Αθηνά, 5/5/1854, αρ. φ. 2102.

³⁶⁴ Ωρα, 24/5/1876, αρ. φ. 229.

σε πληθυσμό και έκταση κράτος, θεωρείται ότι μπορεί εύκολα να γίνει έρμαιο της πολιτικής των μεγάλων κρατών. Ωστόσο επισημαίνεται ότι ο ελληνικός παράγοντας είναι πολύ σημαντικός και αναγκαίος για την επίλυση του ανατολικού ζητήματος. Αυτό αποδείχθηκε από την αποτυχία των σλαβικών επαναστάσεων εναντίον της Πύλης και έγινε εμφανές και προς άλλα κράτη και προς τη Ρωσία. Η ρωσική διπλωματία έβλεπε ότι μετά την κρητική επανάσταση και το βουλγαρικό σχίσμα, η επιρροή της είχε μειωθεί εντελώς στην Ελλάδα, είχε σχεδόν εκλείψει, πόσο μάλλον στηρίζοντας και τους βουλγαρικούς πληθυσμούς στη Μακεδονία. Οι παράγοντες που βοήθησαν στη συνένωση των Σλάβων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην εξασφάλιση των σλαβικών συμφερόντων ήταν ο ευρωπαϊκός τύπος, οι λόγοι του Γιάδστονα, η χρεοκοπία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και η επανάσταση της Βοσνίας, της Σερβίας, της Βουλγαρίας και του Μαυροβουνίου. Φυσικά με την πρώτη ευκαιρία, οι Βούλγαροι θα παρέδιδαν εδάφη και κυρίως την Κωνσταντινούπολη στους Ρώσους που τους είχαν βοηθήσει τόσο. Η Ρωσία ήθελε τους Έλληνες συμπαραστάτες και βοηθούς στην επανάσταση των Σλάβων, όμως από την άλλη επεδίωκε να σφετεριστεί τη Μακεδονία και τη Θράκη προς όφελος των Βούλγαρων. Ακόμα, συνεχίζει το άρθρο, τονίζεται ότι η ρωσική πολιτική ανέφερε σε σχετική συνδιάσκεψη Ελλάδας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Ρωσίας, ότι η Ελλάδα δε δέχτηκε να κάνει αντιπερισπασμό, όπως είχε υποσχεθεί, με αποτέλεσμα να κωλύει αυτή και οι κληρικοί της, την αποκατάσταση της ανεξαρτησίας του Έθνους των Βουλγάρων. Με κάθε τρόπο λοιπόν η Ρωσία προσπαθούσε να μεγαλώσει το χάσμα μεταξύ της Ελλάδας και της Βουλγαρίας και το μόνο που την ενδιέφερε ήταν να εξυψώσει τους νοτιοσλάβους της Ανατολής.³⁶⁵ Μπορεί ο «πανσλαβισμός» του Ιγνάτιεφ να απέτυχε, σύμφωνα με την εφημερίδα, ωστόσο η Ρωσία συνεχίζει με διπλάσια ένταση τις ενέργειές της. Ακόμα κι αν η Ρωσία παραιτούνταν από τις σλαβικές αξιώσεις της, ωστόσο κανένας δε μπορεί να εγγυηθεί ότι δε θα ξεχάσει τα σχέδιά της. Τέλος, επισημαίνεται στο άρθρο ότι η Ελλάδα είναι μικρή και δε μπορεί να πολεμήσει τη Ρωσία. Όμως, δεν πρέπει να συμβάλλει στην εκπλήρωση των σχεδίων της, η επιτυχία των οποίων θα σημάνει τη μεγάλη ζημία του ελληνισμού.³⁶⁶

³⁶⁵ *Ωρα*, 21/1/1876, έτος Β', αρ. φ. 73, σσ.1-2.

³⁶⁶ *Ωρα*, 21/1/1877, έτος Β', αρ. φ. 73, σ.3.

Επισημαίνεται από την *Ωρα* την περίοδο υπογραφής της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ότι οι Έλληνες μισούν τη Ρωσία, όσο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το πάθος της Ελλάδας εναντίον της Ρωσίας επιτείνεται από το φόβο ότι η τελευταία θέλει να τους στερήσει την κληρονομιά που δικαιούνται. Τα τελευταία χρόνια, συνεχίζει το άρθρο, υπάρχουν πολλοί λόγοι δυσπιστίας και οργής εναντίον της Ρωσίας, αισθήματα που ποτέ δεν υπήρξαν τόσο ζωντά όπως σήμερα που πιστεύουν ότι πρόκειται να καταπνίξει τις ελπίδες των Ελλήνων μέσω της Βουλγαρίας.³⁶⁷ Ακόμα υπογραμμίζεται από την ίδια εφημερίδα μετά το Συνέδριο του Βερολίνου ότι κάποιος νομίζουν ότι ο φιλορωσισμός στην Ελλάδα πέθανε και θάφτηκε, αφού η προστάτιδα των χριστιανών, Ρωσία δημιούργησε φυλετικές διακρίσεις, επιθέσεις εναντίον της ελληνικής γλώσσας, της εκκλησίας και των παραδόσεων του ελληνισμού. Ωστόσο, το γεγονός ότι η ρωσισμός έχει βγει πλέον από την καρδιά των Ελλήνων, δε σημαίνει κιόλας ότι έχει πάψει να τους απειλεί. Ο Γορτσάκωφ στην αρχή του συνεδρίου είχε υποσχεθεί στους Έλληνες ίση αυτονομία με αυτή των Σλάβων. Γεγονός που οι Έλληνες δεν ξέχασαν, αφού δεν ζητήθηκε ποτέ και δε συνέβη επειδή τα συμφέροντα της Ρωσίας ήταν εντελώς διαφορετικά με αυτά της Ελλάδας, αλλά ταυτίζονταν με αυτά των Σλάβων, όπως αναφέρει ξεκάθαρα το άρθρο της *Ωρας*.³⁶⁸

Υπογραμμίζεται από την *Εφημερίδα* το έτος των εξεγέρσεων στη Βοσνία αποφθεγματικά η αντίληψη των Ελλήνων για τη στάση των δυνάμεων και παρομοιάζουν την κάθε χώρα με ένα θανάσιμο αμάρτημα. Η Ρωσία αναφέρεται ως επεκτατική, θέλοντας να κατακτήσει τα πάντα, άρα ως λαίμαργη. Η Ιταλία παρουσιάζεται ως φθονερή αφού είναι μικρή απέναντι στις άλλες Δυνάμεις. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία που δεν είναι σε θέση να πληρώσει τα χρέη της, χαρακτηρίζεται ως φιλάργυρη. Η Αυστρία που δεν ενδιαφέρεται για κανέναν και αναπαύεται, παρουσιάζεται ως σκνηρή. Η Γερμανία που πάντα υποβλέπει τα άλλα κράτη, ως λάγνα. Η Αγγλία που εμφανίζεται πάντα θυμωμένη ως οργισμένη και τέλος η Γαλλία που δε βλέπει την αδυναμία της, ως υπερήφανη.³⁶⁹ Επίσης, αναγράφεται ο στόλος της Ρωσίας και της Οθωμανική Αυτοκρατορίας που θα μετέχει στον πόλεμο εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Το σχόλιο του αρθρογράφου είναι ότι μπορεί να διαθέτει πολλά θωρηκτά και μεγάλο

³⁶⁷ *Ωρα*, 10/3/1878, έτος Γ', αρ. φ. 121, σ.2.

³⁶⁸ *Ωρα*, 18/9/1878, έτος Γ', αρ. φ. 313, σσ.1-4.

³⁶⁹ *Εφημερίς*, 7/12/1876, έτος Γ', αρ. φ. 342, σ.5.

όγκο στρατού και στόλου, όμως τον Έλληνα ποτέ δεν τον πτόησε ο μεγάλος αριθμός εχθρών. Η ίδια ετοιμάζεται για κάθε ενδεχόμενο και αναρωτιέται ποια θα είναι η θέση της απέναντι στον τουρκικό στόλο.³⁷⁰

Ακόμα, η *Εφημερίς* τονίζει πριν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ότι οι πανσλαβιστές επιθυμούν διακαώς να κατακτήσουν την Κωνσταντινούπολη καθώς τη θεωρούν κληρονομιά των ορθόδοξων προγόνων τους και βήμα για την επίλυση του ανατολικού ζητήματος. Ο ρωσικός τύπος αναφέρει ότι σύντομα όλα αυτά θα βγουν αληθινά ίσως σχολιάζει ο αρθρογράφος της *Εφημερίδας* για να φοβηρίσει τους Τούρκους και να τους αναγκάσει να δώσουν γρηγορότερα και περισσότερα προνόμια στους Σλάβους. Στη συνέχεια του άρθρου τονίζεται ότι οι Έλληνες που είναι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, έγιναν αντικείμενο χλευασμού των Μολδοβλάχων και των Βουλγάρων.³⁷¹ Από την *Εφημερίδα* πληροφορείται το ελληνικό κοινό ότι στις 6/18 Μαρτίου υποβλήθηκε στο αγγλικό κοινοβούλιο η Κυανή Βίβλος που αφορά στις σχέσεις Ελλάδας - Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στη συγκεκριμένη Βίβλο τονίζεται ότι Έλληνες υπουργοί ζήτησαν και την προστασία της Ρωσίας η οποία αρνήθηκε επειδή δε μπορούσαν να εμπιστευθούν τους υπουργούς που τη μία μέρα ζητούν βοήθεια από την Αγγλία και την άλλη από τη Ρωσία.³⁷²

Πολλές φορές λέχθηκε από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων* ειδικά μετά το έτος ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας ότι η Ρωσία караδοкеί να στραφεί στην Ανατολή και να την κατακτήσει, περιμένοντας κάποια εσωτερική ταραχή στην Ευρώπη για να στρέψει εκεί την προσοχή της.³⁷³ Στο άρθρο της *Εφημερίδας των Συζητήσεων* του 1872 γίνεται αναφορά στον Κριμαϊκό πόλεμο και το ρόλο της Ρωσίας που φανέρωσε τον αληθινό της εαυτό. «Κάτω από το πέπλο της ορθοδοξίας κρυβόταν ο αντίχριστος!» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο αρθρογράφος. Δε θεωρείται καθόλου υπερβολική φράση από τον ίδιο αφού η Ρωσία μέσω των Βουλγάρων προσπάθησε να καταστρέψει το Οικουμενικό Πατριαρχείο αλλά και τα υπόλοιπα μέσω της εξέγερσης των Αράβων. Όποιος εργάζεται για την καταστροφή των πατριαρχείων, εργάζεται και για την

³⁷⁰ *Εφημερίς*, 15/6/1877, έτος Δ', αρ. φ. 166, σσ. 3-4.

³⁷¹ *Εφημερίς*, 1/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 32, σσ. 5-6.

³⁷² *Εφημερίς*, 17/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 76, σ.4.

³⁷³ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 4/12/1871, αρ. φ. 136.

καταστροφή της ορθόδοξης πίστης συνεχίζει το άρθρο.³⁷⁴ Επιπρόσθετα, τονίζεται ότι είναι εσφαλμένος ο συλλογισμός της πολιτικής της Ρωσίας επειδή επιδιώκει δύο αδύνατα πράγματα: πρώτον να εξαφανίσει τον ελληνισμό και δεύτερον να καταστεί κοσμοκρατορία. Αυτό που θα έπρεπε να επιδιώκει θα ήταν χριστιανική και εθνική εκπαίδευση για την πρόοδο της χώρας της.³⁷⁵ Με αφορμή της συνθήκη των Παρισίων του 1856, η *Εφημερίς των Συζητήσεων* επισημαίνει ότι σκοπός της Ρωσίας ήταν πάντα ο πόλεμος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία για τις επαρχίες της Ανατολής. Οι σημερινές συγκυρίες π.χ. Βούλγαροι, έλκουν τη Ρωσία να κάνει αυτό το βήμα χωρίς τα ατυχή αποτελέσματα του 1854. Υπήρξε σημαντική εχθρός και σύμμαχος της Αγγλίας και οι αξιώσεις της δε σταματούν στους κανόνες δικαίου. Αν ήταν έτσι, θα την υποστήριζε όλη η Ευρώπη.³⁷⁶

Περαιτέρω, τονίζεται από την ίδια εφημερίδα ότι η Ρωσία το μόνο που επιθυμεί είναι η διάλυση της δυτικής πολιτικής που πάντοτε αποτελούσε πρόσκομμα στα σχέδιά της για την Ανατολή.³⁷⁷ Ακόμα δηλώνεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων* ένα έτος πριν την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ότι οι «πτωχοί» Ρουμάνοι και Σέρβοι ανακάλυψαν ότι κάτω από τις σημαίες τους βρίσκονται τα συμφέροντα της ρωσικής πολιτικής. Στην ίδια δυσάρεστη έκπληξη θα καταλήξουν και τα υπόλοιπα μικρά κράτη της Ανατολής που επιθυμούν να αναγεννηθούν και να υψώσουν τη σημαία του παρελθόντος τους. Τέλος, αναφέρεται από τον αρθρογράφο ότι η ελληνική κυβέρνηση χειραγωγείται από την Αγγλία, την οποία παρακαλεί ο αρθρογράφος να χαλιναγωγήσει την ανυπομονησία των Ελλήνων για τη συμμετοχή τους στον πόλεμο.³⁷⁸ Επιπλέον, σχετικά με το Συνέδριο του Βερολίνου αναδημοσιεύονται στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* τα λεγόμενα των χριστιανών της Θράκης στο *Νεολόγο*, που παραπονιούνται για την άσχημη συμπεριφορά των Ρώσων στους Έλληνες και την εύνοιά τους στους Βούλγαρους. Τα κυριότερα παράπονά τους είναι ότι όπου επεκτείνεται η ρωσική κυριαρχία στη Θράκη, οι Έλληνες όχι μόνο στερούνται προστασίας, αλλά υποβάλλονται και σε διωγμούς. Στην απογραφή μάλιστα που πραγματοποίησαν οι Ρώσοι έβαζαν τους Έλληνες να υπογράφουν ως Βούλγαροι για να υπάρχουν σε περίπτωση πολέμου με την

³⁷⁴ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 27/5/1872, Έτος Β', αρ. φ. 182.

³⁷⁵ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 3/6/1872, Έτος Β', αρ. φ. 184.

³⁷⁶ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 6/11/1870, αρ. φ. 26.

³⁷⁷ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 13/1/1871, αρ. φ. 44.

³⁷⁸ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 27/12/1877, Έτος Η', αρ. φ. 27, σσ.1-2.

Αγγλία πολλοί να στρατολογηθούν και να χρησιμοποιηθούν αργότερα στη ρωσοβουλγαρική υπηρεσία στη νέα, υποτελή της Ρωσίας ηγεμονία, τη Βουλγαρία. Επίσης, οι Έλληνες παραπονιούνται ότι οι Ρώσοι τους διώχνουν από τις χριστιανικές εκκλησίες και τις παραδίδουν στους Βούλγαρους όπως συνέβη με τα ελληνικά σχολεία και τα ιδρύματα. Τέλος, παρακαλείται ο Οικουμενικός Πατριάρχης να λάβει ενεργό ρόλο στην προστασία των Ελλήνων χριστιανών.³⁷⁹

Υποστηρίζεται από την *Ελπίδα* κατά τη διάρκεια του αγγλογαλλικού αποκλεισμού ότι η ελληνική φυλή στα τέλη του προηγούμενου αιώνα εξαπατήθηκε από τις δόλιες υποσχέσεις της Ρωσίας για βοήθεια, εννοώντας τα Ορλωφικά και εξεγέρθηκαν εναντίον των Οθωμανών.³⁸⁰ Η συγκεκριμένη εφημερίδα συνεχίζει τονίζοντας ότι οι Έλληνες και οι Χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξετίμησαν την επέμβαση της Ρωσίας, αποβλέποντας στη βελτίωση της τύχης τους.³⁸¹ Ο *Αιών* τονίζει το 1860 ότι η Ελλάδα θέλει να είναι δορυφόρος της Ρωσίας λόγω του ομόδοξου κι όχι να αποτελεί φραγμό των επιδρομών εναντίον της Ρωσίας.³⁸²

Επισημαίνεται από την *Ωρα* το έτος των επαναστάσεων σε Βοσνία και Ερζεγοβίνη ότι το γόητρο της Ρωσίας στην Ανατολή έχει υποστεί ανεπανόρθωτη βλάβη λόγω των τελευταίων γεγονότων. Η Ελλάδα συνεχίζει το άρθρο, αμφιβάλλει για τις προθέσεις της Ρωσίας και θεωρεί ότι δε θα προστατεύσει τα δικαιώματα των χριστιανών. Την ίδια απογοήτευση προς τη Ρωσία θα γνωρίσουν και οι Σλάβοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πολύ γρήγορα. Αντιθέτως, το αγγλικό γόητρο έχει αυξηθεί λόγω των συνεχόμενων αποτυχιών της Ρωσίας στην Ανατολή.³⁸³

Παρουσιάζεται από την *Εφημερίδα* λίγο πριν την Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και του Συνέδριου του Βερολίνου η χαρά του ρωσικού λαού που επιτέλους γίνονται πραγματικότητα τα πανσλαβιστικά σχέδια της Ρωσίας μετά από είκοσι χρόνια προσπάθειας. Ο Τσάρος κήρυξε τον πόλεμο. Ο «Οθωμανισμός» είναι επικίνδυνος για τον σλαβισμό και τον ελληνισμό αναφέρει η συγκεκριμένη εφημερίδα. Ωστόσο, το ίδιο και περισσότερο επιβλαβής κρίνεται ο πανσλαβισμός για τον ελληνισμό. Ο *Βορράς* που ήταν

³⁷⁹ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 6/5/1878, Έτος Η', αρ. φ. 153. Παρόμοια περιστατικά συναντάμε και στους Πομάκους της Θράκης που υποφέρουν όπως δηλώνεται από τους *Καιρούς* από τους Βούλγαρους που υποστηρίζονται από τους Ρώσους, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 7/6/1878, Έτος Η', αρ. φ. 185, σσ.1-2.

³⁸⁰ *Ελπίς* 22/8/1853, αρ. φ. 755.

³⁸¹ *Ελπίς* 21/9/1853, αρ. φ. 759.

³⁸² *Αιών*, 19/3/1860, αρ. φ. 1868.

³⁸³ *Ωρα*, 24/5/1876, αρ. φ. 229, σ.3.

όργανο της Ρωσίας στις Βρυξέλλες την ίδια μέρα που κηρύχθηκε ο πόλεμος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, έσπευσε να καθησυχάσει τους Έλληνες τονίζοντας ότι η βελτίωση της θέσης των χριστιανών ελπίζουν να μην περιοριστεί μόνο στους Σέρβους και στους Βούλγαρους, αλλά και στους Έλληνες και Αρμένιους που αναγνωρίζει ότι πάσχουν από πολλά δεινά άνισης μεταχείρισης από την τουρκική διοίκηση. Το ενδιαφέρον όμως έγκειται στο σχόλιο της εφημερίδας που κλείνει και το άρθρο. Επίσης, υπογραμμίζεται ότι κανένας μετά τα γεγονότα του 1853 και 1828, δε μπορεί πλέον να έχει εμπιστοσύνη στη Ρωσία, αφού το μόνο που την ενδιαφέρει και φαίνεται ξεκάθαρα είναι η πρόοδος του σλαβισμού και η βλάβη του ελληνισμού.³⁸⁴

Παράλληλα, επισημαίνεται ότι το τέλος του ρωσοτουρκικού πολέμου πλησιάζει και οι Έλληνες είχαν την «ανοησία» το 1854 να είναι φίλοι των Ρώσων και το 1877 τη «μεγαλύτερη ανοησία» να αφοσιωθούν στην Αγγλία και το αποτέλεσμα που απεύχεται ο αρθρογράφος είναι νέα οικονομικά χρέη και τη ντροπή ότι οι Έλληνες δεν ήταν ποτέ άξιοι να ωφεληθούν από ευνοϊκές περιστάσεις. Η Αγγλία θέλει να περιορίσει τις μεταβολές για τη λύση του ανατολικού ζητήματος όσον αφορά τα σύνορα και να αποκλείσει την Ελλάδα από κάθε όφελος. Αν η Ελλάδα λάμβανε μέρος στο ρωσοτουρκικό πόλεμο, αναγκαστικά το Ανατολικό Ζήτημα θα γινόταν ευρύτερο και θα περιλάμβανε διεκδικήσεις των Ελλήνων στην Ανατολή. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχει καταλάβει το τέλος της και σύμφωνα με τον αρθρογράφο πρόκειται να ενδώσει στη Ρωσία για να μη χάσει μαζί με τις σλαβικές και τις ελληνικές επαρχίες. Η Ελλάδα όφειλε να ενεργήσει μαζί με τη Σερβία. Αν η Ευρώπη επιτρέψει στο σλαβισμό επίθεση κατά της εξασθενημένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και προβεί στην καταστροφή του τουρκικού κράτους, τότε θα γίνει ο απόλυτος λύτης με αποτέλεσμα η κατακερματισμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία να αποτελέσει κίνδυνο για το μέλλον των Ελλήνων. Τέλος, το άρθρο κλείνει με αυτοκριτική της Ελλάδας απέναντι στους Σλάβους, τονίζοντας ότι οι Έλληνες δε θα έπρεπε να ζηλεύουν τους Σλάβους αλλά να βρεθούν στο πλευρό τους για να αντιμετωπιστούν ως ίσος προς ίσο στην δικαιοσύνη των εθνών και να υπάρξουν επιχειρήματα σχετικά με τις ελληνικές θέσεις στην Ευρώπη.³⁸⁵ Επιπλέον, οι Ρώσοι απέδειξαν ότι δεν είχαν ως σκοπό τους τη σωτηρία των χριστιανών, αλλά των Σλάβων κι

³⁸⁴ *Εφημερίς*, 2/5/1877, έτος Δ', αρ. φ. 122, σσ.3-4.

³⁸⁵ *Εφημερίς*, 6/1/1878, έτος Ε', αρ. φ. 6, σσ.1-2.

έτσι δεν επρόκειτο να βοηθήσουν στην ανασύσταση της Ελλάδας. Αντίθετα, το πιο πιθανό θα ήταν να ευχαριστούσαν το Θεό που εξαφάνισε και υποδούλωσε τους Έλληνες.³⁸⁶

Το *Εθνικό Πνεύμα* μεταφέρει τα λεγόμενα του αγγλικού και ρωσικού τύπου για τη ρωσοτουρκική συνθήκη πριν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Όταν ο Άγγλος διπλωμάτης έμαθε τους όρους ειρήνης, επισήμανε ότι η αυτόνομη Βουλγαρία γρήγορα θα γίνει και ανεξάρτητη και μαζί με τη Σερβία και άλλες σλαβικές επαρχίες θα επεκτείνουν τη ρωσική επικράτηση στους Σλάβους της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Η Ελλάδα επειδή θα θεωρήσει τη Βουλγαρία ημιανεξάρτητη θα προσπαθήσει να προσαρτήσσει την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, αλλά και τη Μακεδονία επαναστατώντας, προκειμένου να σώσει το ελληνικό στοιχείο από τη βουλγαρική πλεονεξία. Τους Έλληνες του βασιλείου θα υποστήριζαν οι Δυνάμεις. Σε παρόμοια διακοίνωσή του ένα χρόνο νωρίτερα³⁸⁷ τόνιζε ότι η Βουλγαρία, η Σερβία και άλλες επαρχίες θα απορροφηθούν αργά ή γρήγορα από τους Ρώσους. Η Ελλάδα θα απαιτήσει την προσάρτηση Ηπείρου και Θεσσαλίας και θα προσπαθήσει να καταλάβει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα της Μακεδονίας με σκοπό την επέκτασή της και την κατοχή της ως και την Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, η Ρωσία θα αντενεργήσει, έχοντας από καιρό προσεταιριστεί τη Μακεδονία και ειδικά την περιοχή του Άθωνος. Τέλος, βλέπουμε τη μεταστροφή της Ρωσίας, αφού υπογραμμίζεται ότι τα τελευταία χρόνια η Ρωσία άλλαξε εντελώς τη στάση και την πολιτική της απέναντι στην Ελλάδα. Οι Έλληνες από την άλλη, αισθάνονται ότι εγκαταλείφθηκαν από τους Ρώσους για χάρη των Σλάβων, όπως μαρτυρά και η εγκύκλιος του Πατριάρχη.³⁸⁸

Η *Ελπίς* στις αρχές του Κριμαϊκού πολέμου αντιλαμβάνεται από νωρίς τα πραγματικά σχέδια της Ρωσίας για διαφορετικά συμφέροντα από αυτά των Δυνάμεων, στην περιοχή.³⁸⁹ Επίσης, το έτος έναρξης του Κρητικού Αγώνα τονίζει ότι η Ρωσία είναι ισχυρός εχθρός για την Οθωμανική αυτοκρατορία και την Ευρώπη, λόγω της

³⁸⁶ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 15/1/1878, Έτος Η', αρ. φ. 46.

³⁸⁷ 19/6/1877 στο *Εθνικόν Πνεύμα*, 16/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 938, σ.3.

³⁸⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 16/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 938, σ.3.

³⁸⁹ *Ελπίς* 22/8/1853, αρ. φ. 755.

κολοσσιαίας της δύναμης, της θρησκευτικής επιρροής της και της φυλετικής της συγγένειας με πολλές επαρχίες της Ρωσίας.³⁹⁰

Αναφέρεται από το *Εθνικό Πνεύμα* κατά τη διάρκεια της υπογραφής της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ότι πρέπει να πάψει η Ρωσία να αποτελεί το φόβητρο για τις Δυνάμεις όπως πριν τον κριμαϊκό πόλεμο. Επιπλέον, οι Έλληνες εμφανίζονται παραπονούμενοι προς τη Ρωσία λόγω των πανσλαβιστικών κινήσεων της και δηλώνουν απελπισμένοι. Ακόμα, πληροφορούμαστε ότι η Ρωσία ενθαρρύνει την έκδοση βουλγαρικής εφημερίδας με περιεχόμενο ενάντιο στο ελληνικό πατριαρχείο και στο ελληνικό έθνος.³⁹¹ Επιπλέον, τονίζεται ότι το πρόσχημα που χρησιμοποιούσε η Ρωσία, της προστασίας δηλαδή των χριστιανών, φανερώθηκε και τα σχέδιά της στην Ανατολή έγιναν εμφανή στην Ευρώπη που τα απέκρουσε.³⁹²

Υπογραμμίζεται από την *Ελπίδα* το 1866 ότι η απελευθέρωση της Κρήτης, την οποία υπερασπίζεται η Ρωσία την ωφελεί τα μέγιστα, αφού όταν καταρρεύσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία, θα βρεθεί στα χέρια της Ρωσίας, αφού υποστήριξε την απελευθέρωσή της. Επίσης, με αυτόν τον τρόπο, η Ρωσία προσπαθεί να κερδίσει τη συμπάθεια του ελληνισμού. Ωστόσο, η Ρωσία δεν έδωσε στον ελληνισμό υποσχέσεις για την Κρήτη.³⁹³

Αναφέρεται από τον *Αιών* την περίοδο ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας ότι για πολλά ελληνικά ζητήματα όπως και για το κρητικό, η Ρωσία στεκόταν δίπλα στην Ελλάδα και την υποστήριζε. Ωστόσο, τα ενθουσιώδη άρθρα του ρωσικού τύπου δεν ήταν όπως αποδείχτηκε, παρά η «ταφόπλακα» των προσδοκιών των Ελλήνων. Οι αποφάσεις του ρωσικού τύπου θα επιδεινώσουν την κατάσταση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων. Μάλιστα η εφημερίδα επισημαίνει ότι θα έκαναν πολύ περισσότερο καλό οι Ρώσοι στην Ελλάδα αν την άφηναν μόνη και δεν την κατέστρεφαν με τον τύπο τους.³⁹⁴

Επισημαίνονται από την *Εφημερίδα* κατά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου οι όροι ειρήνης που θα υπογραφούν στο συνέδριο του Βερολίνου. Σχετικά με την Ελλάδα δεν υφίστανται κανένα άρθρο, ούτε καν μνεία για τις ελληνικές επαρχίες που αφήνονται στη διακριτική ευχέρεια των Βασιβουζούκων και των Κιρκασίων. Μόνο για την Κρήτη οι

³⁹⁰ *Ελπίς*, 9/8/1866, αρ. φ. 1365.

³⁹¹ *Αιών*, 20/7/1860, αρ. φ. 1903, σ.2.

³⁹² *Εθνικόν Πνεύμα*, 8/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 937

³⁹³ *Ελπίς*, 1/11/1866, αρ. φ. 1377.

³⁹⁴ *Αιών*, 23/10/1872, αρ. φ. 2841.

Ρώσοι απαιτούν η κυβέρνηση να δώσει αποχρώσεις εγγυήσεις για την πραγματοποίηση του οργανικού νόμου.³⁹⁵

Ο *Αιών* τονίζει το έτος ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας ότι η Ρωσία βοηθά τους Βούλγαρους και τους ποδηγετεί. Επίσης, εντύπωση προκαλεί στον *Αιώνα* το γεγονός ότι η Ρωσία υποστηρίζει τους «σχισματικούς» Βούλγαρους και τους βοηθά στα πρώτα τους βήματα αυθυπαρξίας.³⁹⁶ Ακόμα, τονίζεται σε άρθρο του *Αιώνα* ότι η Ρωσία όφειλε να παραμείνει προστάτιδα της ελληνικής εκκλησίας και όχι παρασυρόμενη από τα ανατολικά της συμφέροντα να υποστηρίζει τους Βούλγαρους και να διαρρήξει την Ανατολική θρησκευτική ομοσπονδία. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η Ρωσία υπολόγισε κακώς τις Δυνάμεις των στοιχείων της Ανατολής. Οι Σλάβοι μπορεί να είναι πολυπληθέστεροι των Ελλήνων, όμως σύμφωνα με το άρθρο, οι Έλληνες είναι ηθικότεροι και προκαλεί εντύπωση στη συγκεκριμένη εφημερίδα, η αποξένωση της Ρωσίας με την Ελλάδα. Μάλιστα προβλέπει ότι το πολιτικό αποτέλεσμα θα είναι η απομόνωση της Ρωσίας επειδή δε θα μπορέσει να χαλιναγωγήσει τη δύναμη των Σλάβων που η ίδια υπέθαλψε.³⁹⁷ Ο πανσλαβισμός έπρεπε να γνωρίζει αν ήταν ορθόδοξος και φιλαλήθης κι ότι δεν υπάρχει διαίρεση των φύλων του χριστιανισμού. Πανσλαβιστές της Πετρούπολης από την άλλη πλευρά, βεβαιώνουν ότι η Ρωσία άρχισε να προστατεύει τις τάσεις των Βουλγάρων και η τουρκική εξουσία έκλινε προς όφελός τους.³⁹⁸ Ακόμα, σε άρθρο του *Αιώνα* επισημαίνεται ότι η Ρωσία μπορούσε να εμποδίσει την επιδείνωση των πραγμάτων, αλλά αμέλησε να το πράξει.³⁹⁹

Αναφέρεται από την *Ωρα* πριν το Συνέδριο του Βερολίνου ότι οι βουλγαρόφωνοι Έλληνες καταγράφονται ως Βούλγαροι από τις ρωσοβουλγαρικές αρχές και ότι μάλιστα πρόκειται να υποβληθούν σε στρατολογία. Η επιβολή ξένης εθνικότητας, τονίζει η *Ωρα* και μάλιστα από κράτος που είναι ομόδοξο αποτελεί αποτρόπαια πράξη που θυμίζει την επιβολή του ισλαμισμού και τα χρόνια υποδούλωσης από τους Τούρκους.⁴⁰⁰

Τονίζεται από την *Εφημερίδα* το 1877 ότι σε επίσκεψη του Ιγνάτιεφ στην Αθήνα, πλήθος πενήντα ατόμων, που ονομάζονται τσούσηδες, δηλαδή Μακεδόνες

³⁹⁵ *Εφημερίς*, 18/2/1878, έτος Ε΄, αρ. φ. 49, σ.2.

³⁹⁶ *Αιών*, 22/2/1872, αρ. φ. 2760, σ.2.

³⁹⁷ *Αιών*, 8/5/1872, αρ. φ. 2781.

³⁹⁸ *Αιών*, 15/5/1872, αρ. φ. 2783.

³⁹⁹ *Αιών*, 18/5/1872, αρ. φ. 2784.

⁴⁰⁰ *Ωρα*, 6/5/1878, έτος Γ΄, αρ. φ. 178.

βουλγαρόφωνοι, κάποιοι από τους οποίους έχουν ελληνικό φρόνημα αλλά και «απαίδευτοι» Βούλγαροι με ανεξακρίβωτες διαθέσεις να περιμένουν για να τους δεχτεί στη Βουλή ο Ρώσος διπλωμάτης. Η *Εφημερίδα* αναφέρει το γεγονός ως προκατασκευασμένο διότι αν οι Μακεδόνες προσέρχονταν ως τυφλά όργανα στον Ιγνάτιεφ, θα το γνώριζε ο μακεδονικός σύλλογος που γνωρίζει τα συμφέροντα του ελληνισμού και της Μακεδονίας. Ωστόσο, οι Μακεδόνες αποκήρυξαν το γεγονός χαρακτηρίζοντάς το ως «μωράν εκδήλωσιν» προς το δήθεν προστάτη των χριστιανών της Ανατολής και χαρακτηρίζοντας την ομάδα ως «άθλια» και «άξια ξυλοκοπήματος». Όπως και να έχει όμως το θέμα, το άρθρο καταλήγει ότι στο κέντρο της Ελλάδας, στην Αθήνα, έγινε σλαβική διαδήλωση υπέρ του Ιγνάτιεφ. Για το ίδιο περιστατικό κάνει λόγο και η *Εσπέρα* και τονίζει ότι ο Κουμουνδούρος απάντησε στους Μακεδόνες ότι δεν πρέπει να ανησυχούν γι' αυτό το ασήμαντο γεγονός και «Μη χάνεσαι». Μάλιστα καταγράφει και το τραγούδι κατά των Σλάβων «διαδηλωτών».⁴⁰¹

Επιπλέον, πριν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, τονίζεται από την *Εφημερίδα* ότι σε ιδιαίτερη αλληλογραφία της με την Οδησσό, αναφέρθηκε πως έφτασε η είδηση της ανακωχής που προξένησε χαρά στους Σλάβους και φόβο, καχυποψία στους Έλληνες. Όσο για τη σύμπραξη των Ελλήνων με τους Ρώσους που παριστάνονται ως φιλέλληνες, ο μοναδικός σκοπός τους είναι να βλάψουν τον ελληνικό λαό και να γίνουν θύματα ρωσικών πανσλαβιστικών πρακτόρων. Οι ομόδοξοι Ρώσοι καμία συμπάθεια δε φέρουν προς τον ελληνισμό, αντίθετα, τον υποβλέπουν και είναι καχύποπτοι προς την ελληνική πολιτική. Οι Σλάβοι είναι αυτοί που χαρακτηρίζονται ως «φίλτατοι» των Ρώσων και κυρίως οι Βούλγαροι και είναι αυτοί που θα απολαύσουν την ανεξαρτησία, όπως και οι Σέρβοι και οι Μαυροβούνιοι. Σχετικά με την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τα νησιά του Αιγαίου, κανένας Έλληνας δε μπορεί να τα απαιτήσει άμεσα επειδή θα θυμηθούν οι «φίλτατοι» Ρώσοι και οι Βούλγαροι τα πανσλαβιστικά κηρύγματα και τις αξιώσεις που είχαν πάνω στη Μακεδονία και τη Θράκη και θα εγείρουν αξιώσεις ξανά. Ευτυχώς πίσω από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, υπάρχει η Ευρώπη. Ωστόσο, όταν μαθεύτηκε στην Πετρούπολη ότι οι Έλληνες θα προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τα δικαιώματά τους, με

⁴⁰¹ «Του πανσλαβισμού η ψώρα Μακεδόνας δε μολύνει ούτε τους απομακρύνει από τον ελληνισμόν. Θάλλη θάλλη και μια μέρα που θα ξεσχιστούν συνθήκαι κι όποιος σ' αλυσον εμβήκε πάλι ελεύθερος θα βγη. Είμαι Έλλην κι όχι Σλάβος, ξεύρω την καταγωγήν μου κ' η ελληνική ψυχή μου ελευθέρα πάντα ζη». *Εφημερίς*, 19/1/1877, έτος Δ', αρ. φ. 19, σσ.3-4.

επίσημη είδηση ανακοινώθηκε: «*Προσέξατε καλώς Έλληνες, μη ζητήσετε τι εκτός της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, καθ' ό,τι άλλως η Ρωσία πρώτη πάντων θέλει αντισταθή ταις πανελληνικαίς προθέσεσιν ημών*». Επίσης, ο Σολοβιόβ⁴⁰² αναφέρει ότι προπάντων τους Βούλγαρους πρέπει να απελευθερώσουν οι Ρώσοι που υπέφεραν πριν από την τουρκική εξουσία, από τη φαναριώτικη!⁴⁰³

Αναλύονται οι όροι του Συνεδρίου του Βερολίνου που αναφέρονταν στις εφημερίδες το προηγούμενο διάστημα. Η αθυμία, η απελπισία και η εξαγρίωση εναντίον της Ρωσίας είναι κυρίαρχα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο αρθρογράφος. Σ' αυτό το σημείο, ο αρθρογράφος τονίζει ότι πρέπει επιτέλους να μάθει ο ελληνικός λαός ποιοι είναι οι προστάτες του. Αναφερόμενος στους Ρώσους λοιπόν, κάνει μία αναδρομή ξεκινώντας από το τέλος του κριμαϊκού πολέμου. Υπογραμμίζει ότι τότε τα πανσλαβιστικά κομητάτα, οι γαλλική και προτεσταντική προπαγάνδα εργάζονται με μεγάλη θέρμη. Οι Βούλγαροι ήγειραν φωνή εναντίον των Φαναριωτών ιερέων μέχρι που δημιουργήθηκε το σχίσμα με αποτέλεσμα οι Έλληνες και οι Βούλγαροι να γίνουν πλέον θανάσιμοι εχθροί. Τότε η Ελλάδα αναγκάστηκε να σβήσει το μίσος για την Οθωμανική Αυτοκρατορία με αποτέλεσμα να σκιστούν όπως αναφέρει ο αρθρογράφος, όλες οι σελίδες ιστορίας των προγόνων των Ελλήνων. Ο φιλοτουρκισμός χλεύασε την επανάσταση του 1821 τονίζει. Τι συμμαχία θα μπορούσε να κάνει η Ρωσία με την Ελλάδα από τη στιγμή που φωνάζει ότι θέλει να φέρει Βούλγαρους στην Αθήνα αναρωτιέται ο αρθρογράφος της *Εφημερίδας*. Οι ελληνικές κυβερνήσεις που εμπόδισαν την Ελλάδα να μπει στον πόλεμο, πρέπει τώρα να δουν ότι οι ελληνικές επαρχίες παραχωρούνται στους Βούλγαρους από τη «φιλόανθρωπη» Ρωσία. Κλείνοντας το άρθρο τονίζεται ότι ο ελληνισμός κινδυνεύει.⁴⁰⁴ Επιπρόσθετα, επισημαίνεται ότι οι «πτωχοί» Ρουμάνοι και Σέρβοι ανακάλυψαν ότι κάτω από τις σημαίες τους βρίσκονται τα συμφέροντα της ρωσικής πολιτικής. Στην ίδια δυσάρεστη έκπληξη θα καταλήξουν και τα υπόλοιπα μικρά κράτη της Ανατολής που επιθυμούν να αναγεννηθούν και να υψώσουν τη σημαία του παρελθόντος τους. Τέλος, αναφέρεται από τον αρθρογράφο ότι η ελληνική κυβέρνηση χειραγωγείται από την

⁴⁰² Καθηγητής πανεπιστημίου ιστορίας Μόσχας, *Εφημερίς*, 8/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 39, σ.3.

⁴⁰³ *Εφημερίς*, 8/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 39, σ. 3-4.

⁴⁰⁴ *Εφημερίς*, 1/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 60, σσ.1-3.

Αγγλία, την οποία παρακαλεί ο αρθρογράφος να χαλιναγωγήσει την ανυπομονησία των Ελλήνων για τη συμμετοχή τους στον πόλεμο.⁴⁰⁵

Το *Εθνικό Πνεύμα* υποστηρίζει την περίοδο ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας ότι η ραδιουργία της Ρωσίας σχετικά με τον «πανσλαβισμό» πέρασε απαρατήρητη καθώς η Ελλάδα δεν έδωσε καμία προσοχή σ' αυτόν. Οι Βούλγαροι δε μπορούν να αρνηθούν ότι ο πανσλαβισμός τους έκανε σχισματικούς και πίεσε την Οθωμανική κυβέρνηση όχι να τους δώσει πολιτικά προνόμια απέναντι στις άλλες εθνικότητες, αλλά να τους χωρίσει από τις άλλες διακρίνοντάς τους ως Σλάβους, διορίζοντάς τους εκκλησιαστικό άρχοντα. Ο πανσλαβισμός προσεταιριζόμενος με δόλια μέσα τους Βούλγαρους προσπαθεί να τους αναγκάσει να ζητήσουν τη βοήθεια των Ρώσων μεταβαλλόμενοι από Βούλγαροι σε Σλάβοι. Τέλος, τονίζεται ότι ο πανσλαβιστικός προσηλυτισμός πρέπει να διεγείρει την προσοχή της Ευρώπης και της Οθωμανική Αυτοκρατορίας για να μη γίνουν πραγματικότητα τα ρωσικά σχέδια και συμφέροντα στην Ανατολή.⁴⁰⁶

Σε άλλο σημείο του άρθρου η *Ωρα* το έτος των επαναστάσεων της Βοσνίας και στο μετά το Συνέδριο του Βερολίνου επισημαίνεται ότι οι «πανσλαβιστές» εξέφρασαν στους Έλληνες σπουδαία παράπονα για τη μη βοήθειά τους στους Σλάβους.⁴⁰⁷ Σε επόμενο άρθρο της *Ωρας* δημοσιεύονται οι λόγοι που η Ρωσία δεν επιθυμούσε την παρουσία του Έλληνα αντιπροσώπου Δηλιγιάννη στο συνέδριο του Βερολίνου. Στην πρώτη συνεδρίαση οι Ρώσοι δεν ήθελαν καν την ελληνική αντιπροσώπευση στο συνέδριο. Στη δεύτερη ανέφεραν ότι είναι περιττή αφού οι ίδιοι ήταν πληρεξούσιοι αυτής καθώς δεν προστάτευαν μόνο τους Σλάβους, αλλά και όλους τους χριστιανούς της Ανατολής. Στην Τρίτη συνεδρίαση, ο Γορτσακώφ τάθηκε υπέρ του περιορισμού της παρουσίας της Ελλάδας μόνο σε ό,τι αφορά τις όμορες επαρχίες και τόνισε ότι δε θα πρέπει να ενθαρρύνονται ελληνικές απαιτήσεις στη Θράκη και τη Μακεδονία γιατί θα είναι ενάντιες στα συμφέροντα άλλων φυλών.⁴⁰⁸

Αναφέρεται στην *Εφημερίδα* πριν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου η γνώμη του ιστορικού Γραδόβσκis σε εφημερίδα της Ρωσίας που υποστηρίζει ότι η Ρωσία έχει καταλάβει ποιοι έχουν συμφέροντα από τη δουλεία των χριστιανών στην Ανατολή και

⁴⁰⁵ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 27/12/1877, Έτος Η', αρ. φ. 27, σσ.1-2.

⁴⁰⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 2/6/1872, Έτος Ε', αρ. φ. 507, σσ.1-2.

⁴⁰⁷ *Ωρα*, 26/7/1876, αρ. φ. 292, σ.3.

⁴⁰⁸ *Ωρα*, 18/9/1878, έτος Γ', αρ. φ. 313, σσ.1-4.

ποιος επιζητεί να «μπήξει μαχαίρι» στην προδοσία αυτή. Ο λόγος είναι φυσικά για τους Έλληνες και τους Τούρκους. Συνεχίζοντας απειλεί ότι αργά ή γρήγορα θα λογαριαστούν όμως.⁴⁰⁹ Επισημαίνεται από τον *Αιών* το 1873 ότι καμία χώρα, ανάμεσά τους και η Ρωσία, δε θα ήθελε να βοηθήσει την Ελλάδα, αλλά μόνο να εξυπηρετήσουν δικά τους συμφέροντα. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η συμμαχία Ελλάδας- Οθωμανική Αυτοκρατορίας θα ήταν η μόνη που θα μπορούσε να αναχαιτίσει τη ρωσική επέκταση στην Ανατολή.⁴¹⁰ Τέλος, από την *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* πριν το Συνέδριο του Βερολίνου γίνεται αναφορά στο ζήτημα της Ηπειροθεσσαλίας για το οποίο οι Τούρκοι αξιωματικοί «είχαν πάρει απόφαση ότι θα προσαρτηθεί στην Ελλάδα» τόνιζαν ότι θα έπρεπε οι Έλληνες να αντιταχθούν στους Ρώσους επειδή πλέον δεν τους αγαπούν, αλλά τους μισούν οι Έλληνες. Επομένως, όσο περισσότερο μίσος δείχνουν οι Έλληνες σε αυτούς, τόσο μεγαλύτερη φιλία δείχνουν στους Τούρκους.⁴¹¹

Η επιχειρηματολογία του Τύπου

Επισημαίνεται από την Εφημερίδα πριν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ότι η Ρωσία επέμεινε να μπει στον πόλεμο η Ελλάδα, αν είχε συμβεί αυτό, τώρα η τελευταία θα κατείχε την Ήπειρο και τη Θεσσαλία και καμία δύναμη δε θα μπορούσε να της τα αφαιρέσει. Όσον αφορά τη χάραξη των συνόρων μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας σχετικά με τη Μακεδονία και τη Θράκη, θα ληφθεί πρόνοια από την Ευρώπη και θα αποφασιστεί τι πρέπει να πάρει ο καθένας. Η έχθρα που τρέφουν οι Έλληνες προς τους Σλάβους χαρακτηρίζεται από την εφημερίδα ως γελοία και μη πολιτική. Σλάβοι, Βούλγαροι και Έλληνες είναι αναμειγμένοι με τέτοιο τρόπο στο Ανατολικό Ζήτημα και στις μεταξύ τους σχέσεις που μετά την κατάργηση της τουρκικής κυριαρχίας, θα πρέπει να συμβιώσουν ειρηνικά.⁴¹²

Σε άρθρο που επιγράφεται «*Η Πανσλαβοφοβία*», ο *Αιών* τονίζει ότι δημιουργήθηκε για να σπείρει ζιζάνια διαίρεσης μεταξύ των λαών με αποτέλεσμα ο ένας να κατατροπώσει τον άλλον. Επίσης, δε λείπουν εκείνοι που διαβάλλουν τους Έλληνες στους Σλάβους

⁴⁰⁹ *Εφημερίς*, 12/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 43, σ.7.

⁴¹⁰ *Αιών*, 13/8/1873, αρ. φ. 2941.

⁴¹¹ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 2/5/1878, Έτος Η', αρ. φ. 149.

⁴¹² *Εφημερίς*, 18/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 49, σ.2.

επισημαίνοντας ότι το σλαβικό στοιχείο το μόνο που επιζητά είναι η υποδούλωση του ελληνικού. Η συγκεκριμένη εφημερίδα πιστεύει ότι θρησκεία και εθνικότητα ταυτίζονται και αναφέρει ότι όνειρο του Έλληνα είναι ο ανατολικισμός και όχι ο σλαβισμός. Σε επόμενο άρθρο του ο *Αιών* ειρωνεύεται τη γνώμη της Αγγλίας που υποστηρίζει ότι η Ρωσία με τους Σλάβους θέλουν να υποδουλώσουν την Ελλάδα και να στραφούν ενάντια στο ελληνικό στοιχείο. Επίσης, αντιτίθεται και στην *Ελπίς* που θεωρεί ότι οι ρωσικές προτάσεις γίνονται προς ίδιον όφελός τους και είναι επίβουλες για την ελληνική εθνικότητα, έχοντας ως στόχο τη συγχώνευση του σλαβικού και του ελληνικού στοιχείου μέσω του Πατριαρχείου, που θα αναλάμβανε η Ρωσία. Τέλος, τονίζεται από τον *Αιώνα* ότι οι Ρώσοι θεωρούν ότι υπάρχουν δύο φυλές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η ελληνική και η σερβική. Τους Βούλγαρους θεωρούν ότι συγχωνεύονται ή θα συγχωνευτούν με τους Έλληνες.⁴¹³

Επίσης, ο *Αιών* το 1860 για πρώτη φορά αποκαλείται ο πατριάρχης, αρχιεπίσκοπος όπως έκανε και ο Φαρμακίδης. Το γράμμα που έστειλε ο πατριάρχης Άνθιμος Στ' στους ορθόδοξους της Κωνσταντινούπολης για να καταγγείλει τις αντιγαλλικές ενέργειες ήταν η αρχή του σχίσματος των σχέσεων Ελλάδας-Ρωσίας.⁴¹⁴ Τέλος, επισημαίνεται ότι η Αυστρία σχεδίασε να υποστηρίξει τους χριστιανούς της Ανατολής, όχι από συμπάθεια ή φιλανθρωπία όπως έκαναν οι Ρώσοι, αλλά επειδή ήθελε να γίνει προστάτιδα των Σλάβων και να έχει υπό την επιρροή της σλαβικές επαρχίες στην Ανατολή.⁴¹⁵

Η *Αθηνά* το 1861 αναφέρει τη φράση: «*Η Ανατολή διά της Ανατολής*». Ειπώθηκε πριν τρία χρόνια. Οι Έλληνες στην Ανατολή βλέπουν τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Τι επιδιώκουν πολιτικά οι Σέρβοι, οι Βούλγαροι και οι Έλληνες; Οι Σέρβοι δημιουργούν ενωτικά κινήματα των Μαυροβουνίων και των Ερζεγοβίνων, παραπλήσια με τα ελληνικά του 1854 και της Ιταλίας του 1860. Οι Σέρβοι για να αποτινάξουν τον τουρκικό και τον αυστριακό ζυγό. Οι Βούλγαροι το ίδιο. Θέλουν αυτονομία και ζητούν πολιτική ανεξαρτησία. Το δείχνουν οι προσπάθειες αυτοκέφαλου της εκκλησίας και οι Ελληνοβούλγαροι που κατοικούν στην Κωνσταντινούπολη αναμειγνύονται στην εσωτερική διοίκηση της Ευρωπαϊκής Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Οι Έλληνες θέλουν ένωση με τις άλλες φυλές εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Και τα τρία έθνη

⁴¹³ *Αιών*, 10/6/1853, αρ. φ. 1363 και *Αιών*, 17/6/1853, αρ. φ. 1366, σ.1,2.

⁴¹⁴ *Αιών* 18/8/1854, αρ. φ. 1481

⁴¹⁵ *Αιών*, 11/6/1860, αρ. φ. 1892, σ.2.

επιθυμούν την εκδίωξη του δυνάστη. Τέλος, επισημαίνει ότι αν δεν ομονοήσουν τα τρία έθνη, θα αργήσει πολύ η ανεξαρτησία τους.⁴¹⁶ Επιπλέον, τονίζεται ότι αν δεν συνεννοηθούν μεταξύ τους οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Έλληνες και δεν ενωθούν, δε θα καταφέρουν να απελευθερωθούν από τους Τούρκους. Ειδικά για τους Βούλγαρους μάλιστα, η *Αθηνά* τονίζει ότι τους λείπει όχι μόνο η οργάνωση, αλλά και το κέντρο, ενώ στην Ελλάδα υπάρχει η Αθήνα. Η Βουλγαρία βρίσκεται ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Σερβία, γειτονεύει δηλαδή με δύο «ημιελεύθερα» έθνη που θα μπορούσαν να της προσφέρουν βοήθεια όταν ξεσηκωνόταν εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Επειδή λοιπόν οι Έλληνες και οι Σέρβοι είναι οι καλύτεροι σύμμαχοι που θα μπορούσαν να έχουν οι Βούλγαροι, η *Αθηνά* τους συμβουλεύει να σταματήσουν να λαμβάνουν υπόψη τους, τους «κακόβουλους» εννοώντας τους Ρώσους με το δόγμα του πανσλαβισμού, που το μόνο που επιδιώκουν είναι η διαίρεση και η απομόνωση των χριστιανικών φυλών της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, επιδιώκοντας στη συνέχιση της δουλείας τους.⁴¹⁷

Σχετικά με το βουλγαρικό ζήτημα ο *Αιών* το 1869 τονίζεται ότι λαοί που βρίσκονται υποδουλωμένοι από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, πρέπει να ενωθούν λόγω των κοινών συμφερόντων προς τον εχθρό. Υπογραμμίζει ότι αντιλαμβάνεται πως οι Βούλγαροι πρέπει να αποκτήσουν αυτοδιοίκηση και στα εκκλησιαστικά πράγματα. Ωστόσο, μοιάζει αδύνατο εφόσον οι Βούλγαροι δεν είναι ανεξάρτητο κράτος και είναι συνυπήκοοι με τους Έλληνες και άλλους λαούς στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, να υπάρξουν δύο ομόδοξες, ανεξάρτητες εκκλησίες που θα είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους! Το άρθρο συνεχίζει επισημαίνοντας ότι στους Βούλγαρους δεν αρέσει να περιορισθούν μόνο εντός της Βουλγαρίας, αλλά να επεκταθούν και σε όλο το τουρκικό κράτος. Αν λοιπόν το σχέδιο των Βουλγάρων πραγματοποιούνταν, τότε θα μπορούσαν οι χριστιανοί οποιασδήποτε εθνικότητας να αναγνωρίζουν όποια εκκλησιαστική αρχή επιθυμούν. Ο Πατριάρχης βλέποντας ότι οι Βούλγαροι εμμένουν στις απαιτήσεις τους, ζήτησε από το Σουλτάνο να συσταθεί μία γενική σύνοδος προκειμένου να βρεθεί μία λύση. Τέλος, η εφημερίδα προβλέπει ότι αν οι Βούλγαροι υποστηριχθούν από την Πύλη ή από ξένες Δυνάμεις, δεν αναφέρεται ονομαστικά στη Ρωσία, και πετύχει τα σχέδιά της, τότε θα

⁴¹⁶ *Αθηνά*, 24/6/1861, αρ. φ. 2990, σ.2 και 3.

⁴¹⁷ *Αθηνά*, 12/7/1861, αρ. φ. 2995, σ.2.

υπάρξουν σίγουρα εκκλησιαστικές ταραχές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁴¹⁸ Τέλος σε άρθρο του το 1874 σχολιάζει τα λόγια του Κουμουνδούρου που αναφέρεται στον πανσλαβισμό και τις βουλγαρικές αξιώσεις τονίζοντας ότι πρέπει μεταξύ των λαών της Ανατολής να υπάρχει αμοιβαία και ειλικρινής εμπιστοσύνη, διαφορετικά θα χαθούν οι ισορροπίες και ο στόχος που είναι η συνένωση και η επίθεση εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Συγκεκριμένα για τους Βούλγαρους τονίζει ότι η Ελλάδα επιδιώκει συνεργασία μαζί τους αν κι εκείνοι σέβονται τα δικαιώματα της γειτονικής τους χώρας.⁴¹⁹

Η *Ελπίς* το 1860 ξεκαθαρίζει ότι δεν υπονοεί πως η Ρωσία δε θέλει να απελευθερωθούν οι Έλληνες χριστιανοί από τους Οθωμανούς, αλλά πρώτα από όλα προσπαθεί να υλοποιήσει τα σχέδιά της που την οδηγούν στα συμφέροντά της μέσω της πανσλαβιστικής ιδεολογίας.⁴²⁰ Η *Αθηνά* το ίδιο έτος σχετικά με τα ελληνοβουλγαρικά θέματα τονίζεται ότι οι οπαδοί του πανσλαβισμού, διατάραξαν την αγάπη, την ειρήνη και την ομόνοια μεταξύ των δύο ομόδοξων λαών, των Ελλήνων και των Βουλγάρων, διακηρύσσοντας ότι η Θράκη είναι βουλγαρική πόλη. Επίσης, αναφέρουν ότι οι Έλληνες καταπιέζουν τους Βούλγαρους, συνεχίζει η *Αθηνά*, ενώ τέλος υποστηρίζει ότι οι πανσλαβιστές βρίσκονται πίσω από τις «αψιμαχίες» αυτές για να αποδυναμώσουν την Ελλάδα και να την αποκόψουν από τους γείτονές της.⁴²¹

Η *Ωρα* το 1876 υπογραμμίζει ότι οι πρόκριτοι των Βουλγάρων καταδίκασαν την επανάσταση και κατηγόρησαν τους εξεγερθέντες ότι εγκληματούν εναντίον της χώρας τους και πως αυτή η εξέγερση θα είναι η καταστροφή της Βουλγαρίας. Η Ρωσία σε τηλεγράφημά της απαιτεί τη δημιουργία επτά ανεξάρτητων και ελεύθερων κρατών της Ρουμανίας, της Σερβίας, της Βουλγαρίας, της Αλβανίας, της Θεσσαλίας και της Κρήτης. Καθένα από τα νέα αυτά κράτη, θα αναλάβει το ανάλογο χρέος της Οθωμανική Αυτοκρατορίας.⁴²² Ακόμα, αναφέρεται ότι ο σλαβικός χάρτης που έχει σχεδιαστεί από τη Ρωσία, κινδυνεύει να μετατραπεί σε «απαίσια» πραγματικότητα. Πριν φτάσει όμως στο τελικό του στάδιο, πρέπει να εκβουλγαρίσει τον ελληνισμό της Θράκης και τη Μακεδονίας ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει, «θα σφαδάζει σαν να το σφίγγει

⁴¹⁸ *Αιών*, 17/4/1869, αρ. φ. 2441.

⁴¹⁹ *Αιών*, 21/5/1874, αρ. φ. 3022.

⁴²⁰ *Ελπίς*, 26/7/1860, αρ. φ. 1061.

⁴²¹ *Αθηνά*, 16/1/1860, αρ. φ. 2840.

⁴²² *Ωρα*, 16/7/1876, αρ. φ. 282, σ.2.

φρικώδες ερπετό»! Επίσης, στο ίδιο άρθρο τονίζεται ότι ο πανσλαβισμός είναι ο εχθρός του Έθνους που απειλεί τα κατακτητικά σχέδια του ελληνισμού. Ακόμα, επισημαίνει ότι η Ρωσία προσπαθεί με τη στάση της να κάνει την Ελλάδα δορυφόρο των συμφερόντων της στην Ανατολή.⁴²³

Επίσης, επισημαίνεται ότι οι Άγγλοι θα θυσιάσαν την ακεραιότητα της Οθωμανική Αυτοκρατορίας για τα συμφέροντα των Σλάβων, οι οποίοι αν χειραφετούνταν θα μεταβάλλονταν σε πιστούς δορυφόρους της αγγλικής πολιτικής στην Ανατολή. Συνεχίζοντας το άρθρο επισημαίνει ότι η Ρωσία εργάζεται για την ενίσχυση του βουλγαρικού στοιχείου και την ίδρυση σλαβικής ηγεμονίας που θα εκτείνεται από το Δούναβη ως την Αδριανούπολη, τη Θράκη, τις Σέρρες και τη Μακεδονία, δηλαδή ως το Αιγαίο. Αυτό που επιθυμούν ιδιαίτερα οι Ρώσοι είναι η δημιουργία σλαβικών δικαιωμάτων στον Έβρο ώστε να χρησιμοποιήσουν τους Βούλγαρους σε περίπτωση ανάγκης.⁴²⁴ Ακόμα, η *Ωρα* την περίοδο της υπογραφής της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου τονίζεται ότι ο άξονας γύρω από τον οποίο περιστρέφονται τα σχέδια των Ρώσων είναι η ίδρυση μιας μεγάλης Βουλγαρίας που θα εκτείνεται από το Δούναβη ως το Αιγαίο. Αν συμβεί κάτι τέτοιο, οι Έλληνες θα χάσουν κάθε πιθανή, μελλοντική επέκταση ως την Κωνσταντινούπολη και την επιρροή τους στη νεοσύστατη επαρχία. Τα λεγόμενα των Ρώσων δείχνουν στη θεωρία ότι αναβάλλουν τη λύση του ζητήματος της κυριότητας της Κωνσταντινούπολης, στην πραγματικότητα όμως το προδικάζουν, από τη μία επειδή θεωρούν αδύνατο η Οθωμανική Αυτοκρατορία να υποστηριχθεί και να επιβιώσει από την Ευρώπη και από την άλλη επειδή φράζουν στους Έλληνες το δρόμο προς τους «αιώνιους πόθους» τους.⁴²⁵

Την ίδια περίοδο η *Ελπίς* πληροφορεί τους αναγνώστες της ότι η Ρωσία επιθυμεί τον έλεγχο της Σερβίας και του Μαυροβούνιου, αλλά όχι τον πόλεμο στην Ανατολή επειδή θα περιπλέξει κι άλλες Δυνάμεις και δε θα αφήσει τη Ρωσία να εκπληρώσει τα σχέδια και τις προσδοκίες της. Η Ρωσία επιθυμεί την ανώμαλη κατάσταση στη Ρουμανία και σε άλλες σλαβικές χώρες για να μπορεί να παρέμβει.⁴²⁶ Ακόμα, το 1860 αναφέρεται από την ίδια εφημερίδα ότι η σλαβική προπαγάνδα έχει εφημερίδες στην Κωνσταντινούπολη οι

⁴²³ *Ωρα*, 21/11/1876, έτος Β΄, αρ. φ. 12, σ.2.

⁴²⁴ *Ωρα*, 16/11/1876, έτος Β΄, αρ. φ. 13, σ.1 και 2.

⁴²⁵ *Ωρα*, 10/3/1878, έτος Γ΄, αρ. φ. 121, σ.3.

⁴²⁶ *Ελπίς*, 5/3/1859, αρ.φ. 923.

οποίες διαλαλούν τα σχέδιά της και κηρύττουν τον βουλγαρισμό. Αυτές οι εφημερίδες προσπαθούν να στρέψουν τους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εναντίον άλλων χωρών και όχι εναντίον των ιδίων για να εκπληρώσουν δικούς τους σκοπούς.⁴²⁷ Επίσης, τονίζει ότι η Ρωσία ελάχιστα ενδιαφέρεται για το χριστιανισμό και πολύ περισσότερο για το Σλαβισμό. Τα παθήματα των χριστιανών σε Βοσνία και Ερζεγοβίνη καταδικάζονται από τη Ρωσία όχι επειδή είναι χριστιανοί, αλλά επειδή ανήκουν στη σλαβική φυλή. Αντίθετα, τα παθήματα των χριστιανών της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας δεν έλκουν την προσοχή της ομόδοξης Ρωσίας. Καταδικάζονται οι χριστιανοί της Κρήτης και η Ρωσία δε νοιάζεται για τα δεινά τους. Ως παράδειγμα αδιαφορίας της Ρωσίας, η *Ελπίς* αναφέρει το ένα και μοναδικό πλοίο που έστειλε στη Βηρυτό με σκοπό να σώσει τους χριστιανούς που σφαγιάζονταν στη Συρία από τους Οθωμανούς. Μετά από εντολή όμως που πήρε, τους άφησε αβοήθητους και επέστρεψε στον Πειραιά. Η Ρωσία υποβλέπει τον ελληνισμό και το μόνο που τη νοιάζει είναι ο Σλαβισμός και η επιτυχία του γιατί ο σλαβισμός ταυτίζεται με το ρωσισμό τόσο για τους Ρώσους, όσο και για τις Δυνάμεις της Δύσης. Η πανσλαβιστική βουλγαρική προπαγάνδα αυξήθηκε με το σχίσμα και η Ρωσία υπέβλεπε να μετατρέψει όλες τις φυλές που κατοικούν στην Οθωμανική αυτοκρατορία, ρωσίζουσες αδιαφορώντας για τα δεινά τους. Η διπλωματική ευφυΐα της Ευρώπης αμβλύνεται επειδή η Ρωσία επιθυμεί να «πατήσει» στα χώματα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.⁴²⁸

Παράλληλα τονίζεται ότι η συγκεκριμένη εφημερίδα θεωρεί τον πανσλαβισμό ως δραστήρια και σατανική ενέργεια για να δημιουργηθεί μίσος ανάμεσα στους Έλληνες και τους Βούλγαρους. Εδώ και πολλά έτη η Ευρώπη εναντιώθηκε στον πανσλαβισμό επειδή τον θεώρησε απειλή για όλη την Ευρώπη. Τάσσεται εναντίον της Ρωσίας, αν και είναι ρωσική εφημερίδα ο *Αιών*. Ο «πανσλαβισμός» ενεργεί μέχρι και σε κάποιες σλαβικές φυλές της Δύσης. Συνεχίζοντας, το άρθρο, αναφέρεται σε ενέργειες του πανσλαβισμού π.χ. διάδοση βουλγαρικών βιβλίων και άλλα. Από τη συνθήκη των Παρισίων (1856) και μετά οι πανσλαβιστικές ενέργειες αυξήθηκαν. Η Ρωσία ενεργεί για το συμφέρον της. Βλέπει στο μέλλον και προσπαθεί να επωφεληθεί από τις παρούσες συνθήκες. Επιθυμία της είναι η κατακερματισμένη Οθωμανική αυτοκρατορία και η ανάδυση μικρών

⁴²⁷ *Ελπίς*, 21/6/1860, αρ. φ. 1056, σ.3.

⁴²⁸ *Ελπίς*, 12/7/1860, αρ. φ. 1059.

κρατιδίων στη θέση της. Αυτά τα κρατίδια που θα αποτελούνται από διαφορετικές φυλές θα διαφωνούν μεταξύ τους για την απόκτηση μεγαλύτερης υπεροχής του ενός πάνω στο άλλο και μετά από το μίσος που θα τα κυριεύσει, θα απομακρυνθούν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο π.χ. χωρισμός Ρουμανικής, Σερβικής και Βοσνιακής Εκκλησίας από «το εν Κωνσταντινουπόλει εκκλησιαστικό κέντρο».⁴²⁹ Τονίζεται ότι η Ρωσία στηριζόταν μόνο στο θρησκευτικό αίσθημα.⁴³⁰ Επιπλέον, υπογραμμίζεται από την *Ελπίδα* στην αρχή του Κρητικού αγώνα ότι η πολιτικές ενέργειες της Ρωσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στηρίζονται στο σλαβικό στοιχείο και όχι στο ελληνικό.⁴³¹

Περαιτέρω, επισημαίνεται ότι με τη Ρωσία συγγενεύουν οι σλαβικές φυλές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως οι Σέρβοι, οι Μαυροβούνιοι, οι Ερζεγοβίνιοι και οι Βούλγαροι. Από αυτούς, οι Σέρβοι μόνο τάχθηκαν εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πρώτοι και επαναστάτησαν στην πρώτη δεκαετία του 19^{ου} αι. Κέρδισαν την αυτονομία τους με τη βοήθεια της Ρωσίας. Η Ρωσία πλησίασε τους λαούς αυτούς με πρόσχημα το ομόθηρσκο, αφού η Ρωσία παρουσιάζεται ως «ένθερμος υποστηρικτής της Ορθοδοξίας».⁴³² Ακόμα, υπογραμμίζεται ότι η μεγαλύτερη επιθυμία της Ρωσίας είναι η ίδρυση ενός μεγάλου σλαβικού βασιλείου στην Ανατολή του οποίου θα αναλάβει τη «φροντίδα», ουσιαστικά την ηγεμονία, γι' αυτό και η Ελλάδα θα πρέπει να ξέρει ότι θα της δοθεί δευτερεύουσα σημασία από τη Ρωσία και δε θα βρεθεί στο επίκεντρο. Η *Ελπίς* συνεχίζει τονίζοντας ότι η Ελλάδα δεν είχε ποτέ παρόμοιες αξιώσεις για δημιουργία σλαβικού κράτους στις επαρχίες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, επειδή σεβάστηκε την αρχή των εθνικοτήτων. Επίσης, η *Ελπίς* υπογραμμίζει ότι ακόμα και τα σχέδια της Ρωσίας να πραγματοποιηθούν και το σλαβικό κράτος αυξήσει την έκτασή του, ο ελληνισμός δεν κινδυνεύει τόσο πολύ, όσο η Δύση. Άλλωστε το θρήσκευμα στην Ελλάδα θα παραμείνει ορθόδοξο και όχι καθολικό, όπως προσπαθεί να επιβάλλει η Δύση.⁴³³

Επιπλέον, από την *Αθηνά* στην αρχή του Κριμαϊκού πολέμου τονίζεται ότι ο Τσάρος Νικόλαος δεν παραιτείται από την αξίωση για την προστασία της ορθόδοξων στην οθωμανική αυτοκρατορία. Ο αυτοκράτορας της Ρωσίας ήθελε να παρέχει προστασία

⁴²⁹ *Ελπίς*, 26/7/1860, αρ .φ. 1061.

⁴³⁰ *Ελπίς*, 5/1/1863, αρ .φ. 1182.

⁴³¹ *Ελπίς*, 21/6/1866, αρ .φ. 1358.

⁴³² *Ελπίς*, 4/10/1866, αρ .φ. 1375, σ.1 και 2.

⁴³³ *Ελπίς*, 16/5/1867, αρ .φ. 1405, σ.2.

σχετικά με τα θρησκευτικά δικαιώματα των χριστιανών της Πύλης. Η πολιτική και η θρησκεία είναι ένα και το αυτό για τους Ρώσους από το 1812. Η θρησκεία είναι το πρόσχημα υπό το οποίο κρύβεται το αληθινό συμφέρον, όποιο κι αν είναι, αν και δεν ομολογείται ξεκάθαρα η επιρροή της Ρωσίας. Όποιος Ρώσος δεν πρεσβεύει το ανατολικό δόγμα δε θεωρείται Ρώσος, ούτε πιστός υπήκοος, γιατί δεν πρεσβεύει τη θρησκεία του έθνους και απαρνείται το πρόσωπο της ορθοδοξίας που κάποια μέρα θα καλύψει όλη τη γη.⁴³⁴ Ενώ στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου επισημαίνεται από την ίδια εφημερίδα ότι ο Γκορτσακόφ δεν έκανε καθόλου λόγο για τους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όταν συναντήθηκε με τον πρέσβη της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Οι περιπλοκές στο Ελληνικό Ζήτημα και τη Ρωσία οφείλονται, τονίζει η *Αθηνά*, στις σλαβικές επαρχίες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Αυτές παρεμβάλλουν προσκόμματα για την πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων που σχεδιάζονται από το ρωσικό κράτος.⁴³⁵

Σχετικά με τα ελληνοβουλγαρικά θέματα η *Αθηνά* το 1860 επισημαίνει ότι η κυβέρνηση της Ελλάδας κοιτάει τις γιορτές και τους αγώνες και αδιαφορεί για το μέλλον της που υποσκάπτει ο «δεινός πανσλαβισμός» και προσπαθεί να διαφθείρει τους ομογενείς που βρίσκονται υπό ξένο ζυγό. Πριν τον Ανατολικό Πόλεμο, ο πανσλαβισμός έκανε μεγάλες προόδους σ' αυτά τα μέρη. Απόστολοι πήγαιναν στη Βουλγαρία και γέμιζαν τις ψυχές των ανθρώπων με μίσος για τους Έλληνες και την ελληνική γλώσσα, συνεχίζει η *Αθηνά*. Τους υπόσχονταν ότι η μεγάλη δύναμη του βορρά, η Ρωσία, θα τους βοηθούσε και θα τους προστάτευε και ότι ήταν καιρός να βρουν τη γλώσσα και την εθνικότητά τους. Όταν ήρθε ο Ανατολικός Πόλεμος, τα πράγματα ησύχασαν για να μην καταλάβουν τίποτα οι Ευρωπαίοι. Κάποιοι (πέντε ή δέκα) λόγιοι Βούλγαροι πήγαν στην Ευρώπη και τη Ρωσία. Όταν τελείωσε ο πόλεμος, οι Δυνάμεις απέσυραν τα στρατεύματά τους, επειδή νόμιζαν ότι πέτυχαν το σκοπό τους. Να περιορίσουν δηλαδή τον Πανσλαβισμό. Όταν γύρισαν οι λόγιοι άρχισαν τις επιθέσεις εναντίον της ελληνικής γλώσσας και ο πανσλαβισμός ενδυναμώθηκε.⁴³⁶

Υπογραμμίζεται από την *Αθηνά* το 1860 ότι η Ρωσία δε θα εγκαταλείψει τα σχέδιά της, αν δεν πετύχει τους σκοπούς της. Επίσης, τονίζει ότι η Ρωσία με τον πανσλαβισμό

⁴³⁴ *Αθηνά*, 26/7/1854, αρ. φ. 2137.

⁴³⁵ *Αθηνά*, 16/4/1858, αρ. φ. 2656.

⁴³⁶ *Αθηνά*, 13/1/1860, αρ. φ. 2839, σ.1 και 2.

έσπειρε τη διχόνοια μεταξύ του ελληνικού και του βουλγαρικού έθνους και τώρα θερίζει τους καρπούς των προσπαθειών της.⁴³⁷ Επισημαίνεται ακόμα, ότι η Ρωσία υποθάλλει την εξέγερση των Σέρβων που δεν είχε δυναμική, ενώ αντίθετα δεν τροφοδοτούσε αυτή των Ελλήνων, που την υποστήριζε όλη η Ευρώπη και κυρίως η Αγγλία. Η Ρωσία υπέκρυπτε τις πανσλαβιστικές ιδέες και εξήρε το σερβικό έθνος με σκοπό να «περικυκλώσει» το Βόσπορο από σλαβικές φυλές, ώστε να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη. Η Ρωσία σύμφωνα με την *Αθηνά* ενεπλάκη και στα εσωτερικά της Σερβίας, υποσκάπτοντας το θρόνο του Καραγεώργη επειδή ήταν όργανο της αυστριακοτουρκικής πολιτικής και δεν την εξυπηρετούσε και τον αντικατέστησε από το Μιλόσχη. Ταυτόχρονα, η Ρωσία προώθησε την ιδέα της εθνικής αποκατάστασης των νοτίων Σλάβων στους Σέρβους με αποτέλεσμα την επίτευξη του διττού στόχου των Σέρβων. Αφενός την ανεξαρτησία τους και αφετέρου τη συγκέντρωση των Νοτιοσλάβων. Η *Αθηνά* αναφέρει ότι προκειμένου η Σερβία να επιτύχει την εθνική της ανεξαρτησία, έπρεπε να γίνει συμπαθής πρώτα στους όμορους λαούς και στη συνέχεια σε όλη την Ευρώπη για να βρει συμμάχους.⁴³⁸

Σε έκτακτο παράρτημα του *Αιώνα* τονίζεται ότι η Ρωσία δεν πρόκειται ποτέ να συμφωνήσει να τεθούν υπό την επιρροή της Αυστρίας οι σλαβικές περιοχές κυρίως για λόγους εμπορίου που θα έβλαπταν σημαντικά τα συμφέροντα της Ρωσίας.⁴³⁹ Ακόμα, η *Αθηνά* το έτος ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας τονίζει ότι ο πανσλαβισμός γεννά αμοιβαία έχθρα μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων. Οι Έλληνες δεν έδειξαν απέχθεια προς τους Βούλγαρους, αλλά αδερφική αγάπη. Αντίθετα, ισχυρίζεται ο αρθρογράφος, απέχθεια και μίσος έδειξαν οι Βούλγαροι προς τους Έλληνες. Ωστόσο, ποτέ όλοι οι Ρώσοι δε συμφώνησαν να βλάψουν τους Έλληνες, ούτε την ελληνική εκκλησία.⁴⁴⁰

Αναφέρεται από την *Ωρα* το έτος των επαναστάσεων στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη ότι οι πανσλαβιστές της Ρωσίας υπέθαλψαν την επανάσταση των Σέρβων, των Μαυροβούνιων και των Ερζεγοβίνιων με αποτέλεσμα να διασαλευτεί η ευρωπαϊκή ειρήνη.⁴⁴¹ Επιπλέον, επισημαίνει σε άρθρο της ότι η Ρωσία δε θέλει να τελειώσει ο αγώνας των Σλάβων γι' αυτό κι ο τσάρος διαβεβαιώνει την Ευρώπη για τα φιλειρηνικά του αισθήματα. Ωστόσο, φαίνεται να είναι κοινό μυστικό η βοήθεια της Ρωσίας προς τους Σέρβους σε χρήματα

⁴³⁷ *Αθηνά*, 30/5/1860, αρ. φ. 2879.

⁴³⁸ *Αθηνά*, 7/7/1862, αρ. φ. 3067, σ.2.

⁴³⁹ *Αιών*, 13/5/1860, έκτακτο παράρτημα, σ.1.

⁴⁴⁰ *Αιών*, 15/5/1872, αρ. φ. 2783.

⁴⁴¹ *Ωρα*, 26/7/1876, αρ. φ. 292, σ.3.

και ανθρώπινο δυναμικό με απώτερο σκοπό των Ρώσων την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Γεγονός που δε μπόρεσαν να επιτύχουν επειδή εμπόδιο στα ρωσικά σχέδια, μπήκε η αγγλική επέμβαση. Οι Βούλγαροι από την άλλη πλευρά δηλώνουν ότι η επανάστασή τους είναι αυθόρμητη και όχι υποκινούμενη από τη Ρωσία. Δηλαδή ό,τι υποστήριζαν και οι Έλληνες για τις επαναστάσεις στην Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία το 1856.⁴⁴²

Ενώ την ίδια περίοδο υπογραμμίζεται από το *Εθνικό Πνεύμα* ότι η Ρουμανία, η Ελλάδα και η Ουγγαρία σχηματίζουν ενωμένες ισχυρό πυρήνα που μπορεί να χρησιμεύσει ως σημείο συγκέντρωσης των χριστιανικών φυλών της Ανατολής, οι οποίες επιζητούν την ασφάλεια εναντίον της επιδρομής του Πανσλαβισμού. Όπως η Ρωσία δε θυσίασε στη συμμαχία των τριών αυτοκρατόρων τις σλαβικές της συμπάθειες, έτσι και οι Έλληνες δε μπορούν να θυσιάσουν την ιδέα της ελληνικής ένωσης σε καμία εφήμερη συμμαχία. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εναπόκειται να προφυλάξει τα ίδια τα συμφέροντά της αλλά ας μην περιμένει να το κάνουν οι Έλληνες αυτό για εκείνη, όπως και η Ελλάδα ας μην περιμένει την περιφρούρηση των δικαιωμάτων της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁴⁴³ Τέλος, υπογραμμίζεται από την ίδια εφημερίδα μετά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ότι η Ρωσία μετά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου έχει να αντιμετωπίσει δύο δυσχέρειες. Η πρώτη είναι οι δυσχερείς όροι του συνεδρίου του Βερολίνου και η δεύτερη είναι ότι ακόμα και μετά τους νέους όρους, πρέπει να παραμείνει κυρίαρχη στην Ανατολή. Αν δε μπορέσει να ανταπεξέλθει στη δεύτερη περίπτωση, τότε θα έχει να αντιμετωπίσει μία παγκόσμια συμμαχία εναντίον της.⁴⁴⁴

Η *Ελπίς* κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου τονίζει ότι η Ρωσία και η Ελλάδα γνωρίζουν πολύ καλά την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Ελλάδα τη γνώριζε πάντα, ενώ η Ρωσία την έμαθε από τον τελευταίο πόλεμο, μαθαίνοντας ταυτόχρονα ότι η επενέργειά της στις σλαβικές φυλές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν περισσότερο ματαιοπονία παρά ωφέλεια. Η *Ελπίς* συνεχίζει αναφέροντας ότι η Δύση πίστευε ότι λόγω ομόδοξου Ελλάδας- Ρωσίας, η Ρωσία θα ασκούσε επιρροή στους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Και σ' αυτό όμως η Δύση σύμφωνα με την *Ελπίς* είχε άδικο καθώς υπήρξαν Έλληνες προδότες που πρόδωσαν την Ελλάδα. Η Αγγλία και η Γαλλία απέδιδαν

⁴⁴² *Ωρα*, 9/8/1876, αρ. φ. 306, σ.2 και *Ωρα*, 21/9/1876, αρ. φ. 350, σ. 1 και 2.

⁴⁴³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 25/11/1875, Έτος Η', αρ. φ. 170.

⁴⁴⁴ *Εθνικόν Πνεύμα*, 2/4/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 982, σ.2.

τη ρωσική πολιτική στην Ελλάδα στο σλαβισμό και τη ρωσοκρατία σαν να είχε δώσει ποτέ δείγμα το ελληνικό έθνος να δει τους ρωσικούς αετούς εκεί που κάθε Έλληνας θα επιθυμούσε διακαώς να δει την ελληνική σημαία να ανεμίζει στις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁴⁴⁵

Ο *Αιών* το 1860 μεταφέρει την κοινή γνώμη της Αγγλίας σχετικά με τους χριστιανούς της Ανατολής. Η Αγγλία δε θεωρεί ότι η κατάσταση των χριστιανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι αφόρητη και πιστεύει πως το καθεστώς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πρέπει να διατηρηθεί για να μη διαταραχθούν οι ισορροπίες στην Ευρώπη. Αντίθετα, για μία ακόμη φορά τονίζεται ο βοηθητικός ρόλος της Ρωσίας προς τους χριστιανούς που αναγνωρίζουν ότι υποφέρουν από τα δεινά των Τούρκων. Η Ευρώπη δεν ανέχεται επαναστάσεις στην Ανατολή. Παρόλα αυτά αναγνωρίζει ότι οι χριστιανοί καταπιέζονται από τους Τούρκους στην Ανατολή.⁴⁴⁶ Ακόμα, γίνεται λόγος για την οπτική της Αυστρίας σχετικά με τους Βούλγαρους και το Πατριαρχείο. Οι Αυστριακοί θεωρούν ότι οι Βούλγαροι είναι «*απαίσια όργανα άλλων*»- εννοώντας τους Ρώσους.⁴⁴⁷ Παράλληλα, την περίοδο ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας γίνεται ξανά λόγος για το βουλγαρικό ζήτημα. Η Ευρώπη δικαιώνει τους Βούλγαρους όπως η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η μόνη που έμεινε και προσπαθεί να προστατέψει τη χριστιανοσύνη είναι η εκκλησία.⁴⁴⁸ Ο *Αιών* αναδημοσιεύει τα λεγόμενα του γαλλικού Τύπου⁴⁴⁹ το 1872 παρουσιάζοντας τους Βούλγαρους σαν να έχουν όλο το δίκαιο με το μέρος τους, ενώ τους Έλληνες κληρικούς ως τυράννους και καταστροφείς του λαού τους, υπερβαίνοντας τα όρια της δυσφήμισης.⁴⁵⁰

Η *Ωρα* κατά την περίοδο των επαναστάσεων στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη μεταφέρει ένα απόσπασμα από τη διατριβή του Γλάδστονα σχετικά με το ελληνικό ζήτημα στην Ανατολή. Τονίζεται ότι οι χριστιανοί της Ανατολής και οι Σλάβοι και οι Βλάχοι που εντάσσονται σε αυτούς, ακολουθούν την πολιτική γραμμή της Ρωσίας και ότι προτιμούν τη βοήθειά της από αυτήν της Ευρώπης. Οι Σλάβοι συνδέονται με τη Ρωσία μέσω του θρησκευτικού και φυλετικού δόγματος και οι Βλάχοι μέσω της θρησκείας και

⁴⁴⁵ *Επίς*, 16/6/1856, αρ. φ. 857.

⁴⁴⁶ *Αιών*, 15/6/1860, αρ. φ. 1893.

⁴⁴⁷ *Αιών*, 15/3/1860, αρ. φ. 1973.

⁴⁴⁸ *Αιών*, 22/2/1872, αρ. φ. 2760, σ.2.

⁴⁴⁹ *Φάρος του Βοσπόρου, Ανατολικός Ταχυδρόμος*.

⁴⁵⁰ *Αιών*, 22/2/1872, αρ. φ. 2760, σ.2.

της ευγνωμοσύνης. Γιατί ακόμα κι αν η Ρωσία μεταχειρίστηκε αναφέρει ο Γλάδστων τους Βλάχους για να εναντιωθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εκείνοι έλαβαν προνόμια. Επίσης, ο ίδιος αναφέρει ότι υπαίτια της δημιουργίας της βουλγαρικής εκκλησίας και του αυτοκέφαλού της, ήταν η Ρωσία που παρότρυνε τους Βούλαγρους η δικαιοδοσία της εκκλησίας τους να εκτείνεται αορίστως όπου υπήρχε πλειοψηφία τους.⁴⁵¹ Σε επόμενο άρθρο της *Ωρας* συνεχίζεται η μεταφορά της διατριβής του Γλάδστονα για την Ελλάδα στην Ανατολή. Επισημαίνεται ότι τόσο οι Έλληνες, όσο και οι Σλάβοι, ονειρεύονται την κληρονομιά όλης της Ευρώπης. Η επέκταση της ρωσικής επιρροής στην Ανατολή είναι επαχθής πλέον για τους Έλληνες, όσο δυσάρεστη θα ήταν για αυτούς η ίδρυση της ελληνικής αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη από τον αυτοκράτορα της Ρωσίας.⁴⁵² Στο τελευταίο άρθρο της *Ωρας* που αφιερώνεται στη διατριβή του Γλάδστονα για το ελληνικό ζήτημα στην Ανατολή και σχολιάζεται από τον αρθρογράφο τονίζεται ότι ο Γλάδστων θεωρεί πως οι τίτλοι ανεξαρτησίας των Σλάβων είναι ισχυρότεροι από αυτούς των Ελλήνων επειδή οι πρώτοι εξεγέρθηκαν εναντίον των Τούρκων, άρα θα πρέπει να έχουν περισσότερα δικαιώματα από τους Έλληνες.⁴⁵³

Περαιτέρω, αναφέρονται οι όροι ειρήνης που προτείνει η Αγγλία για τη Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Βουλγαρία εντός των ορίων της βουλγαρικής εθνικότητας θέλει να γίνει ηγεμονία υποτελής, αυτόνομη και κυβερνώμενη από χριστιανό διοικητή. Επίσης, η Ρωσία θα πάρει αποζημίωση σε έδαφος και χρήματα και θα γίνει μετέπειτα συνεννόηση για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων και των συμφερόντων της Ρωσίας στον Ελλήσποντο. Τέλος, επισημαίνεται ότι σήμερα πιο πολύ από ποτέ έχει ανάγκη η Ρωσία την άρση του σχίσματος, επειδή διαβλέπει ότι τα πολεμικά της κατορθώματα και η επανίδρυση της Βουλγαρίας κινδυνεύουν να εκμηδενιστούν, αν το σχίσμα δεν αρθεί εγκαίρως πριν την οριστική οριοθέτηση του βουλγαρικού κράτους. Τέλος, στο άρθρο τονίζεται ότι κανείς πλέον δεν αμφιβάλλει στη Δυτική Ευρώπη ότι τα συμφέροντα του ελληνισμού είναι σπουδαιότατα και σχετίζονται με το σχίσμα.⁴⁵⁴

Τονίζεται από την *Αθηνά* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου ότι στη Ρωσία γίνονταν πολλά παράπονα από Βούλαγρους και κατηγορούσαν την Ευρώπη για αδιαφορία για τις

⁴⁵¹ *Ωρα*, 2/12/1876, έτος Β΄, αρ. φ. 23, σ.1 και 2.

⁴⁵² *Ωρα*, 3/12/1876, έτος Β΄, αρ. φ. 24, σ.2 και 3.

⁴⁵³ *Ωρα*, 5/12/1876, έτος Β΄, αρ. φ. 26, σ.1-3.

⁴⁵⁴ *Ωρα*, 28/3/1878, έτος Γ΄, αρ. φ. 139.

βιαιότητες που γίνονταν από τους Τούρκους σε βάρος των χριστιανών της Βουλγαρίας και της Ερζεγοβίνης. Η εφημερίδα *Βουλγαρία* έπαψε την έκδοσή της.⁴⁵⁵ Επισημαίνεται από το *Εθνικό Πνεύμα* μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ότι η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου δε δημιούργησε μία νέα Βουλγαρία, ή ένα νέο σλαβικό κράτος υπό την εξουσία της Ρωσίας. Η Βουλγαρία υπήρχε και παλαιότερα αλλά καταπιεζόταν. Η Ευρώπη αναγνώρισε την καταπίεση αυτή και δέχτηκε τους όρους για το βουλγαρικό κράτος. Τα σύνορά της επικυρώθηκαν μετά από γενική ομοφωνία των δυνάμεων. Όσον αφορά τα λιμάνια στο Αιγαίο που παραχωρήθηκαν στη Βουλγαρία, η Ρωσία τονίζει ότι αυτό είναι αποκλειστικό όφελος της Βουλγαρίας και όχι της ίδιας. Το εμπορικό όφελος είναι της Βουλγαρίας και της Αγγλίας που τα πλοία της περνούν από τα Στενά και όχι της Ρωσίας. Καμία διάταξη δεν αναφέρει ότι το βουλγαρικό κράτος θα ηγεμονεύεται από τη Ρωσία. Αν η Ρωσία δεν έκανε καθόλου λόγο για τους χριστιανούς της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, θα κατηγορούνταν ότι τους θυσίασε για χάρη των Σλάβων. Αν πάλι δεν αρκούνταν στην υποστήριξη αυτονομίας αυτών των περιοχών, τότε θα κατηγορούνταν ότι ήθελε να καταστρέψει ολοκληρωτικά το τουρκικό κράτος.⁴⁵⁶ Τέλος, υπογραμμίζεται ότι χαρακτηριστική είναι η αντίδραση εναντίον του πανσλαβισμού στη Ρωσία. Δεν υπάρχουν πλέον άπειροι θιασώτες της σλαβικής ιδέας, ούτε ανώτεροι υπάλληλοι υπέρμαχοι της σλαβικής παλιγγενεσίας και ενότητας. Μάλιστα πολλοί ήταν εκείνοι που ομολογούσαν ότι το κίνημα εκείνο ήταν ψευδές και ένα τεχνητό αποκύημα.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ *Αθηνά*, 21/10/1858, αρ. φ. 2815.

⁴⁵⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 6/4/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 986.

⁴⁵⁷ *Εθνικόν Πνεύμα*, 16/6/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1054, σ.2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ.

Η Ευρωπαϊκή διπλωματία

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται τα δημοσιεύματα του ξένου Τύπου που αναδημοσιεύονται στις ελληνικές εφημερίδες καθώς και τα σχόλια που τα συνοδεύουν.. Πιο συγκεκριμένα επισημαίνονται τα λεγόμενα του ελληνικού Τύπου για την Ευρώπη και τις Δυνάμεις, αλλά και οι απόψεις του ευρωπαϊκού τύπου σχετικά με την απογοήτευση των Ελλήνων από τη στάση της Ευρώπης στο Ανατολικό Ζήτημα. Η Ελλάδα για ακόμα μία φορά θεωρείται «ρωσίζουσα» και εχθρός των ευρωπαϊκών συμφερόντων όπως η Ρωσία. Αναλύονται τα «ανθελληνικά» δημοσιεύματα που προκάλεσαν την πικρία των Ελλήνων. Ο ελληνικός Τύπος μεταφέρει την προσπάθεια των Δυνάμεων για τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ισορροπίας. Ενόσω, ο βουλγαρικός κίνδυνος γίνεται ορατός στην Ευρώπη που προσπαθεί να προλάβει τις εξελίξεις και να «χαλάσει» τα σχέδια της Ρωσίας και των Βούλγαρων. Τέλος, λίγα αλλά υπαρκτά είναι τα φιλελληνικά δημοσιεύματα σε αντίθεση με το μεγάλο όγκο των αναδημοσιεύσεων του ρωσικού Τύπου.

Ευρώπη, Ρωσία και «ρωσίζουσα» Ελλάδα

Η *Ελπίς* υποστηρίζει κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου ότι η Ρωσία με τις κινήσεις της έφερε τη μεταβολή των σχεδίων των Δυνάμεων σχετικά με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τους χριστιανούς που κατοικούν εκεί καθώς όπως τονίζουν οι Δυνάμεις, τους εξήγειρε. Σήμερα η Ρωσία βρίσκεται σε δεινή θέση αναφέρει η *Ελπίς* επειδή δεν έχει κανένα σύμμαχο στον πόλεμο.⁴⁵⁸

Παράλληλα, την ίδια χρονική περίοδο τονίζεται από την *Αθηνά* ότι η Αγγλία και η Γαλλία είναι ενάντιες στη Ρωσία.⁴⁵⁹ Ακόμα, στην *Αθηνά* αναφέρεται ότι οι Δυτικές Δυνάμεις πιστεύουν ότι η Ρωσία θέλει να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη. Η Γαλλία και η Αγγλία επιθυμούν τον περιορισμό της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα ή την ουδετεροποίησή της. Η Ρωσία θέλει να διατηρήσει το γόητρο, την επιρροή και τις

⁴⁵⁸ *Ελπίς*, 6/3/1854, αρ. φ. 757.

⁴⁵⁹ *Αθηνά*, 5/5/1854, αρ. φ. 2102.

φιλοδοξίες της, αλλά κυρίως το εμπόριο στη Μαύρη Θάλασσα, υποβλέποντας την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης.⁴⁶⁰ Η *Αθηνά* αναφέρει ότι η Ρωσία ήθελε να κάνει δικά της τα οχυρά και τους τόπους που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁴⁶¹

Επισημαίνονται από τον *Αιώνα* το 1860 τα σχέδια των δυνάμεων όσον αφορά την οπτική του ανατολικού ζητήματος από ένα ανώνυμο γαλλικό φυλλάδιο που επιγραφόταν «*Μία λέξις περί της Ανατολής εν τη προσδοκία της μελλούσης Συνόδου*». Εκεί επισημαίνεται ότι η Ρωσία με κάθε μέσο, θρησκεία, πόλεμο, διπλωματία, θέλει να αποκτήσει όσο το δυνατόν περισσότερα εδάφη στην υπό διαμελισμό Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έγινε πρόταση από κάποιους να συσταθούν μικρά κράτη, τόσα όσα οι εθνότητες που κατοικούν στην Ανατολή. Να σχηματιστούν δηλαδή τα βασίλεια της Αλβανίας, της Σερβίας, της Ελλάδας, ίσως της Βουλγαρίας, του Μαυροβουνίου, της Δακίας, της Αιγύπτου, της Συρίας και ακόμα περισσότερα στην Ασία, εφόσον η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ο μόνος δεσμός ανάμεσά τους. Τώρα που εκλείπει θα πρέπει να διαχωριστούν. Τα περισσότερα από τα μικρά αυτά κράτη που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν θα βρίσκονται υπό την άμεση ή έμμεση επιρροή της Ρωσίας λόγω του ομόδοξου, τονίζει το γαλλικό φυλλάδιο. Ωστόσο, όλα θα πρέπει να μην απασχολούν ή να φέρνουν προσκόμματα στην ευρωπαϊκή πολιτική και τα σχέδια των δυνάμεων.⁴⁶²

Αναφέρεται από τον *Αιώνα* λίγα έτη πριν την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας ότι η Ρωσία τάσσεται υπέρ της απελευθέρωσης της Κρήτης από τους Τούρκους. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η Αγγλία γνωρίζει τους κρυφούς και φιλόδοξους σκοπούς της Ρωσίας. Η Ρωσία καταδικάζει την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ευρώπη και κηρύσσει αδύνατη πλέον της ύπαρξή της.⁴⁶³ Επίσης, υπογραμμίζεται πριν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ότι η Ρωσία έχει πραγματικό μίσος εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και πως η διάσκεψη του Βερολίνου έχει ως σκοπό να μειώσει την ανεξαρτησία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι διαμάχες στο εσωτερικό της μεταξύ χριστιανών και Οθωμανών έρχονται να επιδεινώσουν την κατάσταση.⁴⁶⁴

Ταυτόχρονα, από την *Ελπίδα* κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου υπογραμμίζεται ότι ο τύπος της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας μέσω της

⁴⁶⁰ *Αθηνά*, 2/5/1855, αρ. φ. 2254, σ.1 και 2.

⁴⁶¹ *Αθηνά*, 29/2/1856, αρ. φ. 2380.

⁴⁶² *Αιών*, 12/3/1860, αρ. φ. 1866.

⁴⁶³ *Αιών*, 16/3/1867, αρ. φ. 2223.

⁴⁶⁴ *Ωρα*, 13/5/1876, αρ. φ. 218, σ.3.

υποτιθέμενης ρωσικής υποκίνησης δεν έπαψε ποτέ να συκοφαντεί την Ελλάδα. Αυτό θεωρείται λογικό επειδή το σχέδιο της Ευρώπης για ισορροπία στηριζόταν στην ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συνεπώς ο ευρωπαϊκός τύπος δε θα μπορούσε να είναι ενάντιος σ' αυτούς που επιθυμούσε να προστατεύσει, δηλαδή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁴⁶⁵ Επίσης, τονίζει ότι η Γαλλία και Αγγλία τίθενται εναντίον της Ρωσίας. Η θέση της Ελλάδας πρέπει να μείνει ουδέτερη και οι Δυτικές Δυνάμεις πιστεύουν ότι αφού η Ελλάδα δεν ακολουθεί την πολιτική τους, τάσσεται στο πλευρό της Ρωσίας. Συνεπώς, η Ελλάδα απομονώνεται από τη Γαλλία και την Αγγλία.⁴⁶⁶ Τέλος, επισημαίνει ότι ο φόβος των Μεγάλων Δυνάμεων το 1854 ήταν η Ρωσία. Σήμερα (1858), είναι ο φόβος μήπως οι χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ωθούμενοι από κάποιο αόρατο χέρι (Ρωσία), ξεσηκωθούν και ανατρέψουν τα σχέδια των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων στην Ανατολή.⁴⁶⁷

Παράλληλα, τονίζεται από την ίδια εφημερίδα ότι ο Μαυροκορδάτος, όντας «δεξί χέρι» των Δυτικών Δυνάμεων στην Ελλάδα, εξέφραζε την άποψη ότι αν η Ρωσία κατάφερνε να επιτύχει το σκοπό της και να κάνει την Οθωμανική Αυτοκρατορία να ενδώσει στις ρωσικές απαιτήσεις, συγχρόνως της κατάληψης των παραδουνάβιων ηγεμονιών, τότε θα έστρεφε τη δύναμή της εναντίον της Ελλάδας με σκοπό να την υποτάξει.⁴⁶⁸ Ακόμα, το 1863 αναφέρει ότι η Γαλλία και η Ρωσία ήθελαν το Δούκα του Λάυτεμπεργκ ως ηγεμόνα της Ελλάδας. Στη Ρωσία διέφυγε όμως ότι λόγω του αποκλεισμού του 1854-1855, που η Ελλάδα θεωρήθηκε ρωσίζουσα (η Ελλάδα) δεν είχε ξεχάσει αυτά τα γεγονότα.⁴⁶⁹

Υποστηρίζεται από την *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* μετά το Συνέδριο του Βερολίνου ότι ο ρωσοτουρκικός πόλεμος έχει περισσότερα συμφέροντα από το γαλλογερμανικό. Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος χαρακτηρίζεται περιεκτικότερος και ευρύτερος. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ως κράτος, ως φυλή και ως έθνος πρόκειται να δικαστεί και να καταδικαστεί. Η Ρωσία από την άλλη επιδιώκει φυλετικούς, δυναμικούς, ηθικούς και κοινωνικούς σκοπούς.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ *Ελπίς*, 20/9/1855, αρ.820.

⁴⁶⁶ *Ελπίς*, 14/3/1856, αρ.φ. 844.

⁴⁶⁷ *Ελπίς*, 5/8/1858, αρ.φ. 965.

⁴⁶⁸ *Ελπίς*, 18/1/1856, αρ.836,σ.1.

⁴⁶⁹ *Ελπίς*, 5/1/1863, αρ.φ. 1182.

⁴⁷⁰ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 7/12/1872, Έτος Η', αρ. φ. 7.

Η ευρωπαϊκή ισορροπία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία

Υπογραμμίζεται από την *Ελπίδα* το 1860 ότι η διπλωματία των Μεγάλων Δυνάμεων αν διαπιστώσει ότι η Πύλη δεν πραγματοποιεί τις υποσχέσεις της έμμεσα (όπως κι έγινε), θα υποθάλψει τη δημιουργία κινημάτων από διάφορες εθνικότητες που διαβιούν στην οθωμανική επικράτεια εναντίον της Πύλης.⁴⁷¹ Η *Αθηνά* το 1861 επισημαίνει ότι η Ευρώπη επιθυμεί την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επειδή χωρίς αυτήν, μειώνεται η αντίσταση προς τις ρωσικές επιδρομές.⁴⁷²

Επιπλέον, τονίζεται από την *Ωρα* λίγο πριν το Συνέδριο του Βερολίνου ότι η αγγλική διπλωματία ελπίζει να αποτρέψει τη Ρωσία από τον πόλεμο και θα πείσει τη Ρωσία να δώσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προθεσμία ενός έτους για να πραγματοποιήσει τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που χρειάζονται. Άλλες πληροφορίες, όχι λιγότερο πιθανές, υποστηρίζουν ότι η σχέση μεταξύ Αγγλίας και Ρωσίας δημιουργούν μία «συμμαχία» με αποτέλεσμα η Οθωμανική Αυτοκρατορία να αναγκαστεί να υποκύψει αποδεχόμενη τις αποφάσεις της συνδιάσκεψης.⁴⁷³

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* την ίδια χρονική περίοδο μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Εθνικής Εφημερίδας* του Βερολίνου που υπογραμμίζει ότι αν στη συνδιάσκεψη του Βερολίνου η Ρωσία δεν αποφασίσει να κηρύξει πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τότε το Ανατολικό Ζήτημα αφήνεται να λυθεί από την Ευρώπη. Ωστόσο, εικάζεται ότι η Ρωσία δε θα προβεί προς το παρόν τουλάχιστον σε πόλεμο.⁴⁷⁴

Παράλληλα, από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων* την περίοδο ίδρυσης της Βουλγαρικής Εξαρχίας επισημαίνεται ότι η Γαλλία βρίσκεται σε αδύναμη θέση και γι' αυτό η ψήφος της σχετικά με τα ευρωπαϊκά ζητήματα έχει μειωθεί πάρα πολύ. Τα δύο ζητήματα που παραμένουν αμφίβολα είναι αν η Γαλλία θα ακολουθήσει την πολιτική του 1871 ή του 1856 και το δεύτερο αν μέσω του συνεδρίου βρεθεί μία ειρηνική λύση για τις ρωσικές διαφορές. Η Γαλλία βρίσκεται σε δίλημμα για το αν πρέπει να ακολουθήσει την παλιά πολιτική και όχι κάποια άλλη νέα μετά τις καταστροφές που επήλθαν στην

⁴⁷¹ *Ελπίς*, 17/5/1860, αρ. φ. 1051.

⁴⁷² *Αθηνά*, 9/8/1861, αρ. φ. 3003.

⁴⁷³ *Ωρα*, 23/2/1877, έτος Β', αρ. φ. 106.

⁴⁷⁴ *Εφημερίς*, 6/1/1877, έτος Δ', αρ. φ. 16, σ.2.

ευρωπαϊκή ισορροπία και αυτή υπήρξε το σημαντικότερο θύμα. Το ζήτημα του Εύξεινου Πόντου είναι τόσο σημαντικό που μπορεί να επηρεάσει όλη την ευρωπαϊκή ισορροπία. Για τη Ρωσία η κατάσταση που δημιουργήσαν οι συνθήκες του 1856 είναι αφόρητη, ενώ για την Αγγλία και την Αυστρία είναι η μόνη εγγύηση για την Ανατολή.⁴⁷⁵ Ακόμα, το 1877 από την ίδια εφημερίδα τονίζεται ότι μεταξύ της Αγγλίας και της Ρωσίας θα αποφασιστεί η ανεξαρτησία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας ή τα ρωσικά και αγγλικά συμφέροντα. Σχετικά με την ακεραιότητα της Οθωμανική Αυτοκρατορίας δεν τίθεται ζήτημα ούτε από τη Ρωσία, ούτε από την Αγγλία. Τα ερωτήματα που προκύπτουν από αυτόν τον πόλεμο είναι ποια θα είναι η αμοιβή της Ρωσίας από τον πόλεμο και πόσα χρήματα θα πάρει ως πολεμική αποζημίωση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τονίζεται ότι η συνθήκη των Παρισίων έχει σχεδόν πάψει να ισχύει από το 1870 και το 1877 χάνει πλέον και τις τελευταίες τις Δυνάμεις. Αν θυσιαστεί η τουρκική ακεραιότητα, θα εκληφθεί ως ήττα της Αγγλίας, επειδή οι βουλγαρικές ωμότητες θα βρουν ως εκδικητές την Αγγλία και τη Ρωσία.⁴⁷⁶

Επίσης, επισημαίνεται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων* το 1878 ότι το τουρκικό υπόμνημα για το οποίο έγινε τόσος λόγος και τόσες συνεδριάσεις, τελικά ανακοινώθηκε και δόθηκε στο συνέδριο για να υπογραφεί. Ο Σουλτάνος απέκρουσε τον ισχυρισμό ότι αν γίνουν παραχωρήσεις στην Ελλάδα θα υπάρξει ειρήνη μεταξύ αυτής και της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Αντίθετα, θεώρησε ότι αν γίνει αρχή παραχωρήσεων για την Ελλάδα, θα αποζητά κι άλλες. Επίσης, ο ισχυρισμός ότι η Ελλάδα διατήρησε σε όλο το διάστημα των εξεγέρσεων στάση ειρηνική προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αν και πείσθηκε γι' αυτό από την Αγγλία που υποσχέθηκε να τη βοηθήσει στην παραχώρηση εδαφών, την αμείβει η Οθωμανική Αυτοκρατορία με ειρήνη. Δε χρειάζεται τονίζεται από το Σουλτάνο η παραχώρηση εδαφών στην Ελλάδα μόνο και μόνο επειδή δεν κατέβηκε στον αγώνα στο πλευρό της Ρωσίας. Αυτά τα δύο επιχειρήματα φαίνονται τα πιο ισχυρά στις ελληνικές απαιτήσεις που εξέφρασε ο Δηλιγιάννης.⁴⁷⁷

Επιπλέον αναφέρεται από το *Εθνικό Πνεύμα* το 1868 ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία λόγω της Κρήτης απειλεί να διακόψει τις σχέσεις της με την Ελλάδα και μαζί με την Ευρώπη διακηρύττουν ότι η κρητική επανάσταση τελείωσε οριστικά. Η Ελλάδα δεν

⁴⁷⁵ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 26/2/1871, αρ. φ. 57.

⁴⁷⁶ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 18/12/1877, Έτος Η', αρ. φ. 18, σσ.1-2.

⁴⁷⁷ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 3/8/1878, Έτος Η', αρ. φ. 242.

ευχαριστήθηκε καθόλου φυσικά από αυτές τις ειδήσεις. Αντίθετα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ευχαρίστησε την κυβέρνηση του Βούλγαρη η Γαλλία και η Αγγλία επιδοκίμασαν τη διαγωγή της ελληνικής κυβέρνησης.⁴⁷⁸ Ο Βούλγαρης πάντα επιθυμούσε να διατηρηθούν καλές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁴⁷⁹ Επιπλέον, υπογραμμίζεται από το *Εθνικό Πνεύμα* κατά την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ότι το τουρκικό ζήτημα περιλαμβάνει δύο συμφέροντα. Το πρώτο είναι να εμποδιστεί η Ρωσία να διαφυλάξει τους σλαβικούς πληθυσμούς της χερσονήσου του Αίμου και να τους πάρει με το μέρος της και το δεύτερο είναι να εμποδιστεί να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και να γίνει κυρίαρχη της Μεσογείου. Το δεύτερο μέρος είναι και το πιο δύσκολο. Τη φύλαξη της Κωνσταντινούπολης και των Στενών πρέπει να αναλάβει μια άλλη δύναμη, η Αγγλία.⁴⁸⁰

Τονίζεται από την *Ελπίδα* το 1867 ότι παρόλο που όλος ο ευρωπαϊκός τύπος μαζί τους και ο ελληνικός κατηγορεί τη Ρωσία πως εποφθαλμιά τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και καθοδηγεί τις ελληνικές εξεγέρσεις εναντίον των Τούρκων, η ίδια δήλωσε στις ευρωπαϊκές Δυνάμεις ότι δεν έχει κατακτητικούς σκοπούς στο Ανατολικό Ζήτημα, ούτε δικά της συμφέροντα, αλλά εμπνέεται από τους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁴⁸¹

Σε έκτακτο παράρτημα του *Αιώνα* το 1860 αναφέρονται τα λεγόμενα της ρωσικής *Άρκτου*. Αναφέρεται σε παράπονα και καταχρήσεις που καθιστούν τη συνθήκη των Παρισίων νεκρό γράμμα. Η γνώμη της για την Οθωμανική Αυτοκρατορία συνοψίζεται στη φράση «ο ασθενής απέθανεν!». Η μόνη επιθυμία της είναι η εκπλήρωση της συνθήκης του 1856 που η ίδια τήρησε όπως αναφέρει η *Άρκτος*.⁴⁸²

Στην *Ωρα* το 1876 αναφέρονται τα αγγλικά και ελληνικά συμφέροντα και τονίζει ότι η Ελλάδα πρέπει να υποστηρίξει τις αγγλικές αξιώσεις, γιατί οι απαιτήσεις που θα έχει δε θα επηρεάσουν αρνητικά την Ελλάδα. Οι δύο αξιώσεις που απαιτεί η Αγγλία είναι η εξασφάλιση της συγκοινωνίας της με τις Ινδίες μέσω της Αιγύπτου και η απόκρουση των αξιώσεων των υπόλοιπων δυνάμεων σχετικά με την κληρονομιά του Σουλτάνου.

⁴⁷⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 25/11/1868, αρ. φ. 129.

⁴⁷⁹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 27/11/1868, αρ. φ. 130, σσ.1-2.

⁴⁸⁰ *Εθνικόν Πνεύμα*, 12/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 961.

⁴⁸¹ *Ελπίς*, 14/3/1867, αρ. φ. 1396.

⁴⁸² *Αιών*, 13/5/1860, έκτακτο παράρτημα, σ.2.

Συνεπώς, καταλήγει το άρθρο, οι Έλληνες πρέπει να προσεταιριστούν την αγγλική πολιτική για την πρόοδο του ελληνισμού στην Ανατολή.⁴⁸³

Στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* μετά το Συνέδριο του Βερολίνου επισημαίνεται ότι κάθε δύναμη στην Ανατολή είχε τον προστατευόμενό της. Η Ρωσία είχε τους Βούλγαρους, η Αυστρία τους Σέρβους, η Αγγλία τους Τούρκους. Ο μόνος λαός που μένει απροστάτευτος είναι ο ελληνικός. Την προστασία του ελληνικού λαού ανέλαβαν οι Γάλλοι και οι Ιταλοί επειδή θεώρησαν ότι είναι ο λαός του μέλλοντος ο ελληνικός.⁴⁸⁴

Υποστηρίζεται από το *Εθνικό Πνεύμα* το 1868 ότι κάποιοι «καλοθελητές» τόνισαν ότι η Αγγλία εκβίασε την Ελλάδα να υποταχθεί στο σουλτάνο προκειμένου εκείνη να μεσολαβήσει για να βοηθήσει την Κρήτη. Ωστόσο, η εφημερίδα σπεύδει να αποκαταστήσει την αλήθεια, τονίζοντας ότι η Αγγλία δεν εξαπάτησε την Ελλάδα. Της είπε την αλήθεια ότι δεν ήθελε να βοηθήσει και η Ελλάδα δεν της επέτρεψε να βοηθήσει.⁴⁸⁵ Περαιτέρω, επισημαίνεται από το *Εθνικό Πνεύμα* κατά την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ότι όλες οι Δυνάμεις είναι σύμφωνες σχετικά με το συνέδριο του Βερολίνου που ορίστηκε για το τέλος Μαρτίου. Η Ρωσία πρότεινε μάλιστα να συντάξει η ίδια το πρόγραμμα εργασιών του συνεδρίου. Η Αγγλία τόνισε ότι σκοπός του συνεδρίου είναι η διευθέτηση κάποιων ζητημάτων και η ειρήνη στην Ανατολή. Αν η Ρωσία επιδιώκει κάτι άλλο πέρα από αυτό, τότε θα βρει την Ευρώπη μπροστά της. Το *Εθνικόν Πνεύμα* υποδέχτηκε με χαρά την είδηση ότι στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων εκτός των δυνάμεων που υπέγραψαν την παρισινή συνθήκη, θα καθίσουν και οι αντιπρόσωποι της Ελλάδας. Σημαντικό ρόλο σ' αυτή την εξέλιξη διαδραμάτισε η Αγγλία, η οποία όχι μόνο δέχτηκε την αντιπροσώπευση της Ελλάδας στο συνέδριο, αλλά ανέλαβε να το προτείνει και στις άλλες Δυνάμεις. Μέσω του διαβήματος αυτού λοιπόν, η Αγγλία παρουσιάστηκε ως υπέρμαχος της Ελλάδας στην Ευρώπη. Στην Ελλάδα έγινε πιστευτό για κάποια στιγμή ότι η Ρωσία θα ματαίωνε την παρουσία της Ελλάδας στο Συνέδριο και θα αντιπρότεινε την παρουσία της Σερβίας, της Ρουμανίας και του Μαυροβουνίου. Ωστόσο, ο τσάρος ανακοίνωσε ότι συναινεί στην απόφαση της

⁴⁸³ *Ωρα*, 28/1/1876, αρ. φ. 80.

⁴⁸⁴ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 25/7/1878, Έτος Η', αρ. φ. 233, σ.2.

⁴⁸⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 3/10/1868, αρ. φ. 107.

παρουσίας της Ελλάδας στο συνέδριο. Μόνο η Οθωμανική Αυτοκρατορία διαμαρτυρήθηκε για την εισαγωγή της Ελλάδας στο συνέδριο.⁴⁸⁶

Τονίζεται από την *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* το 1877 ότι η Σερβία στέκεται σύμμαχος στο πλευρό της Ρωσίας προκειμένου να εξασφαλίσει μελλοντικά την ανεξαρτησία της.⁴⁸⁷ Επιπλέον, αναφέρεται ότι ο πόλεμος Ρωσίας-Οθωμανική Αυτοκρατορίας είναι περισσότερο κυβερνητικός και δημοσιογραφικός. Η Ρωσία δε θέλει την ανάμειξη της Αγγλίας σε αυτόν τον πόλεμο. Ως τώρα, ο αρθρογράφος τονίζει ότι το δίκαιο είναι με το μέρος της Ρωσίας. Η Ανατολή τονίζεται ότι πρέπει να ειδοθεί ως παρθένο έδαφος προς καλλιέργεια ή εκμετάλλευση. Η Αγγλία έχει όλους τους πόρους και τη δύναμη να προστατεύσει τα βρετανικά της συμφέροντα και να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του πολιτισμού απέναντι στην Ευρώπη. Δεν πρέπει να φανταστεί ότι θα πολεμήσει τη ρωσική επιρροή στην Ανατολή μέσω της αγγλικής. Το Ανατολικό Ζήτημα διαμοιράζεται μεταξύ του κοινωνικού και πολιτικού του χαρακτήρα και απλοποιείται. Η Αγγλία χωρίς πόλεμο μπορεί να προστατεύσει την ίδια και την Ανατολή από κάθε προσπάθεια ανακοπής της αναγέννησής της.⁴⁸⁸

Η Ρωσία εχθρός των ευρωπαϊκών συμφερόντων

Επισημαίνεται από την *Ελπίδα* στις αρχές του Κριμαϊκού πολέμου ότι ο ευρωπαϊκός τύπος «*ρωσόφοβος πάσχων*» μιλά για τη ρωσική επιρροή που υπάρχει στην Ελλάδα και εκφράζει την πεποίθηση ότι μετά τον κριμαϊκό αποκλεισμό, που τον χαρακτηρίζει ως «*τρικυμία*», η Ελλάδα θα βρίσκεται στο πλευρό της Δυτικής Διπλωματίας ενάντια στη Ρωσία.⁴⁸⁹ Η *Ελπίς* το 1967 υπενθυμίζει ότι η ρωσοφοβία της Δύσης προκαλεί αρνητισμό στην Ελλάδα επειδή η τελευταία θεωρείται ως δάκτυλος της Ρωσίας. Οι Δυτικές Δυνάμεις παρουσίαζαν τη Ρωσία (λόγω ρωσοφοβίας) ως εχθρό της Ελλάδας που εποφθαλμιά την πατρική κληρονομιά και είναι αφιερωμένοι στους ομόφυλους Σλάβους.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 10/3/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 939.

⁴⁸⁷ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 4/12/1877, Έτος Η', αρ. φ. 4.

⁴⁸⁸ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 17/12/1877, Έτος Η', αρ. φ. 17, σσ.1-2.

⁴⁸⁹ *Ελπίς*, 28/5/1854, αρ. φ. 769.

⁴⁹⁰ *Ελπίς*, 16/5/1867, αρ. φ. 1405, σ.1.

Την ίδια χρονική περίοδο τονίζεται από την *Αθηνά* ότι ο αγγλικός *Χρόνος* πληροφορεί τους αναγνώστες του, ότι οι δυτικές Δυνάμεις θα κάνουν ειρήνη με τη Ρωσία όταν καταστραφούν οι Δυνάμεις της τελευταίας στη Μαύρη Θάλασσα.⁴⁹¹ Επίσης, μεταφέρει την άποψη του Κόβδεν που παραδέχεται στην ομιλία του στη Βουλή ότι θα υπερασπίσει την Οθωμανική αυτοκρατορία από τους Ρώσους. Συνεχίζει λέγοντας ότι η Ρωσία δε θα εισβάλλει στο οθωμανικό έδαφος και τους διαβεβαιώνει για ειρηνικές προτάσεις που συνίστανται στην προστασία των χριστιανών. Ο τσάρος από την άλλη, αναφέρει ότι μπορεί η Ρωσία να μην εισβάλλει στην οθωμανική αυτοκρατορία, ωστόσο, οι υπόλοιπες Δυνάμεις εισέβαλαν στο ρωσικό έδαφος χωρίς να προσβάλλουν το κέντρο της δύναμής του.⁴⁹² Τέλος, η *Αθηνά* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου αναφέρει ότι ο Τύπος της Γαλλίας τονίζει πως η Ρωσία δε θα είναι πολύ ευχαριστημένη από το αποτέλεσμα του Κριμαϊκού πολέμου.⁴⁹³

Από τον *Αιώνα* στις αρχές του Κριμαϊκού πολέμου μεταφέρονται οι αντιδράσεις του ευρωπαϊκού τύπου σχετικά με το Μανιφέστο του Τσάρου. Αναφέρει λοιπόν ότι στους ανατολικούς λαούς έγινε δεκτό με μεγάλη χαρά σε αντίθεση με τις δυτικές χώρες, αφού τονίζει ότι θα υπερασπιστεί τους καταπιεσμένους, χριστιανικούς ανατολικούς λαούς. Στην Αγγλία, ο τύπος αποκάλεσε το αυτοκρατορικό μανιφέστο «*ασεβή διέγερση προς για μια νέα σταυροφορία και πρόσκληση σε φανατισμό του αδαούς όχλου*». Κι ο γαλλικός τύπος όμως το αποκάλεσε «*έγκλημα, πράξη βάρβαρου ηγεμόνος*» και έκανε κι εκείνος λόγο για δημιουργία σταυροφορίας. Τέλος, αναφέρεται από το δυτικό τύπο ότι το μανιφέστο δεν έλαβε υπόψιν του την τωρινή κατάσταση της Ανατολής και τη θεώρησε ως μια άλλη Ευρώπη, προτρέχοντας να τη διαμορφώσει κοινωνικά και πολιτικά.⁴⁹⁴ Επιπρόσθετα, στην ίδια εφημερίδα το 1860 αναφέρεται ότι η υπεροχή της Ρωσίας στην πολιτική σκηνή αλλά και στο ομόδοξο με άλλα ανατολικά κράτη πυροδότησε το φόβο των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Όλοι οι κίνδυνοι όμως του Ανατολικού ζητήματος προέρχονται από την «*ασθένεια*» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γι' αυτό σύμφωνα με τον *Αιώνα* δεν πρέπει να διαιρεθεί σε ακόμα πιο ασθενή κράτη.⁴⁹⁵ Ακόμα, η Ευρώπη αντιτίθεται στη ρωσική φιλοδοξία σύμφωνα με τον *Αιώνα* το 1866 και με τη στάση της

⁴⁹¹ *Αθηνά*, 13/12/1854, αρ. φ. 2196.

⁴⁹² *Αθηνά*, 27/12/1854, αρ. φ. 2212.

⁴⁹³ *Αθηνά*, 15/1/1857, αρ. φ. 2515, σ.2.

⁴⁹⁴ *Αιών*, 22/7/1853, αρ. φ. 1376 και *Αιών*, 3/3/1854, αρ. φ. 1440.

⁴⁹⁵ *Αιών*, 19/3/1860, αρ. φ. 1868.

στέλνει τους χριστιανούς στην αγκαλιά της Ρωσίας. Ο *Αιών* θεωρεί ότι η Αυστρία θέλει να αποκτήσει στήριγμα για να αντισταθεί στις αξιώσεις της Ρωσίας και να αποσοβήσει το «μοσχοβίτικο πανσλαβισμό». Ακόμα, επισημαίνει ότι οι Έλληνες θεωρούνται από την Ευρώπη ως απόστολοι της Ρωσίας και εφόσον είναι αδύναμοι, κατευθύνονται από εκείνη. Αν λοιπόν δώσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία στους Έλληνες, θα είναι σαν να την παραδίδουν στους Ρώσους. Ωστόσο, παραμένει για τους Έλληνες μια λύση του Ανατολικού ζητήματος που ταυτόχρονα θα εκπλήρωνε και την αποστολή της ελληνικής Μεγάλης Ιδέας.⁴⁹⁶ Περαιτέρω, μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Ανατολικού Κήρυκα* και αναφέρεται ότι η Αγγλία δεν ήθελε ποτέ να ραδιουργήσει, όπως έκανε η Ρωσία και η Γαλλία. Πως η Ρωσία εποφθαλμιά την Κωνσταντινούπολη και η Γαλλία, τη Συρία και ότι το Ανατολικό Ζήτημα είναι ζωτικό για όλες τις χώρες και για τους χριστιανούς που απογοητεύτηκαν σύμφωνα με το γαλλικό έντυπο από τη Γαλλία και τη Ρωσία. Σύμφωνα με τον *Ανατολικό Αστέρα* η Οθωμανική Αυτοκρατορία περιορίστηκε στις δικές της Δυνάμεις και οι ευρωπαϊκές χώρες εξασθενημένες μετά από εμφυλίους πολέμους έστρεψαν το βλέμμα τους στην Ανατολή. Η δύναμη που επιθυμούσε πάντα την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν η Ρωσία. Η Ρωσία δεν έπαυε να δείχνει με κάθε τρόπο το μίσος της προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να ασκεί επιρροή στους χριστιανούς της Ανατολής μέσω της θρησκείας εναντίον της.

Ο *Αστήρ της Ανατολής* συνεχίζει τονίζοντας ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία αφού ταπεινώσε τη Ρωσία και την τιμώρησε επειδή επενέβη στα εσωτερικά της, διασφάλισε συνθήκες ευνοϊκές για την ακεραιότητά της και «αποκοιμήθηκε με γλυκά όνειρα» χωρίς να μεριμνήσει καθόλου για την επικράτειά της και τους εχθρούς της. Τέλος υπογραμμίζει πως όταν ο ελληνισμός έχασε την αξιοπιστία του στη Ρωσία, προσπάθησε να βασιστεί στις δικές του Δυνάμεις. Στην προηγούμενη παράγραφο τα σχόλια του *Αιώνα* είναι χαρακτηριστικά, αφού αναρωτιέται πότε η Ελλάδα έχασε την εμπιστοσύνη της στη Ρωσία, πότε η Οθωμανική Αυτοκρατορία ταπεινώσε τη Ρωσία και με ποιο τρόπο την τιμώρησε που εισήλθε στα εσωτερικά της!⁴⁹⁷

Ακόμα, μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Χρόνου* και γίνεται λόγος για τις αληθινές προθέσεις της Ρωσίας. Η Αγγλία τονίζεται ότι έχει αντιληφθεί τη μη

⁴⁹⁶ *Αιών*, 29/9/1866, αρ. φ. 2164, σσ. 2-3.

⁴⁹⁷ *Αιών*, 13/10/1866, αρ. φ. 2170, σσ. 1-2.

βιωσιμότητα της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και της είναι αδιάφορο αν ιδρυθούν στη θέση της άλλα μικρότερα κρατίδια στην Ανατολή. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία φοβάται τα σχέδια της Ρωσίας που επιθυμούσε να πάρει τη θέση της άμεσα ή έμμεσα με τη δημιουργία μικρών κρατιδίων που θα βρίσκονταν υπό την επιρροή της. Επίσης, ο *Χρόνος* χαρακτηρίζει τους Ρώσους «άπληστους» και υπογραμμίζει ότι η Αγγλία πρέπει να βοηθήσει τους Έλληνες να απαγκιστρωθούν από τη Ρωσία. Τέλος, ο *Χρόνος* αναφέρει ότι είναι πολύ δύσκολο η Ελλάδα, η Σερβία και η Ρουμανία να αντικαταστήσουν τη συνοχή της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, όμως δεν αποκλείει τίποτα.⁴⁹⁸ Σε επόμενο άρθρο του *Αιώνα* μεταφέρονται τα λεγόμενα της γαλλικής *Επιθεώρησης των δύο κόσμων* και τονίζεται ότι η Γαλλία είναι ανιδιοτελής ως προς την Ελλάδα και την Ανατολή, η Ρωσία επιθυμεί την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης και γι' αυτό κολακεύει τους Έλληνες δίνοντας τάχα τη βοήθειά της. Αν όμως οι Έλληνες μπορούσαν να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, θα προσέβαλε τη Ρωσία και τότε θα έβλεπε το πραγματικό της πρόσωπο. Επίσης, αναφέρει ότι οι Έλληνες δεν αγαπούν κανέναν, ούτε καν τους Ρώσους, αλλά μόνο τον εαυτό τους.⁴⁹⁹ Τέλος, τονίζεται από τον *Αιώνα* το 1873 ότι ο *Εσπερος* κυριευμένος από ρωσοφοβία, αναφέρει πως «βλέπει» ήδη ρωσικές σημαίες να κυματίζουν περιβάλλοντας την Αθήνα και την Ελλάδα παρομοιάζοντάς τες με σάβανα για τον τάφο της χώρας.⁵⁰⁰

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* το 1877 δημοσιεύεται απόσπασμα από την *Εφημερίδα* του Τορίνο στην οποία αναφέρεται ότι ο Ιγνάτιεφ προσπάθησε να πείσει τον Κουμουνδούρο ότι η Ρωσία δεν είναι ενάντια στο ελληνικό μεγαλείο. Ωστόσο, σύμφωνα με την εφημερίδα, οι Έλληνες θα παραμείνουν υπέρ της αγγλικής πολιτικής.⁵⁰¹ Σε άρθρο της *Εφημερίδας* το ίδιο έτος το έτος του Συνέδριου του Βερολίνου μεταφέρονται τα σχόλια του αγγλικού *Χρόνου* σχετικά με τη Ρωσία, τονίζοντας ότι δύο πράγματα μπορούν να συμβούν: ή η Ρωσία θα συναινέσει στην πλήρη αναθεώρηση του Αγίου Στεφάνου και την ευρωπαϊκή λύση του ζητήματος ή θα εφαρμοστεί το δόγμα των αντίρροπων δυνάμεων και κάθε δύναμη θα ζητήσει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία αποζημίωση για να επεκταθεί η Ρωσία. Αυτή η λύση του διαμελισμού είναι αρεστή στη Ρωσία και

⁴⁹⁸ *Αιών*, 10/11/1866, αρ. φ. 2182, σσ. 1-2.

⁴⁹⁹ *Αιών*, 19/1/1867, αρ. φ. 2186, σσ. 1-2.

⁵⁰⁰ *Αιών*, 13/8/1873, αρ. φ. 2941.

⁵⁰¹ *Εφημερίς*, 27/1/1877, έτος Δ', αρ. φ. 27, σσ. 2-3.

προτάθηκε από τον αυτοκράτορα Νικόλαο, στον Άγγλο Σείμυρ. Ο *Χρόνος* εκπροσωπώντας την Αγγλία, τονίζει ότι διαφωνεί με την πρακτική του διαμελισμού καθώς θα έβλαπτε τα συμφέροντα και την ευημερία των λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της οποίας επιθυμούν οι Άγγλοι την προστασία και την βαθμιαία ανάπτυξη. Το αποτέλεσμα αυτό επισημαίνεται από την αγγλική εφημερίδα, μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω κοινής συνεννόησης. Κλείνοντας αναφέρει ότι αν η Ρωσία δε συμφωνήσει, οποιαδήποτε στρατιωτική σύμβαση δε θα ωφελήσει. Αυτό που ζητείται από την Αγγλία, είναι η Ρωσία να συμμορφωθεί προς τη δήλωση που υπέγραψε το 1871.⁵⁰² Η αγγλική *Σημαία* τονίζει ότι η λέξη αποζημίωση είναι γνώριμη για τη Ρωσία και σημαίνει το διαμελισμό του οθωμανικού κράτους. Η Ρωσία, τονίζει η αγγλική εφημερίδα, απαντά στην Αγγλία ό,τι και πριν τον Κριμαϊκό πόλεμο. Να καταλάβει η Αγγλία την Αίγυπτο. Αυτή η πρόταση χαρακτηρίστηκε αισχρή από τους Άγγλους και απορρίφθηκε τονίζοντας ότι δεν αναγνωρίζουν στη Ρωσία το δικαίωμα να αποκτήσει τουρκικές περιοχές. Τέλος αναφέρεται ότι η αγγλική πολιτική είναι ευυπόληπτη και δε θα συμμετάσχει σε διαμελισμό κανενός ξένου κράτους, όσο ένοχοι κι αν υπήρξαν οι κυβερνήτες αυτού.⁵⁰³ Ακόμα, δημοσιεύει τα λεγόμενα της αγγλικής εφημερίδας *Σημαία*, σχετικά με το ρωσοτουρκικό πόλεμο. Αναφέρει ότι ο πόλεμος αυτός πρέπει να σταματήσει αφού είναι ανώφελο να σκοτώνονται Ρώσοι και Τούρκοι. Δε θα λυθεί έτσι το Ανατολικό Ζήτημα υπογραμμίζει. Σύμφωνα με τους Άγγλους, οι Ρώσοι είναι ένοχοι επειδή με την επίθεση αυτή, «ακύρωσαν» το τουρκικό σύνταγμα. Είναι εξίσου δύσκολο να αφεθούν απροστάτευτοι οι χριστιανοί της Ανατολής αλλά και να ζητηθεί η επέμβαση της Ευρώπης. Η πρώτη λύση μοιάζει φιλόδοξη και θα επέφερε σε νέες ταραχές, αλλά και η δεύτερη, θα προσέκρουε σε αντιζηλίες των Μεγάλων Δυνάμεων και στην εθνική υπεροψία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁵⁰⁴

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* παρατίθεται άρθρο από το λόγο του Βίσμαρκ στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* της Γαλλίας. Τονίζει ότι τα ευρωπαϊκά συμφέροντα απειλούνται από τη ρωσική υπεροχή. Δεν πρόκειται, συνεχίζει, για τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Βουλγαρία, αλλά για ολόκληρη σχεδόν η Ανατολή βρισκόταν υπό την επιρροή της Ρωσίας υπογραμμίζει ο Βίσμαρκ. Ωστόσο, δεν αναφέρει τη μεγάλη

⁵⁰² *Εφημερίς*, 28/4/1878, έτος Ε', αρ. φ. 118, σ.3.

⁵⁰³ *Εφημερίς*, 28/4/1878, έτος Ε', αρ. φ. 118, σ.4.

⁵⁰⁴ *Εφημερίς*, 4/8/1877, έτος Δ', αρ. φ. 216, σσ. 2-3.

επανάσταση της Ανατολής. Δεν αναφέρει ότι ο Σουλτάνος έγινε υποτελής του Τσάρου και ότι η κεντρική θέση της Βουλγαρίας στη χερσόνησο του Αίμου μπορεί ανά πάσα στιγμή να είναι καθοριστική για τη διεκδίκηση της Κωνσταντινούπολης. Δεν αναφέρει ότι η ίδρυση των σλαβικών ηγεμονιών είναι η αρχή για την πραγματοποίηση των ονείρων του σλαβισμού. Για τους κινδύνους που ο σλαβισμός μπορεί να προκαλέσει στη Γερμανία δεν είπε ούτε λέξη, τονίζει η γαλλική εφημερίδα.⁵⁰⁵ Ακόμα, στην ίδια εφημερίδα μεταφέρεται η άποψη του ευρωπαϊκού τύπου σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα και τη Ρωσία. Σύμφωνα ο ευρωπαϊκός τύπος στρέφεται κατά της Ρωσίας και της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και απαιτεί επανεξέταση των όρων της συνθήκης στο συνέδριο του Βερολίνου. Τα σύνορα της Ελλάδας είναι πολύ μικρά και μάλιστα η εφημερίδα θυμάται τα λόγια του Κωλέττη «*η διπλωματία διχοτόμησε τη μεγάλη, την αληθή Ελλάδα*». Επίσης εμφανής είναι η ειρωνεία της εφημερίδας προς την ανιδιοτέλεια της Ρωσίας και της αγάπης της για τους χριστιανούς της Ανατολής.⁵⁰⁶ Επιπρόσθετα, στην ίδια εφημερίδα καταγράφονται τα λεγόμενα της *Κλειούς* σχετικά με τη Ρωσία και την Αγγλία. Τονίζεται ότι η Ρωσία με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου προσπάθησε να καταφέρει τη μονομερή και φιλοκερδή διαφύλαξη των χριστιανών της Ανατολής. Όσο για την Αγγλία, πολλοί πιστεύουν ότι ο κύριος σκοπός της ήταν η αποκατάσταση των πρώην καθεστώτων στην Ανατολή. Ωστόσο, η Αγγλία βρίσκεται σε δίλημμα. Ή θα υποστηρίξει την Ελλάδα σε βάρος της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, ή την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε βάρος των Ελλήνων. Τα *Ημερήσια Νέα* τονίζουν ότι η Ελλάδα είναι η προτεραιότητα της Αγγλίας.⁵⁰⁷ Τέλος, αναφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Οικονομολόγου* σχετικά με το συνέδριο του Βερολίνου. Τονίζεται ότι πρέπει να συζητηθούν όλα όσα συζητήθηκαν στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Κυρίως όμως το ρωσικό σχέδιο για τη διευθέτηση του Ανατολικού Ζητήματος.⁵⁰⁸

Σε άρθρο της *Εφημερίδας των Συζητήσεων* δημοσιεύεται απόσπασμα από φιλελληνικό άρθρο της των *Ημερήσιων Νέων* του Λονδίνου σχετικά με τη Ρωσία και την Ελλάδα. Επισημαίνεται ότι εξαιτίας των λαθών της ελληνικής κυβέρνησης, παραδόθηκαν οι βόρειες και σλαβικές επαρχίες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας στην επιρροή της Ρωσίας.

⁵⁰⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 23/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 943.

⁵⁰⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 1/4/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 981.

⁵⁰⁷ *Εθνικόν Πνεύμα*, 24/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 998, σ.2.

⁵⁰⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 26/4/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1003.

Δεν πρέπει να συμβεί το ίδιο και για τις νότιες επαρχίες. Πρέπει να αντισταθούν οι Έλληνες στη Ρωσία, επισημαίνοντας ότι η Ήπειρος και η Θεσσαλία είναι ελληνικές επαρχίες και η Ελλάδα δε θα «καταντήσει» πολιτικό και εκκλησιαστικό εξάρτημα της Ρωσίας. Εφόσον η Βουλγαρία παύει να είναι Ανατολικό Ζήτημα, με τη λύση που δίνει η Ρωσία, γίνεται Ανατολικό Ζήτημα η Ελλάδα με τις επαρχίες της, που είναι πιο κρίσιμο ζήτημα από αυτό των Σλάβων. Οι επαρχίες που βρίσκονται υπό τουρκική κυριαρχία, θα περιέλθουν σε ρωσική προστασία με αποτέλεσμα οι σχέσεις χριστιανών και Οθωμανών κατοίκων να υποστούν αλλοίωση. Ο κίνδυνος αυτός δεν αφορά μόνο το μέλλον. Ήδη στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία διαπράττονται βιαιοπραγίες κατά των χριστιανών των επαρχιών. Οι μεγάλες Δυνάμεις μπορούν να επιβάλλουν τη διαρκή ειρήνη ανάμεσα στα δύο μέρη. Αλλά δε μπορεί να συμβεί αυτό αν δε δοθούν εγγυήσεις σχετικά με την προστασία των ελληνικών επαρχιών της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Καθώς, αν πρόκειται να επαναληφθεί η τουρκική πίεση στη Θεσσαλία και την Ήπειρο, η Ρωσία θα αναζητήσει κι άλλη ευκαιρία για να παίξει το ρόλο του απελευθερωτή, πλησιάζοντας αργά αλλά σταθερά προς βορρά και προς νότο, την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά. Οι Σλάβοι τότε θα γίνουν κύριοι της νοτιοανατολικής Ευρώπης και η αποκατάσταση της ρωσικής επιρροής στους σλαβικούς πληθυσμούς, θα είναι πολύ μεγαλύτερο κέρδος για τη Ρωσία, από την κακομεταχείριση των Σλάβων από τους Τούρκους. Συνεπώς, η υποταγή της Ελλάδας στη Ρωσία και η υπεροχή της σλαβικής έναντι της ελληνικής επιρροής στην Ανατολή, θα ήταν «θετική συμφορά» και για τα αγγλικά συμφέροντα.⁵⁰⁹

Επίσης, από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων* μεταφέρεται απόσπασμα από την ομώνυμη γαλλική εφημερίδα τονίζοντας ότι η Ιταλία προς στιγμήν πήγε να παραπλανηθεί από τη ρωσική συμμαχία, η Ρουμανία ικανοποιήθηκε επειδή απέκτησε πολεμική δόξα, την οποία κανένας δεν αμφισβητεί και εδραίωσε την ανεξαρτησία της. Ακόμα, η Σερβία εμφανίζεται δυσαρεστημένη επειδή βλέπει ότι περιπαίζεται από τη ρωσική διπλωματία, η οποία συγχωνεύει στη Βουλγαρία την περιοχή που βρισκόταν στο Βελιγράδι και ονομαζόταν Παλαιά Σερβία. Οι δυσαρέσκειες που υπάρχουν από αυτά τα μέρη δεν κρύβονται και εξηγούνται λόγω των υπερβολικών απαιτήσεων της Ρωσίας. Μπροστά σε αυτές τις «άμετρες φιλοδοξίες», όπως χαρακτηρίζονται, δικαίως προσβλήθηκε η Ευρώπη. Το άρθρο συνεχίζει επισημαίνοντας ότι οι Ρώσοι προς το νότο

⁵⁰⁹ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 31/1/1878, Έτος Η', αρ. φ. 68, σσ.1-2.

βρίσκουν τους Έλληνες και προς τη Δύση τους Σέρβους. Οι Σέρβοι πριν δύο χρόνια έδειξαν ποιοι είναι και οι φαντασιοπληξίες σχετικά με αυτούς διαλύθηκαν κυρίως όταν είδαν ότι το ενδιαφέρον των Ρώσων εστιαζόταν κυρίως στους Βούλγαρους. Από τους Σέρβους, οι Ρώσοι προτιμούν τους Μαυροβούνιους επειδή οι τελευταίοι επιζητούν λιμάνια που θα φαίνονταν χρήσιμα στους Ρώσους και όχι την αύξηση της επικράτειάς τους.⁵¹⁰

Ακόμα, αναφέρεται απόσπασμα από την ομιλία του λόρδου Δέρβυ που τονίζει ότι οι συνθήκες του 1856 και του 1871 δεν ισχύουν πλέον. Όμως η Ευρώπη θα πρέπει να τις χρησιμοποιήσει υποχρεωτικά μέχρι να δημιουργήσει ένα νέο σύστημα. Η Αγγλία θα δώσει το παρόν στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ζητώντας να λυθεί οριστικά το Ανατολικό Ζήτημα όχι από τη Ρωσία, αλλά από την Ευρώπη. Στην *Εφημερίδα* των Παρισίων επισημαίνεται ότι η Αγγλία, η Γαλλία, η Αυστρία, η Ιταλία και η Γερμανία θα προτείνουν την προσάρτηση της Ηπειροθεσσαλίας στην Ελλάδα και ότι σχετικά με αυτό το θέμα έχουν ήδη γίνει διπλωματικές διακοινώσεις. Αναφέρεται μάλιστα ότι η πρόταση θα γίνει από την Αγγλία. Ο κυβερνητικός βιεννέζικος τύπος τονίζει ότι στη ρωσοτουρκική συνθήκη δε γίνεται καθόλου λόγος για την Κρήτη και επισημαίνει ότι η αυτονομία της Θεσσαλίας και της Ηπείρου που προτείνει η Ρωσία, είναι πρόσκαιρη επιδίωξη αφού οι συγκεκριμένες επαρχίες θα προσαρτηθούν στην Ελλάδα.⁵¹¹

Επιπρόσθετα, αναδημοσιεύεται απόσπασμα στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* από τα λεγόμενα της ημιεπίσημης αυστριακής εφημερίδας *Φρενδεβλάτ* στην οποία αναφέρεται ότι καλό θα ήταν να μην υπάρξει έντονη ρήξη ανάμεσα στη Ρωσία και στην Ευρώπη και να μη διαταραχθεί η παγκόσμια ειρήνη. Ωστόσο, παρατηρούνται σημάδια που δείχνουν ότι η Ρωσία επιδιώκει δικτατορία στην Ανατολή. Την προηγούμενη μέρα υπογράφηκε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (4/3/1878) αλλά οι φανατικοί Ρώσοι πιστεύουν ότι η Ευρώπη προσπαθεί να εξουδετερώσει το έπαθλο των νικών της (Βουλγαρία) και ότι θέλει να επιβάλει στο νικητή αυτόβουλη ειρήνη.⁵¹² Ακόμα, αναφέρεται το άρθρο από τη *Journal des Debats* και τονίζεται το μεγάλο ευρωπαϊκό ενδιαφέρον σχετικά με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Όταν κάποιος διαβάσει τη συνθήκη, το πρώτο πράγμα που του έρχεται στο μυαλό είναι ο γεωγραφικός και εθνογραφικός της χαρακτήρας.

⁵¹⁰ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 24/2/1878, Έτος Η', αρ. φ. 86, σσ.1-2.

⁵¹¹ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 3/3/1878, Έτος Η', αρ. φ. 92, σσ.1-2.

⁵¹² *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 5/3/1878, Έτος Η', αρ. φ. 94.

Υπάρχουν τόσο μικρές περικοπές συνόρων στη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Βουλγαρία που τονίζεται ότι χρειάζεται χάρτης προκειμένου να αντιληφθεί κάποιος τις αλλαγές που επιφέρει η Συνθήκη. Η αρχή των εθνικοτήτων υπήρξε αφετηρία για τους Ρώσους, ωστόσο σύντομα την παρέκαμψαν στο όνομα της «*αρχής των συμφερόντων*» αναφέρει ειρωνικά η *Εφημερίδα των Συνζητήσεων*. Το Μαυροβούνιο υπερδιπλασιάστηκε μετά τη Συνθήκη και δεν είναι τυχαίο αφού ήδη έχει αναφερθεί ότι οι Ρώσοι «συμπαθούσαν» περισσότερο τους Μαυροβούνιους από τους Σέρβους. Οι Σέρβοι παρουσιάζονταν ως εγωιστές, άδικοι και δε μπορούσαν να το χειραγωγήσουν εύκολα. Από την άλλη, οι Μαυροβούνιοι προσέγγιζαν σχεδόν τη θάλασσα που ήταν το μεγάλο θέλητρο για τη Ρωσία. Μαζί με τη Βουλγαρία λοιπόν, το Μαυροβούνιο ήταν το δεύτερο «*αγαπημένο παιδί*» της Ρωσίας με συνέπεια να έχει την καλύτερη τύχη στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Η εν λόγω συνθήκη, αντί να βάλει οριστικό τέλος στο Ανατολικό Ζήτημα, το έκανε όλο και πιο περίπλοκο με πλήθος δευτερευόντων ζητημάτων. Οι Σέρβοι δεν ήταν ευχαριστημένοι και απαιτούσαν ολόκληρη την Παλαιά Σερβία. Οι Μαυροβούνιοι αν και η χώρα τους αυξήθηκε πολύ, ήθελαν να επεκταθούν κι άλλο. Οι Βούλγαροι απαιτούσαν τη Νύσσα και το Λεσκοβάτς. Οι Ρουμάνοι δεν αποδέχονταν την ανταλλαγή της Δοβρουτσάς αντί της Βεσσαραβίας. Οι Έλληνες θα υπέφεραν και θα προσπαθούσαν να αποτινάξουν το ρωσοτουρκικό ζυγό στον Εύξεινο Πόντο και στα παράλια του Αιγαίου. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα σταματούσε να υπάρχει αφού θα ήταν πολύ αδύναμη πλέον. Μόνο η Ρωσία ως σπουδαία δύναμη, θα προσπαθούσε να διατηρήσει την ειρήνη μεταξύ των μικρών δυνάμεων και να ορίζει τις τύχες τους.⁵¹³

Επιπλέον, μεταφέρεται από τη *Journal des Debats* η άποψη ότι η Ευρώπη βρίσκεται στις παραμονές μεγάλου πολέμου. Η Αγγλία θέλει να επαναπροσδιορίσει τη δύναμη και τη θέση της, η Ρωσία δεν υποχωρεί στις αξιώσεις της αφού βγήκε νικήτρια από το ρωσοτουρκικό πόλεμο, η Αυστρία φοβάται να ριψοκινδυνεύσει, αλλά αν αρχίσουν οι εχθροπραξίες θα ξεχάσει κάθε δισταγμό.⁵¹⁴ Επίσης, μεταφέρονται τα λεγόμενα της ομώνυμης γαλλικής εφημερίδας και της Βερολίνειας *Post* σχετικά με τη λύση του Ανατολικού Ζητήματος. Η ρωσική λύση αποτυπώνεται με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, δηλαδή τη «*δήμευση*» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς όφελος μόνο της

⁵¹³ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 22/3/1878, Έτος Η', αρ. φ. 111, σσ.1-2.

⁵¹⁴ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 10/4/1878, Έτος Η', αρ. φ. 130, σσ.1-3.

Ρωσίας. Είναι καθαρά ρωσική λύση από εξωτερικής άποψης, γιατί υπάρχει ο θρίαμβος της πολιτικής της κατάκτησης και της βίαιης συγχώνευσης. Επίσης, από εσωτερική άποψη, η κατάργηση των τοπικών ελευθεριών στις χριστιανικές επαρχίες του Αίμου και η εγκαθίδρυση συστήματος καταπίεσης και αυθαιρεσίας. Ακόμα, από εθνική άποψη, ο εκρωσισμός της Οθωμανική Αυτοκρατορίας και η καταστροφή της ατομικότητας των φυλών. Περαιτέρω, από θρησκευτική άποψη, ο εξαναγκαστικός προσηλυτισμός στην ορθοδοξία της Ρωσίας. Επιπρόσθετα, από οικονομική άποψη, η διοργάνωση συστήματος αποκλειστικότητας και εξαίρεσης κάθε συναγωνισμού που θα είναι επιβλαβής σε όλες τις Δυνάμεις, αρχίζοντας από την Αυστρία και τη Γερμανία.⁵¹⁵

Τέλος, μεταφέρονται από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων* το 1878 τα λεγόμενα της *Journal des Debats* συγκρίνοντας τη Ρωσία του 1856 με αυτή του 1878. Το 1856 οι έξι μεγάλες Δυνάμεις συμφώνησαν με επίσημη συνθήκη ότι το Ανατολικό Ζήτημα είναι υπόθεση όλης της Ευρώπης και γενικού συμφέροντος. Το 1870, η Ρωσία ένωσε την ανάγκη να απαλλαγεί από αυτή τη Συνθήκη των Παρισίων λόγω των συμφερόντων της και την κατήγγειλε. Το 1877 η Ρωσία, αφού ζήτησε κάποια εντολή από την Ευρώπη, κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από τον πόλεμο, νικητές βγήκαν οι διπλωμάτες και η Αυστρία με την Αγγλία, περιορίστηκαν στην υποβολή πλατωνικών παρατηρήσεων. Ωστόσο, σκοπός της Ρωσίας ήταν να λύσει μόνη της το ζήτημα της Ανατολής, να βεβαιώσει ή να αποκοιμίσει την Ευρώπη. Η Ευρώπη όμως δεν αποκοιμήθηκε. Αντίθετα, η Αγγλία ζήτησε από τη Ρωσία να υποβάλει στο συνέδριο τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, ολόκληρη, για να τη συζητήσουν στο σύνολό της. Οι Ρώσοι τόνιζαν ότι η Αγγλία προέβη στην παραπάνω κίνηση για να προσβάλει και να εξευτελίσει τη Ρωσία. Η απαίτηση της Αγγλίας ήταν νόμιμη με αποτέλεσμα να μη μπορεί να αποφευχθεί από τη Ρωσία. Εν τούτοις, η Ρωσία ζήτησε να παραταθεί η αρχή της συζήτησης για την Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου επειδή πίστευε ότι θα μπορούσε να τη σώσει, συζητώντας μόνο τις λεπτομέρειές της. Η Αγγλία δεν παραδέχεται τα σύνορα της Βουλγαρίας μέχρι το Αιγαίο πέλαγος, την εγκαθίδρυσή της στη Μεσόγειο ως νέα ναυτική δύναμη και την επιρροή της Ρωσίας που κρύβεται πίσω της. Επίσης, η

⁵¹⁵ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 22/4/1878, Έτος Η', αρ. φ. 139.

ενσωμάτωση μεγάλου αριθμού ελληνικού και μουσουλμανικού πληθυσμού στη βουλγαρική ηγεμονία, φαίνεται απαράδεκτη.⁵¹⁶

Διατυπώνονται κρίσεις εφημερίδων σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα. Το *Εθνικό Πνεύμα* το 1875 υπογραμμίζει ότι οι μεγάλες Δυνάμεις προσποιούνται ότι ζητούν εγγυήσεις ειρήνης από την Πύλη, στην πραγματικότητα όμως, θέλουν να βλέπουν ότι δε θα συμβεί κάτι τέτοιο από μέρους της. Σύμφωνα με τη Ρωσία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι ήδη νεκρή και το μόνο που κάνουν οι Δυνάμεις είναι να «τη ντύνουν και να τη στολίζουν σαν πτώμα». Συνεχίζοντας αναφέρει ότι η κυριαρχία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας επί των χριστιανικών επαρχιών είναι η κυριαρχία της παράλυσης και του θανάτου σε ένα σώμα αδύνατο, αλλά εύρωστο. Από την άλλη πλευρά, τα *Ημερήσια Νέα* του Λονδίνου επισημαίνουν ότι η Αγγλία στο Ανατολικό Ζήτημα δεν έχει κανένα συμφέρον, παρά μόνο τη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή και τη βελτίωση της ζωής των ανατολικών λαών. Τέλος, τονίζει ότι πρέπει να προληφθούν τα σχέδια της Ρωσίας για εξάπλωσή της στην Ανατολή.⁵¹⁷

Η *Ωρα* το 1878 μεταφέρει από τους *Καιρούς* του Λονδίνου μια σειρά άρθρων που αναφέρονται στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου τονίζοντας ότι σύμφωνα με αυτήν, η Βουλγαρία είχε ως σύνορο το Αιγαίο πέλαγος και όσον αφορά τα βόρεια, η Ρωσία ήλπιζε πως θα αφηνόταν ελεύθερο το θέμα των συνόρων και της επιρροής της. Στα νότια, επισημαίνεται από την αγγλική εφημερίδα ότι πρέπει να διατηρηθεί η εξουσία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας.⁵¹⁸

Αναφέρεται από την *Αθηνά* στην διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου ότι ο ευρωπαϊκός Τύπος εμμένει στη δυσπιστία του σχετικά με τη γαλλική πολιτική και εξακολουθεί τις βίαιες προσβολές εναντίον της Ρωσίας.⁵¹⁹ Σε άρθρο του ο *Αιών* δημοσιεύει στην αρχή του Κριμαϊκού πολέμου το μανιφέστο του τσάρου Νικόλαου που επισημαίνει ότι στόχος της Ρωσίας δεν είναι η κατάκτηση τουρκικών εδαφών, αλλά η ικανοποίηση των αιτημάτων της σχετικά με την ορθοδοξία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁵²⁰ Στην ίδια εφημερίδα το 1870 επισημαίνεται ότι άλλαξε η θέση των δυνάμεων στην Ανατολή. Όλες οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις, εκτός της Ρωσίας επιδιώκουν ευνοϊκές ρυθμίσεις για την

⁵¹⁶ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 9/5/1878, Έτος Η', αρ. φ. 156, σσ.1-2.

⁵¹⁷ *Εθνικόν Πνεύμα*, 26/9/1875, Έτος Η', αρ. φ. 118, σσ.1-2

⁵¹⁸ *Ωρα*, 21/5/1878, έτος Γ', αρ. φ. 193, σσ.2-3.

⁵¹⁹ *Αθηνά*, 18/11/1856, αρ. φ. 2493.

⁵²⁰ *Αιών*, 2/7/1853, αρ. φ. 1370.

Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα εδάφη στην Ανατολή. Η Γαλλία φαίνεται έτοιμη να παραχωρήσει στη Ρωσία εδάφη της Ανατολής προκειμένου να υπάρξει συμμαχία μεταξύ τους.⁵²¹

Τα φιλελληνικά ξένα δημοσιεύματα

Σύμφωνα με τον *Αιών* το 1860 γαλλικός τύπος θεωρεί καθήκον του η Γαλλία να προστατέψει την Ελλάδα από την «ολέθρια» ρωσική επιρροή.⁵²² Γίνεται λόγος για τη μεταστροφή του ευρωπαϊκού τύπου. Ο ευρωπαϊκός τύπος που παλιότερα ύβριζε μονίμως την Ελλάδα και τη συκοφαντούσε, πλέον επιζητά όσο ποτέ την ισορροπία στην Ανατολή- λόγω του φόβου φυσικά της Ρωσίας. Εκτιμά ότι οι Έλληνες δράττονται την ευκαιρία να θίξουν για άλλη μια φορά το θέμα των χριστιανών της Ανατολής και να ζητήσουν τη βοήθεια των Ευρωπαίων.⁵²³ Επισημαίνεται από την ίδια εφημερίδα έξι έτη μετέπειτα, ότι ο γαλλικός τύπος εκτός της *Πατρίδος* βλέπει με συμπάθεια την κρητική επανάσταση σε αντίθεση με το γαλλικό τύπο του 1854 που υπερασπιζόταν τους Τούρκους. Αυτό συμβαίνει σύμφωνα με τον *Αιών* επειδή στη συνθήκη των Παρισίων, οι Δυνάμεις υποσχέθηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εσωτερική, αλλά όχι εξωτερική ακεραιότητα. Η απόσπαση λοιπόν της Κρήτης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία δε μεταβάλλει την εσωτερική της ισορροπία.⁵²⁴ Επιπρόσθετα, υπογραμμίζεται η θέση του γαλλικού τύπου υπέρ των Κρητών και γίνεται μία μικρή αναδρομή στην πολιτική των δυνάμεων της Ρωσίας και της Γαλλίας τον τελευταίο αιώνα σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα. Η Ρωσία, συνεχίζει ο *Αιών*, έλαβε τη θέση της προστάτιδας των χριστιανών, κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την ανάγκασε να προχωρήσει σε ευνοϊκές μεταρρυθμίσεις για τους εν Οθωμανική Αυτοκρατορία χριστιανούς –εννοεί την υπογραφή της συνθήκης των Παρισίων που όμως δεν εφαρμόστηκε ουσιαστικά. Η Γαλλία ποτέ δεν είχε φανατισμό σχετικά με την

⁵²¹ *Αιών*, 24/9/1870, αρ. φ. 2974, σ.2.

⁵²² *Αθηνά*, 1/10/1854, αρ. φ. 2166.

⁵²³ *Αιών*, 16/9/1860, αρ. φ. 1921, σσ.3-4.

⁵²⁴ *Αιών*, 12/9/1866, αρ. φ. 2159.

ακεραιότητα της Οθωμανική Αυτοκρατορίας.⁵²⁵ Σε επόμενο άρθρο του *Αιώνα* μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Χρόνου* ότι από τον κριμαϊκό πόλεμο και μετά, η Ελλάδα στράφηκε για προστασία στη Γαλλία και όχι στη Ρωσία.⁵²⁶ Ακόμα, τονίζεται ότι ο τύπος της Αγγλίας και οι σημαντικότερες εφημερίδες της Μεγάλης Βρετανίας δεν είναι δυσμενείς προς την Ελλάδα.⁵²⁷

Αναφέρεται στην *Ωρα* μετά το Συνέδριο του Βερολίνου ότι οι *Καιροί* δημοσιεύουν ότι το συμφέρον της Αγγλίας είναι να διασωθεί το ελληνικό στοιχείο από τη σλαβική απορρόφηση. Ακόμα, αναφέρεται ότι η Αγγλία είναι υποχρεωμένη να φροντίσει για την προστασία των Ελλήνων όσο και των Βούλγαρων. Η αληθινή αιτία του ανταγωνισμού είναι ότι οι Έλληνες φοβούνται τη δύναμη της Ρωσίας, αλλά ταυτόχρονα υποβλέπουν τους Βούλγαρους.⁵²⁸

Η *Εφημερίδα* το 1878 μεταφέρει τα σχόλια του *Χρόνου* σχετικά με την είσοδο της Ελλάδας στο συνέδριο του Βερολίνου. Τονίζεται ότι αυτή η πολιτική είναι συγκεκριμένη και ταυτόχρονα πατριωτική. Επίσης, ο *Χρόνος* προχωρά σε σύγκριση Ελλήνων- Τούρκων τονίζοντας ότι οι Έλληνες έχουν ελαττώματα, αλλά είναι πολύ ανώτεροι των Τούρκων σε οξυδέρκεια και διανοητική ικανότητα. Η πρόταση αντιπροσώπευσης της Ελλάδας στο συνέδριο από την Αγγλία σημαίνει την παρεκτροπή από τις πολιτικές παραδόσεις της Αγγλίας, αφού δε φαίνεται πλέον να στηρίζει το δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανική Αυτοκρατορίας για τη διατήρηση της ειρήνης. Σημαίνει ότι η χριστιανική πλειονότητα σε Ήπειρο, Θεσσαλία και Κρήτη δικαιούται δίκαιας διοίκησης όσο και αυτή της Βουλγαρίας. Αφού η Ρωσία ανιδρύει σλαβικό προπύργιο στη Βουλγαρία, οι δυτικές Δυνάμεις οφείλουν να ανεγείρουν «αμυντικά χαρακώματα» στις επαρχίες που συνδέονται μαζί τους φυλετικά και πολιτιστικά. Το άριστο πρόχωμα κατά της σλαβικής πλημμύρας είναι η ίδρυση ενός ισχυρού, ελληνικού κράτους. Τελειώνοντας, ο *Χρόνος* ομολογεί ότι η διπλωματία διέπραξε μεγάλο σφάλμα ανιδρύοντας ένα τόσο μικρό βασίλειο -την Ελλάδα- και τώρα λόγω της δεδομένης περίπτωσης, προσπαθεί να επανορθώσει αυτό το σφάλμα. Έπρεπε να παρουσιαστεί ο σλαβικός κίνδυνος και στη Μεσόγειο να επικρατήσει η Ρωσία για να εμποδίσει η Αγγλία την αντίζηλό της να επεκταθεί και να

⁵²⁵ *Αιών*, 29/9/1866, αρ. φ. 2164, σσ. 2-3.

⁵²⁶ *Αιών*, 10/4/1867, αρ. φ. 2230.

⁵²⁷ *Αιών*, 1/1/1869, αρ. φ. 2410, σ.2.

⁵²⁸ *Ωρα*, 1/6/1878, έτος Γ', αρ. φ. 204, σσ.1-2.

αποφασίσει να αυξηθούν τα όρια της Ελλάδας. Παρόμοιο άρθρο δημοσιεύουν και τα *Ημερήσια Νέα*.⁵²⁹

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* αναφέρονται τα λεγόμενα του *Χρόνου* σχετικά με τους Σλάβους και τους Ρώσους που ήθελαν να καταστρέψουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Γι' αυτό το λόγο τονίζεται, θεωρήθηκε το ελληνικό στοιχείο ως άξιος υποστηρικτής για να αποτρέψει τους σκοπούς τους. Επίσης, χαρακτηρίζει τη συμμετοχή της Ελλάδας στο συνέδριο του Βερολίνου ως πατριωτική πολιτική. Σε συνέχεια του άρθρου αναφέρει ότι σχετικά με τη μεταβολή της Οθωμανική Αυτοκρατορίας καταδικαστέα θεωρείται η Ρωσία. Ενώ η γερμανική *Εφημερίδα* τονίζει ότι η Ρωσία για κανένα λόγο δε θα παραχωρούσε τη Θράκη και την Κωνσταντινούπολη στην Ελλάδα. Πρώτον επειδή οι Αλβανοί θέλουν τα συγκεκριμένα εδάφη για να τα εντάξουν στο δικό τους κράτος και δεύτερον επειδή τα τρία εκατομμύρια των Ελλήνων θα βρίσκονταν αντιμέτωπα με τα τέσσερα εκατομμύρια των Σλάβων. Τέλος, αναφέρεται ότι η Κρήτη που διεκδικείται από τους Έλληνες, δε θα τους παραχωρηθεί, αλλά θα δοθεί στην Αγγλία λόγω της σπουδαίας γεωγραφικής της θέσης.⁵³⁰ Επιπρόσθετα, δημοσιοποιούνται από την *Εφημερίδα* το 1878 τα λεγόμενα των *Καιρών* των Παρισίων και κατακρίνεται η αγγλική πολιτική ως ασυνεπής κυρίως ως προς την Ελλάδα. Προ τριών μηνών αναφέρει η εφημερίδα, η Αγγλία δήλωνε την υποστήριξη της Ελλάδας που έτυχε παγκόσμιας επιδοκιμασίας. Όμως το σχετικό άρθρο για την Ελλάδα, διαγράφηκε από το αγγλικό υπουργείο με αποτέλεσμα σήμερα η αγγλική κυβέρνηση να μη μπορεί να μιλήσει για επέκταση του ελληνικού κράτους χωρίς να επικυρώνει το διαμελισμό της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, υπέρ του οποίου συνηγορεί και η Ρωσία και η Γερμανία.⁵³¹

Μεταφέρονται από την *Εφημερίδα* το ίδιο έτος τα λεγόμενα του λόρδου Δέρβυ που ομολογεί ότι η ελληνική κυβέρνηση έδειξε ως τότε μετριοπάθεια. Τονίζει ότι ο ίδιος ως Άγγλος, αλλά και το αγγλικό έθνος και ολόκληρη η Αγγλία τάσσεται υπέρ των Ελλήνων, έχοντας κοινά συμφέροντα απέναντι στον πανσλαβισμό. Τέλος ανακοίνωσε ότι υπογράφηκε η ανακωχή μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Η *Εφημερίδα των Συζητήσεων* της Γαλλίας εξετάζει τα ζητήματα ευρωπαϊκής διάστασης που προκύπτουν από την ανακωχή Ρωσίας-Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αμφισβητεί το

⁵²⁹ *Εφημερίς*, 10/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 69, σ. 4.

⁵³⁰ *Εφημερίς*, 11/3/1878, έτος Ε', αρ. φ. 70, σσ. 2-3.

⁵³¹ *Εφημερίς*, 12/5/1878, έτος Ε', αρ. φ. 132, σσ.3-4.

ζήτημα των στενών του Ελλήσποντου και του Βοσπόρου όπως επίσης και το ζήτημα των συνόρων της Βουλγαρίας. Το μόνο ζήτημα που θα λύσουν μόνες τους οι δύο συμβαλλόμενες Δυνάμεις είναι αυτό της χρηματικής αποζημίωσης επισημαίνει η εφημερίδα.⁵³² Τέλος, ο Τούρκος Σερβέρ πασάς πριν αναχωρήσει για το ρωσικό προξενείο ανέφερε στον υπουργό εξωτερικών του «*Τι τα θέλετε; Πρέπει να κάμωμεν την ειρήνην. Εν Ασία στρατόν δεν έχομεν. Εν Ευρώπη πάσα αντίστασις είναι αδύνατος. Πρέπει να χάσωμεν το ήμισυ κράτος, ίνα σώσωμεν το άλλο ήμισυ*».⁵³³ Σε επόμενο φύλλο της *Εφημερίδας των Συζητήσεων*, δημοσιεύεται η απάντηση της γαλλικής ομώνυμης εφημερίδας σχετικά με τη δική της λύση για το Ανατολικό Ζήτημα. Το σχέδιό της είναι ο περιορισμός της άμεσης διοίκησης των Τούρκων στη Ρωμυλία, η αφαίρεση από την τουρκική, διοικητική εξουσία σε Βοσνία, Ερζεγοβίνη, Βουλγαρία, Θεσσαλία, Ήπειρο και Μακεδονία και διατήρηση του δικαιώματος της Οθωμανική Αυτοκρατορίας να φυλάει φρούρια που βρίσκονται στο Δούναβη για λογαριασμό της Ευρώπης και η μη αποδοχή του σχεδίου της ηγεμονίας της Βουλγαρίας ως ημιανεξάρτητη που θα φτάνει ως το Αιγαίο Πέλαγος.⁵³⁴ Επιπλέον, μεταφέρονται τα λεγόμενα των αγγλικών *Καιρών* της 29^{ης} Ιουνίου σχετικά με τη λύση του Ανατολικού Ζητήματος. Αναφέρεται ότι το Συνέδριο του Βερολίνου θα διασφάλιζε όχι μόνο την ειρήνη, αλλά και την εξουδετέρωση κάθε μελλοντικού κινδύνου διατάραξης της ευρωπαϊκής ισορροπίας. Τονίζεται ότι δεν πρόκειται να αναδιοργανωθεί ολόκληρη η Ευρώπη, αλλά μόνο η νοτιοανατολική της πλευρά. Γι' αυτό το σημείο όμως είναι που ενδιαφέρεται όλη η Ευρώπη. Εξαιτίας της συγκεκριμένης πλευράς δημιουργήθηκαν πόλεμοι και πολιτικές διενέξεις. Επίσης, οι *Καιροί* σε σχετικό άρθρο τους εκθειάζουν την ικανότητα του πρώτου Οθωμανού πληρεξούσιου, Έλληνα στην καταγωγή, Αλέξανδρου Καραθεοδωρή. Οι υπηρεσίες του στις διαπραγματεύσεις χαρακτηρίζονται «*πολύτιμες*» και το αποτέλεσμα της συμμετοχής του «*μικρός θρίαμβος*».⁵³⁵

Σε άρθρο της Εφημερίδας των Συζητήσεων δημοσιεύεται το απόσπασμα των *Καιρών* που πληροφορεί τους αναγνώστες σχετικά με όσα συνέβησαν στις 11 Ιουνίου στο Συνέδριο του Βερολίνου. Χωρίστηκε η Βουλγαρία από τη Ρωμυλία και οι Τούρκοι

⁵³² *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 23/1/1878, Έτος Η', αρ. φ. 54.

⁵³³ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 23/1/1878, Έτος Η', αρ. φ. 54, σ.2.

⁵³⁴ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 23/4/1878, Έτος Η', αρ. φ. 140.

⁵³⁵ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 4/6/1878, Έτος Η', αρ. φ. 182.

προσπάθησαν να δείξουν τις αδικίες που είχαν γίνει εις βάρος τους σχετικά με τη Βουλγαρία στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Αποφασίστηκε ωστόσο, οι Έλληνες πληρεξούσιοι να γίνονται δεκτοί σε όλες τις συνεδριάσεις του συνεδρίου που έχουν να κάνουν με ελληνικά θέματα. Επίσης, η συγκεκριμένη εφημερίδα οδηγείται σε συμπεράσματα σχετικά με την έκβαση του Συνεδρίου, ανάμεσα στα υπόλοιπα αναφέρει ότι ο κόλπος του Βόλου θα δοθεί στην Ελλάδα μαζί με την Κρήτη για την επανόρθωση των συνόρων της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Ο λόρδος Σώλσμπερυ εξέφρασε την άποψη ότι για τα ελληνικά θέματα και τις επαρχίες που είναι όμορες των ελληνικών θα ήταν καλό να μετέχουν οι Έλληνες αντιπρόσωποι στις συνεδριάσεις. Τότε ο πρίγκιπας Γκορτσάκωφ ανακοίνωσε ότι οι Ρώσοι αντιπρόσωποι συνηγορούν υπέρ όλων ανεξαρτήτως των χριστιανών Ελλήνων και Σλάβων και δε χρειάζεται να παρευρίσκεται η ελληνική αποστολή.⁵³⁶ Τέλος, στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων* δημοσιεύεται φιλελληνικό άρθρο από τη γερμανική εφημερίδα της Ελβετίας, Basler Nachrichten σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Τονίζεται ότι η Αγγλία διέπραξε προδοσία σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Επισημαίνεται ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είναι έτοιμη να επεκτείνει τα σύνορα της Ελλάδας στο βόρειο τμήμα της και η εγκάρσια γραμμή συνόρων που προτείνεται είναι από το Βόλο μέχρι την Άρτα, συμπεριλαμβανομένης της Πρέβεζας και της Λάρισας. Ακόμα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία δηλώνει ότι σε περίπτωση που η Ελλάδα δεν αρκεστεί σε αυτά τα σύνορα και επιθυμεί να καταλάβει τη Θεσσαλία, τότε θα αντιμετωπίσει το στρατό της Οθωμανική Αυτοκρατορίας.⁵³⁷

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* το 1869 μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Κλειούς* της Τεργέστης και επισημαίνεται ότι όλες οι Δυνάμεις εκτός της Αγγλίας, δήλωσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ότι όχι μόνο οι απαιτήσεις και τα παράπονά της ήταν άδικα, αλλά μάλιστα τη συμβούλευσαν να ενδώσει παραχωρώντας την Κρήτη στην Ελλάδα. Η *Κλειώ* συνεχίζει και συγκρίνει τα έτη 1867 και 1869 προκειμένου να διαπιστώσει σε ποιο από τα δύο έτη οι Δυνάμεις είχαν «δίκιο» σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Η λέξη «δίκιο» στη συνέχεια αντικαθίσταται από τη λέξη «συμφέρον».⁵³⁸ Επίσης, τονίζεται ότι η Αγγλία εργάζεται όχι για τη διατήρηση, αλλά για τη διανομή της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Προετοιμάζουν μάλιστα λύση στο ελληνικό ζήτημα από πολύ νωρίς,

⁵³⁶ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 18/6/1878, Έτος Η', αρ. φ. 196, σσ.2-3.

⁵³⁷ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 22/7/1878, Έτος Η', αρ. φ. 230.

⁵³⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 1/2/1869, Έτος Β', αρ. φ. 153, σσ.1-2.

όπως φάνηκε από την παραχώρηση των Επτανήσων το 1864. Ακόμα, αναφέρεται ότι το ελληνικό κράτος πρέπει να επεκταθεί προσαρτώντας τα εδάφη της Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας, Θράκης και Κωνσταντινούπολης, δηλαδή να αναστηθεί η βυζαντινή αυτοκρατορία. Έτσι, θα δημιουργηθεί το αντίπαλον δέος της Βουλγαρίας.⁵³⁹ Επιπρόσθετα, μεταφέρονται τα λεγόμενα του *Θεατή* του Λονδίνου που υποστηρίζει την Ελλάδα και αναφέρει ότι ο ελληνικός παράγοντας είναι ο βασικότερος για την επίλυση του ανατολικού ζητήματος. Επίσης, τονίζεται ότι η ελληνική φυλή είναι η μόνη που μπορεί να αντισταθμίσει τη δύναμη του σλαβισμού. Η αγγλική εφημερίδα συνεχίζει επισημαίνοντας ότι αν δεν αυτονομηθούν οι σλαβικές επαρχίες, όλο το βάρος θα πέσει στους «*δυστυχείς*» Έλληνες. Οι ελληνικές επαρχίες πρέπει να λάβουν ό,τι και οι Σλάβοι. Αν η Ρωσία δε θελήσει να προστατεύσει τους Έλληνες όπως τους Σλάβους, αυτό θα το κάνει η Αγγλία για τους Έλληνες. Άλλωστε η υπεράσπιση και υποστήριξη της Ελλάδας, δημιουργεί ένα βέβαιο σύμμαχο στην Ανατολή για την Αγγλία. Ο *Χρόνος* γράφει ότι «*συμφέρει την Αγγλία να έχει φίλη την Ελλάδα*». Και η γαλλική εφημερίδα *Semaphore* όμως δημοσίευσε φιλελληνικό άρθρο τονίζοντας ότι το ελληνικό κράτος είναι το μόνο που μπορεί να αποτελέσει κράτος που θα αντισταθεί στις επιδρομές χωρίς παράλληλα να προσβάλλει τα δίκαια και την ανεξαρτησία των γειτονικών λαών. Τέλος, η γαλλική εφημερίδα παρατηρεί ότι το πολιτικό συμφέρον της Δυτικής Ευρώπης απαιτεί την αποκατάσταση του ελληνικού έθνους και ότι η Αγγλία πρέπει να καταλάβει τα αληθινά της συμφέροντα.⁵⁴⁰ Ακόμα, μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Θεατή* σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα και την Ελλάδα. Τονίζονται τα λεγόμενα του υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας ότι αν η Ελλάδα δεν πάρει όσα της αναλογούν κατά αντιστοιχία με τους Σλάβους, τότε θα ξεκινήσει πόλεμο. Κανένας Άγγλος δεν πρέπει να εύχεται να αποτύχει η αποστολή των Ελλήνων, αλλά να θριαμβεύσει ο ελληνισμός. Άλλωστε οι Έλληνες βρίσκονται σε καλύτερη οικονομική κατάσταση από τους Σέρβους αφενός και αφετέρου έχουν ανδρεία και δε θα παραδοθούν όπως αρκετές περιοχές των Βουλγάρων όπως στο Βατάκ.⁵⁴¹ Ο ιταλικός τύπος διατυπώνει την φιλελληνική του άποψη επαινώντας τα λόγια του Υπουργού και τονίζοντας ότι το ελληνικό στοιχείο είναι προορισμένο να διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο στην Ανατολή. Δεν πρέπει για κανένα

⁵³⁹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 27/5/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 315.

⁵⁴⁰ *Εθνικόν Πνεύμα*, 29/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 449, σσ.1-2.

⁵⁴¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 18/11/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 463.

λόγο λοιπόν να παραγκωνιστεί από τα σλαβικά συμφέροντα. Αντίθετα, η *Εφημερίδα της Πετρούπολης* δυσανεστήθηκε από τη δήλωση του Αγγελιαφόρου των Αθηνών ότι η Ελλάδα θα πάψει να τηρεί επιφυλακτική πολιτική αν η Ευρώπη θυσιάσει τους Έλληνες της Οθωμανική Αυτοκρατορίας για χάρη αντίζηλων ή εχθρών. Ο ρωσικός τύπος χαρακτηρίζει αυτά τα λόγια αλλόκοτα και τα θεωρεί γνώμη των Ελλήνων πολιτικών και όχι των Ελλήνων πολιτών. Τέλος, η ρωσική εφημερίδα διαμαρτύρεται που η Ελλάδα εξέλαβε το λόγο του Τσάρου ως πανσλαβιστικό. Τονίζει λοιπόν, ότι τα λεγόμενα του μονάρχη αναφέρονται σε όλους τους χριστιανούς της Ανατολής χωρίς φυλετική διάκριση. Η αποστολή της Ρωσίας δεν έχει ως αποκλειστική βάση τη φυλετική συγγένεια μεταξύ των υποταγμένων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία λαών και του ρωσικού.⁵⁴²

Υποστηρίζεται στη συνέχεια, το 1878 ότι όχι μόνο οι Σλάβοι, αλλά και οι Έλληνες, πρέπει να γίνουν κληρονόμοι του Οθωμανικού κράτους στο Ανατολικό Ζήτημα. Επίσης, τονίζεται ότι η Θεσσαλία, η Ήπειρος και η Μακεδονία, πρέπει να προσαρτηθούν στο ελληνικό κράτος, αφού η πλειοψηφία του πληθυσμού τους είναι ελληνική. Ο αγγλικός *Χρόνος* επισημαίνει την πλάνη της Οθωμανική Αυτοκρατορίας σχετικά με την ουδετερότητα των Ελλήνων επειδή μισούν τους Ρώσους και τους Βούλγαρους, όπως λένε, ή επειδή φοβούνται μήπως ο τουρκικός στόλος αποκλείσει τον Πειραιά.⁵⁴³ Επιπρόσθετα, μεταφέρονται τα λεγόμενα των *Ημερήσιων Νέων* του Λονδίνου και επισημαίνεται ότι η θέση των υπόδουλων και των ελεύθερων Ελλήνων είναι τόσο κρίσιμη και ανασφαλής όσο των Σλάβων. Η απελευθέρωση των Σλάβων, συνεχίζει, θέτει σε κίνδυνο την ύπαρξη των Ελλήνων. Τέλος, τονίζει η αγγλική εφημερίδα ότι οι μεγάλες Δυνάμεις πρέπει να επέμβουν για να μη βρει αφορμή η Ρωσία να κάνει τον προασπιστεί της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Επίσης, τονίζεται ότι η αντικατάσταση της σλαβικής αντί της ελληνικής ηγεμονίας θα ήταν δυστύχημα και φυσικά θα έβλαπτε τα αγγλικά συμφέροντα. Η αγγλική κυβέρνηση οφείλει να προστατεύσει την ελληνική μοναρχία και τους Έλληνες.⁵⁴⁴ Ακόμα, μεταφέρονται τα λεγόμενα ιταλικών εφημερίδων σχετικά με την Ελλάδα. Τονίζεται ότι τα ελληνικά στρατεύματα ανακλήθηκαν μετά από υπόσχεση για βοήθεια των Δυνάμεων. Η Αγγλία ανέλαβε υπό την προστασία της την Ελλάδα και προσπάθησε να προσαρτήσει σ' αυτήν τις επαρχίες που τις ανήκαν. Έχει δίκιο λοιπόν,

⁵⁴² *Εθνικόν Πνεύμα*, 26/11/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 470, σσ.1-2.

⁵⁴³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 6/1/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 899, σ.2.

⁵⁴⁴ *Εθνικόν Πνεύμα*, 2/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 924, σ.3.

καταλήγει η ιταλική εφημερίδα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία να φοβάται τον εχθρό. Τα *Ημερήσια Νέα* της Αγγλίας γράφουν ότι η Αγγλία όφειλε να προστατεύσει τη Ρουμανία, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Νέα Βουλγαρία. Για τους Έλληνες ωστόσο, θα έπραττε περισσότερα η Αγγλία, αφού από τη φύση τους ως λαός έχουν πολλές ομοιότητες με τους Άγγλους. Λαοί ναυτικοί και οι δύο, θα άξιζε να περιθάλψουν τη φιλία τους και αυτό θα το αποδείκνυαν με την προστασία της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Κρήτης και την προσάρτησή τους στους Έλληνες. Το συμφέρον της Αγγλίας είναι να προσέξει μην παραδοθεί η Ελλάδα και η Βουλγαρία στη ρωσική επιρροή.⁵⁴⁵

Επίσης, μεταφέρονται τα λεγόμενα των αγγλικών *Ημερήσιων Νέων* και του γαλλικού *Καιρού* από το *Εθνικό Πνεύμα* το 1878 σχετικά με την πολιτική της Αγγλίας. Τα *Ημερήσια Νέα* αναφέρουν ότι πολλά έχουν γραφτεί σχετικά με τα σύνορα της Βουλγαρίας, τα οποία θέλουν οι Άγγλοι να μειώσουν. Η εφημερίδα τονίζει ότι η Αγγλία δεν έχει κανένα συμφέρον από τον εδαφικό περιορισμό της Βουλγαρίας. Σχετικά με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου διατυπώθηκαν αρνητικές απόψεις από την Ελλάδα. Όσο για την Αγγλία, δεν αντιτίνει καθόλου όσον αφορά την επέκταση της Βουλγαρίας μέχρι τη θάλασσα εφόσον υπάρχει βουλγαρικός πληθυσμός. Η εφημερίδα συνεχίζει επισημαίνοντας ότι η λύση του Ανατολικού Ζητήματος δε θα έρθει αντικαθιστώντας την τουρκική εξουσία με τη ρωσική, ούτε όμως με αμοιβαίες συμφωνίες μεταξύ των δυνάμεων. Ο *Καιρός* των Παρισίων κατακρίνει την αγγλική πολιτική ως ταλαντευόμενη και ασυνεπή. Η ασυνέπεια είναι κατάφορη προς την Ελλάδα που μέχρι πριν λίγο καιρό την υποστήριζε, αλλά τώρα δεν υπάρχει καν στην πολιτική της η Ελλάδα. Αυτό συνέβη επειδή αν συνέχιζε η Αγγλία να μιλά για ελληνική επέκταση, θα φαινόταν ότι επικύρωνε το διαμελισμό του τουρκικού κράτους για τον οποίο συνηγορούσε η Ρωσία και η Αυστρία και έτσι θα έχανε το όφελος της υπεράσπισης.⁵⁴⁶ Σε επόμενο άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* τονίζεται η ευγνωμοσύνη των Ελλήνων στα αγγλικά *Ημερήσια Νέα* σχετικά με το φιλελληνικό άρθρο που γράφτηκε.⁵⁴⁷

Ακόμα επισημαίνονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Χρόνου* που υποστηρίζει τα δικαιώματα των Ελλήνων στη Μακεδονία, τη Θράκη και τη Θεσσαλία. Επισημαίνεται ότι πρέπει να προληφθεί από τους Άγγλους η καταστροφή που θα επέλθει στην

⁵⁴⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 11/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 933.

⁵⁴⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 11/5/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1018.

⁵⁴⁷ *Εθνικόν Πνεύμα*, 19/5/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1026.

Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Ελλάδα από την «εξάπλωση» της Βουλγαρίας. Από την άλλη όμως τονίζεται ότι ούτε συμφέρον έχουν οι Άγγλοι, ούτε καθήκον να προστατεύσουν όλους τους λαούς του Αίμου, αφού η Ρωσία έχει φροντίσει γι' αυτό.⁵⁴⁸ Τονίζεται ότι ακόμα κι αν η Ελλάδα δεν καταφέρει να επιτύχει την προσάρτηση των ελληνικών επαρχιών, ευχαριστεί τις εφημερίδες που υποστήριξαν τα ελληνικά δικαιώματα. Κυρίως τα αγγλικά *Ημερήσια Νέα* που με πολύ συχνά άρθρα τους, υποστήριξαν τους Έλληνες. Τόνιζαν ότι εφόσον η Ρωσία έχει αναλάβει την υποστήριξη των Σλάβων, οι Άγγλοι έπρεπε να αναλάβουν αυτή των Ελλήνων. Η Ελλάδα δεν καλέστηκε στο Συνέδριο για να συζητήσει τους όρους του Βερολίνιου συνεδρίου, αλλά για να ενωθεί η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Κρήτη με την Ελλάδα. Οι Έλληνες της Θράκης και της Μακεδονίας πρέπει να τύχουν αυτονομίας, υποστηρίζει η αγγλική εφημερίδα. Και η αγγλική Σημαία όμως τονίζει ότι πρέπει να πραγματοποιηθούν οι ελληνικές αξιώσεις για ένωση. Ο Ημερήσιος Τηλέγραφος παροτρύνει τη σύνοδο να προσκαλέσει στις συνεδριάσεις τους Έλληνες αντιπροσώπους γιατί τους θεωρεί ως υπερασπιστές της ελληνικής φυλής από το σλαβισμό. Η σύνοδος πρέπει να φροντίσει τόσο για τους Έλληνες, όσο και για τους άλλους λαούς. Οι Καιροί του Λονδίνου γράφουν ότι οι Έλληνες επιθυμούν την ένωση με τις άλλες ελληνικές επαρχίες, αφού όμως η νότια Βουλγαρία δε θέλει να γίνει ανεξάρτητο κράτος, η ελληνική κυβέρνηση οφείλει να αναγνωρίσει ότι οι πληρεξούσιοί της δε μπορούν να προτείνουν αυτή τη λύση. Οι ελληνικές επαρχίες περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό τουρκικών πληθυσμών ή κάποια μέρη της νοτίου Βουλγαρίας. Τέλος τονίζεται ότι η Ήπειρος και η Θεσσαλία δε μπορούν να μείνουν σ' αυτήν την κατάσταση, αλλά από την άλλη είναι επικίνδυνο να αφαιρεθούν από την εξουσία των Τούρκων λόγω του μεγάλου μουσουλμανικού πληθυσμού που διαθέτουν. Υποστηρίζεται λοιπόν ότι καλό θα ήταν η εκλογή κυβερνήτη να βρίσκεται υπό την επίβλεψη του Σουλτάνου.⁵⁴⁹

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* το 1878 μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Γαλλικής Δημοκρατίας* όπου τονίζονται οι ελληνικές αξιώσεις σχετικά με την προσάρτηση της Κρήτης, της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Η συγκεκριμένη εφημερίδα θεωρεί ότι οι ελληνικές αξιώσεις πρέπει δικαίως να ακουστούν στο συνέδριο. Όλες οι

⁵⁴⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 26/5/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1033.

⁵⁴⁹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 8/6/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1028.

παραπάνω επαρχίες αναγνωρίζονται από την εφημερίδα ως ιστορικά ελληνικές. Λόγω της δημιουργίας του σλαβικής ηγεμονίας, πρέπει να δημιουργηθεί ένα εξίσου δυνατό κράτος στην Ανατολή για να υπάρχει ισορροπία στην περιοχή. Η Αγγλία, η Ιταλία και η Γερμανία μαζί με τη Γαλλία, τάσσονται υπέρ της Ελλάδας. Ιδιαίτερα η Αυστρία που τη συμφέρει να ιδρυθεί μία μεγαλύτερη Ελλάδα ως αντίρροπη δύναμη στο σλαβισμό. Η εφημερίδα πιστεύει ότι και η ίδια η Ρωσία δε θα αντισταχθεί απέναντι στους Έλληνες αν και είναι προστάτιδα κυρίως των Σλάβων χριστιανών. Ένας από τους Έλληνες αντιπρόσωπους, ο Δηλιγιάννης λοιπόν, θεωρείται ότι δε θα έρθει σε αμηχανία όταν αναπτύξει τις αξιώσεις της Ελλάδας. Στους λόγους τους ο Δηλιγιάννης και ο Ραγκαβής τόνισαν την ανάγκη της προσάρτησης των ελληνικών επαρχιών και το ελληνικό παρελθόν τους που τις δένει άρρηκτα με τους Έλληνες της Πελοποννήσου και της Αττικής. Τέλος, ζητούν από τη σύνοδο να αντιμετωπίσει το ελληνικό ζήτημα, όπως το βουλγαρικό και να λάβουν οι Έλληνες τις αξιώσεις που επιζητούν. Τα *Ημερήσια Νέα* τονίζουν ότι οι Έλληνες έχουν κάθε δικαίωμα να ζητούν την ένωση κυρίως της Κρήτης με την Ελλάδα η οποία εκτός των άλλων θα τους βοηθήσει και στην ανάπτυξη του εμπορίου. Τέλος, επισημαίνεται για ακόμα μία φορά, η διανοητική ανωτερότητα των Ελλήνων, απέναντι στους Σλάβους.⁵⁵⁰ Επίσης, μεταφέρεται το ελληνικό υπόμνημα μέσω της *Νέας Ημέρας* και των Τεργεσταίων εφημερίδων. Η απόφαση της Ευρώπης να αποκαταστήσει την ειρήνη στην περιοχή χωρίς να διαταράξει το πρέπον καθεστώς στην Ανατολή, δίνει την ευκαιρία στην Ελλάδα, τονίζει ο Δηλιγιάννης, να ζητήσει μόνο την προσάρτηση της Κρήτης και των περιοχών που συνορεύουν με την Ελλάδα και αποτελούν ελληνικές επαρχίες. Συνεχίζει επισημαίνοντας ότι οι προσαρτήσεις αυτές θα συνέφεραν και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αφού οι ταραχές έχουν εξαντλήσει τα οικονομικά της.⁵⁵¹ Επιπλέον, αναφέρεται από το γαλλικό *Χρόνο* ότι η Ελλάδα είναι πρόθυμη και έτοιμη να συζητήσει το θέμα των ελληνικών παραχωρήσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αν δε συμφωνήσουν, θα μεσολαβήσουν οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις.⁵⁵² Τέλος, τα αγγλικά *Ημερήσια Νέα* που στηλιτεύουν την άποψη του Λαυάρδου και τάσσονται υπέρ του αγώνα των Κρητών.⁵⁵³

⁵⁵⁰ *Εθνικόν Πνεύμα*, 29/6/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1058, σσ.1-2.

⁵⁵¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 30/6/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1059.

⁵⁵² *Εθνικόν Πνεύμα*, 10/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1069, σσ.1-2.

⁵⁵³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 20/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1079.

Τα «ανθελληνικά» ξένα δημοσιεύματα και η ελληνική πικρία

Η *Αθηνά* στο τέλος του Κριμαϊκού πολέμου μεταφέρει τα αρνητικά σχόλια του *Χρόνου* που υβρίζει τους Έλληνες και τονίζει ότι η Ρωσία ποτέ δεν έπαψε να ενθαρρύνει και να υποθάλπει το εθνικό αίσθημα ένωσης με την Ελλάδα. Ποτέ δεν έκρυψε τη συμπάθειά της η Ρωσία για την Ελλάδα, τονίζει ο αγγλικός *Χρόνος*. Γεγονός που αρνείται η *Αθηνά*.⁵⁵⁴

Η *Ελπίς* στη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου εκφράζει την άποψη της *Συνταγματικής* εφημερίδας της Γαλλίας για την Ελλάδα. Η πρώτη μας πληροφορεί ότι η γαλλική αυτή εφημερίδα γράφει «τα εξ αμάξης» για το ελληνικό Έθνος και επιμένει ότι οι εξεγέρσεις του προηγούμενου χρόνου ήταν αποτέλεσμα της ρωσικής υποκίνησης και όχι της Ελλάδας. Αυτό αιτιολογείται από τη γαλλική εφημερίδα με το επιχείρημα της εισβολής των ρωσικών στρατευμάτων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Επίσης, η γαλλική εφημερίδα απορεί για το πώς ήταν δυνατόν να σκεφτούν οι Έλληνες ότι δεν είναι εχθροί των Δυτικών Δυνάμεων εφόσον η Ρωσία πάντοτε επιζητούσε την κηδεμονία της Ελλάδας και οι Έλληνες είχαν πάντα στραμμένες τις ελπίδες τους σε αυτήν ήδη από την εποχή των Ορλωφικών.⁵⁵⁵

Σε άρθρο της *Ελπίδας* την ίδια χρονική περίοδο μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού τύπου που κρίνουν την Ελλάδα ένοχη για τα επαναστατικά κινήματα.⁵⁵⁶ Ακόμα, τονίζεται ότι ο ευρωπαϊκός τύπος προσπάθησε να διαστρεβλώσει τα γεγονότα που διαδραματίζονταν στην Ελλάδα για να επηρεάσει τόσο τη γνώμη των Ευρωπαίων, όσο και των Ελλήνων, γράφοντας για σκέψη σχετικά με την ελληνική διαδοχή. Όλα τα κακοπροαίρετα σχόλια και τις ανακριβείς πληροφορίες έσπευσαν, υπογραμμίζει η *Ελπίς*, να μεταφέρουν στον ελληνικό λαό οι εφημερίδες *Μέριμνα*, και *Πρωινός Κήρυξ*. Αυτό συνέβη σύμφωνα με την πρώτη για να στρέψουν το λαό εναντίον του βασιλιά, ώστε να δημιουργηθούν τριγμοί στο θρόνο του.⁵⁵⁷ Παρόλα αυτά όμως πληροφορούμαστε ότι οι

⁵⁵⁴ *Αθηνά*, 17/12/1858, αρ. φ. 2726, σ. 2 και 3.

⁵⁵⁵ *Ελπίς*, 18/1/1856, αρ.836,σ.1 και 2.

⁵⁵⁶ *Ελπίς*, 14/8/1854, αρ. φ. 780.

⁵⁵⁷ *Ελπίς*, 14/3/1856, αρ .φ. 844.

προσπάθειές τους απέβησαν άκαρπες, τουλάχιστον για την ώρα, γιατί σε έξι χρόνια θα ερχόταν η έξωση του Όθωνα. Επίσης, τονίζεται ότι στη Γαλλία και την Αγγλία, ο τύπος τοποθετείται εναντίον της Ελλάδας επειδή υποστηρίζουν ότι οι Έλληνες επιθυμούν να ακολουθήσουν την πολιτική της Ρωσίας. Και οι τρεις Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) συμφωνούν στο συνέδριο του Παρισιού για τη ρύθμιση των σχέσεών τους με την Ελλάδα.⁵⁵⁸ Περαιτέρω, αναφέρει ότι οι λέσχες στο Λονδίνο και το Παρίσι επαναλάμβαναν ότι οι Έλληνες επιθυμούν να γίνουν Ρώσοι.⁵⁵⁹ Επίσης, από άρθρο της *Ελπίδας* πληροφορούμαστε ότι ο ευρωπαϊκός Τύπος διακηρύσσει ότι η Ελλάδα επιζητεί την αναρχία και όχι τη βελτίωση των εσωτερικών της χώρας και δε θα αφήσουν την Ελλάδα να παρεκτραπεί και να πιθηκίσει τα γεγονότα που ακολούθησαν το 1789 στη Γαλλία.⁵⁶⁰ Η *Ελπίς* αναφέρει ότι οι ελληνικές εφημερίδες της Τεργέστης λένε συνέχεια ότι «η Ελλάδα έγινε αντικείμενο γέλωτος στην Ευρώπη λόγω των τελευταίων συμβάντων» και αναρωτιούνται ποιος θα είναι ο ηγεμόνας της.⁵⁶¹

Σε άρθρο του ο *Αιών* στην αρχή της αγγλογαλλικής κατοχής μεταφέρει την αγγλική κοινή γνώμη μέσα από την αγγλική εφημερίδα *Χρόνος*. Ο *Χρόνος* αναφέρει ότι η αγγλική κοινή γνώμη λυπήθηκε βαθιά όταν έμαθε ότι οι μεγάλες Δυνάμεις στρέφουν το στρατό τους εναντίον της Ελλάδας που είναι μία χριστιανική, καταπιεσμένη και επαναστατημένη χώρα. Ο *Αιών* συνεχίζει με δικό του σχόλιο, λέγοντας ότι η λύπη των Άγγλων θα μετασηματιζόταν γρήγορα σε οργή.⁵⁶² Επίσης, το 1870 η εφημερίδα αναφέρει ότι οι γαλλικές, οι αγγλικές και οι αυστριακές εφημερίδες υποστηρίζουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και είναι αντίθετες στην ελληνική κυβέρνηση, στηλιτεύοντας ολόκληρο το ελληνικό έθνος. Δυστυχώς, σύμφωνα με τον *Αιώνα*, πολλές είναι οι ελληνικές, αντιπολιτευόμενες εφημερίδες που συμφωνούν με τον ξένο Τύπο.⁵⁶³ Ακόμα, αναφέρεται ότι τα συμφέροντα των δυνάμεων υπερίσχυσαν και διέγραψαν την πολιτική τους πορεία προς την Ελλάδα. Οι γαλλικές εφημερίδες προσπαθούν να πλησιάσουν τη Ρωσία, γι' αυτό πολλά γαλλικά δημοσιεύματα την κολακεύουν. Η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενδιαφέρει πολύ λιγότερο τη Γαλλία από την Αγγλία, επειδή η

⁵⁵⁸ *Ελπίς*, 5/5/1856, αρ. φ. 851.

⁵⁵⁹ *Ελπίς*, 30/6/1856, αρ. φ. 859.

⁵⁶⁰ *Ελπίς*, 3/11/1860, αρ. φ. 1173.

⁵⁶¹ *Ελπίς*, 30/11/1865, αρ. φ. 1331.

⁵⁶² *Αιών*, 2/6/1854, αρ. φ. 1465.

⁵⁶³ *Αιών*, 24/4/1870, αρ. φ. 2555.

Οθωμανική Αυτοκρατορία πλέον θεωρείται από τους Γάλλους νεκρή, οπότε δεν τους συμφέρει να προσκολληθούν πάνω της.⁵⁶⁴

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* το έτος των επαναστάσεων στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη αναφέρεται ότι η *Εφημερίδα της Σιλεσίας* τονίζει ότι τα νότια σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απειλούνται από τον ελληνισμό που μέχρι τότε παρακολουθούσε με αδιαφορία τον αγώνα των Σλάβων εναντίον των Τούρκων. Ακόμα, επισημαίνει ότι ο ελληνικός λαός, κυρίως στα νησιά -Κρήτη- πιέζει το βασιλιά να ανατρέψει την τουρκική εξουσία.⁵⁶⁵ Σε επόμενο άρθρο αναφέρεται η θέση της Ευρώπης μέσα από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων* της Γαλλίας. Επισημαίνεται λοιπόν ότι ο συνασπισμός των τριών αυτοκρατόρων είναι δυνατός όσο υπάρχουν κοινά συμφέροντα και στο υπόμνημα του Βερολίνου, θα λάβει νέα πρακτικότητα και το γόητρο που του αξίζει. Η συνένωση των δυνάμεων θα υποχωρήσει απέναντι στα πραγματικά συμφέροντα. Ο *Χρόνος* τονίζει ότι η αυστριακή κυβέρνηση αποφάσισε να μην αντισταθεί πλέον στην ρωσική πολιτική στην Ανατολή.⁵⁶⁶ Σε άρθρο της *Εφημερίδας* αναφέρεται ότι ένας Σέρβος έστειλε επιστολή στο *Νεολόγο Αθηνών* μιλώντας με βαριά λόγια για την Ελλάδα, καθώς στη συγκεκριμένη εφημερίδα δημοσιεύτηκε η φράση «τα σλαβικά εθνάρια, όργανα των επιβούλων σκοπών μεγάλων λαιμάργων εθνών». Αυτή η φράση εξόργισε και λύπησε το Σέρβο. Ωστόσο, η εφημερίδα έσπευσε να δικαιολογήσει τους χαρακτηρισμούς της λέγοντας ότι εθνάρια ονομάζονται τα μικρά έθνη και ότι η νεότερη ιστορία δείχνει ότι οποιαδήποτε κίνηση εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που δεν έχει γίνει με μεγάλη προετοιμασία και υπάρχει σ' αυτή τη χώρα εσωτερική ανάπτυξη, την καθιστά όργανο των μεγάλων και λαιμάργων εθνών.⁵⁶⁷

Επιπλέον, η *Εφημερίδα* το 1878 μεταφέρει τα λεγόμενα του αγγλικού *Εωθινού Ταχυδρόμου* και αναγγέλλει ότι η Ιταλία και η Γαλλία ανέλαβαν την πρωτοβουλία για μεσολάβησή τους στις Δυνάμεις, υπέρ της Ελλάδας και ότι η Ρωσία και η Γερμανία θα στηρίξουν αυτή τους την προσπάθεια. Η Αυστρία ωστόσο, δε φαίνεται ευνοϊκή προς την Ελλάδα. Για τη διάθεση της Αγγλίας δεν αναφέρεται τίποτα και κάποιο ιταλικό φύλλο, σχολιάζει τη σιωπή της ως «επανάληψη λιποταξίας» αφού στην αρχή η Αγγλία ενθάρρυνε

⁵⁶⁴ *Αιών*, 14/9/1870, αρ. φ. 2970, σ.1,2.

⁵⁶⁵ *Εφημερίς*, 21/5/1875, έτος Γ', αρ. φ. 142, σ.3-4.

⁵⁶⁶ *Εφημερίς*, 6/6/1876, έτος Γ', αρ. φ. 158, σ.3.

⁵⁶⁷ *Εφημερίς*, 17/6/1876, έτος Γ', αρ. φ. 169, σ.3.

την Ελλάδα για τις αξιώσεις της αλλά μετά συνιστούσε υπομονή. Τέλος, αναφέρει ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα θα γίνεται λόγος σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Ο *Ημερήσιος Τηλέγραφος* του Λονδίνου επιδοκιμάζει την εγκύκλιο της Πύλης και χαρακτηρίζει τις αξιώσεις της Ελλάδας «ανήθικες». Συμβουλεύει μάλιστα την Οθωμανική Αυτοκρατορία να μην κάνει καμία παραχώρηση προς την Ελλάδα, παρά μόνο αν η τελευταία συμμαχήσει με την Οθωμανική Αυτοκρατορία εναντίον των Σλάβων. Στο ίδιο κλίμα κινείται και η υπουργική, αγγλική εφημερίδα *Σημαία* που ζητά από τις Δυνάμεις να επέμβουν για τη διαρρύθμιση των τουρκικών συνόρων και από την Οθωμανική Αυτοκρατορία να διασφαλίσει ότι στο μέλλον η Ελλάδα δε θα ζητήσει επιπλέον εδάφη.⁵⁶⁸ Η *Εφημερίδα* δημοσιεύει απόσπασμα των λεγομένων του αγγλικού *Χρόνου* που μεταφράστηκε από την *Ωρα*. Τονίζεται ότι σχετικά με το ελληνικό ζήτημα δεν υπάρχει αιτία παραπόνου από την Ευρώπη προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αναγνωρίζεται ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία άργησε να απαντήσει στο ελληνικό υπόμνημα, ωστόσο, η προταθείσα εδαφική παραχώρηση της Ελλάδας δεν αποτελεί μέρος της συνθήκης του Βερολίνου.⁵⁶⁹

Η *Εφημερίς* αναδημοσιεύει το 1878 τα λεγόμενα της τουρκικής *Βακήτ* σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Επισημαίνει ότι αν η Ελλάδα δε συμφωνήσει με τη λύση που προτείνει η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η τελευταία θα ζητήσει την επέμβαση των δυνάμεων. Ωστόσο, οι αρμόδιοι πιστεύουν ότι η Ελλάδα δε θα προβάλλει αντιρρήσεις επειδή γνωρίζει ότι αν ζητηθεί η γνώμη της Ευρώπης, η τελευταία θα πάρει το μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επίσης, τονίζεται ότι το εν λόγω εδαφικό τμήμα θα παραχωρηθεί στην Ελλάδα λόγω της αποφάσεως του συνεδρίου, ωστόσο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία οφείλει να διαφυλάξει τα εδάφη της και τα συμφέροντά της με στρατιωτικό ή διπλωματικό τρόπο. Όμως επειδή στο συνέδριο δεν ορίστηκε με ακρίβεια η συνοριακή γραμμή Ελλάδας –Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η τουρκική εφημερίδα αναφέρει ότι αν θιχτούν τα εδαφικά δικαιώματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα υπάρξουν σαφείς διαφωνίες και από τις δύο πλευρές καθώς δε θα λυθεί το ελληνικό

⁵⁶⁸ *Εφημερίς*, 25/8/1878, έτος Ε', αρ. φ. 237, σσ.3-4.

⁵⁶⁹ *Εφημερίς*, 11/9/1878, έτος Ε', αρ. φ. 254, σ.3.

ζήτημα και μπορεί να οδηγηθούν οι δύο λαοί σε συμβάντα όπως αυτά της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης.⁵⁷⁰

Από το *Εθνικό Πνεύμα* το 1869 πληροφορούνται οι αναγνώστες ότι η Ευρώπη έχει συμφέροντα σε όλη την Ανατολή τονίζει η *Κλειώ* της Τεργέστης, αλλά και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, πολιτικά και υλικά. Επομένως, τη συμφέρει να διατηρούνται τα πράγματα στην ήδη διαμορφωμένη κατάσταση προκειμένου να διατηρείται η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οποιοδήποτε κίνημα ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αποδοκιμάζεται και καταπολεμείται από την Ευρώπη. Το ίδιο συνέβη και με την Κρητική επανάσταση που επειδή αντέβαινε στα καθεστώτα, αποδοκιμάστηκε, κατακρίθηκε και ζητήθηκε η πτώση της.⁵⁷¹

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* μεταφέρονται τα λεγόμενα του σερβικού τύπου σχετικά με τους Έλληνες το 1875. Τονίζεται ότι κάποια ανθελληνικά φύλλα της Βιέννης επωφελούμενα από την ένταση κάποιων ελληνικών εφημερίδων σπείρουν ζιζάνια μεταξύ Ελλήνων και Σλάβων. Ο φιλότουρκος τύπος της Βιέννης δεν παύει να διαστρεβλώνει τα όσα γράφονται από τις ελληνικές εφημερίδες για τους Σέρβους. Από τη στιγμή που άρχισε το κίνημα στην Ανατολή, οι ελληνικές εφημερίδες, τονίζει η *Νέα Ημέρα*, λησμονούν την ταυτότητα των συμφερόντων η οποία συνδέει όλα τα χριστιανικά έθνη, ξεχνούν την ταυτότητα της θρησκείας, η οποία γεννά συνήθως αισθήματα συμπάθειας και ξεχνούν κυρίως ότι οι ίδιοι οι Έλληνες πρέπει να γίνουν κύριοι της τύχης τους. Οι εκδιδόμενες ελληνικές εφημερίδες έχουν μία αλλόκοτη συμπεριφορά. Όχι μόνο διατείνονται ψυχρά προς τον ελληνικό αγώνα, αλλά «θωπεύουν» με τα γραφόμενά τους την Πύλη και δε διστάζουν να διαβεβαιώσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία για την αδιάρρηκτη φιλία τους, αποτελώντας έτσι τη μοναδική εξαίρεση στην Ευρώπη.⁵⁷² Σύμφωνα με ανταποκριτή του αγγλικού *Χρόνου* στο Βερολίνο, ο λόρδος Βήκονσφιλντ σχολιάζει τις ελληνικές απαιτήσεις στο συνέδριο του Βερολίνου. Αναφέρει ότι η Ήπειρος και η Θεσσαλία κατοικούνται εδώ και χρόνια από Τούρκους, Έλληνες και Σλάβους, οπότε οποιαδήποτε προσάρτηση θα ήταν δυσχερής. Αντίθετα, η Γαλλία και η Ιταλία υπήρξαν ευνοϊκοί σχετικά με τις απαιτήσεις της Ελλάδας. Η Ρωσία, από την άλλη,

⁵⁷⁰ *Εφημερίς*, 12/12/1878, έτος Ε', αρ. φ. 346, σ.3.

⁵⁷¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 1/2/1869, Έτος Β', αρ. φ. 153, σσ.1-2.

⁵⁷² *Εθνικόν Πνεύμα*, 13/8/1875, Έτος Η', αρ. φ. 107, σσ.1-2

τήρησε στάση ουδετερότητας επισημαίνοντας πως δε θα έφερνε αντίρρηση σε ό,τι θα αποφάσιζε το συνέδριο.⁵⁷³

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* το 1878 μεταφέρονται τα λεγόμενα των *Καιρών* σχετικά με τις αποφάσεις τους Συνέδριου του Βερολίνου. Αναφέρει ότι το συνέδριο διαμέλισε την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως είχε σχεδιαστεί, και άφησε υπό την ουσιαστική του εξουσία μόνο τη Μακεδονία και τη Θράκη. Ωστόσο, εκφράζεται η άποψη ότι ο διαμελισμός αυτός δεν είναι οριστικός. Η Ρωσία αφέθηκε ελεύθερη να επεκτείνει την επιρροή της ακόμα μακρύτερα από τον Αίμο, η Αυστρία εξουσιοδοτήθηκε να επεκτείνει την επιρροή της σε όλη τη δυτική χερσόνησο μέχρι τη Θεσσαλονίκη και η Ελλάδα έλαβε τη διαβεβαίωση ότι από την ίδια εξαρτάται να επεκταθεί, όταν θελήσει, μέχρι τη Θεσσαλονίκη.⁵⁷⁴ Επίσης, μεταφέρονται τα λεγόμενα των αγγλικών *Ημερήσιων Νέων* και τονίζεται ότι λίγες μέρες μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, οι Τούρκοι αρνούνται να παραδώσουν τα Τρίκαλα, τη Λάρισα και τα Ιωάννινα. Ο Άγγλος Λαυάρδος επικροτεί την τουρκική άρνηση, αν και κατηγορείται από άλλους Άγγλους διπλωμάτες ότι είχε υποστηρίξει τον αγώνα των Ελλήνων. Τότε, εκείνος δήλωσε ότι αυτή η στάση του ήταν πριν αποφασίσει η Ευρώπη να πάρει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία επαρχίες. Τώρα όμως, αρκείται η Αγγλία αν δοθεί στην Ελλάδα μία μικρή λωρίδα γης για την ουδετερότητά της.⁵⁷⁵

Η *Ωρα* μεταφέρει τον απόηχο της Συνθήκης του Βερολίνου για την Ελλάδα από την Αγγλία. Αναφέρεται στον αγγλικό τύπο ότι οι Έλληνες δικαίως αισθάνονται απογοητευμένοι και εξαπατημένοι από τη συνθήκη του Βερολίνου. Ότι οι Έλληνες περιμένουν να δημιουργηθεί μια πιο ευνοϊκή κατάσταση για αυτούς και πως αν γινόταν πραγματικότητα η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου τότε πολλές ελληνικές κοινότητες θα περνούσαν στην εξουσία των Σλάβων. Όμως, η συνθήκη του Βερολίνου πολλές από αυτές τις κοινότητες τις έθετε υπό τον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο του σουλτάνου.⁵⁷⁶ Σε επόμενο άρθρο μεταφέρονται οι απόψεις του αγγλικού τύπου σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα, τη Ρωσία, την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι *Καιροί* τονίζουν ότι η Αγγλία, η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία περιμένουν καθεμιά την κίνηση

⁵⁷³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 2/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1061, σσ.1-2.

⁵⁷⁴ *Εθνικόν Πνεύμα*, 6/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1065.

⁵⁷⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 27/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1086.

⁵⁷⁶ *Ωρα*, 6/8/1878, έτος Γ', αρ. φ. 270, σσ.1-2.

των άλλων δύο. Ο αγγλικός στόλος θα απομακρυνθεί από την Κωνσταντινούπολη μόνο αν αποσυρθεί ο στρατός της Ρωσίας. Η Ρωσία αν και ετοιμάζεται για αναχώρηση θεωρεί ότι ανά πάσα στιγμή μπορεί να παρέμβει, αν δεν εκπληρωθούν τα άρθρα της συνθήκης που την αφορούν. Τέλος, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, δείχνει απροθυμία να κινηθεί πρώτη και να βάλει τέλος στη στασιμότητα. Το αποτέλεσμα είναι η Ανατολική Ευρώπη να παραμένει σε σύγχυση καθώς φυλετικές και θρησκευτικές ανησυχίες ενθαρρύνονται από το ρωσικό στρατό. Ακόμα, αναφέρεται από τους *Καιρούς* ότι η συνθήκη του Βερολίνου που περιλαμβάνει την «επαναχάραξη» των ελληνικών συνόρων είναι ευνοϊκότερη προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία και της παραχωρεί το δικαίωμα να παρατείνει την εξουσία της επί της Ελλάδας. Γι' αυτό το λόγο, οι Έλληνες, τονίζεται ότι θα αναγκαστεί να προβεί σε βίαιη κατάληψη των εδαφών τους. Συνεχίζοντας η αγγλική εφημερίδα αναφέρει ότι αν δίνονταν στην Ελλάδα τα εδάφη που ζητούσε, θα αρκούσαν σε αυτά και δε θα κατέθετε υπομνήματα για νέες επεκτάσεις στο συνέδριο του Βερολίνου. Το ελληνικό ζήτημα παραμένει λοιπόν ένα «αγκάθι» από το οποίο όλες οι Δυνάμεις θα ήθελαν να απαλλαγούν. Η συνθήκη του Βερολίνου ωστόσο παραμένει αμετάκλητη απόφαση της Ευρώπης σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα.⁵⁷⁷

Επισημαίνεται από την *Εφημερίδα* το 1875 η πραγματική κατάσταση στο εσωτερικό της Ελλάδας. Κατακρίνεται ο Βούλγαρης και ο Τρικούπης και τονίζεται ότι η βασιλεία του Γεωργίου δεν κινδυνεύει από το λαό ούτε από αντιδυναστικές εφημερίδες. Αναφέρει βέβαια ότι στο παρελθόν, υπήρξε δυσαρέσκεια από τον ελληνικό λαό στο βασιλιά, ωστόσο αργότερα, ξανακέρδισε την εμπιστοσύνη τους. Επίσης, προτρέπει τις εφημερίδες της Βιέννης να πάψουν να φαντάζονται την παραίτηση του βασιλιά, να ψεύδονται και να εξυβρίζουν την Ελλάδα, αφού δεν υπάρχει τέτοια περίπτωση.⁵⁷⁸

Μεταφέρονται τα λεγόμενα των αγγλικών *Καιρών* και της γαλλικής *Εφημερίδας των Συζητήσεων* σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα, τη Ρωσία και τις Δυνάμεις από την *Ωρα* τι 1878. Επισημαίνεται λοιπόν ότι οι ελληνικές απαιτήσεις παραμένουν ανεκπλήρωτες και κανένας δε φαίνεται διατεθειμένος να τις ικανοποιήσει. Αναφέρεται ξανά ότι αν δε δοθούν η Ήπειρος και η Θεσσαλία που ζητά η Ελλάδα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η πρώτη θα τις καταλάβει με τη βία. Η *Εφημερίδα των Συζητήσεων* σε

⁵⁷⁷ *Ωρα*, 20/8/1878, έτος Γ', αρ. φ. 284, σσ.1-4.

⁵⁷⁸ *Εφημερίς*, 18/6/1875, έτος Β', αρ. φ. 169, σ.3.

άρθρο της το ίδιο έτος τονίζει ότι αν και οι Έλληνες παραπονούνται ζωνηρά για τη μη εκπλήρωση από τους Τούρκους της Συνθήκης του Βερολίνου, ωστόσο οι τελευταίοι δεν προβαίνουν σε πραγματοποίηση των όρων που την αφορούν. Επισημαίνει ότι η Ελλάδα δεν πρέπει να περιμένει βοήθεια από καμία Δύναμη και πως αν οι Έλληνες περάσουν τα σύνορα και προσπαθήσουν να κατακτήσουν τα επίμαχα εδάφη θα φέρουν την αντίσταση των μουσουλμανικών λαών.⁵⁷⁹ Επιπλέον, δημοσιεύεται απόσπασμα των *Καιρών* σχετικά με τα τεκτενόμενα του Συνεδρίου που τονίζει ότι οι αξιώσεις της Ελλάδας προκαλούν προβλήματα. Οι Έλληνες αποκαλούνται φιλόδοξοι και εφόσον είναι περήφανοι για το παρελθόν τους, δε μπορούν να ζήσουν σε ένα τόσο μικρό κράτος. Τονίζουν ότι ακόμα μικρότερη κάνουν την ελληνική έκταση οι όμορες επαρχίες της και η αναρχία που επικρατεί εκεί. Επίσης, επισημαίνεται ότι ο πληθυσμός των όμορων επαρχιών είναι κατά κανόνα ελληνικός. Τελειώνοντας το άρθρο αναφέρει ότι λίγες είναι οι πιθανότητες του Συνεδρίου να δεχτεί τις αξιώσεις της Ελλάδας για εδαφική επέκταση του κράτους. Η ίδια ελληνική εφημερίδα δημοσιεύει στις σελίδες της, άρθρο της *Γαλλικής Δημοκρατίας* σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Ο Δηλιγιάννης το πρώτο που τόνισε στο συνέδριο ήταν ότι τα σύνορα της Ελλάδας δεν αντιπροσωπεύουν κανέναν, γεγονός που κρίνεται αληθές, αδιαμφισβήτητο και αδιαφιλονίκητο. Οι Έλληνες της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας θεωρούνται αδερφοί των Ελλήνων της Αττικής και της Πελοποννήσου. Ο Δηλιγιάννης μαζί με το Ραγκαβή προσπάθησαν να αποδείξουν ότι είναι ελληνικές οι επαρχίες Ηπείρου και Θεσσαλίας. Επίσης, τόνισε ότι δε θα ήταν σωστό η Ευρώπη να πράξει λιγότερα για την Ελλάδα, που «άκουσε» την Ευρώπη και δεν έλαβε τα όπλα, σε αντίθεση με τους νότιους Σλάβους. Τότε θα αποδείκνυαν ότι δρα με δύο μέτρα και δύο σταθμά.⁵⁸⁰

Υπογραμμίζεται από το *Εθνικό Πνεύμα* τα 1869 η εγκατάλειψη της Ελλάδας από την Ευρώπη. Η Ευρώπη που επί δεκαπέντε μήνες προσπαθούσε να «σώσει» την Κρήτη από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, εγκατέλειπε ολοσχερώς την πρώτη και την Ελλάδα. Οι Δυνάμεις ισχυρίζονται ότι δεν εμπλέκονται στα εσωτερικά κανενός κράτους και το μόνο που επιθυμούν είναι η διατήρηση της ειρήνης στην Ανατολή χάρη των συμφερόντων των δύο επικρατειών. Η Ελλάδα, συνεχίζει το άρθρο, έχει εχθρούς που εποφθαλμιούν την Ανατολή. Οι θερμότεροι εχθροί του ελληνισμού είναι αυτοί που εμφανίζονται ως οι

⁵⁷⁹ *Ωρα*, 10/9/1878, έτος Γ', αρ. φ. 261, σσ.1-3.

⁵⁸⁰ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 29/6/1878, Έτος Η', αρ. φ. 207, σσ.2-3.

φυσικοί προστάτες του επειδή έχουν διαφορετικά συμφέροντα στην περιοχή από ό,τι η Ελλάδα.⁵⁸¹ Ενώ στην ίδια εφημερίδα το 1878, αναδημοσιεύονται τα λεγόμενα του *Καιρού* που τονίζει ότι η Πύλη θα σπεύσει να συνεννοηθεί με την Ελλάδα για τα σύνορα επειδή δεν επιθυμεί την επέμβαση των Δυνάμεων. Από την άλλη η *Γαλλική Δημοκρατία* τονίζει ότι η εξασθενημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία δε θα παραδώσει στην Ελλάδα την Ήπειρο και τη Θεσσαλία γιατί είναι από τις ευφορότερες περιοχές της και με αυτό τον τρόπο θα ενδυναμωθεί η Ελλάδα την ίδια στιγμή που η ίδια θα εξασθενεί. Τέλος, αναφέρει ότι αν η Πύλη εναντιωθεί στις αποφάσεις του Συνεδρίου, οι Δυνάμεις θα στείλουν στόλο προκειμένου να διαφυλαχθούν οι ελληνικές περιοχές από ενδεχόμενη τουρκική επίθεση.⁵⁸² Τα αγγλικά *Ημερήσια Νέα* αναφέρουν ότι πολύ λύπησε τους Έλληνες η πολιτική της Αγγλίας επειδή το μόνο που κατάφερε η τελευταία ήταν να δώσει μισή και μόνο ώρα στους Έλληνες αντιπροσώπους για να μεταφέρουν τα ελληνικά αιτήματα. Τελικά με «υπεκφυγές και διπλωματικές αναβολές» το ελληνικό ζήτημα αποφασίστηκε εν απουσία των Ελλήνων πληρεξουσίων. Οι Έλληνες αφέθηκαν στο έλεος της Πύλης, ενώ οποιαδήποτε θετική για τους Έλληνες απόφαση της Συνόδου οφείλεται αποκλειστικά στο Βάδινγκτον. Για την Κρήτη δεν έγινε κανένας λόγος εκτός του άρθρου δεκαπέντε της τροποποιημένης συνθήκης του Αγίου Στεφάνου που ανέφερε ότι οι μεταρρυθμίσεις δε θα επιτηρούνταν μόνο από τη Ρωσία, αλλά και από την Ευρώπη, ίσως επειδή το σχέδιο της Αγγλίας ήταν όταν οι Κρήτες δε μπορέσουν πλέον να τα βγάλουν πέρα με την τουρκική κατοχή, να ζητήσουν την αγγλική προστασία. Οι Κρήτες ποτέ δε θα ζητήσουν ξένη και κυρίως την αγγλική βοήθεια, αλλά θα αγωνιστούν μόνοι, τονίζει η αγγλική εφημερίδα. Σχετικά με τις Δυνάμεις και το Βερολίνο αναφέρει ότι η Ρωσία πήρε ό,τι απαιτούσε, η Αγγλία με το να ενισχύσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατέστρεψε το αγγλικό γόητρο στην Ανατολή και οι Έλληνες είναι τα τελευταία μεγάλα θύματά της. Ο «μέγας θρίαμβος» του περιορισμού της Βουλγαρίας εντός του Αίμου είναι πλάνη γιατί η Ανατολική Ρωμυλία είναι δεύτερη Βουλγαρία που μετά από μικρό χρονικό διάστημα θα απαιτήσει να προσαρτηθεί στη βόρεια Βουλγαρία. Η γαλλική εφημερίδα *Semaphore de Marseille* τονίζει ότι χαίρεται που η ελληνική αποστολή χρωστά ευγνωμοσύνη στο Γάλλο Βάδινγκτον που με την παρέμβασή του πάρθηκε μία θετική απόφαση για την

⁵⁸¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 4/3/1869, Έτος Β', αρ. φ. 164.

⁵⁸² *Εθνικόν Πνεύμα*, 13/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1072.

Ελλάδα και που η Γαλλία δεν εγκατέλειψε την Ελλάδα στην τύχη της, όπως έκαναν οι Άγγλοι μετά από τόσες υποσχέσεις. Η *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* παρατηρεί ότι η Αγγλία εφόσον έγινε πλέον κυρίαρχη της Κύπρου, θα επιτηρεί και την κατάσταση στην Κρήτη προκειμένου να «εξιλεωθεί» για τη στάση που κράτησε στο συνέδριο του Βερολίνου. Κάποιοι πληρεξούσιοι έθεσαν το θέμα δημιουργίας ελληνικής Δυτικής Ρωμυλίας εφόσον είχε δημιουργηθεί και Ανατολική Ρωμυλία με τα ίδια δικαιώματα και προνόμια. Ο Βίσμαρκ όμως αρνήθηκε επειδή όπως αναφέρει η εφημερίδα, τα θέλητρα της Κύπρου αμαύρωσαν τη δημιουργία της Δυτικής Ρωμυλίας, παραγκωνίζοντας τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁵⁸³

Ο βουλγαρικός κίνδυνος και η Ευρώπη

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* το 1878, αναφέρεται η άποψη της γαλλικής *Εφημερίδας των Συνζητήσεων* σχετικά με την επέμβαση των δυτικών δυνάμεων το 1854 και δικαιολογεί την επανάσταση της Ερζεγοβίνης και της Βοσνίας. Συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι η διατήρηση των καθεστώτων στην Ανατολή οφείλεται στην αμοιβαία ζηλοτυπία των Δυνάμεων.⁵⁸⁴ Σε άλλο άρθρο το 1876 μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Χρόνου* σχετικά με τις αξιώσεις της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Τονίζεται ότι η Σερβία αν απέκρουε τους Τούρκους θα μπορούσε να προσαρτήσει οποιοδήποτε μέρος της Βουλγαρίας χωρίς να ζητήσει τη συναίνεση των δυνάμεων. Αν έχανε η Σερβία, δε θα ζημιωνόταν πάλι, αφού η Ευρώπη ήθελε τον περιορισμό της τουρκικής εξουσίας. Δεν είχε άδικο λοιπόν η Οθωμανική Αυτοκρατορία όταν επισήμαινε ότι με την περίοδο της ανακωχής δινόταν χρόνος στους αντιπάλους να προσλάβουν νέους εθελοντές από τη Ρωσία.⁵⁸⁵

Στην *Εφημερίδα* πριν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου μεταφέρονται τα λεγόμενα του *Ημερήσιου Τηλέγραφου* σχετικά με το βουλγαρικό ζήτημα. Τονίζεται ότι σε συνεδρίαση που πραγματοποιήθηκε το τουρκικό έγγραφο ανέφερε πως αν σχηματιστούν δύο νέα

⁵⁸³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 13/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1072, σσ.1-2.

⁵⁸⁴ *Εθνικόν Πνεύμα*, 28/8/1875, Έτος Η', αρ. φ. 95, σ.2.

⁵⁸⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 18/9/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 412.

βιλαέτια, η Βουλγαρία θα επεκταθεί ως τη Θεσσαλονίκη, με αποτέλεσμα το διηνεκή ανταγωνισμό μεταξύ Ελλήνων, Μουσουλμάνων και Βουλγάρων επειδή κατοικεί στην περιοχή μεγάλο μέρος ελληνικού στοιχείου.⁵⁸⁶ Σύμφωνα με γαλλική εφημερίδα, που τα λεγόμενά της μεταφέρονται στην *Εφημερίδα*, το πρόγραμμα του Συνεδρίου που θα υποβάλλει η Αγγλία υποστηριζόμενη από την Αυστρία είναι: Ανεξαρτησία Σερβίας και Ρουμανίας χωρίς επεκτάσεις συνόρων, αυτονομία Βουλγαρίας ως τον Αίμο, εφαρμογή του τουρκικού συντάγματος και των μεταρρυθμίσεων στη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία, τη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη από έλεγχο των προξενικών επιτροπών. Διατήρηση του status quo στην Κωνσταντινούπολη, στο Βόσπορο και τον Ελλήσποντο. Αποζημιώσεις σε χρήματα αλλά όχι σε εδάφη και πλοία, παραχώρηση του Βατούμ στη Ρωσία, κατεδάφιση των οχυρωμάτων στη Σιλιστρία και στο Ρουστούκι και απόδοση της Βεσσαραβίας στη Ρωσία. Παρατηρούμε πως ό,τι έχει να κάνει με τα συμφέροντα της Ρωσίας, αφήνεται από τους Άγγλους προς το τέλος, δίνεται κυρίαρχη σημασία στην ανεξαρτησία των Σλάβων, τον περιορισμό της Βουλγαρίας και τις μεταρρυθμίσεις στην περιοχή της Ηπειροθεσσαλίας.⁵⁸⁷

Η *Εφημερίδα* το 1878 αναδημοσιεύει άρθρο του *Ανατολικού Ταχυδρόμου* που πληροφορεί το κοινό ότι επέρχεται νέα βουλγαρική επανάσταση. Τονίζει λοιπόν ότι διαψεύστηκαν οι ελπίδες που είχε ο βουλγαρικός λαός λόγω των αποφάσεων του συνεδρίου επειδή οι διπλωμάτες θυσιάσαν το έθνος τους λόγω δικών τους συμφερόντων. Έτσι, η χώρα τους διαιρέθηκε σε μικρά τμήματα προκειμένου να ανακοπεί η ανάπτυξη και συσπείρωση των Βουλγάρων. Η βουλγαρική εφημερίδα *Μαρίτσα* κάνει λόγο για τους αδερφούς Βούλγαρους που υποφέρουν στη Μακεδονία από τους Βαζιβουζούκους αλλά πληροφορεί ότι έχει ιδρυθεί κίνημα με αρχηγό το Στογιάννο και πεντακόσσιους άντρες. Η *Εφημερίδα* τονίζει ότι αυτά ήταν που έπραττε η Βουλγαρία, όσο καιρό ο Δηλιγιάννης διάβαζε το υπόμνημα στο συνέδριο.⁵⁸⁸ Επίσης, μεταφέρεται απόσπασμα από τους *Καιρούς* του Λονδίνου που τονίζεται ότι αν παραταθεί ο πόλεμος για λίγους μήνες ακόμη, η εξουσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα καταρρεύσει μια για πάντα. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία εξαπατά τον εαυτό της, συνεχίζει το αγγλικό δημοσίευμα, αν νομίζει ότι η Ελλάδα δε θα κινηθεί εναντίον της επειδή δεν αγαπά τους Ρώσους και τους

⁵⁸⁶ *Εφημερίς*, 6/1/1877, έτος Δ', αρ. φ. 16, σ.2.

⁵⁸⁷ *Εφημερίς*, 25/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 56, σ.7.

⁵⁸⁸ *Εφημερίς*, 27/8/1878, έτος Ε', αρ. φ. 239, σ.3.

Βούλγαρους ή επειδή ο τουρκικός στόλος θα αποκλείσει τον Πειραιά. Οι Έλληνες υπήκοοι του σουλτάνου θα κινηθούν έχοντας ως ορμητήριο την αυτοσυντήρηση. Όσο οι Ρώσοι προχωρούν νότια και εκδιώκουν ένοπλους Τούρκους, εκείνοι καταφεύγουν στα σύνορα της Ελλάδας που κατακλύζονται από άτακτα ένοπλα τμήματα που προβαίνουν σε βιαιότητες εναντίον των Ελλήνων. Επίσης, θα μεταναστεύσουν πληθυσμοί των Σέρβων, των Βοσνίων και των Βουλγάρων μετά τον πόλεμο και την κατάλυση της τουρκικής εξουσίας, θα εγκατασταθούν στις ελληνικές επαρχίες με αποτέλεσμα την εχθρότητα των Ελλήνων και των άλλων λαών.⁵⁸⁹

Στο *Εθνικό Πνεύμα* μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, μεταφέρονται τα λεγόμενα του αγγλικού *Χρόνου* σχετικά με το ρωσοτουρκικό πόλεμο. Τονίζεται ότι η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία εγκατέλειψαν όλα τα συμφέροντα εκτός των δικών τους. Τα αγγλικά συμφέροντα ποτέ πλέον δε θα είναι όμοια με αυτά της Οθωμανική Αυτοκρατορίας.⁵⁹⁰ Ακόμα, τονίζεται ότι η Ελλάδα έχει καταλάβει καλά πια πως το Ανατολικό Ζήτημα μετατρέπεται καθαρά σε σλαβικό. Άλλοτε οι Έλληνες ήλπιζαν στη βοήθεια της Ευρώπης. Σήμερα, βλέποντας ότι όχι μόνο δε θα επέλθει βοήθεια, αλλά και ότι η Ελλάδα παραγκωνίζεται από την Ευρώπη, ανησυχούν.⁵⁹¹ Επιπλέον, υπογραμμίζονται τα λεγόμενα της βιεννέζικης εφημερίδας της *Κυριακής* σχετικά με την προστασία των Σλάβων από τη Ρωσία και των Ελλήνων από την Αγγλία. Για πολιτικούς λόγους η Αγγλία μέχρι πρότινος επιθυμούσε η Ελλάδα να βρίσκεται υπό την τουρκική εξουσία, γιατί η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε ασφαλές προπύργιο της βρετανικής πολιτικής. Στο ίδιο φύλλο, αλλά σύμφωνα με τα λεγόμενα της ελληνικής εφημερίδας, η Αγγλία προτείνει για το συνέδριο του Βερολίνου να περιοριστεί η Βουλγαρία από το Δούναβη ως τον Αίμο, η Θράκη και η Μακεδονία να γίνουν αυτόνομες, να προσαρτηθεί η Ήπειρος και η Θεσσαλία στην Ελλάδα, να μην αναγνωριστεί η ανεξαρτησία της Σερβίας και να κρατήσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία το Βατούμ και η Ρουμανία τη Βεσσαραβία.⁵⁹²

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* μεταφέρονται τα λεγόμενα των αγγλικών *Καιρών* σχετικά με τη συνεδρίαση που πραγματοποιήθηκε για να συζητηθούν τα θέματα τη

⁵⁸⁹ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 31/12/1877, Έτος Η', αρ. φ. 31.

⁵⁹⁰ *Εθνικόν Πνεύμα*, 21/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 441, σσ.1-2. και *Εθνικόν Πνεύμα*, 23/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 443, σ.2.

⁵⁹¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 11/12/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 483, σσ.1-2.

⁵⁹² *Εθνικόν Πνεύμα*, 27/4/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1004, σ.2.

Ελλάδας και της Βουλγαρίας. Η Αγγλία δεν επιθυμεί τη δημιουργία μιας δεύτερης Βουλγαρίας που θα βρίσκεται στο νότο, αλλά μία ανεξάρτητη Βουλγαρία που θα περιορίζεται στο Βορρά. Η Ρωσία αντιστέκεται σε αυτό το σχέδιο, γεγονός που δείχνει ότι θα απορριφθεί η αγγλική πρόταση σχετικά με τις δύο Βουλγαρίες και θα αντικατασταθεί από το παλιό σχέδιο της ενωμένης Βουλγαρίας με τουρκικές φρουρές κοντά στο Δούναβη και εγγυήσεις για ανεξάρτητες διοικητικές υπηρεσίες. Σε άρθρο της *Γερμανικής Εφημερίδας* τονίζεται ότι η εισαγωγή της Ελλάδας το συνέδριο εξασφαλίστηκε και η Γερμανία, η Αγγλία και η Γαλλία είναι ευχαριστημένες από αυτό το αποτέλεσμα. Μόνο οι Τούρκοι εξέφρασαν ενδοιασμούς. Ο Σάλσβουρι υπαινίχθηκε προς το Δηλιγιάννη ότι όλοι οι πληρεξούσιοι θα συμμετείχαν στην επέκταση των συνόρων της Ελλάδας και ότι αν η Ελλάδα δεν πετύχει ό,τι ζητά, θα επιτύχει ό,τι μπορεί, ώστε να μείνει ευχαριστημένη. Ακόμα, στην ίδια εφημερίδα επισημαίνεται ότι η εισαγωγή της Ελλάδας το συνέδριο θεωρείται μεγάλη επιτυχία και πως τα φιλελληνικά αισθήματα, φοβίζουν τους Τούρκους. Η Πύλη δε θα κερδίσει τίποτα αν διαμελιστεί, προς όφελος των Ελλήνων ή των Σλάβων. Ο ανταποκριτής του Χρόνου στο Βερολίνο πάλι, τονίζει ότι πλανώνται οι Έλληνες αν νομίζουν ότι θα αναστήσουν τη βυζαντινή αυτοκρατορία και ότι αυτό που θέλουν είναι μία πρόσκαιρη λύση για το θέμα της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Κρήτης.⁵⁹³

Παράλληλα, στην ίδια εφημερίδα αναδημοσιεύονται τα λεγόμενα της *Γαλλικής Δημοκρατίας*. Επισημαίνεται ότι στόχος της Γαλλίας είναι η ευημερία των χριστιανών της Ανατολής που ανάμεσά τους οι Σλάβοι έχουν εξέχουσα θέση, αλλά στην ευφυΐα των Ελλήνων η Ανατολή οφείλει την πνευματική της ανάπτυξη. Η Ρωσία προτείνει την αναθεώρηση του χάρτη της Ανατολής, γι' αυτό η Ελλάδα είναι αναγκαίο να διεκδικήσει τα συμφέροντά της. Η επανίδρυση του βουλγαρικού κράτους πρόκειται να εκσλαβίσει, όπως αναφέρει η γαλλική εφημερίδα, δύο εκατομμύρια Έλληνες παρά τη θέλησή τους. Αν το συνέδριο επιθυμεί να άρει οποιαδήποτε αφορμή περιπλοκών, οφείλει να λύσει και τα ελληνικά ζητήματα, εξασφαλίζοντας στην Ελλάδα την ανεξαρτησία της όχι μόνο απέναντι στους Τούρκους αλλά και απέναντι στους Σλάβους. Η Αγγλία αυτή τη χρονική στιγμή συνηγορεί υπέρ της Ελλάδας.⁵⁹⁴

⁵⁹³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 15/6/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1053.

⁵⁹⁴ *Εθνικόν Πνεύμα*, 16/6/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1054.

Τέλος, στην *Ωρα* μετά το Συνέδριο του Βερολίνου επισημαίνονται οι όροι ειρήνης μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανική Αυτοκρατορίας που δημοσιεύονται στους αγγλικούς *Καιρούς*. Ο πρώτος όρος είναι αιώνια ειρήνη μεταξύ των δύο χωρών. Ο δεύτερος η πολεμική αποζημίωση της Οθωμανική Αυτοκρατορίας στη Ρωσία. Ο τρίτος όρος να κυβερνά η Οθωμανική Αυτοκρατορία «καλώς», με μεταρρυθμίσεις τη χώρα και τους χριστιανούς. Ιδιαίτερη μνεία έγινε για το ζήτημα των Αρμενίων.⁵⁹⁵

Οι αναδημοσιεύσεις από το ρωσικό τύπο

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* το 1877 μεταφέρονται τα λεγόμενα των ρωσικών εφημερίδων. Όλες οι ρωσικές εφημερίδες είναι ενάντιες στην τουρκική πολιτική και εμμένουν στη θέση της Ρωσίας σχετικά με την προστασία των χριστιανών της Ανατολής. Ειδικά η ρωσική *Φωνή* κάνει λόγο για διαίρεση του ανατολικού ζητήματος σε τρία μέρη: Στου Αίμου, στο σλαβικό και στο ανατολικό. Από τα τρία μέρη του ανατολικού ζητήματος η Ρωσία ενδιαφέρεται να λυθεί το σλαβικό ζήτημα.⁵⁹⁶ Επίσης, μεταφέρεται ένα απόσπασμα από τη ρωσική εφημερίδα *Ειδήσεις της Πετρούπολης* που δημοσιεύει γενική επιθεώρηση διάφορων κρατών. Για την Ελλάδα αναφέρει ότι δεν έλαβε μέχρι στιγμής ενεργό μέρος στα διαδραματιζόμενα στην Ιλλυρική Χερσόνησο, ωστόσο, τονίζει ότι πολύ σύντομα θα έρθει η στιγμή που θα αναγκαστεί να συμμετάσχει στον αγώνα. Το 1876, συνεχίζει, η Ελλάδα πέρασε από δοκιμασίες και υπουργικές κρίσεις. Ο Γεώργιος αν και σκέφτηκε να παραιτηθεί από το αξίωμά του, ωστόσο, παρέμεινε λόγω του τουρκοσλαβικού αγώνα που είχε προκύψει.⁵⁹⁷

Παράλληλα, μεταφέρονται δημοσιεύματα από ρωσικές εφημερίδες που αναφέρονται στην Ελλάδα. Η *Εφημερίς* το 1877 αναδημοσιεύει αποσπάσματα της ρωσικής *Φωνής* που γράφει ότι η διφορούμενη στάση των ελεύθερων Ελλήνων και των Ελλήνων που κατοικούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όργανο τόσο από τους ίδιους, όσο και από τους εχθρούς τους. Δημιουργήθηκε η εντύπωση, ότι η

⁵⁹⁵ *Ωρα*, 24/9/1878, έτος Γ', αρ. φ. 319, σσ. 1-2.

⁵⁹⁶ *Εφημερίς*, 15/1/1877, έτος Δ', αρ. φ. 15, σ.2.

⁵⁹⁷ Εμφανίστηκαν στο δικαστήριο δύο υπουργοί με την κατηγορία της σιμωνίας και κυκλοφόρησαν φήμες για τροποποίηση του πολιτεύματος και παραίτηση του Γεωργίου. *Εφημερίς*, 23/1/1877, έτος Δ', αρ. φ. 23, σ.3.

Ρωσία υπερασπιζόμενη τα συμφέροντα των χριστιανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, λαμβάνει υπ' όψη μόνο τα σλαβικά έθνη και πως γι' αυτά είναι πρόθυμη να θυσιάσει τα νότιες τουρκικές επαρχίες που κατοικούν Έλληνες. Αυτή η αντίληψη σύμφωνα με τη ρωσική εφημερίδα είναι πλάνη. Η Ρωσία υπερασπίστηκε σθεναρά τους Σλάβους, επειδή ήταν χριστιανοί και οι μόνοι, σύμφωνα με την εφημερίδα που ήθελαν να ξεσηκωθούν. Ας μην ξεχνάμε συνεχίζει το άρθρο ότι οι Τούρκοι δεν καταπίεζαν τους κατοίκους εξετάζοντας την εθνικότητα, αλλά το θρήσκευμα. Ο Σλάβος ραγιάς υπέφερε το ίδιο με το χριστιανό της Κρήτης και της Θεσσαλίας. Η Ρωσία ποτέ δεν έκανε εθνική διάκριση μεταξύ των ομόδοξων στην Ανατολή. Η επανάσταση του 1875 στη Βοσνία και στην Ερζεγοβίνη ήταν αγώνας ανεξαρτησίας των χριστιανών από τον τουρκικό ζυγό. Η γεωγραφική θέση στην οποία αναπτύχθηκε της έδωσε χαρακτήρα σλαβικό. Αναρωτιέται λοιπόν ο αρθρογράφος για ποιο λόγο οι υπόλοιποι χριστιανοί, ανάμεσά τους και οι Έλληνες δε συμμετείχαν στον αγώνα αυτόν. Αυτό που εμπόδιζε τους Έλληνες να συμμετάσχουν ήταν η επιρροή του φαναριώτικου κλήρου στην Αθήνα τη συγκεκριμένη στιγμή προκειμένου να καταστρέψουν τη βουλγαρική εξουσία, με αποτέλεσμα οι συμβουλές των σπουδαστηρίων και του πατριαρχείου να θεωρηθούν ανώτερες από την προσπάθεια για εθνική ανεξαρτησία. Λόγω της ουδετερότητας και της συμπάθειας που έδειξαν οι Έλληνες προς τους Τούρκους, τώρα δε μπορούν να περιμένουν οι σλαβικοί λαοί να συμπραχθούν μαζί τους. Η Ρωσία δεν είδε καμία θέληση για ανεξαρτησία από τους Έλληνες κι έτσι έμεινε ουδέτερη. Αυτό θεωρήθηκε από πολλούς Έλληνες ως έχθρα. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το κλείσιμο του άρθρου από τον Έλληνα αρθρογράφο που ειρωνεύεται τα λεγόμενα της *Φωνής*, τονίζοντας ότι οι Έλληνες πρόδωσαν τα συμφέροντά τους αφού νωρίτερα άκουσαν σε ελληνικές επαρχίες να μιλούν βουλγάρικα, να βρίσκουν προκηρύξεις στα σλαβικά στους δρόμους και τους Έλληνες «αδελφούς» να δικάζονται στο μέλλον από το Βουλγαρικό Κώδικα.⁵⁹⁸

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* μεταφέρονται τα λεγόμενα του ρωσικού *Νέου Χρόνου* σχετικά με τη Ρωσία και τους Έλληνες. Η επίσκεψη του Ιγνάτιεφ στην Αθήνα δείχνει ότι υπάρχουν πολλοί Έλληνες που έχουν δυσμενή διάθεση προς τη Ρωσία, υπάρχουν όμως και κάποιοι που γνωρίζουν και το ξέρει αυτό ο Κουμουνδούρος, ότι χωρίς τη Ρωσία, η

⁵⁹⁸ *Εφημερίς*, 10/2/1877, έτος Δ', αρ. φ. 41, σσ. 3-4.

Ελλάδα δε θα είχε αντέξει.⁵⁹⁹ Επιπλέον, μεταφέρονται τα λόγια του Ιγνάτιεφ σχετικά με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το Ανατολικό Ζήτημα μέσω του *Τύπου*. Ο ανταποκριτής πριν να παραθέσει τη συνέντευξη, τονίζει ότι ο Ιγνάτιεφ ήθελε να απολογηθεί αναφορικά με την κατηγορία που τον ήθελε υπεύθυνο για το ρωσοτουρκικό πόλεμο. Ο ίδιος αναφέρει ότι γνωρίζει πως κάποιοι τον κατηγορούν ότι παραπλάνησε τον αυτοκράτορα σχετικά με την αληθινή δύναμη των Τούρκων. Όμως, η Πύλη αγωνίζεται για την ύπαρξή της ενώ οι Ρώσοι για μία ιδέα. Η μόνη φορά που θέλησε τον πόλεμο ο Ιγνάτιεφ τονίζει ότι ήταν όταν συνέβη η επανάσταση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης και όταν υπέφερε η Βουλγαρία. Αν τότε που ο τουρκικός στρατός ήταν απασχολημένος με τη σερβική επανάσταση, οι Ρώσοι εισέβαλαν στη Βουλγαρία, τότε θα είχαν πετύχει το σκοπό τους. Όμως τότε δε θέλησε ο Ρώσος αυτοκράτορας να επιτεθεί με αποτέλεσμα να χαθούν δύο χρόνια και να δώσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την ευκαιρία να προετοιμαστεί καλύτερα για πόλεμο. Ο Ιγνάτιεφ τονίζει ότι πάντα προσπαθούσε να εκπροσωπήσει τις ιδέες των πολλών και ήταν εχθρός του πολέμου.⁶⁰⁰

Επιπρόσθετα, στην ίδια εφημερίδα δημοσιεύονται τα λεγόμενα του *Ρωσικού Πρακτορείου* σχετικά με τις αξιώσεις της Αγγλίας το 1878. Αναφέρει ότι κύριο μέλημα της Αγγλίας είναι η μη συνεννόηση της Ρωσίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία επειδή η Αγγλία μεριμνά για τα αγγλικά συμφέροντα και δήθεν για τα ευρωπαϊκά συμφέροντα. Η Αγγλία προφητεύει ο Ρώσος αρθρογράφος, θα γίνει η αιτία της διάλυσης της συμμαχίας των τριών δυνάμεων και η οδήγησή τους σε γενικό πόλεμο.⁶⁰¹ Απόσπασμα της ρωσικής πανσλαβιστικής *Εφημερίδας της Μόσχας* του Κατκόφ, αναφέρει ότι δεν υπάρχει λόγος να γίνει ανακωχή, εφόσον απώτερος και κυρίαρχος σκοπός των Σλάβων είναι να φτάσουν οι Ρώσοι στην Κωνσταντινούπολη. Μόνο τότε θα αναγκάσουν οι Ρώσοι τους Τούρκους να υπογράψουν συνθήκη ειρήνης.⁶⁰²

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* μεταφέρονται τα λεγόμενα του ρωσικού τύπου το 1878 και τονίζεται ότι η Αγγλία δεν επιθυμεί την ενίσχυση της ρωσικής επιρροής στην Ανατολή, αλλά και η Ρωσία για κανένα λόγο δε θέλει να επιτρέψει την ανάπτυξη του μεγαλύτερου εμποδίου, της Αγγλίας στα σχέδιά της. Όλη η Ευρώπη επεμβαίνει υπέρ των «πτωχών»

⁵⁹⁹ *Εφημερίς*, 16/2/1877, έτος Δ', αρ. φ. 47, σ.3.

⁶⁰⁰ *Εφημερίς*, 17/9/1877, έτος Δ', αρ. φ. 260, σσ. 3-4.

⁶⁰¹ *Εφημερίς*, 1/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 32, σ.7.

⁶⁰² *Εφημερίς*, 8/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 39, σ.3.

Τούρκων. Ο αγγλικός λαός θέλει να υπερασπιστεί τους μουσουλμάνους, η Αυστρία επιθυμεί να καταλάβει όλο το νότιο τμήμα της Βουλγαρίας, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και την Ερζεγοβίνη και η Γαλλία αναφέρει ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία πρέπει να επανέλθει στη θέση της παρισινής συνθήκης του 1856. Μόνο η Γερμανία παραμένει πραγματική φίλη της Ρωσίας. Η αγγλική κυβέρνηση διατυμπανίζει σε όλη την Ευρώπη ότι λόγω της συνθήκης του Αγ. Στεφάνου πλήττονται άμεσα τα αγγλικά συμφέροντα. Η απελευθέρωση της Βουλγαρίας, η προσάρτηση του Βατούμ και οι μεταρρυθμίσεις για την Ηπειροθεσσαλία βλάπτουν την Αγγλία και την ελευθερία της Ευρώπης όπως η ίδια υποστηρίζει. Η εφημερίδα της Μόσχας μάλιστα υπογραμμίζει ότι οι λέξεις ελευθερία, πρόοδος, φιλανθρωπία είναι άγνωστες για την Αγγλία και αδιάφορες όταν πρόκειται για τα συμφέροντα της Ρωσίας. Η αγγλική πολιτική ήταν πάντα ενάντια στην απελευθέρωση των χριστιανών από τον τουρκικό ζυγό. Υπεύθυνη άλλωστε για τα σημερινά ελληνικά σύνορα είναι μόνο η ίδια. Η Αγγλία ήταν αυτή που εμπόδισε και κατέστειλε τη διάθεση επανάστασης στην Ελλάδα για να μην ανησυχήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία στον πόλεμο με τη Ρωσία.⁶⁰³

Στις ρωσικές εφημερίδες αναφέρονται άρθρα σχετικά με τη θέση της Ρωσίας απέναντι στην Αγγλία το 1878. Πιο συγκεκριμένα, η *Φωνή* γράφει ότι η Αγγλία δε σκέφτεται να επανορθώσει την τουρκική κυριαρχία στη χερσόνησο του Αίμου, αλλά επιθυμεί να μην ελαττωθεί η επιρροή της στην Ανατολή μετά τη νέα κατάσταση πραγμάτων. Ωστόσο, είναι παράδοξο συνεχίζει η ρωσική εφημερίδα, να ζητούνται από τη Ρωσία παραχωρήσεις για να στηριχθεί η αγγλική πολιτική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο *Ρωσικός Κόσμος* θεωρεί ότι η Αγγλία εξαντλεί συστηματικά τα μέσα και την υπομονή της Ρωσίας. Αν λοιπόν πρέπει να πολεμήσει η Ρωσία εναντίον της Αγγλίας, πρέπει να συμβεί άμεσα, να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη και να την κρατά ως «εγγύηση» για την πραγματοποίηση των όρων της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Ο *Νέος Χρόνος* αναπολεί τους ωραίους καιρούς που η διπλωματία σιωπούσε και μιλούσαν τα στρατεύματα. Ο μεγαλύτερος εχθρός της Ρωσίας ήταν η Αγγλία τονίζει. Αναφέρει το λόρδο Δέρβυ που έλεγε στη Ρωσία να μην αγγίζουν την Κωνσταντινούπολη και δε θα χρειαστεί να γίνει πόλεμος. Ωστόσο, αν και χαρακτηρίζεται από πολλά προτερήματα, στερούνταν της διορατικότητας και χωρίς η Ρωσία να έρθει σε

⁶⁰³ *Εφημερίς*, 11/4/1878, έτος Ε', αρ. φ. 101, σσ.3-4.

συνεννόηση, έχασε την Κωνσταντινούπολη και την Καλλίπολη. Ειρωνεύεται λοιπόν το λόρδο Δέρβυ και τονίζει ότι ο «*τίμιος και ειλικρινής λόρδος*», εξαπάτησε τη Ρωσία.⁶⁰⁴

Η *Εφημερίδα* συνεχίζει μεταφέροντας τα λεγόμενα του ρωσικού τύπου, ότι η Ρωσία είναι πολύ ευχαριστημένη από τα αποτελέσματα του συνεδρίου. Οι χριστιανοί θα απελευθερωθούν ακόμα και αν η Βουλγαρία χωρίστηκε στα δύο. «*Η μετριοπάθεια της Ρωσίας παρήγαγε θρίαμβο*», αναφέρει ο ρωσικός τύπος.⁶⁰⁵ Ακόμα, επισημαίνει ότι ο ρωσικός τύπος χαιρεκακεί, όχι άδικα, βλέποντας τη συμπεριφορά της Αγγλίας προς την Ελλάδα. Η *Εφημερίδα της Πετρούπολης* γράφει ότι από τη ναυμαχία του Ναυαρίνου που έγινε λόγω διαταγής, η Αγγλία δε ήθελε την απελευθέρωση της Ελλάδας και έκανε πολλά για να την εμποδίσει. Η ανεξαρτησία της Ελλάδας επιτεύχθηκε από τα ρωσικά όπλα. Τότε η Αγγλία έκανε ό,τι ήταν δυνατό για να παραμείνουν τα σύνορα της Ελλάδας στην Πελοπόννησο, έχοντας ως σύμμαχο την Αυστρία και τη Γαλλία. Εξαιτίας της Αγγλίας η Ελλάδα δε μπόρεσε τότε να πάρει την Κρήτη. Η ρωσική διπλωματία ήταν αυτή που κατάφερε να επεκταθούν τα σύνορα της Ελλάδας πέρα από την Πελοπόννησο. Είναι καιρός λοιπόν, συνεχίζει η ρωσική εφημερίδα, να θυμίσει η Ρωσία στους Έλληνες σε ποιους οφείλει την ανεξαρτησία της η Ελλάδα και ότι η Ελλάδα και ο χριστιανισμός χρησιμεύουν ως τυφλά όργανα στην Ανατολή για την εκπλήρωση ιδιοτελών σκοπών της Αγγλίας.⁶⁰⁶

Μέσω της *Εφημερίδας* το 1878 πληροφορούμαστε ότι η ρωσική *Φωνή* γράφει ότι η διφορούμενη στάση των ελεύθερων Ελλήνων και των Ελλήνων που κατοικούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όργανο τόσο από τους ίδιους, όσο και από τους εχθρούς τους. Δημιουργήθηκε η εντύπωση, ότι η Ρωσία υπερασπιζόμενη τα συμφέροντα των χριστιανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, λαμβάνει υπ' όψη μόνο τα σλαβικά έθνη και πως γι' αυτά είναι πρόθυμη να θυσιάσει τα νότιες τουρκικές επαρχίες που κατοικούν Έλληνες. Αυτή η αντίληψη σύμφωνα με τη ρωσική εφημερίδα είναι πλάνη. Η Ρωσία υπερασπίστηκε σθεναρά τους Σλάβους, επειδή ήταν χριστιανοί και οι μόνοι, σύμφωνα με την εφημερίδα που ήθελαν να ξεσηκωθούν. Ας μην ξεχνάμε συνεχίζει το άρθρο ότι οι Τούρκοι δεν καταπίεζαν τους κατοίκους εξετάζοντας την εθνικότητα, αλλά το θρήσκευμα. Ο Σλάβος ραγιάς υπέφερε το ίδιο με το

⁶⁰⁴ *Εφημερίς*, 17/5/1878, έτος Ε', αρ. φ. 137, σσ.2-3.

⁶⁰⁵ *Εφημερίς*, 4/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 185, σ.2.

⁶⁰⁶ *Εφημερίς*, 15/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 196, σ.2.

χριστιανό της Κρήτης και της Θεσσαλίας. Η Ρωσία ποτέ δεν έκανε εθνική διάκριση μεταξύ των ομόδοξων στην Ανατολή. Η επανάσταση του 1875 στη Βοσνία και στην Ερζεγοβίνη ήταν αγώνας ανεξαρτησίας των χριστιανών από τον τουρκικό ζυγό. Η γεωγραφική θέση στην οποία αναπτύχθηκε της έδωσε χαρακτήρα σλαβικό. Αναρωτιέται λοιπόν ο αρθρογράφος για ποιο λόγο οι υπόλοιποι χριστιανοί, ανάμεσά τους και οι Έλληνες δε συμμετείχαν στον αγώνα αυτόν. Αυτό που εμπόδιζε τους Έλληνες να συμμετάσχουν ήταν η επιρροή του φαναριώτικου κλήρου στην Αθήνα τη συγκεκριμένη στιγμή προκειμένου να καταστρέψουν τη βουλγαρική εξουσία, με αποτέλεσμα οι συμβουλές των σπουδαστηρίων και του πατριαρχείου να θεωρηθούν ανώτερες από την προσπάθεια για εθνική ανεξαρτησία. Λόγω της ουδετερότητας και της συμπάθειας που έδειξαν οι Έλληνες προς τους Τούρκους, τώρα δε μπορούν να περιμένουν οι σλαβικοί λαοί να συμπραχθούν μαζί τους. Η Ρωσία δεν είδε καμία θέληση για ανεξαρτησία από τους Έλληνες κι έτσι έμεινε ουδέτερη. Αυτό θεωρήθηκε από πολλούς Έλληνες ως έγχθρα. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το κλείσιμο του άρθρου από τον Έλληνα αρθρογράφο που ειρωνεύεται τα λεγόμενα της *Φωνής*, τονίζοντας ότι οι Έλληνες πρόδωσαν τα συμφέροντά τους αφού νωρίτερα άκουσαν σε ελληνικές επαρχίες να μιλούν βουλγάρικα, να βρίσκουν προκηρύξεις στα σλαβικά στους δρόμους και τους Έλληνες «αδελφούς» να δικάζονται στο μέλλον από το Βουλγαρικό Κώδικα.⁶⁰⁷

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* μεταφέρονται τα λεγόμενα του ρωσικού *Νέου Χρόνου* σχετικά με τη Ρωσία και τους Έλληνες το ίδιο έτος. Η επίσκεψη του Ιγνάτιεφ στην Αθήνα δείχνει ότι υπάρχουν πολλοί Έλληνες που έχουν δυσμενή διάθεση προς τη Ρωσία, υπάρχουν όμως και κάποιοι που γνωρίζουν και το ξέρει αυτό ο Κουμουνδούρος, ότι χωρίς τη Ρωσία, η Ελλάδα δε θα είχε αντέξει.⁶⁰⁸ Επιπλέον, μεταφέρονται τα λόγια του Ιγνάτιεφ σχετικά με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το Ανατολικό Ζήτημα μέσω του *Τύπου*. Ο ανταποκριτής πριν να παραθέσει τη συνέντευξη, τονίζει ότι ο Ιγνάτιεφ ήθελε να απολογηθεί αναφορικά με την κατηγορία που τον ήθελε υπεύθυνο για το ρωσοτουρκικό πόλεμο. Ο ίδιος αναφέρει ότι γνωρίζει πως κάποιοι τον κατηγορούν ότι παραπλάνησε τον αυτοκράτορα σχετικά με την αληθινή δύναμη των Τούρκων. Όμως, η Πύλη αγωνίζεται για την ύπαρξή της ενώ οι Ρώσοι για μία ιδέα. Η μόνη φορά που

⁶⁰⁷ *Εφημερίς*, 10/2/1877, έτος Δ', αρ. φ. 41, σσ. 3-4.

⁶⁰⁸ *Εφημερίς*, 16/2/1877, έτος Δ', αρ. φ. 47, σ.3.

θέλησε τον πόλεμο ο Ιγνάτιεφ τονίζει ότι ήταν όταν συνέβη η επανάσταση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης και όταν υπέφερε η Βουλγαρία. Αν τότε που ο τουρκικός στρατός ήταν απασχολημένος με τη σερβική επανάσταση, οι Ρώσοι εισέβαλαν στη Βουλγαρία, τότε θα είχαν πετύχει το σκοπό τους. Όμως τότε δε θέλησε ο Ρώσος αυτοκράτορας να επιτεθεί με αποτέλεσμα να χαθούν δύο χρόνια και να δώσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την ευκαιρία να προετοιμαστεί καλύτερα για πόλεμο. Ο Ιγνάτιεφ τονίζει ότι πάντα προσπαθούσε να εκπροσωπήσει τις ιδέες των πολλών και ήταν εχθρός του πολέμου.⁶⁰⁹

Επιπρόσθετα, δημοσιεύονται τα λεγόμενα του *Ρωσικού Πρακτορείου* σχετικά με τις αξιώσεις της Αγγλίας. Αναφέρει ότι κύριο μέλημα της Αγγλίας είναι η μη συνεννόηση της Ρωσίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία επειδή η Αγγλία μεριμνά για τα αγγλικά συμφέροντα και δήθεν για τα ευρωπαϊκά συμφέροντα. Η Αγγλία προφητεύει ο Ρώσος αρθρογράφος, θα γίνει η αιτία της διάλυσης της συμμαχίας των τριών δυνάμεων και η οδήγησή τους σε γενικό πόλεμο.⁶¹⁰ Απόσπασμα της ρωσικής πανσλαβιστικής *Εφημερίδας της Μόσχας* του Κατκόφ, αναφέρει ότι δεν υπάρχει λόγος να γίνει ανακωχή, εφόσον απώτερος και κυρίαρχος σκοπός των Σλάβων είναι να φτάσουν οι Ρώσοι στην Κωνσταντινούπολη. Μόνο τότε θα αναγκάσουν οι Ρώσοι τους Τούρκους να υπογράψουν συνθήκη ειρήνης.⁶¹¹

Σε άρθρο της *Εφημερίδας* το 1878 μεταφέρονται τα λεγόμενα του ρωσικού τύπου και τονίζεται ότι η Αγγλία δεν επιθυμεί την ενίσχυση της ρωσικής επιρροής στην Ανατολή, αλλά και η Ρωσία για κανένα λόγο δε θέλει να επιτρέψει την ανάπτυξη του μεγαλύτερου εμποδίου, της Αγγλίας στα σχέδιά της. Όλη η Ευρώπη επεμβαίνει υπέρ των «πτωχών» Τούρκων. Ο αγγλικός λαός θέλει να υπερασπιστεί τους μουσουλμάνους, η Αυστρία επιθυμεί να καταλάβει όλο το νότιο τμήμα της Βουλγαρίας, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και την Ερζεγοβίνη και η Γαλλία αναφέρει ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία πρέπει να επανέλθει στη θέση της παρισινής συνθήκης του 1856. Μόνο η Γερμανία παραμένει πραγματική φίλη της Ρωσίας. Η αγγλική κυβέρνηση διατυμπανίζει σε όλη την Ευρώπη ότι λόγω της συνθήκης του Αγ. Στεφάνου πλήττονται άμεσα τα αγγλικά συμφέροντα. Η απελευθέρωση της Βουλγαρίας, η προσάρτηση του Βατούμ και οι μεταρρυθμίσεις για

⁶⁰⁹ *Εφημερίς*, 17/9/1877, έτος Δ', αρ. φ. 260, σσ. 3-4.

⁶¹⁰ *Εφημερίς*, 1/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 32, σ.7.

⁶¹¹ *Εφημερίς*, 8/2/1878, έτος Ε', αρ. φ. 39, σ.3.

την Ηπειροθεσσαλία βλάπτουν την Αγγλία και την ελευθερία της Ευρώπης όπως η ίδια υποστηρίζει. Η εφημερίδα της Μόσχας μάλιστα υπογραμμίζει ότι οι λέξεις ελευθερία, πρόοδος, φιλανθρωπία είναι άγνωστες για την Αγγλία και αδιάφορες όταν πρόκειται για τα συμφέροντα της Ρωσίας. Η αγγλική πολιτική ήταν πάντα ενάντια στην απελευθέρωση των χριστιανών από τον τουρκικό ζυγό. Υπεύθυνη άλλωστε για τα σημερινά ελληνικά σύνορα είναι μόνο η ίδια. Η Αγγλία ήταν αυτή που εμπόδισε και κατέστειλε τη διάθεση επανάστασης στην Ελλάδα για να μην ανησυχήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία στον πόλεμο με τη Ρωσία.⁶¹²

Στις ρωσικές εφημερίδες αναφέρονται άρθρα σχετικά με τη θέση της Ρωσίας απέναντι στην Αγγλία. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της *Εφημερίδας* πληροφορούμαστε το 1878 πως η *Φωνή* γράφει ότι η Αγγλία δε σκέφτεται να επανορθώσει την τουρκική κυριαρχία στη χερσόνησο του Αίμου, αλλά επιθυμεί να μην ελαττωθεί η επιρροή της στην Ανατολή μετά τη νέα κατάσταση πραγμάτων. Ωστόσο, είναι παράδοξο συνεχίζει η ρωσική εφημερίδα, να ζητούνται από τη Ρωσία παραχωρήσεις για να στηριχθεί η αγγλική πολιτική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο *Ρωσικός Κόσμος* θεωρεί ότι η Αγγλία εξαντλεί συστηματικά τα μέσα και την υπομονή της Ρωσίας. Αν λοιπόν πρέπει να πολεμήσει η Ρωσία εναντίον της Αγγλίας, πρέπει να συμβεί άμεσα, να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη και να την κρατά ως «εγγύηση» για την πραγματοποίηση των όρων της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Ο *Νέος Χρόνος* αναπολεί τους ωραίους καιρούς που η διπλωματία σιωπούσε και μιλούσαν τα στρατεύματα. Ο μεγαλύτερος εχθρός της Ρωσίας ήταν η Αγγλία τονίζει. Αναφέρει το λόρδο Δέρβυ που έλεγε στη Ρωσία να μην αγγίξουν την Κωνσταντινούπολη και δε θα χρειαστεί να γίνει πόλεμος. Ωστόσο, αν και χαρακτηρίζεται από πολλά προτερήματα, στερούνταν της διορατικότητας και χωρίς η Ρωσία να έρθει σε συνεννόηση, έχασε την Κωνσταντινούπολη και την Καλλίπολη. Ειρωνεύεται λοιπόν το λόρδο Δέρβυ και τονίζει ότι ο «*τίμιος και ειλικρινής λόρδος*», εξαπάτησε τη Ρωσία.⁶¹³

Η *Εφημερίδα* συνεχίζει μεταφέροντας τα λεγόμενα του ρωσικού τύπου, ότι η Ρωσία είναι πολύ ευχαριστημένη από τα αποτελέσματα του συνεδρίου. Οι χριστιανοί θα απελευθερωθούν ακόμα και αν η Βουλγαρία χωρίστηκε στα δύο. «*Η μετριοπάθεια της*

⁶¹² *Εφημερίς*, 11/4/1878, έτος Ε', αρ. φ. 101, σσ.3-4.

⁶¹³ *Εφημερίς*, 17/5/1878, έτος Ε', αρ. φ. 137, σσ.2-3.

Ρωσίας παρήγαγε θρίαμβο», αναφέρει ο ρωσικός τύπος.⁶¹⁴ Ακόμα, επισημαίνεται από την *Εφημερίδα των Συνζητήσεων* το 1872 ότι ο ρωσικός τύπος χαιρεκακεί, όχι άδικα, βλέποντας τη συμπεριφορά της Αγγλίας προς την Ελλάδα. Η *Εφημερίδα της Πετρούπολης* γράφει ότι από τη ναυμαχία του Ναυαρίνου που έγινε λόγω διαταγής, η Αγγλία δε ήθελε την απελευθέρωση της Ελλάδας και έκανε πολλά για να την εμποδίσει. Η ανεξαρτησία της Ελλάδας επιτεύχθηκε από τα ρωσικά όπλα. Τότε η Αγγλία έκανε ό,τι ήταν δυνατό για να παραμείνουν τα σύνορα της Ελλάδας στην Πελοπόννησο, έχοντας ως σύμμαχο την Αυστρία και τη Γαλλία. Εξαιτίας της Αγγλίας η Ελλάδα δε μπόρεσε τότε να πάρει την Κρήτη. Η ρωσική διπλωματία ήταν αυτή που κατάφερε να επεκταθούν τα σύνορα της Ελλάδας πέρα από την Πελοπόννησο. Είναι καιρός λοιπόν, συνεχίζει η ρωσική εφημερίδα, να θυμίσει η Ρωσία στους Έλληνες σε ποιους οφείλει την ανεξαρτησία της η Ελλάδα και ότι η Ελλάδα και ο χριστιανισμός χρησιμεύουν ως τυφλά όργανα στην Ανατολή για την εκπλήρωση ιδιοτελών σκοπών της Αγγλίας.⁶¹⁵

Σε άρθρο της *Εφημερίδας των Συνζητήσεων* το 1878 μεταφέρεται απόσπασμα από τη ρωσική *Φωνή* που επισημαίνει ότι η ρωσική εκκλησία δε θεωρεί τους Βούλγαρους σχισματικούς, ούτε θέλει να διακόψει μαζί τους τις πνευματικές της σχέσεις. Αποδίδει το σχίσμα όχι στις παρανομίες των Βουλγάρων, αλλά στα μίσση και την ιδιοτέλεια του φαναριώτικου κλήρου.⁶¹⁶ Επίσης, μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Εφημερίδας της Πετρούπολης* μέσω της *Εφημερίδας των Συνζητήσεων* το 1878 και εξηγείται για ποιο λόγο η Ρωσία βοήθησε τους Βούλγαρους. Όπως αναφέρεται οι Βούλγαροι ήταν άμεσοι ενδιαφερόμενοι αλλά οι Ρώσοι δεν ξέχασαν και τον ελληνικό πληθυσμό. Αν όμως η ρωσική κυβέρνηση ελάμβανε πρωτοβουλία και μέριμνα για το ελληνικό ζήτημα, τότε θα κατηγορούνταν για υπέρμετρες αξιώσεις. Ωστόσο, άφησε την πόρτα ανοιχτή για τη μέριμνα της Ευρώπης προς την Ελλάδα. Τέλος, η Ρωσία τονίζει ότι ποτέ δε θα αντισταθεί σε περίπτωση που οι Έλληνες θελήσουν να αναπτυχθούν όπως και οι Βούλγαροι από ελεύθερους θεσμούς.⁶¹⁷

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* το 1870 μεταφέρονται οι απόψεις του ρωσικού τύπου σχετικά με την Ανατολή. Στη ρωσική *Επιθεώρηση* τονίζεται ότι έφτασε η στιγμή

⁶¹⁴ *Εφημερίς*, 4/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 185, σ.2.

⁶¹⁵ *Εφημερίς*, 15/7/1878, έτος Ε', αρ. φ. 196, σ.2.

⁶¹⁶ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 8/11/1872, Έτος Γ', αρ. φ. 229.

⁶¹⁷ *Εφημερίς των Συνζητήσεων*, 30/3/1878, Έτος Η', αρ. φ. 119.

για να επιληφθεί η Ρωσία την επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος χωρίς να υπάρχει κάποιο εμπόδιο, ούτε κάποιος φόβος.⁶¹⁸ Το *Εθνικό Πνεύμα* αναφέρει ότι η *Εφημερίδα της Μόσχας* πως οι Δυνάμεις δεν είναι διατεθειμένες να λύσουν το Ανατολικό Ζήτημα. Συνεχίζει αναφέροντας ότι αν η ύπαρξη της Οθωμανική Αυτοκρατορίας, είναι απαραίτητη για την Ευρώπη, τότε θα προφυλάξει το Σουλτάνο. Η γαλλική *Εφημερίδα των Συζητήσεων* από την άλλη πλευρά, τονίζει ότι η εξέγερση της Ερζεγοβίνης υπήρξε αυθόρμητη και όχι υποκινημένη από κάποια ξένη ραδιουργία. Η έκρηξη του Ανατολικού Ζητήματος έδωσε το σύνθημα του γενικού πολέμου που φοβίζει τους ισχυρούς και τους άπληστους. Η ακεραιότητα του Οθωμανικού κράτους υφίσταται πλέον από ανάγκη. Το ζήτημα της Ανατολής είναι ζήτημα Δυνάμεων. Ο κριμαϊκός πόλεμος υποκινήθηκε λόγω δυναστικών συμφερόντων.⁶¹⁹ Ακόμα, επισημαίνεται ότι η Αγγλία και η Ρωσία θέλουν η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη να γίνουν ημιανεξάρτητες ηγεμονίες. Κι ότι η Αυστρία διαφωνεί με το σχέδιο αυτό. Ο Χρόνος του Λονδίνου και η *Άρκτος* των Βρυξελλών συνηγορούν υπέρ τις αυτονομίας των δύο επαρχιών. Η Σερβία ωστόσο, δε φαίνεται διατεθειμένη να κηρύξει τον πόλεμο εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Η *Εφημερίδα* της Πετρούπολης τονίζει ότι η παρέμβαση των Δυνάμεων έγινε για να εισηγηθεί η Ρωσία ότι θα κατορθωθούν πολλά στην Ανατολή μέσω της ειρήνης. Το πολιτικό πρόγραμμα των δυνάμεων επιδιώκει την αυτονομία των χριστιανικών λαών.⁶²⁰

Επίσης, αναδημοσιεύονται τα σχόλια του *Ρωσικού Κόσμου* το 1875 μέσω του *Εθνικού Πνεύματος* που επιτίθεται δριμύτατα στην επίσημη γαλλική *Εφημερίδα της Πετρούπολης*, επειδή επικρότησε τις τουρκικές μεταρρυθμίσεις. Ο *Ρωσικός Κόσμος* καταγγέλλει την *Εφημερίδα της Πετρούπολης* ως τουρκικό όργανο, τονίζοντας ότι προσβάλλει τις ιερές παραδόσεις της Ρωσίας. Από την άλλη η *Εφημερίδα της Πετρούπολης* απάντησε ότι δε διανοήθηκε να απαρνηθεί τις συμπάθειες των Ρώσων προς τους χριστιανούς της Ανατολής.⁶²¹ Περαιτέρω, μεταφέρονται τα λεγόμενα του ρωσικού τύπου. Η *Εφημερίδα της Πετρούπολης* επισημαίνει το μίσος των Ρώσων προς τους Αυστριακούς και την πεποίθηση ότι σε ενδεχόμενο Αυστρο-ρωσικό πόλεμο η Αγγλία δε θα βοηθήσει τη

⁶¹⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 16/10/1870, Έτος Γ', αρ. φ. 348, σ.2.

⁶¹⁹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 30/8/1875, Έτος Η', αρ. φ. 95, σσ.1-2

⁶²⁰ *Εθνικόν Πνεύμα*, 3/9/1875, Έτος Η', αρ. φ. 98, σ.2.

⁶²¹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 9/10/1875, Έτος Η', αρ. φ. 129, σ.3.

Ρωσία, αν και συμπαθεί τους Σλάβους, επειδή δε συμπαθεί τους Ρώσους.⁶²² Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* μεταφέρονται τα λεγόμενα της αγγλικής *Σημαίας* που αναφέρει ότι η Αγγλία δε θα επιτρέψει να διευθετηθούν τα θέματα στην Ανατολή μόνο από τους εμπόλεμους.⁶²³ Η *Φωνή* της Πετρούπολης, απαντά ότι δε θα παραγκωνίσει την Αγγλία, αλλά απαγορεύει σε αυτή και οποιαδήποτε άλλη δύναμη να παρεμποδίζει τις διαπραγματεύσεις ανακωχής.⁶²⁴ Όπως επίσης, μεταφέρονται κρίσεις του ευρωπαϊκού τύπου σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Επισημαίνεται από την ιταλική εφημερίδα *Δίκαιο* ότι το Ανατολικό Ζήτημα εν συγκρίσει των υπολοίπων μικρών κρατών της περιοχής, εξαρτάται κυρίως από την Ελλάδα. Ότι μεγάλες Δυνάμεις παλεύουν για τα συμφέροντά τους στην Ανατολή, ενώ η Ελλάδα για την επιβίωσή της. Οι ρωσικές εφημερίδες δε χαίρονται καθόλου με την εμφάνιση της Ελλάδας στο προσκήνιο επειδή φοβούνται μήπως η συμμετοχή των Ελλήνων πειράξει τις σλαβικές αξιώσεις. Και μόνο αυτό θα έπρεπε να αρκεί για να προστατεύσει η Αγγλία, η Ιταλία και η Αυστρία την Ελλάδα και τα συμφέροντά τους.⁶²⁵

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* το 1876 μεταφέρονται τα λεγόμενα της *Φωνής* της Πετρούπολης και τονίζεται ότι η είδηση της ανακωχής έφερε απογοήτευση στο ρωσικό τύπο. Το μόνο που μπορεί να κάνει πλέον η Ρωσία είναι να προσπαθήσει να επιτύχει τα συμφέροντά της με διπλωματικό τρόπο. Επισημαίνεται τέλος, ότι η Ρωσία δε θα κάνει κανένα συμβιβασμό για χάρη της Ευρώπης και θα επιμένει μέχρι τέλους για τις αξιώσεις της μιας και έχει χύσει τόσο αίμα για το Ανατολικό Ζήτημα.⁶²⁶ Ακόμα, υπογραμμίζεται η άποψη της *Φωνής* της Πετρούπολης σχετικά με το ελληνικό ζήτημα. Τονίζεται ότι το ελληνικό επεισόδιο διευθετήθηκε ως εξής. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν έστειλε το στόλο της να αποκλείσει τον Πειραιά και οι Έλληνες ανακάλεσαν τα στρατεύματά τους από την Ήπειρο και τη Θεσσαλία.⁶²⁷

Σε άρθρο του *Εθνικού Πνεύματος* το 1878 μεταφέρονται τα λεγόμενα του ρωσικού τύπου και επισημαίνεται ότι η Αγγλία θεωρεί πως όλοι οι όροι της Συνθήκης του Αγίου

⁶²² *Εθνικόν Πνεύμα*, 2/10/1876, Έτος Θ', αρ. φ. 424, σσ.1-2.

⁶²³ *Εθνικόν Πνεύμα*, 7/1/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 900, σ.2 και *Εθνικόν Πνεύμα*, 12/1/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 904, σ.2.

⁶²⁴ *Εθνικόν Πνεύμα*, 7/1/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 900, σ.2.

⁶²⁵ *Εθνικόν Πνεύμα*, 3/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 925.

⁶²⁶ *Εθνικόν Πνεύμα*, 9/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 931, σ.2 και *Εθνικόν Πνεύμα*, 11/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 933, σ.2.

⁶²⁷ *Εθνικόν Πνεύμα*, 17/2/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 939.

Στεφάνου βλάπτουν την Αγγλία. Η απελευθέρωση της Βουλγαρίας, οι μεταρρυθμίσεις σε Ήπειρο και Θεσσαλία, η προσάρτηση του Βατούμ, βλάπτουν την Αγγλία και θεωρούν ότι η πολεμική αποζημίωση αυτή είναι υπερβολική. Η Αγγλία επιδιώκει την κατάργηση της ρωσοτουρκικής συνθήκης και υποστηρίζει πως όλες της οι ενέργειες σκοπό έχουν τη διαφύλαξη της ελευθερίας των λαών της Ευρώπης.⁶²⁸ Επιπλέον, μεταφέρονται τα λεγόμενα του *Ρωσικού Κόσμου* σχετικά με τους φόβους των Ρώσων. Τονίζεται ότι η μέγιστη φοβία της Ρωσίας είναι μήπως ο Ελλήσποντος περιέλθει στην κατοχή των Άγγλων. Ακόμα, επισημαίνεται ότι η αγγλική πολιτική σε σχέση με το Ανατολικό Ζήτημα, έκανε τα πάντα για να παραβλέψει τη Ρωσία.⁶²⁹ Τέλος, επισημαίνονται τα λεγόμενα της ρωσικής *Φωνής* μέσω του *Εθνικού Πνεύματος* που τονίζει ότι αν η Ευρώπη επιθυμεί ειρήνη στην Ανατολή πρέπει πρωτίστως να απομακρύνει τον αγγλικό στόλο και δευτερευόντως να προβεί σε δεύτερο διαμελισμό της Οθωμανική Αυτοκρατορίας επειδή οι Δυνάμεις δεν κατάφεραν τον πλήρη διαμελισμό της. Έτσι, οι λαοί παραμένουν οπλισμένοι για να είναι έτοιμοι ανά πάσα στιγμή να πάρουν μέρος στον αγώνα.⁶³⁰

⁶²⁸ *Εθνικόν Πνεύμα*, 10/4/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 990.

⁶²⁹ *Εθνικόν Πνεύμα*, 12/4/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 992.

⁶³⁰ *Εθνικόν Πνεύμα*, 14/7/1878, Έτος Ι', αρ. φ. 1073, σ.2.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την ενδελεχή μελέτη των εφημερίδων εξάγουμε συμπεράσματα για τον τρόπο που αντιμετώπισε ο Τύπος τη μεταβαλλόμενη πολιτική των Δυνάμεων, αλλά και τη μεταστροφή της Ρωσίας. Μέσω του τύπου παρουσιάστηκε η διαρκώς μεταβαλλόμενη πολιτική των δυνάμεων και η μεταστροφή της Ρωσίας που από προστάτιδα των χριστιανών, μετατράπηκε σε εχθρό του ελληνισμού από το 1867 και μετά. Κάποιοι Έλληνες είχαν αντιληφθεί την αλλαγή πολιτικής της Ρωσίας από νωρίς κι αυτό φάνηκε στα έντυπα της εποχής όπως της *Αθηνάς*, της *Ελπίδας*, της *Εφημερίδας* και άλλων. Αντίθετα, άλλοι όπως ο *Αιών*, που ήταν εφημερίδα ρωσικής κατεύθυνσης, δεν ήθελε να παραδεχτεί ότι η Ρωσία που υποστήριζε τόσα χρόνια με θέρμη, ήταν πλέον από αδιάφορη ως εχθρική για την Ελλάδα.

Στις τρεις κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος οι εφημερίδες αντιδρούν όμοια, αλλά και διαφορετικά. Για παράδειγμα, στον Κριμαϊκό πόλεμο, όλες οι εφημερίδες τάσσονται υπέρ των ελληνικών εξεγέρσεων και εναντίον του αποκλεισμού, εκτός της *Αθηνάς* που όχι μόνο δεν υποβλέπει την αγγλογαλλική κατοχή αλλά την επικροτεί κιόλας. Στο Κρητικό Ζήτημα εμφανίζονται όλες οι εφημερίδες ενωμένες να ζητούν από τις Δυνάμεις ως σύνολο και ξεχωριστά στην καθεμία, βοήθεια για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Τέλος, στην κρίση του 1875-1876 ο Τύπος διχάζεται. Αρχικά, οι εφημερίδες τάσσονται υπέρ της εξέγερσης των Σλάβων και μάλιστα οι περισσότερες τονίζουν ότι μαζί τους πρέπει να ξεσηκωθούν και οι Έλληνες και όλοι οι λαοί που είναι υπόδουλοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όταν αρχίζουν να πραγματοποιούνται τα σχέδια των Ρώσων όμως και οι Βούλγαροι να αποδεικνύονται εξαιρετικά σημαντικοί, όλες οι εφημερίδες εκτός του *Αιώνα*, απομακρύνονται από την ιδέα του συνασπισμού εναντίον της «Τουρκίας», αλλά και της συμπάθειας προς τη Ρωσία. Ο *Αιών* είναι ο τελευταίος που θα βγει από την πλάνη και θα παραδεχτεί τους πραγματικούς σκοπούς της Ρωσίας, όταν πλέον θα ακούει τα αποτελέσματα της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι μετά από κάθε κρίση του Ανατολικού Ζητήματος ερχόταν η απογοήτευση των Ελλήνων από τη Ρωσία για τη βοήθεια που δεν ήρθε ποτέ. Ειδικά μετά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, σύμπας ο Τύπος στηλιτεύει τις αποφάσεις της και τη Ρωσία για το ρόλο που διαδραμάτισε ως προστάτιδα της Βουλγαρίας. Η Ρωσία για άλλη

μία φορά διέψευσε τους Έλληνες και τις ελπίδες που είχαν εναποθέσει πάνω της για την επίτευξη του μεγαλοϊδεατικού τους σχεδίου και των μεγαλύτερων συνόρων του ελληνικού κράτους. Η απογοήτευση μάλιστα μετατράπηκε σε μίσος προς τη Ρωσία, όταν δημοσιεύτηκαν τα λόγια του Τσάρου που ανέφερε ότι δεν επιθυμεί ελληνική αντιπροσώπευση στο Συνέδριο του Βερολίνου.

Αναλυτικότερα, το 1866 η Ρωσία ήταν η μόνη από τις Δυνάμεις που υποστήριξε τον αγώνα της Κρήτης με λόγια αλλά όχι με έργα. Ακολούθησε η επανάσταση της Ερζεγοβίνης το 1873 που ξεκαθάρισε το τοπίο σχετικά με τις προθέσεις της Ρωσίας που την υποστήριξε με όλες της τις Δυνάμεις όπως και τη Βουλγαρία με τις προσπάθειες για την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας από το 1870. Αυτή η πολιτική έφερε πολλές αντιδράσεις στην ελληνική κοινή γνώμη και στον ελληνικό τύπο. Φυσικά στον αντίποδα της ρωσικής πολιτικής βρίσκονταν η Γαλλία και η Αγγλία αφού μία ενδεχόμενη επικράτηση των Ρώσων στην περιοχή ακόμα κι αν φαινόταν έμμεση, γνώριζαν ότι θα ήταν άμεση και θα μετέβαλλε την ήδη διαμορφωμένη «ισορροπία» των δυνάμεων στην Ανατολή. Η Ρωσία θα γινόταν κυρίαρχος και θα είχε πολύ περισσότερα προνόμια και δικαιώματα.

Η ρωσοφοβία που είχαν στο μυαλό τους οι Δυτικοί έγινε πραγματικότητα με τη νίκη των Ρώσων στον πόλεμο εναντίον της Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Η στάση της Ρωσίας στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου με τη δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας και το Συνέδριο του Βερολίνου ήταν καθοριστική για τους Έλληνες οι οποίοι κατάλαβαν πλέον ότι η Ρωσία δεν ήταν φίλη, αλλά εχθρός. Είχε στόχο να εκμεταλλευτεί τους Έλληνες και να στηρίξει τους Σλάβους και ειδικότερα τους Βούλγαρους. Οι Μεγάλες Δυνάμεις υποχρεώθηκαν να υπολογίσουν νέα κράτη που ζητούσαν την ανεξαρτησία τους. Εξαιτίας αυτών των συνεπειών, η Συνθήκη του Βερολίνου υπήρξε σταθμός στην εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος. Επικύρωνε την αδυναμία της Οθωμανική Αυτοκρατορίας να πραγματοποιήσει οικειοθελώς τις μεταρρυθμίσεις που είχαν ζητηθεί από την Ευρώπη και εξασφάλιζε το μέλλον των χριστιανικών εθνοτήτων. Επιβεβαιωνόταν δηλαδή ότι είχε έρθει η ώρα της αποπομπής των Τούρκων από την Ευρώπη.

Οι Έλληνες από την άλλη πλευρά, κάθε φορά που δημιουργούνταν μία κρίση έσπευδαν να πραγματοποιήσουν τη Μεγάλη Ιδέα είτε με δικές τους Δυνάμεις είτε προσφεύγοντας σε κάποια δύναμη για βοήθεια. Τις περισσότερες φορές στη Ρωσία.

Πάντα όμως απογοητευόταν με την κατάληξη των προσπαθειών της και των αποτελεσμάτων των κρίσεων που μπορούμε να πούμε ότι δεν την ευνόησαν παρά μόνο σε μία από τις κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος. Ήταν στο συνέδριο του Βερολίνου που λόγω της μη συμφωνίας των δυτικών δυνάμεων, η Ρωσία αναγκάστηκε να περιορίσει τη Μεγάλη Βουλγαρία που είχε δημιουργήσει με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου με αποτέλεσμα να ωφεληθεί και η Ελλάδα. Ακόμα κι από αυτό το Συνέδριο όμως που έδειχνε ότι ίσως η Ελλάδα είχε μία ελπίδα για να προσαρτήσει κάποιες περιοχές που αγωνιζόταν από χρόνια να καταλάβει με εξεγέρσεις, δεν κατάφερε πολλά σύμφωνα με τις απόψεις των ελληνικών εφημερίδων. Η Ρωσία ήταν αντίθετη στην παρουσία της ελληνικής αντιπροσωπίας και οι Δυνάμεις αρχικά αρνητικές και τελικά ουδέτερες με αποτέλεσμα να παρευρεθεί η Ελλάδα στο συνέδριο του Βερολίνου, αλλά μόνο για να διαβάσει τα αιτήματά της.

Η ορθόδοξη Ρωσία λοιπόν, αυτή η κατεξοχήν χώρα που θα στεκόταν πάντα στο πλευρό της Ελλάδας και τους χριστιανούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταβάλλοντας μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο την πολιτική απέναντι στην Ελλάδα, άρχισε κι αυτή με τη σειρά της, όπως οι συμμαχικές Δυνάμεις, να απογοητεύει τους Έλληνες. Ο ελληνικός Τύπος αντανakλά με σαφήνεια αυτή τη μεταστροφή. Από εδώ και στο εξής στην ελληνική συνείδηση και στην αρθρογραφία του Τύπου οι Σλάβοι θα αναγορευτούν σε απειλή για τον ελληνισμό εξίσου σημαντική με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αν όχι μεγαλύτερη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς πηγές

- Εφημερίδα «Αθηνά» 1854-1855, 1856-1857, 1858-1860, 1861-1864.
- Εφημερίδα «Αιών» 1854-1858, 1859-1861, 1862-1867, 1868-1870, 1871-1873, 1874-1876.
- Εφημερίδα «Εθνικό Πνεύμα» 1868-1869, 1870-1872, 1873-1875, 1875, 1876, 1877, 1878.
- Εφημερίδα «Ελπίς» 1854-1855, 1856-1861, 1862-1868.
- «Εφημερίς» (Κορομηλά) 1873-1878.
- «Εφημερίς των συζητήσεων» 1870-1878.
- Εφημερίδα «Ωρα» 1875-1876, 1/1877-6/1878, 7/1878-12/78.

Δευτερογενείς πηγές

Ελληνική βιβλιογραφία

- Αγγελόπουλος, Α., «Αι Ξέναι Προπαγάνδαι εις την Επαρχίαν Πολυανής κατά την περίοδον 1870-1912)», Β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1993.
- Αμαντος Κωνσταντίνος, «Οι Βόρειοι γείτονες της Ελλάδος : (Βούλγαροι, Αλβανοί, Νοτιοσλάβοι)», εκδόσεις Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1923.
- Αναστασόπουλος Δημήτριος, «Πανσλαβισταί, οι μεγάλοι εχθροί του Γένους», εκδόσεις Λεώνη, Αθήνα 1906.
- Αντωνιάδου Σ., «Ο Τύπος κατά την Επανάστασιν και κατά την βασιλείαν του Όθωνος», Παρνασσός, τ. 13, αρ. 3, 1971.
- Ασπρέας Γ. Πολιτική ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, τ.1 (1821-1960).
- Βακαλόπουλος Απ., «Νέα ελληνική Ιστορία», Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2004.

- Βακαλόπουλος, Κ. Α., «Ο βόρειος ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα», Θεσσαλονίκη 1983.
- Γκίνης Δ.Σ., «Κατάλογος ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών 1811-1863», Αθήνα 1967.
- Γούναρης Β., *Τα Βαλκάνια μετά το 1453*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας 2007.
- Γρηγορίου Εμμανουήλ, *Έλληνες και Βούλγαροι*, Θεσσαλονίκη 1953.
- Διάλλα Άντα, «Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια-Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι.», Αλεξάνδρεια, 2009.
- Δοντά Δόμνα, «Η Ελλάδα και οι Δυνάμεις κατά τον κριμαϊκό πόλεμο», Θεσσαλονίκη, 1973.
- «Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου 1784-1874», Δρούλια-Κουτσοπανάγου, 4 τόμοι, ΕΙΕ, Αθήνα, 2008
- Καρδάσης Βασίλης, «Έλληνες ομογενείς στη νότια Ρωσία 1775-1861», Αλεξάνδρεια 1998.
- Κεκρίδης Στάθης, «Η ελληνοθόδοξη παιδεία ενοποιός παράγων των βαλκανικών λαών», 1994.
- Κονόρτας Π., *Οθωμανικές θεωρήσεις για το οικουμενικό πατριαρχείο (Βεράτια για τους προκαθήμενους)*, Αλεξάνδρεια 1998.
- Κοριζής Χ., «Συμβολή στην έρευνα της ελληνικής πολιτικής ζωής και κοινωνίας στο 19^ο αι.», Αθήνα 1969.
- Κουμαριανού Αικ., «Ο Τύπος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 12, εκδοτική Αθηνών.
- Κυριακίδης Σ., «Βούλγαροι και Σλάβοι εις την ελληνικήν ιστορίαν», 887-1964, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1946.
- Κωστόπουλος Τάσος, *Η απαγορευμένη γλώσσα: κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000.
- Κωφός Ε., «Διαπλοκή στρατηγικών και τακτικών επιλογών: Ο Τρικούπης κατά την ανατολική κρίση, 1875-1878», στο ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και κοινωνικές συνθήκες, Αρώνη-Τσίχλη Κ. Τρίχα (επιμ.), Αθήνα 2000.

- Κωφός Ε., «Η ανατολική κρίση 1875-1878», *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, τ.13, Αθήνα 1977.
- Κωφός Ευ., «*Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα (1875-1881)*», Αθήνα 2001.
- Κωφός, Ε., «*Η Επανάστασις της Μακεδονίας κατά το 1878. Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επισκοπήσεως*», Θεσσαλονίκη 1969.
- Κωφός Ε., «*Πολιτικές και στρατιωτικές επαναστατικές προετοιμασίες στη διετία 1876-1878*», Βαλκανικά Σύμμεικτα 3, 1989.
- Κωφός Ε., «Το ελληνοβουλγαρικό ζήτημα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13^{ος}, Εκδοτική Αθηνών.
- Λάσκαρης Μ., «*Το Ανατολικό Ζήτημα*», τ.1, Θεσσαλονίκη 1948.
- Λάσκαρης Σ., «*Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος 1821-1914*», Αθήνα 1947.
- Λιάκος Α., «*Η ιταλική ενοποίηση και η Μ. Ιδέα*», Αθήνα 1985.
- Λούβη Λίνα, «*Ομογενείς και εξωτερική πολιτική: Η περίπτωση της Κωνσταντινούπολης κατά τη δεκαετία 1870-1880*», στο αφιέρωμα στη μνήμη του Ν. Σβορώνου, Αθήνα 1992.
- Λούβη Λίνα, «*Περιγέλωτος βασιλείον*», εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 2002.
- Λούβη Λίνα, «*Το εθνικό ζήτημα*», τ. 5, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Λούβη Λίνα, «*Το ελληνικό κράτος 1833-1871*», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000)*, τ. 4, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Μάγερ Κ., «*Ιστορία του ελληνικού Τύπου*», τ. 1 (1790-1900), Αθήνα 1960.
- Μαркеζίνης Σπ., «*Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος 1828-1964*», τ. 4, , εκδόσεις Πάπυρος, 1966-1968.
- Μαρωνίτη Νίκη, «*Η εποχή του Γεωργίου Α΄*», τ. 5, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Ματάλας Π., *Έθνος και ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης: από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης 2001.
- Μοσκόφ Κ., «*Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909*», Θεσσαλονίκη, 1972.
- Μοσχόπουλος Γ., «*Ιστορία του νέου ελληνικού κράτους*», Χριστάκη, Αθήνα 2001.
- Μπάλτα – Παπαδημητρίου, «*Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*», Οδυσσέας, Αθήνα 1993.

- Μποχώτης Αθ., «Αντικοινοβουλευτισμός, συντηρητισμός και ανολοκλήρωτος φασισμός στο ελληνικό κράτος, 1864-1911. (Έρευνες για ορισμένες σύγχρονες πολιτικές ιδεολογίες). », διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Νικολόπουλος Π., *Η ιδιωτικοποίηση της θρησκείας και εκκοσμίκευση της εκκλησίας*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2005.
- Νυσταζοπούλου- Πελεκίδου Μαρία, *Οι Βαλκανικοί λαοί (από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση 14^{ος} – 19^{ος} αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.
- Πανάς Μ., «Σλαβισμός ή γερμανισμός; ήτοι ιστορικών δοκίμιον», Αθηναϊκό Τυπογραφείου 1915.
- Παπαδημητρίου Δ.-Ν. Μπάλτα, «Σημειώσεις για την ιστορία του Τύπου», εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1993.
- Παπαδόπουλος Στέφανος, «Ο Κριμαϊκός πόλεμος και ο Ελληνισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13^{ος}, Εκδοτική Αθηνών, σσ. 166-168.
- Παπαρηγόπουλος, «Επίτομος ιστορία ελληνικού έθνους», Περγαμηναί, Αθήνα 1955, σσ. 547-794.
- Παπαστράτης Προκόπης, *Εθνικισμός και Εθνική Ιδέα στα Βαλκάνια (19^{ος}-20^{ος} αι.)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2001.
- Παπούλια Βασιλική, *Από την οθωμανική αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος- Ιδεολογικές και κοινωνικές προϋποθέσεις της πολιτικής οργάνωσης των χωρών της χερσονήσου του Αίμου*, Βάνιας 2003.
- Παπουλίδης, Κ., «Οι Ρώσοι Ονοματολάτραι τον Αγίου Όρους», Θεσσαλονίκη 1977.
- Πετρακάκος Δ., «Ο Τύπος», Αθήνα 1920.
- Πλουμίδης Σπ., «Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια : Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη 1878 – 1914», εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα 2006.
- Πολίτης Αλέξης, «Ρομαντικά χρόνια -Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880», Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού - Μνήμων, 2003.
- Πετρόπουλος-Κουμαριανού, «Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1833-1843», Παπαζήση, Αθήνα 1982, σσ. 216-244.
- Πολίτης Αλ., «Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880», ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα 2003.

- Σάθας Κ., «Ελληνικές εφημερίδες», Πανδώρα, τ. 19, 1868.
- Σβολόπουλος Κ., «Η εξωτερική πολιτική του Χαρίλαου Τρικούπη: Διαχρονική θεώρηση», ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και κοινωνικές συνθήκες, Αρώνη-Τσίγλη Κ. Τρίχα Λ. (επιμ.), Αθήνα 2000, σσ. 28-42.
- Σκανδάμης Α., «Ο ελληνικός Τύπος κατά την περίοδο βασιλείας του Όθωνα (1832-1862)», Δ.Ι.Ε.Ε., 1970.
- Σκιαδάς Ν.Ε., «Χρονικό της ελληνικής τυπογραφίας», τ.1-2, Αθήνα 1976.
- Σκοπετέα Έλλη, «Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα», εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1988.
- Σταματόπουλος Δ., *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση-προς μία ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αι.*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003.
- Σταματόπουλος Δ., *Το Βυζάντιο μετά το Έθνος- Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009.
- Σταυριανός Λ. Σ., *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007.
- Τρίχα Λ., «Διπλωματία και πολιτική Χαρίλαος Τρικούπης- Ιωάννης Γεννάδιος Αλληλογραφία, 1863-1894», Αθήνα 1991.
- Τσουκαλάς Κ., «Οι πολιτικές εξελίξεις από το 1881ως το 1895», στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 14, σσ. 14-21.
- Χριστόπουλος Π., «Εφημερίδες αποκείμενες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970)», Αθήνα 1993.

Ξένη βιβλιογραφία

- Anderson, «*Peter the great*», Longman London and New York 1995.
- Dakin D., «*Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923)*», MIET, Αθήνα 2001.
- Dakin D., «*Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (1821-1833)*», MIET, Αθήνα 1999.
- Driault Ed., «*Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών (1920)*», τ. 1, Κάτοπτρο, Αθήνα 1997.

- Hering Gunnar, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και ευρωπαϊκή πολιτική (1620-1638)*, MIET, Αθήνα 1992.
- Hering G., «*Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*», Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2004.
- Jelavitch Barbara, *Ιστορία των Βαλκανίων (18^{ος} – 19^{ος} αι.)*, τ.1, Πολύτροπο 2006.
- Marx και Engels, «*Η Ελλάδα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία και το Ανατολικό Ζήτημα*», Γνώση, Αθήνα 1985.
- Pavlowitch Stevan, «*Ιστορία των Βαλκανίων*», Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005.
- Petropoulos J.A., «*Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο*», τ.1-2, Αθήνα 1986.
- Price V., «*Κοινή γνώμη*», Δεμερτζής Ν. (επιμ.), Αθήνα 1996.
- Sparo, «*Η ελληνική επανάσταση και η Ρωσία (1821-1829)*», Σκέψη, Μόσχα 1965.

ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠΟ ΤΟ INTERNET

- http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7#.CE.91.CF.85.CF.83.CF.84.CF.81.CE.BF.CF.80.CF.81.CF.89.CF.83.CE.B9.CE.BA.CF.8C.CF.82_.CE.A0.CF.8C.CE.BB.CE.B5.CE.BC.CE.BF.CF.82
- <http://www.geocities.com/anaxfiles/forum/furakis/furakis14.html>